

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK 56.

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK

56.

SZERKESZTI

DOBI EDIT
HOFFMANN ISTVÁN
TÓTH VALÉRIA

DEBRECEN, 2018

**A DEBRECENI EGYETEM
MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉKÉNEK
LEKTORÁLT FOLYÓIRATA**

© *Dobi Edit, Hoffmann István, Tóth Valéria, 2018*
© *Debreceni Egyetemi Kiadó, beleértve az egyetemi hálózaton belüli
elektronikus terjesztés jogát, 2018*

Internet: <http://mnytud.arts.unideb.hu/mnyj/56>

ISSN 0541-9298 (Nyomtatott)
ISSN 1588-7162 (Online)

Kiadja a Debreceni Egyetemi Kiadó, az 1975-ben alapított Magyar
Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja.
Felelős kiadó: Karácsony Gyöngyi főigazgató

Technikai szerkesztő: Reszegi Katalin
Készült a Kapitális Nyomdaipari és Kereskedelmi Bt. sokszorosító üzemében.

A tulajdonnevek jelentésszerkezete funkcionális kognitív keretben*

RESZEGI KATALIN

1. Bevezetés

A tulajdonnevek kapcsán, mint az ismeretes, napjainkban is az egyik központi kérdés a nyelvtudományon belül, hogy van-e jelentésük, és ha igen, hogyan írható le. A problémát lényegében az okozza, hogy a nyelvészeti gondolkodásmódot is meghatározó egyes filozófiai irányzatok és a formális nyelvészet képviselői egyaránt olyan módon igyekeznek választ adni erre a kérdésre (és olyan módon határozzák meg a jelentést), hogy nem veszik figyelembe a nevek tényleges használatát, a természetes nyelvhasználatot. A filozófusok elsősorban a logikai állítások (propozíciók) igazságtartalma szempontjából foglalkoznak a nevek jelentésével. A formális nyelvészek pedig úgy tekintenek a nyelvre, s ennek részeként a jelentésre, mint ami elkülöníthető az embertől, a beszélőktől, a tényleges nyelvhasználatától.¹

A jelen kor egyik olyan jelentős nyelvészeti irányzata, amely az embertől, az ember biológikumától nem elkülönítve igyekszik vizsgálni a nyelvhasználatot, a kognitív tudományok közé tartozó kognitív nyelvészet. Ez a fajta funkcionális kognitív közelítésmód persze nem teljesen új a nyelvtudományon belül,² s egyáltalán nem idegen a névkutatástól sem — gondoljunk csak például a magyar névkutatáson belül a LŐRINCZE LAJOS nevéhez kötődő névlélektani irányzatra (1947) —, koherensnek mondható elméletté azonban csak a 20. század 70-es–80-as éveitől vált. A névkutatáson belül pedig lényegében csak a 2000-es évektől törekednek a kutatók deklaráltan is ezt az elméleti keretet alkalmazni a névhasználat különböző

* A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának, valamint az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-2018-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült, az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében.

¹ Ilyen módon értelmezhető az a felfogás, amely szerint a nevek jelentés nélküli elemek, csak referenciájuk (denotátumuk) van (KRIPKE 1972, DONNELLAN 1972).

² Vö. pl. Wilhelm von Humboldt nyelvmagyarázata vagy Hermann Paul asszociatív pszichológizmusa.

sajátosságainak vizsgálata során (vö. pl. BRENDLER szerk. 2016, SJÖBLOM 2006, RESZEGI 2009, 2012). S bár ez az elméleti keret, különösen a funkcionálisnak nevezett irányzatok, a maga teljességében szándékszik leírni a nyelvet, a nyelvhasználat társas jellegéből adódó — többek között a szociolingvisztika által feltárt — sajátosságainak a leírása ezen belül még kevésbé van kidolgozva (az ilyen irányú törekvések megfogalmazásához és első megvalósulásához lásd PÜTZ–ROBINSON–REIF szerk. 2014, illetve pl. FEHÉR 2018). Írásomban a nevek jelentésével összefüggésben azt mutatom be, hogy miként alkalmazható a funkcionális kognitív szemléletmód, illetve hogy milyen további szempontokkal szükséges bővíteni a jelenlegi leírást, hogy a névhasználat lehetőség szerint minden aspektusát magyarázni tudjuk. Ezzel pedig egyúttal azt is igyekszem szemléltetni, hogy miként illeszthetők a szociolingvisztikai és a kognitív nyelvészeti elméletek és eredmények egymáshoz.

A nevek jelentésének megítélése a névkutatáson — legalábbis a magyar névkutatáson — belül az utóbbi évtizedekben jórészt egységes volt, a nevekkel foglalkozó szakemberek ugyanis egyetértettek abban, hogy a neveknek van jelentésük, csupán a nevek jelentésszerkezetéről gondolkodtak esetleg némileg eltérően. A legkidolgozottabb és legismertebb jelentéselmélet J. SOLTÉSZ KATALIN nevéhez köthető, aki a nevek komplex jelentésstruktúráját vázolta fel (1979). Amint majd látni fogjuk, lényegében hasonló eredményre juthatunk a funkcionális kognitív elméleti keretet alkalmazva is, amiért mégis érdemes újragondolnunk a kérdést, az az, hogy ilyen módon jobban beilleszthetők a névtudomány eredményei a nyelvtudomány fősodrába, s ezzel együtt a kognitív tudományok (a kognitív pszichológia, a neuropszichológia stb.) nevekre vonatkoztatható eredményei is hatékonyabban hasznosíthatók a névkutatás számára.

2. Kognitív szemantika

Nézzük tehát, hogyan vélekedik a kognitív nyelvészet,³ illetve a kognitív nyelvészet fő irányzata(i) a jelentésről!

Ehhez a kognitív tudományoknak abból az alapvetéséből kell kiindulnunk, hogy a kognitív képességek, köztük a nyelvhasználat s annak részeként a névhasználat is végső soron az agy, az idegrendszer produktuma, az elme, a mentális rendszer egyik funkciója; azaz a nyelvnek, s így a neveknek a feldolgozása is az elmében, a megismerő rendszerben zajlik. A kognitív tudományok egyik meghatározó (holista) irányzata szerint pedig a nyelv egyike a megismerési folyamatoknak, nem független az elme más folyamataitól. A nyelv elemei, a szavak, illetve a megismerési folyamat eredményeként kialakuló fogalmak között szerves, szételmezhetetlen kapcsolat van.

³ A továbbiakban csupán a *kognitív* jelzővel utalok a funkcionális kognitív irányzatokra.

A kognitív nyelvészet a nyelv leírásakor a kognitív pszichológia elveire és eredményeire támaszkodik, azaz abból indul ki, hogy a nyelvi tudást is alapvetően meghatározzák a kognitív képességek és a kognitív korlátok, illetve hogy az általános megismerési mechanizmusok a nyelvi elemek jelentésszerkezetében is érvényesülnek. A nyelvhasználat célja, lényege pedig a jelentésalkotás, a nyelvi kifejezéseknek tehát központi része a szemantikai szerkezet (vö. LANGACKER 1987, 1991). Az elme és a nyelv szerves kapcsolatából kiindulva úgy vélik, hogy a nyelvi reprezentációk, a szavak jelentése szorosan összefügg a világról való tudással. A jelentés eszerint a fogalmi reprezentációkon alapul, azaz végső soron tapasztalati alapú. Maguk a fogalmi reprezentációk ugyanis az érzékszervekkel felfogott perceptuális inputok alapján jönnek létre olyan módon, hogy a megismerési folyamat során az észlelések fontos elemeit az elme kiválasztja és sémákba rendezi. A fogalmi reprezentáció tehát — s így a jelentés is — a világról való ismeretek elrendeződésével, prototípuselven működő kategorizációjával épül ki és konvencionálódik (vö. TOLCSVAI NAGY 2017a: 35–41). E bizonyos mértékig rögzült (ugyanakkor továbbra is dinamikus hálózatot alkotó) sémák feltethetők meg a fogalmainknak. S gyakorlatilag e sematikus fogalmi reprezentációk azok, amelyek egy-egy hangsor-reprezentációval, fonológiai szerkezettel szervesen összekapcsolódva jelentésként funkcionálnak. A jelentés tehát fogalmi alapú, s az ismeretelemek egyfajta hálózatoként értelmezhető. (A fogalmi reprezentációk és a szóreprezentációk szerves összefonódását a kognitív idegtudomány eredményei egyértelműen alátámasztani látszanak, KIEFER–PULVERMÜLLER 2012.⁴)

A jelentés szempontjából a kognitív szemantika szerint meghatározó továbbá az is, hogy a fogalmakat a fogalmi rendszerben nem rendezetlenül tároljuk. Amint azt a pszicholingvisztikai kísérletek sokasága mutatja (vö. HONBOLYGÓ 2008: 66–74), a tapasztalataink szerint a világban együtt előforduló, egymással kapcsolatban álló, egymáshoz közel elhelyezkedő dolgok a fogalmi térben is közel helyezkednek el egymáshoz, fogalmi tartományokba (fogalmi keret, kognitív modell, idealizált kognitív modell) szerveződnek, s egy fogalmi tartományon belül a reprezentációk között erős kapcsolatot tételezhetünk fel. Ebből adódóan egy szó feldolgozásakor a velük kapcsolatban álló reprezentációk egy része is aktiválódik (szemantikai előfeszítés, vö. i. m. 72), például a DIÁK fogalma aktiválja a TANÁR, ISKOLA, FELELÉS stb. fogalmakat is. Épp a reprezentációknak erre a fajta rendeződésére támaszkodunk az újabb helyzetek, események és persze a kifejtett vagy

⁴ Amennyiben agyi szinten valóban kimutatható ez a kapcsolat, akkor a mentális rendszer szintjén is hasonló működést célszerű feltételeznünk. Még akkor is így érdemes eljárunk, ha a két szint nyilvánvalóan nem mosható egybe, és nem feleltethető meg egymásnak egyértelműen, illetve még ha elvileg a nyelvi modellekkel szemben nem is elvárás a modellálni kívánt folyamattal való teljes fokú strukturális és funkcionális megfelelés; minél nagyobb fokú ez a megfelelés, a reprodukálás, annál inkább valószínűsíthető, hogy a vizsgált folyamat hasonlóan működhet.

nem explicit megnyilatkozások feldolgozásakor. (Ezért nem szükséges minden egyes iskolához kapcsolódó szituációban vázolnunk, hogy hogyan is működik az iskola, a tanár–diák viszony.) A jelentés leírásakor ezekre a kapcsolatokra is tekintettel kell lennünk, hiszen egyes szavak jelentése csak más fogalmakon keresztül értelmezhető: például a *könyök* szó jelentéséhez a KÖNYÖK fogalom mellett a FELKAR, KAR, TEST stb. fogalmakat is aktiválnunk kell (vö. LANGACKER 2008: 46–50, TOLCSVAI NAGY 2017b: 218–222).

A fogalmi tartomány (fogalmi keret) terminus emellett sokkal elemibb — tovább már nem elemezhető — ún. alap szinten is értelmezhető: az egyes fogalmak, fogalmi kategóriák megalkotásában szerepet játszó ismeretelemek a kognitív szemantika szerint szintén fogalmi tartományokba rendeződnek. A *kés* szó jelentése például olyan módon értelmezhető, hogy aktiválok a késekre jellemző alakot az ALAK fogalmi tartományon belül, a késekre jellemző funkciót a KANONIKUS FUNKCIÓ fogalmi tartományon belül stb. (vö. LANGACKER 1991: 5). S ezek közül — a kognitív pszichológia és az idegtudomány vizsgálatai szerint — vannak dominánsabbak és kevésbé jelentősek az adott fogalom meghatározásában (például a kognitív pszichológiai és neuropszichológiai vizsgálatok szerint az állatok esetében a külső jegyek, az alak meghatározóbb, míg a használati tárgyak esetében a többi mellett valamivel erőteljesebben aktiválódik a funkciót reprezentáló agyi terület, vö. KIEFER–PULVERMÜLLER 2012: 806). E közelítésmód lényege tehát, hogy az ismeretelemek, tulajdonságok nem önmagukban jellemzik az adott fogalmakat — ezért is nem lehet szükséges és elégséges feltételekkel leírni a szavak jelentését —, mindig más elemekhez, tulajdonságokhoz viszonyítva értelmezhető egy-egy fogalom (egyfajta előtér–háttér viszonyban, vö. az alaklélektan elvei, BERNÁTH–RÉVÉSZ 2002: 47–51, a kognitív nyelvészetben való alkalmazásához lásd LANGACKER 2008: 57–60). Mindebből adódóan a kognitív szemantika fel-fogásában a szavak jelentése fogalmi tartományokban elrendezett absztrahált tulajdonságok hálózataként írható le.

A szavak jelentésének alapját adó fogalmi reprezentációk kapcsán hangsúlyoznunk kell azt is, hogy ezek a reprezentációk szubjektívek, azaz egyéniek, hiszen az egyén a saját tapasztalataiból vonja el ezeket. Mindenkinek részben kicsit más tapasztalatai vannak már a legalapvetőbb dolgokról, például a székekről, könyvekről, házakról, kisautókról stb. is, s ennek következtében az egyének mentális rendszerében némileg másként reprezentálódnak ezek a fogalmak. Emellett kulturális, szociokulturális különbségekkel is számolhatunk, a nyelv ugyanis egy adott kultúrához kötődően alakul, egy adott kultúrában konvencionálódik és örökítődik tovább a szocializáció során (LANGACKER 1999: 15–16, TOLCSVAI NAGY 2015: 12, CIENKI 2007). A szubjektivitás más oldalról olyan módon is megjelenik, hogy a világról való ismeretszerzés többnyire nem érzelmileg semleges folyamat. A fogalmak, illetve áttételesen a szavak reprezentációjában pedig gyakran

ezek az érzelmek, értékítéletek is rögzülnek (a szavak, fogalmak bizonyos csoportjaihoz ez jobban hozzátartozik, míg másokhoz kevésbé, KIEFER–PULVER–MÜLLER szerint például fokozottan számolhatunk velük az absztrakt fogalmak idegrendszeri megalapozásában, 2012). A szubjektív fogalmi reprezentációkat többek között épp a nyelvhasználat közelíti egymáshoz.⁵

A nyelvhasználatra jellemző továbbá a perspektíváltság, azaz hogy „egy dolog vagy folyamat különböző megközelítésekből konceptualizálható” (TOLCSVAI NAGY 2010: 34). Ez részben már a szavak szintjén is megragadható, a szavak is valamilyen nézőpontot tükröznek, ez azt jelenti, hogy a nyelvi kifejezések „olyan szociális konvenciók, amelyekkel másokat arra készítetünk, hogy egy tapasztalati helyzetet egy meghatározott perspektívából szemléljenek” (TOMASELLO 2002: 127). Ugyanarra a dologra például különböző szintű kategorizációs megjelöléssel utalhatunk a közlés funkciójának megfelelően (pl. *irodai szék, szék, bútor, tárgy*), vagy ugyanazt a valóságdarabot a szerepei szerint többféleképpen jelölhetjük (*anya, nő, lány, asszony, háziasszony* stb., *kislány, kislányom, nagycsoportos, leendő elsős, nagytesó vagy nővér* stb., és persze utalhatok rá a nevével is, bár ez nem igazán kerül elő a szakirodalomban). Mindegyik megjelölés a beszélők által ismert komplex fogalom egy részére irányítja a figyelmet a beszélő és az általa említett személy viszonyában. A szavak jelentéshálózatai, illetve a köztük lévő kapcsolatok reprezentálják ezeket az ismereteket, ez tehát már a szavak konvencionált jelentésének része, azaz kontextus nélkül is felfejthető (TOLCSVAI NAGY 2017b: 265–266).

3. A tulajdonnevek jelentése kognitív megközelítésben

A kognitív szemantika szerint a nyelvi közlés lényegi funkciója, hogy hozzáférhetővé tegyen valamilyen értelmes tartalmat, azaz minden nyelvi megnyilatkozás jelentést közöl, s természetesen minden kisebb nyelvi elemnek, szavaknak, morféma-knak, kifejezéseknek stb. is van jelentése. A tulajdonnév a dologmegjelölések egyik formája, akárcsak a köznevek, s a neveknek is *e n c i k l o p é d i k u s j e l e n t é s e* van, amely szintén fogalmi tartományokban elrendezett absztrahált tulajdonságok hálózataként értelmezhető (vö. TOLCSVAI NAGY 2008: 39). Ez azt jelenti, hogy a neveknek is kiterjedt mentális reprezentációja, fogalmi

⁵ Míg a kognitív nyelvészet képviselői jórészt valóban mintegy egyenlőségjelet tesznek fogalom és jelentés közé (ebből logikusan következik, hogy például LANGACKER szerint nem is számolhatunk nyelvi relativizmussal, vö. 1987: 55, lásd még TOLCSVAI NAGY 2013), addig akadnak olyan alternatív kognitív közelítésmódok, amelyek a fogalmi rendszer és a nyelvi rendszer szoros kapcsolata mellett is számolnak bizonyos fokú függetlenséggel (ehhez lásd PEDERSON 2007: 1021–1036). SZILÁGYI N. SÁNDOR szerint a nyelvünk is leképez egy valóságot azáltal, hogy az anyanyelvünk szavai, nyelvtani formái hogyan szegmentálják a valóságot, hogy a fogalmi kategorizációhoz képest a nyelvi kategorizáció szempontjából mely sajátosságok fontosak vagy kevésbé fontosak (1996: 36–40).

jelentése, komplex jelentésszerkezete van, s a tulajdonneveket is a köznevekhez, más szavakhoz hasonlóan sajátítjuk el. A nevek kiterjedt mentális, idegrendszeri reprezentációját számtalan neurolingvisztikai vizsgálat alátámasztja (vö. RESZEGI 2014, 2017, 2018a).

A tulajdonnevek jelentésének ugyanakkor legmeghatározóbb sajátossága, hogy egyetlen entitásra vonatkozik, azaz egyetlen valóságdarabra vonatkozó ismeretek összessége alkotja a nevek fogalmi jelentésének alapját (ez az, amit hagyományosan denotatív vagy referenciális jelentésnek neveznek). ERNST HANSACK szerint ugyanakkor végső soron a tulajdonnevek feldolgozásakor is a közneveknél feltételezett absztrakciós és kategorizációs folyamatokkal számolhatunk, ám e folyamatok eredményeképpen egyelemű osztályok jönnek létre (2004). Így a tulajdonnevek egy része akár kontextus nélkül is be tudja tölteni kommunikációs azonosító funkcióját, azaz episztemikusan lehorgonyzott (TOLCSVAI NAGY 2017b: 361, a fogalomhoz lásd még 301–305, a diskurzusvilágbeli lehorgonyzáshoz vö. TÁTRAI 2017: 928–929). Bár természetesen nem ilyen módon, hanem megnyilatkozások részeként használjuk őket, mint bármely más nyelvi elemet, és persze a kontextus azonosító erejére a nevek kapcsán is szükség lehet, például a tulajdonnévi homonímia eseteiben.⁶ A neveknek ez a sajátossága a közszavakkal összevetve értelmezhető igazán. A köznevek ugyanis mindig dolgok egy csoportját, a kategóriát jelölik, s a köznévi mindig adott beszédhelyzetben, a szövegben, kontextusban tölti be azonosító funkcióját, határozza meg egyértelműen az általa jelölt kategória bizonyos elemét/elemeit.

A névelméleti munkákban épp ez alapján szokás a mentális lexikon két bizonyos mértékig elkülönülő részéről beszélni: azaz a lexikális jelentéssel is rendelkező közszoói (köznévi) alhálózat mellett feltételezni egy bizonyos mértékig külön alhálózatként működő tulajdonnévi (proprial) jelentésű / h a s z n á l a t ú o n o m a s z t i k o n t (NYSTRÖM 2017: 41). Ez a két alhálózat azonban nem független egymástól, a neveket alkotó felismerhető közszoói elemek révén kapcsolat van köztük. Ezt a feltételezett kapcsolatot egyértelműen alátámasztják az ún. előfeszítéses (priming) kísérletek a családnevek kapcsán (VALENTINE–BRENNEN–BRÉDART 1996: 72), s persze más névfajtáknál is számolhatunk ezzel, noha esetükben ilyen vizsgálatokat még nem végeztek. Tehát amikor hallunk vagy olvasunk egy nevet, azaz névként dolgozunk fel egy hangsort vagy betűsorozatot, ez azonnal aktiválja a vele jelölt személlyel, hellyel stb. kapcsolatos ismereteinket (proprial meaning), s ezzel egy időben a névben felismert közszoói elemek lexikális jelentése is aktiválódik, még ha a folyamatos tulajdonnévként (adott tulajdonnévfajtaként) való használatnak, s ezzel egyidejűleg a

⁶ Találunk példát arra is, hogy bizonyos kultúrákban, amennyiben metonimikus névadással létrejött névazonosságról van szó, az ilyen kétértelműségeket nem feltétlenül tartják szükségesnek tisztázni (vö. HOLTON 2011: 144, 150).

köznevi feldolgozás elnyomásának rögzüléseképpen nem is túl erőteljesen. A nevek állománya, az onomasztikon tehát — az áttetsző névelemek révén — élő kapcsolatban van a mentális lexikon közszoói elemeivel (vö. NYSTRÖM 2017: 42). (Erre a kapcsolatra utalnak a korábbi szakmunkák *e t i m o l ó g i a i j e l e n t é s k é n t*, vö. J. SOLTÉSZ 1979. Ezzel kapcsolatban azonban érdemes utalni arra, hogy ezek ún. naiv etimológiák, a beszélők nyelvi ismeretein alapulnak, s nem feltétlenül esnek egybe a nyelvtörténeti kutatások eredményeivel.)

A tulajdonneveket ugyanakkor nem pusztán identifikációra használjuk. Noha nyilvánvalóan nem számolhatunk az esetükben olyan fajta kategóriamegjeléléssel, mint a közneveknél — amire gyakran lexikális jelentésként utalnak a szakirodalomban —, hasonló típusra utalás (*t í p u s j e l e n t é s / k a t e g o r i á l i s j e l e n t é s*) a tulajdonnevek esetében is van. A névmodellek, a nevek használatával kapcsolatos korábbi tapasztalatok alapján ugyanis tudjuk, hogy bizonyos névformák tipikusan személyeknek, bizonyos csoportok tagjainak vagy épp helyeknek, bizonyos helyfajtáknak a megjelölésére használatosak. Ez az oka annak, hogy egy lányt nem keresztelnek *János*-nak, egy fiút pedig *Rózsá*-nak (vö. TOLCSVAI NAGY 2008: 30, idézi CRUSE 2000: 317 példáját). E tudásunk alapján tehát egy tulajdonnevet hallva a feldolgozási, megértési folyamat első lépéseként a jelöltre vonatkozó ismeretek mellett azt is megállapítjuk, hogy az adott hangsor egy tulajdonnév; s arra is következtetünk, hogy egy ember vagy éppen egy hely stb. nevééről van szó. Ebben a név formai sajátosságaira, illetve a kontextusra, a beszédhelyzetre támaszkodunk. Azt, hogy a típusra utalás is jelen van a tulajdonnevek jelentésszerkezetében, jól szemléltetik azok az esetek is, amikor egy ismeretlen, számunkra új nevet tartalmazó megnyilatkozást hallunk. LANGACKER példáját idézve, a *Stan Smith* névvel találkozva az első reakciónk annak megállapítása, hogy névvel van dolgunk, egy ember nevével (1991: 59), majd a névforma alapján — a nevekről meglévő korábbi ismereteink, a nevekről meglévő sémáink, névmodellünk birtokában — következtetni tudunk a nevet viselő személy nemzetiségére, nemére stb., s ez aktivál(hat)ja is az idézett csoportra, esetünkben az angol férfiakra vonatkozó ismereteinket. A nevekben tehát egyszerre van jelen a típusra és az egyedre, a megvalósulásra utalás.⁷ A nevek kapcsán az elméleti úton,

⁷ Bizonyos, különösen gyakori, tipikus vagy annak gondolt nevekhez olyan szorosan hozzátartoznak ezek a csoporthoz kapcsolódó ismeretek, olyan meghatározó tehát a név kapcsán a típusjelentés, hogy ezeknek a sztereotipikus ismereteknek a birtokában a név viselőjéről pusztán a neve alapján feltételezünk bizonyos tulajdonságokat. A típusjelentést jól szemlélteti az a kísérlet, melyben a résztvevőknek nőket kellett jellemezniük szeretetreméltóság, ambíció, intelligencia, jellem és szépség szempontjából a fényképük alapján. Két hónappal később megismételték a feladatot, ez alkalommal azonban a fotókhoz jellegzetes ír, olasz, zsidó, angolszász neveket is csatoltak a kutatók. Ekkor a nevek nemzetiségre, vallási hovatartozásra utaló jellemzői, illetve megszokottsága alapján egészen más személyiségjegyeket társítottak a fényképekhez, mint korábban (RAZANAN, idézi FORGÁCS 1999: 85), s egyértelműen a nevekről tárolt ismeretek, a típusjelentés alapján alkotnak véleményt a résztvevők. (További hasonló jellegű vizsgálatokhoz lásd M. HORVÁTH 2014.)

illetve a névhasználati szokások alapján feltételezett típusjelentést neurolingvisztikai eredmények is támogatják (vö. VAN LANGENDONCK 1999).

A nevek elsajátítása is erre a típusjelentésre épül: amikor először hallunk egy új névformát, a szituáció, a kontextus, valamint a nevekre vonatkozó korábbi ismereteink alapján, a típuspecifikáció eredményeként kialakul egy rendkívül sematikus elsődleges reprezentációja a névnek, a név fogalmi tartalmának. Ez az elsődleges reprezentáció azután a későbbi említések vagy konkrét tapasztalatok alapján további tulajdonságjegyekkel bővül. A nevek jelentése tehát nem csupán az azonosító funkció, hanem a részét képezi a név által jelölt entitásról tárolt valamennyi ismeretelem (asszociációk, konnotációk, érzelmek), azaz a közszavakéhoz hasonlóan enciklopédikus, fogalmi alapú. (Az asszociációk egy része nem a fogalomhoz kapcsolódik, hanem a hangsorhoz, bár esetenként nem is igazán lehet az asszociációkat ilyen módon elkülöníteni.) A tulajdonnevek jelentésszerkezete pedig a beszélők számára lehet teljesen sematikus, és lehet teljesen kidolgozott, az adott entitásról sok-sok ismeretet tartalmazó hálózat, sok közbenső változattal. A jelentés természetesen objektumfajtként más-más típusú ismeretelemeket foglalhat magába. Míg a személyek esetében, mint láttuk, a nem, nemzetiség, vallás stb. fogalmi tartományok aktiválódnak, addig például városnevek esetében ilyenek a méret, földrajzi elhelyezkedés, szerkezet, jellegzetes épületek stb. (vö. TOLCSVAI NAGY 2008: 39). Ezeknek az ismeretelemeknek egy része egyéni, más része kisebb-nagyobb közösség számára ismert.

Egy-egy névformához tehát igen bőséges ismeretanyag kapcsolódhat, a típusjelentéssel bizonyos mértékig átfedésben többek között kulturális jellegű ismeretek is. S minthogy az egyén a neveket a társadalmi-nyelvi szocializációja során, a kultúra részeként ismeri meg, egy-egy név (az általa aktivált ismeretelemek révén) azonnal képes felidézni bizonyos hozzá asszociált, hozzá kötődő kulturális tartalmat (történeti vagy aktuális eseményt, néprajzi jellegzetességet stb.). A nevek esetében e kulturális ismeretelemek más nyelvi elemekkel összevetve különösen meghatározók. A köznevek fogalmi reprezentációját például sokkal közvetettebben befolyásolják a kulturális hatások, hiszen kategóriát jelölnek. A GYÜMÖLCS fogalmi kategória nyilvánvalóan mást jelentett ugyan a korábban élt emberek számára, a különböző gyümölcsfélékről való tapasztalatok ugyanis koronként eltérők lehetnek, de a kategóriát meghatározó tulajdonságjegyek lényegében nem változtak (vö. TOLCSVAI NAGY 2017b: 297–298). Ugyanakkor például a helyet megjelölő nevek jelentésében közvetlenül jelennek meg a helyhez magához kapcsolódó ismeretek (elhelyezkedés, méret, jellegzetes épületek, történelmi események, lakosok, hozzá kötődő ismert emberek stb.). Ezért a neveket minden más nyelvi elemnél erősebben jellemzi a kultúrával való összefüggésük. HOFFMANN ISTVÁN szerint mindezek fényében a névhasználat legalább annyira kulturális, mint nyelvi kérdés, s külön jelentés-összetevőként különíti el a nevek

kulturális jelentését, ami az enciklopédikus jelentésként meghatározott hálózat egy részeként értelmezhető (2010: 51–53). Az *Eger* településnév például a magyar emberek számára aktivál olyan történelmi ismereteket, mint az egri vár törökök általi ostroma a 16. században, a magyarok győzelmét Dobó István vezetésével, aktiválja továbbá az egri vár, az egri minaret képét, az egri borok fogalmát (esetleg ízének, illatának emlékét), illetve az Egri csillagok című regényről való ismereteinket. Persze az ott élők számára az *Eger* helynév reprezentációja jóval kidolgozottabb, számos további, konkrét tapasztalaton alapuló ismeretet tartalmaz. Ezek a kulturális ismeretelemek a hely, s így a helynév reprezentációjának szerves részei.

A tulajdonneveknek tehát olyan komplex mentális reprezentációja van, amely a szóformára és a szó használati sajátosságaira vonatkozó ismeretelemek mellett magába foglalja a név által jelölt entitásra vonatkozó ismereteket is, s amelyben egyszerre vannak jelen a típusra és a konkrét jelöltre vonatkozó ismeretelemek.⁸

4. A nevek jelentésszerkezetének további elemei

A névhasználatnak, illetve általában véve a nyelvhasználatnak több olyan sajátossága is van, amelyek szintén magyarázhatók a vázolt funkcionális kognitív közelítésmóddal, noha azok ebben az elméleti keretben eddig ezek jobbára még nem kerültek a kutatások fókuszába.

⁸ Mivel a magyar névkutatók viszonylag gyakran utalnak SZILÁGYI N. SÁNDOR nyelvi világmodelljére, érdemes kitérnünk arra is, hogy SZILÁGYI N. alternatív kognitív jelentésemelélete hogyan viszonyul a vázolt kognitív szemantikához. SZILÁGYI N. a jelentést nem a szavak felől, hanem a dolgok felől értelmezi, azt igyekszik meghatározni, hogy melyek azok a nyelvi észlelési feltételek, amelyek alapján egy dolgot adott szóval jelölünk. S ezek alapján vizsgálja a szavak komponencialitását (hány és milyen komplex jelentés-összetevő alapján történik a nyelvi kategorizáció, az adott entitásnak a megnevezése), s különíti el a különböző jelentésszerkezetű szavakat. Felfogása szerint a személynevek a legkevésbé komplex szerkezetű nyelvi elemek, az esetükben még kategorizáció sincs, „sokan vannak ugyan, akiket *Mariskának* hívnak, de mindegyiküket külön-külön hívják így, és nem mint a »Mariska« kategória tagjait. Ilyen kategória nincs is, a *Mariskák* nem alkotnak olyan kategóriát, amelyről ha tudjuk, mik a meghatározó jegyei, akkor az után azonnal meg tudjuk mondani, ki *Mariska*, és ki nem. Ezt minden egyes személyre külön tanuljuk meg, éspedig úgy, hogy megjegyezzük az arcát, és azt, hogy ehhez az archoz a *Mariska* név tartozik.” (2004). Ez a fajta közelítésmód lényegében a denotatív jelentésnek nevezett jelentésre fókuszál, és nincs tekintettel arra, hogy a szavak reprezentációjában más jellegű ismeretek is tárolódnak; lényegében tehát csak a LANGACKER által absztrahált sematikus tulajdonságjegyeket veszi figyelembe, amik a modellben a nyelvi minősítés ismérveinek együtteseként jelennek meg (1996: 39). A szintén kognitív közelítésmódot alkalmazó WILLY VAN LANGENDONCK ugyanakkor névelméletében a nevek komplex jelentésszerkezetével számol: noha a neveknek nincs a köznevekhez hasonló lexikális jelentése, van azonban ún. preszuppozicionális jelentése, amelynek több összetevője van: kategoriális jelentés (típusjelentés), asszociatív jelentés, emotív és grammatikai jelentés (2007: 87).

4.1. Név és identitás

A neveknek az identitásban, az identitásformálásban játszott szerepe közismert.⁹ Úgy tűnik, hogy a kognitív szemantika közelítésmódjával, a komplex jelentésszerkezet — az enciklopédikus tudással, a fogalommal való szerves kapcsolat — feltételezésével jól magyarázható a neveknek ez a funkciója.

Név és identitás kapcsolatában mindenekelőtt a saját névnek a személyiség azonosításában, illetve esetleg az identitásjelzésben, valamint az identitás formálásában játszott szerepe juthat eszünkbe. A saját név identitásépítésben való részvételének mértéke ugyanakkor a kognitív pszichológiai kutatások szerint kultúránként és egyénenként jelentős különbségeket mutat (vö. BRENNEN 2000).

A racionalista, materialista európai kultúrkörben a személynevet általában egyfajta címkének tekintik, amely fontos szerepet tölt be a személyiség azonosításában, de a személyiség alakulását a többség esetében általában nem befolyásolja. Itt is jelen van azonban az egyének egy részének gondolkodásában a név identitásalkotó és -befolyásoló hatása. József Attila például így ír önéletírásában: „A harmadik olvasókönyvben azonban érdekes történeteket találtam Attila királyról és rávettem magam az olvasásra. Nem csupán azért érdekelték a hun királyról szóló mesék, mert az én nevem is Attila, hanem azért is, mert Öcsödön nevelőszüleim *Pistának* hívtak. A szomszédokkal való tanácskozás után a fülem hallatára megállapították, hogy Attila név nincsen. Ez nagyon megdöbbenett, úgy éreztem, hogy létezésemet vonták kétségbe.” (Curriculum vitae, Tverdota 1992). A névnek az identitásalkotásban játszott ilyen mértékű szerepe azonban — annak ellenére, hogy további példák is idézhetők rá — semmiképpen sem tekinthető általánosnak ebben a kultúrkörben. A modern társadalmakkal összevetve más kultúrák másként gondolkodnak a név jelentőségéről, funkciójáról általában véve (vö. pl. a kanadai indiánok névhasználati szokásairól FÁLÁUS–TODEA 2017). Az európai társadalmaktól eltérően másutt eleve más típusú névadás dominál: a listából választott, alapvetően referáló funkciójú nevek helyett több kultúrában leíró, sajátosságjelölő neveket használnak, s a névhez kötődő hiedelmek, a névnek tulajdonított funkció is eltérő.

A nevekről, a nevek nyelvi felépítéséről, funkcionálásáról, az identitás és a közösség életében betöltött szerepéről, a névadási szokásokról való tudást a szocializáció-kulturalizáció részeként a közösség tagjaként tanulja meg az egyén. Az ilyen módon kiépülő névkompetencia (a mentális lexikonban tárolt nevekből absztrahálható sémákon, a névmodellen alapulva) — a nevekről való különböző típusú tudásösszetevők mellett — ismereteket tartalmaz a saját név szerepéről

⁹ Ezt a kérdést jórészt a névviselő személy nézőpontjából közelítik meg a szakemberek, noha nyilvánvalóan alkalmazható egy külső nézőpont, a névhasználók nézőpontja is (ALDRIN 2017: 383), ami szintén tovább tagolható a szociális kapcsolatok távolsága alapján.

is.¹⁰ A névkompetencia kiépülésének részeként alakul tehát a saját névhez való viszony is.

A saját névhez való viszonyban megmutatkozó kulturális és egyéni különbségek ellenére úgy tűnik, e névforma neurális feldolgozása mégis általában véve kitüntetett szerepű. A neuropszichológiai kutatások szerint mindenkire jellemző, hogy másként reagál az agyunk a saját nevünkre, mint más személynevekre. Ez a sajátosság már igen korai életkorban megfigyelhető. TINCOFF és JUSCZYK kutatásai szerint a kicsik kb. hat hónapos koruktól képesek különbséget tenni tulajdonnevek és köznevek között (1999, 2000), más kísérletek szerint ugyanakkor a saját nevüket már négy-öt hónapos babák is preferálják (MANDEL–JUSCZYK–PISONI 1995, JUSCZYK–MANDEL 1996: 36–37). A saját névnek ez a kitüntetett szerepe pedig később is megmarad: egyfüles hallási feladat során más keresztnevekhez képest is szignifikánsan gyorsabban dolgozzuk fel ezt (MULLER–BOVET 2002), s alvás közben is sajátosan reagál rá az agy más nyelvi elemekkel összetevve (BASTUJI–PERRIN–GARCIA–LARVEA 2002), a saját név jelentőségét legutóbb egypetéjű ikrek esetében is bizonyították (BRÉDART 2018).

Mindez olyan módon értelmezhető, hogy a saját név aktiválja a személyiség szempontjából központi jelentőségű ÉN fogalmi tartományt, az ÉNRől, a sajátmagamról való ismeretek komplexét (testkép, csoporthoz tartozás tudata, fontosnak tartott értékek, emlékek, az életút egysége stb.). Azokban a kultúrákban pedig, melyekben a neveket nem csupán egy szimbolikus jelrendszernek tekintik, hanem azt feltételezik, hogy a szavak, a nevek maguknak az általuk jelölt dolgoknak a szerves részei (vö. gyerekkori nominális realizmus,¹¹ PIAGET 1965), a saját névnek is nyilvánvalóan sokkal fontosabb szerepet tulajdonítanak az én, az identitás alakulásában.

A saját név mellett ugyanakkor más nevek és más névfajták, köztük a helynevek is szerepet játszanak az identitás, identitástudat alakításában, még ha nem is olyan jelentős mértékben, mint a saját név. Ennek szintén a nevek komplex jelentésszerkezete teremti meg az alapját: a nevek és az egész mentális rendszer hálózatelvé szerkezetével magyarázható, hogy a különböző csoportok reprezentációjához hozzátartoznak a nevek is. A nevek pedig ebből adódóan nem csupán mint nyelvi elemek, hanem mint a kultúra hordozói, közvetítői is értelmezhetők. Ilyen módon magyarázható, hogy egy-egy, az adott kultúra szempontjából jelentős személy- vagy helynév képes az összetartozás érzését előidézni, a kollektív emlékek

¹⁰ A névmodell nem külön összetevő a mentális lexikon mellett, hanem a nevekről tárolt — a nevek reprezentációjából absztrahált — különböző típusú tudásösszetevők egyfajta összeszerveződése (séma).

¹¹ PIAGET szerint ez a fajta viláértelmezés általánosan jellemzi a gyermeki fejlődést: az óvodás kori gondolkodás sajátossága, hogy a gyerekek elutasítják azt a lehetőséget, hogy a tárgyak elnevezései változtathatók, a szót az általa jelölt tárgy láthatatlan tulajdonságának tekintik (1965).

felidezésével. Az ilyen gazdag kulturális ismeretanyagot magukba sűrítő, felidézõ nevek tehát hozzájárulnak a valahová (egy adott csoporthoz vagy területhez) tartozás érzéséhez.

A neveknek épp ebbõl a fajta meghatározottságából kiindulva teljességgel érthetõ az is, hogy miért vált ki ellenérzést az emberekbõl egy-egy közismert, kollektív emlékeket felidézõ név megváltoztatása. BOTOLV HELLELAND ezzel összefüggésben *Oslo* példáját idézi: amikor 1924-ben a norvég fõváros nevét (akkori *Kristiania*) visszacserélték a középkori *Osló*-ra, valóságos harcok bontakoztak ki. Mára ez a helyzet természetesen megváltozott, az *Oslo* név általánosan elfogadott, és a fõváros jelképeként funkcionál (2009: 502). Hasonló ellenállást vált(hat) ki a nevek nyelvi arculatának megváltoztatása is.

A helynevek kulturális beágyazottságát és identitásalkotó szerepét támasztják alá az ULLA HAKALA és munkatársai által végzett finnországi felmérések. Ezek szerint a véletlenszerûen kiválasztott adatközlõk jelentõs hányada fontosnak tartja a lakóhelye nevét, s úgy érzik, hogy a lakóhely neve számít az egyéni és a csoportidentitás építésében (2015). A szemiotika felõl közelítve a kérdéshez hasonló megállapításra jutott MUELLER és SCHADE is. Véleményük szerint a helyek reprezentációjához hozzátartoznak a helyhez kapcsolódó kulturális ismeretek és egyéb asszociációk, a név pedig közvetíti ezeket az ismereteket. A név tehát a hely szimbólumának tekinthetõ, s mint ilyen, más szimbólumokhoz hasonlóan fontos szerepet játszik a csoportidentitás alkotásában (2012, a nevek identitásjelzõ funkciójáról lásd még többek között SAPAROV 2003, HOFFMANN 2010, 2014, AKSHOLAKOVA 2014, ALDRIN 2017, GYÖRFFY 2018: 27–39).¹²

A nevekhez asszociált, a nevek által felidézett (pozitív, negatív vagy semleges) kulturális, történelmi ismeretek, asszociációk, akár a névforma etimológiai jelentése vagy az általa elõidézett konnotációk is fontos szerepet játszhatnak a nevet viselõ objektum megítélésében. Például a *Chicago* városnév általában negatív asszociációkat vált ki, s ez a fajta sztereotípiá a város attraktivitását mint lakóhely és mint turisztikai célpont is hátrányosan befolyásolja. A nevek komplex jelentésszerkezete révén ugyanakkor nemcsak ez, hanem a nevek használatában végbemenõ változások is jól magyarázhatók. A *Csikágó* név például Magyarországon is több helyen használatban volt a 20. század elsõ felében településrésznévként (SZABÓ T. 1934: 170). Budapest 19. század végén kiépített VII. kerületét is így nevezték sokáig, kezdetben a gyors felépítése, majd a közrend hiánya miatt.

¹² Ez a csoportidentitás a kutatók szerint éppen ezért fontos összetevõ egy adott hely piacképessége (pl. a turizmus, befektetõk, képzett munkaerõ, diákok stb.) szempontjából is. A helynevek pedig, mint a helyek szimbólumai, márkanekvékként mûködnek, s szintén részei a brandstratégiának (MUELLER–SCHADE 2012, vö. még MEDWAY–WARNABY 2014).

4.2. Metonimikus, metaforikus használat és köznevesülés

A vázolt komplex jelentésszerkezet — a kulturális ismereteket leképező ismeretelemek együttese — az alapja a nevek metonimikus és metaforikus használatának, illetve a köznevesülés folyamatának is. Az adott entitáshoz (személyhez, helyhez stb.) kapcsolódó ismeretelemek egyike vagy komplexe olyan dominánssá, általánosan ismertté válhat, hogy e típusra utaló jelentésmozganata alapján a név aktuálisan köznévként, egy kategória megjelölésére használható és értelmezhető (RESZEGI 2018b). S amennyiben ez a jelentés — a közös előismeretek alapján — mások számára is hozzáférhető, a szónak ez a fajta használata kiterjedtebbé válhat. Jó példa erre az előbb idézett *Chicago* városnév köznevesülése: pl. *csikágó lesz ’tömeges bűnözés lesz valahol, az amerikai mintára’, lásd még például micsoda Einstein vagyok!, futball Einsteinek, patópálok, ébresztő!*

A metonimikus kiterjesztés és a köznevesülés másik, jellemzően személynevekhez kötődő típusában nem egyetlen személy neve válik köznévvé, hanem lényegében egy a beszélők szerint adott (különböző alapon szerveződő, kisebb-nagyobb) csoporthoz kötődő, az adott csoporton belül gyakori, tipikus(nak tartott) nevet kezdenek el köznévként használni, s a csoporthoz tartozásra, vagy a csoport egy vagy több sztereotipikus sajátosságára utalva. Ebben az esetben a típusjelentsésként megjelölt jelentéskomponens, a prototipikus névhasználatról reprezentált ismeretelemek szolgálnak a folyamat alapjául, s ezek felerősödésével a névformát a csoport egészének vagy a csoport valamely sajátosságának jelölésére használják, pl. *a csajok általában tagbaszakadt, magas Brünhildák; ezekhez képest mi kispisták vagyunk.*

Az ilyen módon előálló új jelentés az azt használók fejében szintén behuzalozódhat, s a tulajdonnévi reprezentációval jórészt átfedő hálózatként működik.

4.3. Társas jelentés

A funkcionális kognitív közelítésmóddal megítélésem szerint magyarázható a nyelv társas beágyazottsága is. Maguk a kognitív nyelvészek is fontosnak tartják, hogy a kognitív rendszerre való fókuszáláson túl a nyelvhasználatnak erre az aspektusára is tekintettel legyenek, és olyan komplex közelítésmódot dolgozzanak ki, ami ezt is magyarázni tudja (GEERAERTS–CUYCKENS 2007: 15–16).

A nevek, illetve általában a szavak jelentésének problematikája kapcsán alapvető a szociolingvisztika azon megállapítása, hogy minden nyelvi elemnek van társas jelentése: egy nyelvi forma használata a hozzá tartozó fogalmi reprezentáció aktiválásán túl informál a beszélő társadalmi helyzetéről, csoporton belüli státuszáról is. Egy ugyanazt a valóságdarabot jelölő köznyelvi vagy nyelvjárási forma közti választás információkat közöl a beszélő személyéről, a beszélőpartnerek közötti viszonyról, a beszédhelyzetről stb. is (vö. SÁNDOR 1999: 147, ACTON 2014: 24–27). A nyelvi elemek mentális reprezentációja tehát nyilvánvalóan erre

vonatközoán is kell, hogy információkat tartalmazzon a fogalmi, enciklopédikus jelentésen túl: adott nyelvi forma használata ugyanis csoporthoz, közösséghez (bizonyos társadalmi csoporthoz, régióhoz stb.) tartozást fejezhet ki; emellett pedig a csoporton belüli viszonyokra is utal (ti. a kommunikációs felek közötti viszonyra; ilyen szempontból nem is választható el élesen a kulturális jelentésként meghatározott ismeretelemektől). Ez a fajta társas jelentése (lásd még *indexical meaning*, ECKERT 2008: 454), identitásjelző funkciója a nyelvi elemeknek egy skálán jellemezhető: a nyelvi elemek egy részének aktuálisan erőteljes társas jelentése van, míg másoknak kevésbé, megint másoké pedig majdnem vagy teljesen semleges. A nyelvi szocializáció részeként ezeket az ismeretelemeket is megtanuljuk, vagyis azt, hogy bizonyos szituációkban hogyan illik, hogyan kell, hogyan lehet beszélni, milyen normák irányítanak, és ezeknek megfelelően a nyelvi változók közül melyiket kell/lehet/célszerű választanunk, hogy a kommunikáció sikeres legyen.

Mint minden nyelvi elemnek, a neveknek is fontos jellemzője, jelentés-össze tevője ez a fajta társas jelentés. A különböző névformák közötti választással is folyamatosan kijelöljük a helyünket a világban, a közösségben, a beszédhelyzetben. A hivatalos helynévi forma vagy bizonyos nem hivatalos helyi formák, esetleg szleng névváltozatok közötti választással a beszélő a saját identitását, csoporthoz tartozását is jelzi. Például a kelet-magyarországi Hajdúszoboszló településnévnek számos változata van, az általánosan ismert hivatalos névforma mellett a helybeliek egymás közötti beszélgetéseikben általában nem ezt a névformát preferálják, hanem valamelyik informális változatot: *Szoboszló*, *Szobi*, *Szob*. Emellett több további névforma is használatban van bizonyos csoportokon belül. A *Sznoboszló* névforma például negatív attitűdöt fejez ki: a város ugyanis nem támogatta a szubkultúrához tartozó fiatalok extrém sportpálya létesítéséről szóló kérelmét, ezért a várost, a városvezetőséget sznobnak nevezték, ez jelenik meg a névben (GYÖRFFY 2018: 129–132). Ennek a névformának a használata tehát a névadó fiatalok csoportjához való tartozást tükrözi.

A tulajdonneveknek ez a funkciója a leghétköznapibb szituációkban is megjelenik. Azáltal például, hogy valakivel megismerkedve az illetőt *Kovács úr*-nak vagy *Péter*-nek szólítom, másként jelölöm ki a viszonyunkat, s egyúttal a saját identitásomat is (vö. HOFFMANN 2010: 54).

A kognitív nyelvészet által alkalmazott perspektívaltság fogalma, jelensége csupán részben fedi le ezt a fajta identitásjelző funkcióját a szavaknak. A perspektívaltság ugyanis — mint utaltam rá — a mindenkori beszédeseményt, a produkciót és megértést egyaránt befolyásoló tényező, melynek lényege, hogy egy tapasztalt vagy elképzelt jelenetet, dolgot vagy folyamatot többféleképpen meg lehet konstruálni fogalmilag és nyelvileg (LANGACKER 2008: 55–89, CROFT–CRUSE 2004: 42, KÖVECSÉS–BENCZES 2010: 145, TOLCSVAI NAGY 2010: 14), a

nyelv ugyanis perspektivikus természetű (TOMASELLO 2002: 127). A nézőpont ugyan részben a kisebb nyelvi elemek, lényegében a szavak szintjén mutatkozik meg: a különböző variánsok közötti választásban érvényesül, de alapvetően nem az identitásjelzés a funkciója. A jelenlegi kognitív nyelvészeti elméletek ugyanis a szavak kapcsán jobbra a specifikusság, a funkció szerinti változatok közötti választást vizsgálják, s nincsenek tekintettel az ugyanazon fogalmat jelölő, s csupán nyelvváltozat- vagy regiszterbeli különbséget tükröző nyelvi változókra. A névváltozatok közötti választás jelentéshordozó szerepe viszont nagyon is lényeges tulajdonságjegye a névhasználatnak, a nevek jelentésszerkezetének leírásakor tehát mindenképpen tekintettel kell lennünk erre is. Ez pedig valójában gond nélkül beépíthető a már vázolt rugalmas és komplex jelentésmoделlbe: a nevek reprezentációjának részét képezik azok az ismeretek is, hogy adott forma használata mely csoporthoz köthető, s mit árul el a beszédpartnerek egymáshoz való viszonyáról stb. (Ez a fajta társas jelentés részben átfedésben van a már tárgyalt identitásjelző funkcióval, illetve a kulturális ismeretekkel.)

5. Összegzés

Megítélésem szerint a nevek jelentése — és általában a nyelvi jelentés — problematikája kapcsán olyan jelentésmoделlre van szükségünk, amely összeegyeztethető a tényleges nyelvhasználat sajátosságaival, illetve a nyelvi elemek, a nevek idegrendszeri reprezentációjáról feltárt eredményekkel egyaránt. Amint látható, a névhasználat számos jellemzője jól megragadható a jelenlegi kognitív szemantikai elméletekkel, ugyanakkor a névhasználat további, eddig ilyen szempontból még nem vizsgált sajátossága is magyarázható a funkcionális kognitív szemléletet, illetve a mentális rendszer flexibilis holista hálózatmoделljét alkalmazva. Mindezek fényében a nevek komplex mentális reprezentációjának a szó formájára és nyelvi használatára vonatkozó ismeretelemek mellett részét képezik a rendkívül tágra értelmezett enciklopédikus ismeretek is.

Irodalom

- ACTON, ERIC K. 2014. *Pragmatics and the social meaning of determiners*. PhD-értekezés. Kézirat. Stanford University. URL: <https://www.emich.edu/english/faculty/documents/suthesisacton.pdf> (2018. 04. 02.)
- AKSHOLAKOVA, ASSEM 2014. Proper name as a clue symbol of Identity. *Procedia — Social and Behavioral Sciences* 112: 465–471.
- ALDRIN, EMILIA 2017. Names and Identity. In: CAROLE HOUGH szerk., *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Oxford, Oxford University Press. 382–394.
- BASTUIJ, HÉLÈNE–PERRIN, FABIEN–GARCIA-LARVEA, LUIS 2002. Semantic analysis of auditory input during sleep. Studies with event related potentials. *International Journal of Psychophysiology* 46: 243–255.

- BERNÁTH LÁSZLÓ–RÉVÉSZ TIBOR szerk. 2002. *A pszichológia alapjai*. Budapest, Ter-tia.
- BREDART, SERGE 2018. An Own-Name Bias on Person Memory in Twins. *Names* 66/1: 47–53.
- BRENDLER, SILVIO szerk. 2016. *Cognitive Onomastics. A Reader*. Hamburg, Baar.
- BRENNEN, TIM 2000. On the meaning of personal names for identity: a view from cognitive psychology. *Names* 48: 139–146.
- CIENKI, ALAN 2007. Frames, Idealized Cognitive Models, and Domains. In: GEERAERTS, DIRK–CUYCKENS, HUBERT szerk., *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford, Oxford University Press. 170–187.
- CROFT, WILLIAM–CRUSE, ALAN D. 2004. *Cognitive linguistics*. In: EVANS, VYVYAN–POURSEL, STEPHANIE szerk., *New directions in cognitive linguistics*. Amsterdam, John Benjamins. 395–420.
- CRUSE, ALAN D. 2000. *Meaning in Language. An Introduction to Semantics and Pragmatics*. Oxford, Oxford University Press.
- DONNELLAN, KEITH 1972. Proper names and Identifying Descriptions. In: DAVIDSON, DONALD–HARMAN, GILBERT szerk., *Semantics of Natural Language*. Dordrecht–Boston, D. Reidel Publishing Company. 356–380.
- ECKERT, PENELOPE 2008. Variation and the indexical field. *Journal of Sociolinguistics* 12/4: 453–476.
- EVANS, VYVYAN–GREEN, MELANIE 2006. *Cognitive Linguistics. An Introduction*. Edinburgh, Edinburgh University Press.
- FĂLĂUȘ, ANAMARIA–TODEA, LUMINIȚA 2017. Names and identity. Aboriginal Canadian traditions of name-giving. In: FELECAN, OLIVIU szerk., *Name and Naming. Proceedings of the Fourth International Conference on Onomastics “Name and Naming”. Sacred and Profane in Onomastics*. Cluj-Napoca, Editura Mega–Editura Argonaut. 147–156.
- FEHÉR KRISZTINA 2018. *A nyelv grammatikája. A nyelvtudomány és a kognitív pszichológia határán*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- FORGÁCS JÓZSEF 1999. *A társas érintkezés pszichológiája*, Tizenkettedik kiadás. Budapest, Kairosz Kiadó.
- GEERAERTS, DIRK–CUYCKENS, HUBERT 2007. Introducing Cognitive Linguistics. In: GEERAERTS, DIRK–CUYCKENS, HUBERT szerk., *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford, Oxford University Press. 3–21.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2018. *Helynév-szociológia*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- HAKALA, ULLA–SJÖBLÖM, PAULA–KANTOLA, SATU-PÄIVI 2015. Toponyms as carriers of heritage: implications for place branding. *Journal of Product & Brand Management* 24/3: 263–275. URL: <https://doi.org/10.1108/JPBM-05-2014-0612>. (2018. 04. 02.)
- HANSACK, ERNST 2004. Das Wesen des Namens. In: BRENDLER, ANDREA–BRENDLER, SILVIO szerk., *Namenarten und ihre Erforschung. Ein Lehrbuch für das Studium der Onomastik*. Hamburg, Baar. 51–65.

- HELLELAND, BOTOLV 2009. Place Names as Identity Markers. In: *Names in Multi-Lingual, -Cultural, and -Ethnic Contact. Proceedings of the 23rd International Congress of Onomastic Sciences*. Toronto, York University. 501–510.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010. Név és identitás. *Magyar Nyelvjárások* 48: 49–58.
- HOFFMANN ISTVÁN 2014. Név és jelentés. In: BAUKO JÁNOS–BENYOVSZKY KRISZTIÁN szerk., *A nevek szemiotikája*. Nyitra–Budapest, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara–Magyar Szemiotikai Társaság. 5–21.
- HOLTON, GARY 2011. Landscape in Western Pantar a Papuan outlier of southern Indonesia. In: MARK, DAVID M.–TURK, ANDREW G.–BURENHULT, NICLAS–STEA, DAVID szerk., *Landscape in Language. Transdisciplinary Perspectives*. Amsterdam–Philadelphia, Benjamins. 143–166.
- HONBOLYGÓ FERENC 2008. Beszédészlelés, mentális lexikon, beszédmegértés, beszédprodukción. In: CSÉPE VALÉRIA–GYÖRI MIKLÓS–RAGÓ ANETT szerk., *Általános pszichológia 3. Nyelv, tudat, gondolkodás*. Budapest, Osiris. 59–115.
- M. HORVÁTH VIKTÓRIA 2014. A tulajdonnév mint az előítélet forrása. *Névtani Értesítő* 36: 63–72.
- JUSCZYK, PETER W.–MANDEL-ELMER, DENISE 1996. *What's a name? How infants respond to some familiar sound patterns*. URL: <http://hincapie.psych.purdue.edu/Jusczyk/pdf/Name.pdf>. (2017. 08. 21.).
- KIEFER, MARKUS–PULVERMÜLLER, FRIEDEMANN 2012. Conceptual representations in mind and brain. Theoretical developments, current evidence and future directions. *Cortex* 48: 805–825.
- KÖVECSES ZOLTÁN–BENCZES RÉKA 2010. *Kognitív nyelvészet*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KRIPKE, SAUL A. 1972. Naming and necessity. In: DAVIDSON, DONALD–HARMAN, GILBERT szerk., *Semantics of natural language*. Boston, D. Reidel. 253–355.
- LANGACKER, RONALD W. 1986. An Introduction to Cognitive Grammar. *Cognitive Science* 10: 1–40.
- LANGACKER, RONALD W. 1987. *Foundation of cognitive grammar 1*. Stanford, California, Stanford University Press.
- LANGACKER, RONALD W. 1991. *Foundation of cognitive grammar 2*. Stanford, California, Stanford University Press.
- LANGACKER, RONALD W. 1999. *Grammar and Conceptualization*. Berlin–New York, Mouton de Gruyter.
- LANGACKER, RONALD W. 2008. *Cognitive Grammar. A Basic Introduction*. Oxford, Oxford University Press.
- LŐRINCZE LAJOS 1947. *Földrajzineveink élete*. Budapest, Néptudományi Intézet.
- MANDEL, DENISE R.–JUSCZYK, PETER W.–PISONI, DAVID B. 1995. Infants' recognition of the sound pattern of their own names. *Psychological Science* 6: 314–317.
- MEDWAY, DOMINIC–WARNABY, GARY 2014. What's in a name? Place branding and toponymic Commodification. *Environment and Planning 'A'* 46: 153–167.

- MUELLER, ANDREAS–SCHADE, MICHAEL 2012. Symbols and place identity: a semiotic approach to internal place branding — case study Bremen (Germany). *Journal of Place Management and Development* 5/1: 81–92.
- MULLER, BARBARA S.–BOVET, PIERRE 2002. Performance and reaction times in monaural localization of first names in the horizontal plane. *Brain & Language* 82: 1–9.
- NYSTRÖM, STAFFAN 2017. Names and Meaning. In: CAROLE HOUGH szerk., *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Oxford, Oxford University Press. 39–51.
- PEDERSON, ERIC 2007. Cognitive Linguistics and linguistic relativity. In: GEERAERTS, DIRK–CUYCKENS, HUBERT szerk., *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford, Oxford University Press. 1012–1044.
- PIAGET, JEAN 1965. *The Child's Conception of the World*. Totowa–New York, Littlefield Adams.
- PÜTZ, MARTIN–ROBINSON, JUSTYNA A.–REIF, MONIKA szerk. 2014. *Cognitive Sociolinguistics. Social and cultural variation in cognition and language use*. Amsterdam, Philadelphia, John Benjamins.
- RESZEGI KATALIN 2009. A kognitív szemlélet lehetőségei a helynévkutatásban. A metonimikus névadás. *Magyar Nyelvjárások* 47: 21–41.
- RESZEGI KATALIN 2012. Cognitive Approach to Hungarian Toponymy. *Onoma* 47: 367–379.
- RESZEGI KATALIN 2014. A tulajdonnevek pszicho- és neurolingvisztikája. Vizsgálati szempontok és modellek a tulajdonnevek feldolgozásáról. *Névtani Értesítő* 36: 133–147.
- RESZEGI KATALIN 2017. Pszicholingvisztika, neurolingvisztika és névkutatás. *Névtani Értesítő* 39: 13–32.
- RESZEGI KATALIN 2018a. Mental Aspects of Proper Names. *Onomastica Uralica* 10: 149–167.
- RESZEGI KATALIN 2018b. On the proper-name-to-appellative transformation. *Rivista Italiana di Onomastica* 24/1: 25–46.
- SÁNDOR KLÁRA 1999. Szociolingvisztikai alapismeretek. In: GALGÓCZI LÁSZLÓ szerk., *Nyelvtan, nyelvhasználat, kommunikáció*. Szeged, JGYTF Kiadó. 135–171.
- SAPAROV, ARSENY 2003. The alteration of place names and construction of national identity in Soviet Armenia. *Cahiers du Monde russe* 44/1: 179–198.
- SJÖBLÖM, PAULA 2006. A cognitive approach to the semantics of proper nouns. *Onoma* 41: 63–82.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- SZABÓ T. ATTILA 1934. A helynévgyűjtés jelentősége és módszere. *Magyar Nyelv* 30: 160–180.
- SZILÁGYI N. SÁNDOR 1996. *Hogyan teremtünk világot?* Kolozsvár, Erdélyi Tankönyvtanács.
- SZILÁGYI N. SÁNDOR 2004. *A jelentésvilág szerkezete*. Előadás, elhangzott a Mindentudás egyeteme V. szemeszterének 11. előadásaként, 2004. november 18-án. URL: <http://www.mindentudas.hu/szilagyi/index.html>. (2012.10.10.)

- TÁTRAI SZILÁRD 2017. Pragmatika. In: TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk., *Nyelvtan*. Budapest, Osiris Kiadó. 897–1058.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2008. A tulajdonnév jelentése. In: BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai I. Budapest. 30–41.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2010. *Kognitív szemantika*. Nyitra, Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2013. *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Budapest, Osiris.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2015. *Az ige a magyar nyelvben. Funkcionális elemzés*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2017a. Bevezetés. In: TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk., *Nyelvtan*. Budapest, Osiris Kiadó. 21–71.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2017b. Jelentéstan. In: TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk., *Nyelvtan*. Budapest, Osiris Kiadó. 205–499.
- TOMASELLO, MICHAEL 2002. *Gondolkodás és kultúra*. Budapest, Osiris.
- TINCOFF, RUTH–JUSCZYK, PETER W. 1999. Some beginnings of word comprehension in 6-month-olds. *Psychological Science* 10/2: 172–175.
- TINCOFF, RUTH–JUSCZYK, PETER W. 2000. *Do 6-month-olds link sound patterns of common nouns to new exemplars?* Paper presented at the International Conference on Infant Studies, Brighton, UK. URL: <http://hincapie.psych.purdue.edu/Jusczyk/pdf/Common.pdf> (2012.10.10.)
- TVERDOTA GYÖRGY 1992. A névvarázs poétikája. *Helikon* 38: 410–420.
- VALENTINE, TIM–BRENNEN, TIM–BRÉDART, SERGE 1996. *The Cognitive Psychology of Proper Names. On the importance of being Ernest*. London–New York, Routledge.
- VAN LANGENDONCK, WILLY 1999. Neurolinguistic and syntactic evidence for basic level meaning in proper names. *Functions of Language* 6/1: 95–138.
- VAN LANGENDONCK, WILLY 2007. *Theory and Typology of Proper Names*. Berlin–New York, De Gruyter.

The Semantic Structure of Proper Names in a Functional-Cognitive Framework

To address the problematics related to the meaning of names (and linguistic meaning in general) we need a semantic model that is compatible both with the features of actual language use and the findings concerning the neural representation of linguistic elements and names. The paper discusses how the functional-cognitive approach may be used in this respect and how the current description (social meaning) needs to be expanded with additional considerations so that we are able to explain all aspects of name usage. This also serves to illustrate how theories and results of sociolinguistics and cognitive linguistics may be matched with each other.

Keywords: semantic structure of proper names, identifying function, type meaning, cultural meaning, social/indexical meaning, cognitive semantics

Miért érdemes a víznevekkel foglalkozni?

A víznévkutatás aktuális feladatairól*

GYÓRFFY ERZSÉBET

1. E jeles alkalomra készülve KISS LAJOS alakjának felidézésekor számomra egyértelműen a víznévkutató KISS LAJOS jelent meg. Noha munkássága távolról sem merült ki a víznevek vizsgálatában, ez a terület feltétlenül meghatározó helyet foglal el életművében. Jól mutatja ezt az a körülmény is, hogy az 1999. január 1-jén az MTA levelező tagjaként tartott székfoglalójának az új európai víznévkutatás állt a középpontjában.

Emellett számomra KISS LAJOS kapcsán azért is a vizekkel kapcsolatos írásai idéződnek fel elsőként, mert a doktori disszertációm 2009-ben a korai ómagyar kori folyóvíznevek témakörében védtem meg. E munkában KISS LAJOS majd két tucat írására több mint háromszáz alkalommal hivatkoztam.

Ezt a szílat mintegy újra felvéve előadásomban a víznevek fontosságára, illetve a víznévkutatás olyan kérdéseire kívánom ráirányítani a figyelmet, melyeket vagy a mai napig sem sikerült megnyugtatóan megválaszolni, vagy pedig az ezidáig elért kutatási eredmények bizonyos mértékű újragondolást, kiegészítést igényelnek.

2. A víz kiemelkedően fontos lételem Földünkön: 361 125 400 km²-nyi területet, azaz a Föld 70,8%-át víz borítja. A víz az ember, emellett természetes és épített környezete számára is elengedhetetlen. A régiségben a letelepedés igen gyakran a nagyobb folyók völgyeiben történt, ezzel biztosítva az élethez a megfelelő körülményeket

Ez azonban önmagában még aligha lenne elegendő ahhoz, hogy a vizek és a neveik a nyelvészek, névkutatók, történészek stb. érdeklődését is felkeltsék. E régóta megnyilvánuló érdeklődés megítélésem szerint részben a hidronimáknak a helynevek csoportján belül betöltött sajátos szerepével függ össze. Az első fontos kérdés ezért, amire választ kell keresnünk, az, hogy mivel magyarázhatjuk a vízneveknek ezt a különleges jelentőségét.

* A 2018. június 1-jén, a Kiss Lajos-díj átadó ünnepségén, Debrecenben elhangzott előadás szerkesztett változata.

A víznevek a helynevek legarchaikusabb rétegéhez tartoznak. A legnagyobb folyók nevei (*Duna, Tisza, Szamos, Maros*, nem magyar nyelvterületről való példákat is említve: *Loire, Szajna, Volga* stb.) századok, sőt évezredek óta léteznek, s életüket nyomon követve azt is láthatjuk, hogy nem nagyon változnak. KISS LAJOS ezt az állandóságot a nevek „nemzetköziségével” magyarázza, azzal tudniillik, hogy a nagy folyók nevei valójában nemzetközi tulajdonban vannak (2000: 1). Ezt úgy kell értenünk, hogy a folyók partján folyamatosan éltek egyidejűleg és egymást váltva is különböző népek, amelyek nyelvében továbbhagyományozódtak, és hosszú ideig fennmaradtak ezek nevei is.

Emellett a víznevek és a más névfajták közötti szoros kapcsolat miatt is kitüntetett figyelmet érdemelnek a hidronimák. Empirikus vizsgálatok nélkül, pusztán intuíciónkra hagyatkozva is bátran kijelenthetjük, hogy víznévből alakult elnevezéssel mindenféle helynévfajta elemei között találkozunk. Mikro- és makrotoponimák létrehozásában egyaránt szerepet játszottak a víznevek, lásd pl. *Bodrogköz* tájnév, *Sárospatak* településnév, *Aszalósér* hegynév, *Almás-völgy* völgynév < *Almás* pataknév, *Békás-szoros* szoros elnevezése < *Békás* pataknév, *Csörgőlyuk* barlang neve < *Csörgő-patak* pataknév (bővebben lásd GYÖRFFY 2011: 153–171).

3. Mindennek fényében nem meglepő, hogy a kutatók figyelmét régóta felkeltették a víznevek: azok gyűjtésével, rendszerezésével, elemzésével jó néhányan foglalkoztak már a modern tudományosság kezdetétől, a 19. század végétől kezdődően is a magyar névkutatásban. Megemlíthetjük közülük ORTVAY TIVADAR 1882-ben megjelent Magyarország régi vízrajza a XIII-ik század végeig című kétkötetes munkáját, mely mintegy 3050 folyó- és 1050 állóvíz nevét, adatait tartalmazza. ZOLTAI LAJOS a Debrecen vizei (1935) című tanulmányában Debrecen hajdani vízrajzának összeállítását tűzte célul. PAIS LÁSZLÓ a Zala vízgyűjtőjének a vízszabályozások előtti képét rekonstruálta a történeti forrásokban található víznevek segítségével (1942).

A 20. század első felében az adattárak közreadása mellett az etimológiai és tipológiai természetű vizsgálatok felerősödését tapasztalhatjuk. Az elsősorban területi alapon szerveződő írások jobbra a trianoni békediktátummal elszakított területek víznévi anyagát állítják a középpontba: KNIEZSA ISTVÁN Erdély és a vele összefüggő nyugati területek folyóinak és nagyobb patakjainak elnevezéseit mutatta be (1942), BENKŐ LORÁND Erdély legsűrűbben lakott területének, a Nyárád folyó völgyének a település-, víz- és határneveit dolgozta fel (1947). KNIEZSA ISTVÁN és BENKŐ LORÁND emellett cikksorozatban vitatta meg Székelyföld vízneveinek kérdését általánosabb, névrendszertani kérdéseket is érintve (KNIEZSA 1948a, 1948b, BENKŐ 1948). E disputa során mondták ki tudós elődeink határozottan azt az igényt, hogy egy név eredetének feltérképezéséhez feltétlenül hozzátartozik annak feltárása is, hogy egy jövevénynév milyen nyelvben nyerte el

tulajdonnévi státusát, illetve az átadó nyelvben milyen névadási motivációt kapcsolhatunk hozzá (BENKŐ 1948).

Munkássága során ezt az elvet szem előtt tartva KISS LAJOS jelentős számú víznév etimológiáját adta közre. A Földrajzi nevek etimológiai szótára magyar nyelvű vagy magyarországi helynévi adatai között minden huszadik elnevezés víznév, e korpusznak pedig majd a kétharmada jövevénynév. A főként az 1990-es években született írásaiban újfajta nézőpont bevezetésére is törekedett KISS LAJOS: a nevek származási rétegei mellett a kronológiai rétegződésüket is igyekezett feltárni.

A magyar víznévrendszer kronológiai és származásbeli rétegei között elkülönítette az ókorból adatható, ősi indoeurópai vízneveket (pl. *Garam, Kiszuca, Morva*), a középkorból dokumentált víznevek csoportján belül pedig részletes tárgyalást kaptak általa a preszláv (pl. *Árva, Bódva, Hernád, Nyitra, Tarca, Vág*), a szláv (pl. *Bebre, Kompa, Litva, Miava, Ocsova, Rima, Szalatna, Zsitva*), a magyar (pl. *Balog, Bodrog, Búr-patak, Horhod, Sajó, Szekcső, Ung*), valamint a német eredetű vagy közvetítésű víznevek (pl. *Gölnic, Korpona, Selmec*). Készültek dolgozatai továbbá a középkorból adatható ismeretlen vagy bizonytalan eredetű nevekről is (pl. *Ipoly, Laborc, Latorca*). (Lásd ehhez a témakörhöz bővebben pl. KISS 1994, 1996, 1997a, 1997b.)

E rétegek kapcsán jó néhány kérdés azonban még ma is megválaszolásra vár. Ezekről ejtek szót a következőkben.

4. Elsőként az ókorból adatható, óeurópai eredetű víznevekről célszerű szólnunk. E névcsoport eredetének meghatározása több mint egy évszázada foglalkoztatja a nemzetközi víznév kutatást, s kezdetben igencsak nagy bizonytalanság jellemezte az ezek megfejtésére irányuló kísérleteket. PÓCZOS RITA két évvel ezelőtt, a mostanihoz hasonló alkalomból tartott előadásában így foglalta össze e bizonytalanság okait: „a kutatók már a tudományos vizsgálatok kezdetekor megállapították: ezek a nevek nem köthetők egyetlen ma ismert nyelvhez sem, felismerték a nevekben a rekonstruált indoeurópai alapszavakat, ugyanakkor azt a kronológiai (és nyelvi) hézagot nem tudták kitölteni, amelyet az egykori indoeurópai alapnyelv és a későbbi önálló nyelvek között tapasztaltak. Így vezethettek a próbálkozások két olyan nyelvhez (nyelvsaládhoz), amelyeknek a létezéséről ugyan minimális, de mégis használható információval rendelkeztek: ókori feljegyzésekből mind a kelta, mind az illír nyelv(csoport) korára, földrajzi elhelyezkedésére lehetett következtetni (bár az etimológiai kísérletekben látjuk, hogy ez utóbbit az elképzeléseiknek megfelelően jócskán kiterjesztették a kutatók). Az azonban, hogy ezeknek a nyelveknek a tényleges nyelvi alkatáról meglehetősen kevés tudásunk van, egyáltalán nem szabott gátat a névkutatók fantáziájának.” (2016: 84–85).

A múlt század közepe óta ROZWADOWSKI (1948) és KRAHE (1964) nyomán e neveket az ún. óeurópai víznévrendszerhez szokás sorolni. Az *óeurópai* jelző

KRAHE értelmezésében azt a nyelvtörténeti korszakot jelöli, amely az indoeurópai ősnyelv és az egyes nyelvek kialakulása közötti fejlődési szakaszt foglalja magában. Tanítványa, WOLFGANG P. SCHMID azonban már csupán a víznévkinccs egy speciális nyelvi–kronológiai rétegeként definiálja a terminust: ide tartoznak az indoeurópai nyelv alapelemeiből felépülő, i. e. 1500-tól keletkező, a mai Európa területén lévő víznevek (1981). KISS LAJOS korábban említett akadémiai székfoglalójában ekképpen foglalja össze az ún. óeurópai hidronimák jellemzőit: „1. Ne legyen megmagyarázható abból a nyelvből vagy annak előzményeiből, amelyet az általa jelölt víz mentén beszélnek vagy beszéltek. 2. Indoeurópai etimonnal és az ősi indoeurópai örökségre jellemző morfológiai szerkezettel kell rendelkeznie. 3. Jelentésének a »víz, folyó, folyás, folyadék« szómezőhöz kell tartoznia, illetőleg a víz valamely tulajdonságára kell utalnia. 4. Európai, s nem Európán kívüli folyó- vagy állóvizet kell jelölnie. 5. Tövét és szerkezetét tekintve Európában még legalább egy ősi víznév tartozzék a rokonságába mint etimológiai megfelelés.” (2000: 7).

Az elméletet utóbb SCHMID tovább finomította, s hat kritériumból álló rendszert dolgozott ki az óeurópai víznévrendszerbe való soroláshoz (1973, lásd ehhez PÓCZOS 2016: 89–90).

E kronológiai és származásbeli réteg említése kapcsán nem mehetünk el szó nélkül amellet, hogy míg a nemzetközi szakirodalomban élénk vita is kerekedett a teória helyességéről, elfogadhatóságáról, és számos monográfia is készült a témakörben, addig a magyar víznevekkel foglalkozó szakirodalom alig fordított figyelmet az etimológiai vizsgálatokban az efféle eredeztetés lehetőségére. Ebben a tekintetben KISS LAJOS munkássága hozott új szint, ő ugyanis számos írásában és a FNESz. szócikkeiben számol ezzel a réteggel, noha nem óeurópai eredetűként utal rájuk. Az utóbbi évtizedben ez a megközelítés, elsősorban PÓCZOS RITA több munkája révén, erőteljesebben is megjelenni látszik a hazai névkutatásban.

PÓCZOS RITA ugyanakkor tovább is lépett a kérdésben elődeinél. Rámutatott arra, hogy nem csupán a nagyobb folyók elnevezései között találhatunk óeurópai ősiségű neveket, hanem kisebb patakok nevei is fennmaradhattak akár több évezreden keresztül, ennek egyetlen feltétele ugyanis az egymással érintkező folyamatos lakosság (PÓCZOS 2004: 121, lásd ehhez KISS 2000: 7 is). PÓCZOS RITA pusztán a víznév hangalakszerkezete alapján — a magyar vagy más átadó nyelvű (szláv, germán) eredeztetés lehetősége mellett — az óeurópai származtatás lehetőségét sem veti el az *Apoka* pataka (< *āp- 'víz, folyó'), *Balog* (*bholghā 'duzzad, dagad'), *Lubna* (< *leu, *leuə-, *lū- 'kosz, bepiszkol' tő -b-vel bővült variánsa), *Szartos* (< *ser, *sor- 'folyik, áramlik') (e nevekhez lásd 2003: 491); *Liberse* (< *leib-, loib-, lib- 'öntöz, folyik, nedves'), *Litva* (< *leu, *leuə-, *lū- 'piszkol, bepiszkol'), *Poltár* (< pol-, pel-, pl- 'önt, folyik') (e nevekhez lásd 2004:

122–123) nevek esetében. Újabb írásaiban a pusztán egyetlen adattal rendelkező *Lupa* név kapcsán is felveti, hogy (más lehetséges magyarázatok mellett) esetleg óeurópai ősiségű is lehet a név (< **leup-*, *leub-*, *leubh-* 'lehánt, meghámoz, letör, megrongál', PÓCZOS 2015).

Az említett nevek esetében a többféle nyelvből való eredeztetés azzal magyarázható, hogy a valójában óeurópai gyökerű név az átvevő nép nyelvének egy szemantikailag is megfelelő szavával mutat hasonlóságot, s így az új névhasználó közösség ennek a szónak a tartalmát érthette bele a víznévbe, s ahhoz igazíthatta a jövevényt név hangalakját.

E rövid összefoglaló végén fontos hangsúlyoznunk, hogy noha a teória követői maguk is utalnak az óeurópai elmélettel kapcsolatos bizonytalanságokra, megválaszolando kérdésekre, a víznév-etimológiai kutatásokban azonban mindenképpen számolnunk kell ezzel a névréteggel is. Ez különösen annak fényében tartandó szem előtt, hogy a Kárpát-medence folyóvíznevei között több tucatnyi olyan név található, amelynek eredetére a víznév-kutatók mindeközül sem tudtak megnyugtató magyarázatot adni.

Az ún. óeurópai nevek eredetének vizsgálata mellett természetesen más kérdések is felmerültek e névréteg kapcsán a kutatókban. Közülük kiemelendő többek között az, hogy a népességtörténeti kutatásokban mennyiben használhatók fel, azaz milyen forrásértékűek van az efféle elnevezéseknek. Emellett az sem lényegtelen tudományos szempontból, hogy a korai oklevelek megszövegezői milyen nyelven rögzítették őket a dokumentumokban. Ezeket a kérdéseket azonban itt most nem érintem.

5. Az, hogy KISS LAJOS élénk érdeklődést mutatott a víznevek iránt, minden bizonnyal összefüggött azzal a körülménnyel is, hogy alapképzettségét tekintve szlavista volt. Márpedig legősibb vízneveink szláv közvetítéssel kerültek be a nyelvünkbe, nemegyszer magukon viselve a szláv nyelv alakító hatását is. Emellett az ómagyar korban átvett neveink nagy része szintén valamely szláv nyelvből került át a magyar helynévkincsbe. E névréteg vizsgálatát értelemszerűen olyan kutatók tudták és tudják ma is a legmegbízhatóbb módon elvégezni, akik a szlavisztika területén is otthonosan mozognak. KISS LAJOS elődei közül e tekintetben elsősorban MELICH JÁNOS és KNIEZSA ISTVÁN nevét említhetjük meg.

A valamely szláv nyelvből átvett víznevek legkorábbi rétege a korai ómagyar korból adatható. E korszak negyven vármegyéjének víznévi anyagát feldolgozó elemzéseim azt mutatják, hogy a más nyelvekből kölcsönzött hidronimák között a szláv jövevénynevek vannak jelen a legnagyobb számban: az összes jövevénynév több mint háromnegyede tartozik közéjük (vö. GYÖRFFY 2011: 136).

Jó néhány olyan kérdés merülhet fel e témakör kapcsán, melyekre szlavista kollégáinktól remélhetünk válaszokat. Ezek elsősorban a kronológiával kapcsolatosak, mégpedig rögtön két problémát is érintve: egyrészt mikor keletkeztek e

szláv eredetű víznevek, másrészt mikor kerülhettek át a magyar helynévrendszerbe. Ezek a kérdések persze több szempontból is nehezen megválaszolhatók. A nevek ugyanis már az oklevelekbe kerülésük előtt is léteztek, s a létrejöttük idejének a meghatározása e legrégebbi névréteg esetében minden bizonnyal fel-tárhatatlan. A később keletkezett neveket is nyilvánvalóan jellemzi egyfajta eset-legesség az adatolás szempontjából, ennek eredményeképpen pedig a víznevek között — csakúgy, mint más névfajták, például a településnevek esetében — csu-pán egyfajta relatív (azaz egymáshoz viszonyított) kronológiát állapíthatunk meg.

Az átvétel idejének meghatározása pedig akkor végezhető el nagyobb valószí-nűséggel, ha az átadó vagy átvevő nyelvben valamilyen hangtörténeti változás a segítségünkre van ebben. Ez a vizsgálati szempont azért különösen lényeges, mert ezáltal esetleg elkülöníthetők lehetnének a letelepedés előtti szláv eredetű vízne-vek és a magyarsággal együtt élő szláv lakosság által később adott elnevezések. Ehhez a szláv helynévi anyag szisztematikus összegyűjtésére és alapos feldolgo-zására van szükség, mely nemcsak a magyar és a szláv víznév kutatás számára hoz-hat gyümölcsöző eredményeket, hanem a Kárpát-medencében egykor beszélt szláv nyelvvel vagy nyelvekkel kapcsolatos ismereteket is bővítheti. (A probléma-körről bővebben lásd HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2017: 90–95, 2018: 388–395.)

6. A kérdést még csak röviden sem vázolva jelzem továbbá azt, hogy ugyanez vonatkozik a törökségi népektől kölcsönzött víznevekre is, melyekről még keve-sebb és csak igen homályos, ellentmondásos ismerettel rendelkezőnk. (Lásd eh-hez például MAKKAI etimológiai fejtegetéseit: 1987: 250 vagy LIGETI 1986.) Ez ügyben HOFFMANN ISTVÁN kritikai állásfoglalásával érthetünk egyet, hogy tud-niillik „komoly hiányosságok is megmutatkoznak az etimologizálásban: a török-ségi nyelvekből magyarózott régebbi helynevek megfejtésében például a turko-lógia belső névrendszertani bizonyítékokat, analóg névkeletkezési módokat alig-alig szokott előhozni” (2007: 16, vö. még HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 140). Itt a kutatásokat megnehezíti egyrészt az ide tartozó nevek kis száma (pl. *Karas*, *Krassó*, esetleg *Küküllő* stb.), de azt sem könnyű megítélni, hogy e nevek melyik törökségi nyelvvel hozhatók kapcsolatba. Sajnálatos, hogy a mai turkológusok közül — tudomásom szerint — senki nem foglalkozik szisztematikusán a Kárpát-medence törökségi nyelvekből való helyneveivel és így a vízneveivel sem.

7. Érdemes lehet a különböző nyelvek víznévrendszereit is összevetni egy-mással, mégpedig két különböző szempontot szem előtt tartva. Egyrészt a ma-gyarral rokon nyelvek (például a finn) elnevezéseit célszerű bevonnunk az efféle vizsgálatokba, másrészt nem rokon, de a magyarral érintkező nyelvek (például a szláv) víznévállományát is összehasonlíthatjuk a magyar nevekkel. A funkcioná-lis nyelvszemlélet kiváló keretet biztosíthat az összehasonlításhoz, hiszen itt a névrendszert jellemző sémák kerülnek az elemzés fókuszába: az empirikus ada-tokból kiindulva, induktív módon jutunk el az általánosításokhoz, jelen esetben a

névmodellekhez. A nem rokon nyelvekkel való összevetés azért is hozhat különösen érdekes eredményeket, mert így felszínre kerülhetnek a területi–kulturális kapcsolatokból, illetve nyelvi szempontból a kétnyelvűségből fakadó hatások, melyek lenyomatát az érintkező nyelvek névrendszerei is magukon viselhetik.

Az összehasonlító vizsgálatok lehetőségeit én magam régi svéd és magyar víznevek közötti hasonlóságokat és különbségeket elemző írásomban próbáltam bemutatni (GYÖRFFY 2008). A minél szélesebb körű analízishez azonban jó példát szolgáltathat a TÓTH VALÉRIA által szerkesztett *Patrociny Settlement Names in Europe* című kötet, mely az olasz, spanyol, francia, német, lengyel és Kárpát-medencei patrocímiumi eredetű településnevek jellegzetességeit járja körül (2011). Úgy látom, hogy a különböző nyelvű víznévrendszerek összevetésére irányuló program is nemzetközi kutatógárda bevonásával valósulhat meg a legeredményesebben. Ennek ösztönzését személyes feladatomnak is tekintem.

8.1. A magyar nyelvterületről adatolható víznevek vizsgálatában a múltban az etimológiai jellegű kutatások voltak a meghatározók, és ezek is főképpen a nem magyar eredetű nevekre összpontosították a figyelmet, illetve azokra, amelyek etimológiai tekintetben nem transzparenssek. Én magam úgy gondoltam, hogy a régi magyar víznévadás rendszerszerű vizsgálatát is célszerű elvégezni, ezért tanulmányok sorát, majd doktori értekezést és ebből kinőtt monográfiát szenteltem a témának. Ebben a névrendszert szemantikai, lexikális-morfológiai, valamint keletkezéstörténeti szempontból jellemeztem (lásd GYÖRFFY 2011).

Az általam elkészített korai ómagyar kori folyóvíznevekre irányuló tipológiai jellegű munkából megtudhatjuk, hogy a korai ómagyar folyóvíznevek szerkezeti szempontból vizsgálva igen sokszínű képet mutatnak. Az egy- és kétrészes víznevek megoszlása közel azonos: 51 : 49%. Az egy- és kétrészes nevek kronológiai megoszlását nyomon követve ugyanakkor azt is tapasztalhatjuk, hogy a legrégebbi víznevek egyrészesek voltak, majd az idő előrehaladtával a kétrészes nevek váltak jóval gyakoribbá.

A hely fajtáját megjelölő egyrészes nevek (mint például az *Ér* vagy a *Séd*) ritkán ugyan (4%), de előfordulnak a régi nevek között. A víznévben megjelenő nyelvi elemek gyakrabban utalnak arra, hogy a névvel megjelölt víznek milyen jellegzetességei vannak (23%). A fajtajelölő és a sajátosságfunkció egymással kombinálódva is megjelenik a nevek több mint egynegyedében (27%).

A sajátosságot kifejező névrészfunkciókat a bennük kifejezett szemantikai tartalom alapján tovább differenciálhatjuk. A régi magyar folyóvíznevekben leggyakrabban a 'víz valamely más helyhez (elsősorban településhez) való viszonya' szemantikai tartalom fejeződik ki: *Barót*, *Szentkirály pataka*. A víz környéki növényzet szintén gyakran szolgáltatja a névadási alapot: *Kőrös*, *Bükk-sevnice* (ezzel szemben az állatvilág jóval kevesebb esetben jelenik meg motivációként: *Compó*, *Férges-ér*). A harmadik leggyakoribb kategóriát olyan víznevek alkotják,

amelyek valamely a vízzel kapcsolatba hozható személyre vagy csoportra utalnak: *Milos, Encs ere, Prépost pataka*.

A nevek kisebb részében jelentette a névadási motivációt a víz mérete (*Keskeny, Mélyes, Kis-patak*), alakja (*Kengyeles, Kürtös pataka*), színe (*Fekete-patak, Kék-Kálló*), íze (*Sós-patak*), hőmérsékleti jellemzője (*Hideg-séd, Meleg-Szamos*), hanghatása (*Hangony, Zúgó-fok*), állapota (*Aszú-Szartos, Romlott-patak*), sebessége, mozgása (*Lassú-ág, Sebes-Vajas*), anyaga (*Agyagos, Köves-patak*).

Pusztán megnevező névrészt tartalmazó egyrészes név szép számmal (24%) fordul elő a víznevek körében, az átvett jövevénynevek adják ezt a réteget: *Duna, Klukucs, Tepla*. A megnevező előtagú és a hely fajtáját megjelölő utótagú kétrészes neveket (14%) az előtag jellege alapján két csoportba oszthatjuk. Egyik részükre az jellemző, hogy az első névrész névátvétellel került nyelvünkbe, tehát idegen eredetű víznév (*Szitnyice > Szitnyice pataka*). A másik csoportba olyan nevek tartoznak, melyek első névrésze belső keletkezésű víznév (*Aranyos > Aranyos pataka*). Emellett egy már létező, átvett vagy belső keletkezésű víznév kap hat olyan megkülönböztető szerepű előtagot is, mely a víz valamely sajátosságára utal, ezek többnyire a megnevező névrész által jelölt víz mellékágának vagy holtágának az elnevezései: *Nagy-Ilosva, Váradi-Körös, Közép-Sár*.

Dióhéjban érdemes szólni a korai ómagyar kori névanyagban megjelenő keletkeztörténeti módok arányáról is. E korszakban a szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett folyóvíznevek adják a legnagyobb csoportot (32%): *Sebes-patak, Somogyi-Bódva*.

Nem meglepő, hogy a belső névkeletkezési mód mellett a külső névalkotás is tekintélyes szerepet kapott a magyar folyóvíznévrendszer létrejöttében. Vizsgálataimból azonban kitűnik, hogy nemcsak a nagyobb folyók viselhetnek idegen eredetű nevet, hanem a közép- és a kisebb vizeket is gyakran jövevénynévvel illetik: az ómagyar kori névanyag minden ötödik eleme névátvétel útján — mint láttuk korábban: leggyakrabban valamely szláv nyelvből — került a magyar nyelvbe (21%).

A jelentésbeli névalkotás a közepesen gyakran előforduló névkeletkezési típusok között említendő (14%). A kategórián belül a jelentéshasadással létrejött elnevezések sokkal kisebb arányban szerepelnek (*Ér, Fok, Sár*), mint a metonimikus víznevek (*Boltárgy, Gyűrű, Úz*). Hasonló arányt tapasztalunk a név terjedelmét érintő szerkezeti változás útján keletkezett vízneveknél is (12,5%): *Béla > Béla-patak, Gyümölcsény > Gyümölcsényes*. A folyóvíznevekre a legkevésbé jellemző alakulási mód pedig a morfológiai szerkesztés ebben a korszakban (9,5%): *Köved, Gyógy, Egres*.

8.2. A korai ómagyar kori víznevek rendszertani leírása további fontos és szintén megválaszolandó kérdéseket is előhozott. Ilyen a névrendszer állandóságának és változásának problematikája.

KISS LAJOS maga is ír munkáiban több ízben is a kontinuitás kérdéséről, noha más hangsúlyokkal: írásaiban a régiségből fennmaradt és tovább örökített neveket helyezi a figyelem középpontjába (pl. 1995, 1997a). E kérdéskört tovább gondolva mindenképpen fontos lenne feltérképezni a víznevek mind területi, mind kronológiai állandóságát vagy éppen változékonyságát, azt tudniillik, hogy miként és mennyiben változtak meg az idők folyamán a víznevek jellegzetes szerkezeti típusai. Egy-egy kisebb területre vonatkozóan többen is próbáltak e kérdésnek utána járni. KOCÁN BÉLA például Ugocsa vármegye ómagyar és középmagyar kori folyóvízneveit vizsgálta a névszerkezet elmozdulásának szempontjából is. Itt csak egyetlen eredményére hívom fel a figyelmet. Az 1200-as évektől 1772-ig vizsgált korpuszban azt tapasztalhatjuk, hogy az egy- és kétrészes nevek aránya megfordult: a kezdeti 58% : 42%-os megoszlás helyett a korszak végére 44% : 56%-os arányszám jellemezte a folyóvízneveket (2017: 67–69), azaz a kétrészes nevek kerültek túlsúlyba. Ez egybevág azzal a tendenciával, amelyet én magam is megfigyeltem másfajta mintán a fent már említett munkámban.

8.3. A víznévkutatás kiemelkedően fontos feladata, hogy mind a szinkroniában, mind a diakroniában nagyívű, szintetizáló tipológiai vizsgálatokat végezzenek el a kutatók. Ezáltal ugyanis képet kaphatunk a magyar helynévrendszer egy fontos, jól vizsgálható részrendszerének történeti változásfolyamatairól, vagyis arról, hogy a névadó ember korról korra hogyan teremtette újra változó szemléletével a környezetéről, a környezetének e fontos részéről alkotott képet. Ez természetesen óriási vállalkozás, az olyan típusú adatbázisok segítségével azonban, mint amilyen a folyamatosan gazdagodó Magyar Nemzeti Helynévtár (<http://mnh.unideb.hu/>), ez a terv megvalósítható, hiszen e projekt keretében a Kárpát-medencei helynévanyag történeti és mai korpusza is felhasználóbarát módon áll a kutatók rendelkezésére.

A nagyívű, rendszerszintű tipológiai elemzések — noha nem egyediségükben ragadják meg a vízneveket — fontosak lehetnek az egyedi névrekonstruációkban is azért, hogy a jellegzetes névmintákra, névmodellekre világítanak rá, amelyek a névrendszer működését, a nevek keletkezését alapjaiban is meghatározzák. Erre láthatunk példát PÓCZOS RITA egyik névmagyarozatában, aki a *Kapos* víznév kapcsán a következőket állapítja meg: „A *Kapos* [...] etimológiai tekintetben átlátszó szerkezetű [ti. a *kapu* lexéma -s képzős származéka, Gy. E.], azonban kérdéses, hogy valóban az a motiváció húzódik-e a névadás mögött, amit a szakirodalom feltételez [ti. hogy a gyepekkel hozható kapcsolatba a név, Gy. E.], azzal ugyanis meglehetősen magányosan állna a víznevek névadási mintái között” (PÓCZOS 2015: 80). HOFFMANN ISTVÁN a névrekonstruáció egyik alappilléreinek tekinti a helynév névrendszertani beágyazottságát (2007: 16, vö. még HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 140). E szempontból a skála egyik végpontján azok a nevek helyezkednek el, melyekre sok analógiát (azaz produktív névmodellt)

találunk a névkincsben, míg a másik pólust azok az elnevezések képviselik, melyek társtalanul állnak a rendszerben. Az előbbieket esetében az etimológia helyesége igen valószínű, míg az utóbbiak csupán jóval kisebb bizonyossággal fogadhatók el. A nagy adatmennyiséggel dolgozó statisztikai felmérések (és az ennek révén feltárt névmodellekre vonatkozó produktivitási mutatók) tehát megerősíthetik vagy éppen gyengíthetik egy-egy névfejtés valószínűségét.

9. Összegzésként még egyszer érdemes kiemelni azokat a kutatási irányokat és területeket, amelyekben — megítélésem szerint — időszerű a víznév kutatásban további lépéseket tenni. A régi hidronimákkal kapcsolatos kérdések megválaszolásához mindenképpen ki kell lépni a magyar helynévkutatás szűkebb berkeiből, és a modern indogermanisztika, szlavisztika és turkológia stb. eredményeit figyelembe véve, az elemzésekbe azokat beépítve kell a víznevekhez közlíteni. Ezek után a különböző nyelvekhez tartozó víznév kincs beható ismerete kiváló alapot biztosíthat a jövőbeni kontrasztív jellegű elemzésekhez is. A magyar eredetű víznevek analízisekor pedig leginkább talán arra van szükség, hogy mind térben, mind időben kitágítsuk a tipológiai vizsgálatokat. A területi és kronológiai szempontból nagyobb névkorpuszon elvégzett vizsgálatok egyrészt finomíthatják magát a módszertant is, emellett pedig jelentősen hozzájárulhatnak az egyedi esetek körültekintőbb megítéléséhez.

Irodalom

- BENKŐ LORÁND 1947. *A Nyárádmunte földrajzinevei*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 74. Budapest.
- BENKŐ LORÁND 1948. A székelyföldi szláv eredetű víznevek kérdéséhez. *Magyar Nyelv* 44: 95–101.
- FNESZ. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára 1–2*. Negyedik, bővített és javított kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2008. *Similarities and dissimilarities between Swedish and Hungarian hydronyms*. Namn och samhälle 22. Uppsala, Uppsala universitet.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2011. *Korai ómagyar kori folyóvíznevek*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 20. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- HOFFMANN ISTVÁN 2007. Nyelvi rekonstrukció — etnikai rekonstrukció. In: HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ szerk., *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói*. Debrecen–Budapest, Nemzetközi Magyarágtudományi Társaság. 11–20.
- HOFFMANN, ISTVÁN–RÁCZ, ANITA–TÓTH, VALÉRIA 2017. *History of Hungarian Toponyms*. Hamburg, Buske.
- HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA 2018. *Régi magyar helynévadás. A korai ómagyar kor helynevei mint a magyar nyelvtörténet forrásai*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- KISS LAJOS 1994. A Felvidék víznevei. *Magyar Nyelv* 90: 1–19.

- KISS LAJOS 1995. Földrajzi nevek kontinuitása a Dunántúlon. *Magyar Nyelv* 91: 192–194.
- KISS LAJOS 1996. A Kárpát-medence régi helynevei. *Magyar Nyelvőr* 120: 440–450.
- KISS LAJOS 1997a. Pannónia helyneveinek kontinuitása. In: KOVÁCS LÁSZLÓ–VESZPRÉMI LÁSZLÓ szerk., *Honfoglalás és nyelvészet*. Budapest, Balassi Kiadó. 187–197.
- KISS LAJOS 1997b. Erdély vízneveinek rétegződése. In: KOVÁCS LÁSZLÓ–VESZPRÉMI LÁSZLÓ szerk., *Honfoglalás és nyelvészet*. Budapest, Balassi Kiadó. 199–210.
- KISS LAJOS 2000. Az új európai víznév kutatás. In: GLATZ FERENC szerk., *Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián. 1999. Társadalomtudományok*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. 1–21.
- KNIEZSA ISTVÁN 1942. *Erdély víznevei*. Kolozsvár, Minerva.
- KNIEZSA ISTVÁN 1948a. Szláv eredetű víznevek a Székelyföldön. *Magyar Nyelv* 44: 1–11.
- KNIEZSA ISTVÁN 1948b. A székelyföldi szláv eredetű víznevek kérdéséhez. *Magyar Nyelv* 44: 101–105.
- KOCÁN BÉLA 2017. *Helynévtörténeti vizsgálatok a régi Ugocsa megyében*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 45. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- KRAHE, HANS 1964. *Unsere ältesten Flußnamen*. Wiesbaden, Otto Harrassowitz.
- LIGETI LAJOS 1986. *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- MAKKAI LÁSZLÓ 1987. = *Erdély története*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- ORTVAY TIVADAR 1882. *Magyarország régi vízrajza a XIII-ik század végeig 1–2*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- PAIS LÁSZLÓ 1942. A Zala vízgyűjtőjének régi vízrajza. In: *A Magyarságtudományi Intézet Évkönyve*. Budapest. 68–114.
- PÓCZOS RITA 2003. A Sajó vízrendszerének nyelvi rétegei. *Magyar Nyelvjárások* 41: 105–127.
- PÓCZOS RITA 2004. A Garam és az Ipoly víznévrendszerének nyelvi rétegei. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 1: 105–127.
- PÓCZOS RITA 2015. A Pécsi püspökség alapítólevelének szórványai: *Lupa, Kapos*. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 11: 77–92.
- PÓCZOS RITA 2016. Elméletek a régi európai víznevekről. *Magyar Nyelvjárások* 54: 83–93.
- ROZWADOWSKI, JAN 1948. *Studia nad nazwami wód słowiańskich*. Prace Onomastyczne 1. Kraków, Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności.
- SCHMID, WOLFGANG PETER 1973. Aura und Aurajoki. *Baltistica* 9: 189–194.
- SCHMID, WOLFGANG PETER 1981. Die alteuropäische Hydronymie. Stand und Aufgaben ihrer Forschung. *Beiträge zur Namenforschung, Neue Folge* 16: 1–12.
- TÓTH VALÉRIA szerk. 2011. *Patrociny Settlement Names in Europe*. Onomastica Uralica 8. Debrecen–Helsinki, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- ZOLTAI LAJOS 1935. *Debrecen vizei*. A Debreceni Múzeumbarátok Köre kiadványai 1. Debrecen.

Why should we Study Hydronyms? On the Current Tasks of Hydronym Research

The paper provides an overview of those research directions and areas which offer opportunities for moving forward in the research on hydronyms. In order to answer questions related to old hydronyms, we definitely need to step out of the narrower framework of Hungarian toponomastics and consider results in modern Indo-German, Slavic, and Turkish studies, among others, and integrate them into our analyses related to hydronyms. The comprehensive knowledge of the hydronym corpus of different languages may provide an excellent foundation for future comparative analyses as well. When analyzing hydronyms of Hungarian origin, we need to expand typological examinations both in space and time. Studies on a larger name corpus, both in a geographical and chronological sense, may refine the methodology itself while also contributing to a more careful perception of individual cases.

Keywords: typological and historical analysis of hydronyms, Hungarian hydronyms, actual tasks of Hungarian toponomastics

A Halotti beszéd paleográfiája és betűhú átíratái*

KIS TAMÁS

1. Első szövegemlékünk, a Pray-kódexben megőrződött Halotti beszéd és könyörgés¹ (1195 k.) elemzése kiemelt helyen szerepel a magyar nyelvtörténeti vizsgálatokban. Kutatói a legkorábbi időktől kezdve napjainkig különös hangsúlyt fektettek a HB. értelmezése mellett olvasatára is, azaz rendre megpróbálták egykori kiejtését rekonstruálni. Az olvasati kísérletek egy része az írott szöveg betűihez ragaszkodott inkább, mások úgy gondolták, hogy az egyes grafémák változatosabb hangértéket takarhatnak. Abban azonban mindenki egyetért, hogy a HB. hangjelölési rendszere „kiemelkedik pontosságával, következetességével” (BENKŐ 1980: 72) korai nyelvemlékeink közül, ezért benne rendszert keresni, és így bizonyos olvasati kérdőjeleket tisztázni, esetleg a scriptor fonématudatára utaló jeleket fellelmi nem eleve reménytelen vállalkozás.

Jómagam az ómagyar bilabiális β kérdéseinek kutatása kapcsán az *u*, *v*, *w* betűk hangértékét vizsgálva (lásd KIS 2018) jutottam arra a véleményre, hogy a HB. betűhasználatra olyannyira következetes, hogy érdemesnek látszik a bizonytalanságok eldöntésében nyomós érvként támaszkodni rá.

2. A HB. betűhasználatának vizsgálatában sok minden áll vagy bukik a szöveg paleográfiai értékelésén, illetve ennek alapján a szöveg átíratán. Nyelvemlékünknek számos nyomtatott betűhú transliterációja készült az évszázadok folyamán (a koraiakról lásd pl. A. MOLNÁR 1987, TÖLTÉSSY 2007). Már a legelső kiadások között is egészen megbízható átíratokat találunk. Ilyen SAJNOVICS JÁNOSÉ, aki elsőként közölte a Könyörgés nélküli Halotti beszédet a Demonstratio második, nagyszombati kiadásában (1770 [1771]: 4–5) FALUDI FERENC magyar nyelvű olvasatával (i. m. 5–6) és egy latin fordítással ellátva (i. m. 6–7). A Halotti beszéd teljes terjedelmében először 1782-ben KOLLER JÓZSEF könyvének függelékében jelent meg (1782: 414). KOLLER átíratja meglehetősen pon-

* A publikáció az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport megbízásából készült.

¹ „A Halotti Beszéd megnevezést, a HB. rövidítést többnyire az egész nyelvemlékre, tehát közvetlenül a Beszéd után álló Könyörgésre (K.) vonatkozóan is használják” (A. MOLNÁR 1987: 158), a továbbiakban én is Halotti beszédként és a HB. rövidítéssel hivatkozok nyelvemlékünkre. (A legfontosabb információk a PrayK.-ről és a HB.-ről: MADAS 2002, 2007, 2009a, 2009b.)

tos, jelöli például az ékezetes *ó* és *á* betűket is. A régi szövegközlések közül kiemelkedik RÉVAI MIKLÓSÉ (1803: 35–42), aki az *y*-ok fölötti (manapság már többnyire nagyon rosszul látható) pontokat és vesszőket, valamint a vonallal történt rövidítéseket is megadja. Ugyanígy említést érdemel DÖBRENTÉI GÁBOR kiváló átirata (1838: 5), amelyben paleográfiai törekvéseivel mindenképpen a pontosabb kiadás felé tett lépéseket.² (Nála tűnik fel például — még ha számos *z*-vel keveredve is — a *ʒ* betű használata.) RÉVAI és DÖBRENTÉI átirata alapul szolgálhatott utódaik, például ZOLNAI GYULA (1894: 62),³ és ZOLNAI in keresztül JAKUBOVICH és PAIS számára is. (Például az, hogy az ÓMOLv.-ben az *vv* kivételével mindenhol másutt *w* szerepel, végsősoron RÉVAItól származhat, így találjuk ezt ZOLNAInál is.) Az ÓMOLv. precíz átiratára 1929 után a Halotti beszéd 20. századi kutatói bátran támaszkodhattak, és — bár a HB. hasonmása is régóta hozzáférhető⁴ — bizonyára használta saját vizsgálataiban PAIS DEZSŐ (1942), az ékezeteket elhagyva MÉSZÖLY GEDEON (1956: 112), BÁRCZI GÉZA (1982: 13) vagy BENKŐ LORÁND (1980: 15). Az ÓMOLv. átiratát közölte újra MOLNÁR JÓZSEF és SIMON GYÖRGYI Magyar nyelvemlékek című könyve is (1976: 27).

A készülő A magyar nyelv történeti nyelvtana munkálatai során merült fel az az igény, hogy „új, a réginél feltehetőleg hitelesebb betűhív olvasatra” támaszkodjanak (E. ABAFFY 1990: 124), ezért BENKŐ LORÁND és E. ABAFFY ERZSÉBET több fázisban, többszörös ellenőrzéssel elkészítették a korai ómagyar kis szövegek betűhív átiratát, amit ezután az Országos Széchényi Könyvtárban VIZ-

² „DÖBRENTÉI közlési módja [...] paleográfiaiilag hűnek mondható, és a tudomány számára igen nagy értékű” (SZABÓ 1948: 129), „nyelvemlékkiadási elvei lényegében ma is helytállóak” (PAPP 1991: 512).

³ ZOLNAI GYULA Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig című munkája „Alaposságával és filológiai apparátusával sok tekintetben a 20. századi kiadványok előképévé vált” (PAPP 1991: 515).

⁴ E korai hasonmások pontossága felől nem lehetünk meggyőződve, mert a 19. századi eljárások nem igazán tették lehetővé valódi faksimile készítését.

ZOLNAI azt írja ugyan, hogy a kötetben a HB. „hű fényképi másolata” (1894: 51) lett közreadva (a 62–63. oldal között), de a vonalak, pontok nem mind jelennek meg az eredetivel azonosan benne. MADAS EDIT úgy látja, hogy bár lehet, hogy fénykép alapú ez a hasonmás, de sokkal rosszabb, mint a mai fotók: a betűk körvonalai töredezetek, és retusálva is van (*umaggonoc erete. Efumagguc*), egyszóval nem nagyon használható. Mindennek oka az, hogy egy „mechanikus reprodukció is lehet hamis, ha az rossz, vagy nem megfelelő eljárással készült. Erre először a nyelvemlékek vizsgálatával kapcsolatban Hubert Emil (A nyelvemléktan alapvonalai. Bp., 1898. 63) jött rá. Meglepetéssel tapasztalta ugyanis, hogy a Halotti Beszéd eredetijében ott is vannak vesszők, ahol azt Zolnai hasonmása (Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. Bp., 1894. 62. l. után) nem mutatja. Ennek oka az, hogy vagy a fényképezésnél, vagy a klisé kidolgozásánál hibát követett el a cinkográfus. Az is lehet azonban, hogy a klisé jó, csak a nyomda nem tudta kihozni a halvány jeleket.” (SZABÓ 1942: 450).

A Régi magyar nyelvemlékekben egy litográfiával sokszorosított másolatot láthatunk (DÖBRENTÉI 1838: 4), ami a könyvnyomtatás készítéséből következően nem azt mutatja meg, hogy mi volt az eredetiben, hanem azt, hogy mit látott a másolat készítője.

KELETY ANDRÁS és NAGY LÁSZLÓ segítségével egybevetettek az eredetikkel, különös gonddal figyelve azokra a részletekre, amelyeknek olvasata eltért az ÓMOIv. kiadásától (uo.). A HB. ennek a munkának a folyamán elkészült átiratát E. ABAFFY ERZSÉBET adta közre 1990-ben (125), az ezt követő negyedszázdban a HB. kutatói már jobbra erre a szövegre támaszkodtak, például A. MOLNÁR FERENC is ezt használta számos publikációjában (2001: 375, 2003: 39–40, 2005a: 22–23, 2005b: 64, az utóbbi kettőben egy módosítással: az E. ABAFFY által — bizonyára sajtóhiba okán — *z*-vel leírt *cuzicun* érintett betűjét *z*-vel *cuzicun*-re javította).

Kevésbé ismert, hogy TÖLTÉSSY ZOLTÁN 2007-ben a HB. korai kiadásainak újraközlése mellé csatolta saját, betűhű átiratát is (2007: 75), tudtommal ez a szöveg a HB. eddigi legpontosabb átirata. TÖLTÉSSY a betűformák precízebb visszaadása mellett (a *t*-ket ezen okból *τ*-val írja) jelzi azt is, hogy szerinte mely szövegtagoló pontok nem tapadnak a HB.-ben.

A legutóbbi betűhű — bár egyszerűsített — átirat 2018-ban látott napvilágot A magyar nyelvtörténet kézikönyvében, HAADER LEA, KOROMPAY KLÁRA és TERBE ERIKA készítette (TERBE 2018: 78).

3. Vizsgálataim során én az E. ABAFFY ERZSÉBET által közölt átiratot kezdem használni, azonban a szövegen tett megfigyeléseim arra indítottak, hogy egy újabb, saját transliterálást készítek. A Halotti beszéd kézírásos eredetijének megtekintéséhez először az Országos Széchényi Könyvtár honlapján található fotót⁵ használtam, mígnem az OSZK munkatársainak, Góczán Andreának és Sudár Annamáriának köszönhetően sikerült hozzájutnom egy jobb minőségű, nagyobb felbontású képhez. Jó hasznát vettem a HB. nyomtatásban megjelent színes faksimiléinek is, Szelényi Károly (BALÁZS 1990: 59) és még inkább Hapák József (MADAS 2002) kiváló fotója nagy segítség volt az eredeti írott szöveg tanulmányozásában.

A fonetikus transzkripciókhoz hasonlóan a betűhű átiratoknak is lehet finomabb vagy durvább változatuk.⁶ A finomabb átiratok jelzik az átirrt szöveg minden, az olvasat szempontjából akár nyilvánvalóan lényegtelen jegyét is, például a betűk színét, díszítését, pusztán paleográfiailag érdekes formájukat, a javítások mikéntjét, a sorok tördelését stb. A HB. finomabb átiratának közlése előtt következzenek a szövegközléssel kapcsolatos megjegyzéseim:

⁵ URL: http://nyelvemlekek.oszk.hu/ism/praykodex_halotti_beszed_es_koenyoerges. A Magyar Elektronikus Könyvtárban megtalálható a teljes Pray-kódex digitális másolata: <http://mek.oszk.hu/12800/12855/>. A MEK-ben közreadott negyedik PDF-fájl 48. lapján látható a kódex HB.-et tartalmazó f.136r oldala. Az oldalak olvashatósága nagyon jó, de egyes halványabb vonalak, mint a betűk fölötti vesszők, nem vagy nem olyan tisztán látszanak, mint az OSZK.-tól kapott fotón.

⁶ A betűhű (betűhív) átirat nem azonos a paleográfiailag hű közzététellel (vö. SZABÓ 1948; lásd még PAPP 1991: 511–512).

— Átiratomban igyekeztem minél pontosabban visszaadni az egyes betűk formai, paleográfiai és ékezethasználati sajátosságait, a szöveg tördelését, és ezeket próbáltam a nyomtatás számára is jól láthatóvá tenni, továbbá mindezt úgy megoldani, hogy egy közkeletű betűtípussal (Times New Roman)⁷ és egy sokak által ismert szövegszerkesztővel (Word) megjeleníthető, azaz bárki számára könnyen elkészíthető legyen az átirat (vö. TÖLTÉSSY 2007: 5).

— A HB. *i* betűin nincs pont, ezért ezeket ékezet nélküli *i* betűkkel írom át.

— A szöveg *z* betűit a HB. kézírását pontosabban visszaadó *z* paleográfiai változattal írom át.

— A szövegben látható különbség van a grafémák fölötti pontok és vesszők között, amiket a nekik megfelelő ékezetes betűkkel adok vissza (*í, ý, ÿ, á, ó*). A HB. ékezeteinek kérdéseiről a 49–53. oldalon írok.

— A HB. kis *s* betűi következetesen hosszú *f*-sel vannak írva, ezért ezeket az *f* (dőlttel szedve az *f*) paleográfiai változattal adom vissza. (Megjegyzés: a HB. minuscula írásában az *s*-ek szára az alapvonalon végződik, ezért az álló *f* dőlttel szedett megfelelőjeként az *f*-et kellene használni, azonban ez a betű a Times New Roman betűcsaládban (és általában az állón kívül a dőlt betűtípussal is rendelkező betűkészletekben) nem áll rendelkezésünkre; a számítógépes fontokban az *f* dőlt párja a kurzív *f*. Amikor dolgozatomban a nyelvi adatok dőlttel történő kiemelésére van szükség, ezt az alapvonal alányúló *f*-et használom.⁸)

— Nem követem TÖLTÉSSY ZOLTÁN gyakorlatát (2007: 75), és a *t*-ket az eredetire jobban hasonlító tau (*τ*) helyett — mint rajta kívül mindenki — a latin *t*-vel írom át, bár a HB. *t*-inek alakja kétségkívül erős hasonlóságot mutat a *τ*-val (vö. ,).

— VESZPRÉMY LÁSZLÓ hívta fel rá a figyelmet, hogy „Szövegünkben ligatúrát kettőt találunk, azaz az összes *st* betűkapcsolatnál: *milostben* (1. s.), *testet* (29. s.)” (1984: 330). VESZPRÉMY állítását kissé pontosítva: a HB.-ben hét *st* betűkapcsolat található (*milofstben*, az *ifstben* négyszer, *gimulftvvl*, *teftet*), melyek közül a *gimulftvvl* nem ligatúrával van írva, de a többi hat esetben jól látható az *st* (*ft*) ligatúra. A Unicode szabvány tartalmazza az *f+t* ligatúrát (U+FB05, a Times New Romanban dőlt: *ft*, álló: *ft*), az átiratban azonban *ft* (*ft*) betűkapcsolattal írtam át az érintett helyeket.

⁷ Akadnak kifejezetten a középkori szövegek leírásához tervezett fontok is, ilyen például a Junico-de (Junius-Unicode) betűkészlet középkorkutatók számára (<http://junicode.sourceforge.net/>).

⁸ Az *s*-re mondtak igazak az *f*-ek használatára is, hiszen a minuscula *f* szintén az alapvonalon végződő betű. MADAS EDIT az általam használt kurzív *f*-ek kapcsán azt írta, hogy *o* a hosszú *s*-et nem kurzíválná, mert a 12. század végi Karoling minusculában — ahogy a gótikus könyv-írásban is — az *s* szára az alapvonalon végződik, szemben a félkurzív bastarda írással (a 14. századtól), melyben az *s* és az *f* szára lenyúlik a vonal alá.

— A HB.-ben összesen 16 helyen fordulnak elő **w** betűk. Ezeket én kivétel nélkül *vv*-nek írom át. A HB. kutatói közül szintén *vv*-ket olvas SZINNYEI 1926: 158, VESZPRÉMY (1984: 330), és *vv*-k szerepelnek TÖLTÉSSY átiratában is. — A *w* grafémáról tudjuk (KНИЕZSA 1952: 20–21), hogy eredetileg két *v* betű egybeírásából keletkezett paleográfiai változat volt (miként az *u* és az *uu* is a *v* változataiként éltek), ezért az átírás szempontjából szinte lényegtelen írástörténeti kérdésnek tűnik, hogy a HB. érintett (kivétel nélkül magánhangzókat jelölő) betűit *w*-knek vagy *vv*-knek kell inkább látnunk. Az egyetlen szó, amelyben az Ómagyar olvasókönyv (és ennek nyomán számos munka) *w* helyett *vv*-t ír, az **vvl** *vvl* 'oly', amelyet azonban E. ABAFFY ERZSÉBET, majd az ő átírására támaszkodók is már *w*-t írva *wl*-nak betűznek. A kis *w*-ről ZOLNAI GYULA azt írja, hogy a „*v* betű megkettőzéséből származott a *w*. E betűnek kis alakja a HBeszédben mindenütt úgy van írva, hogy mindkét *v*-je külön világosan kivehető; néhol (mint a 9. sor *vvl* szavában és a 32. sor *vvv*) a szokottnál is messzebb áll a két betű egymástól” (1894: 53). Ezzel együtt az *vvl* magánhangzójelének a *w*-kkel azonos módon való transliterálása ellen a szöveg többi, általában *w*-ként átírt betűivel összevetve semmi kifogásunk nem lehet, mert bár a jel két része kevésbé ér össze a többi *vv/w* betűhöz képest, de — mint az alábbi képen láthatjuk — a *w*-nek vagy *vv*-nek olvasható betűk között nincs érdemleges eltérés:

Bár az íráskép alapján azt gondolhatnánk, hogy majdhogynem mindegy, hogy *vv*-vel vagy *w*-vel adjuk vissza a fenti képen látható betűket, a HB. bizonyos második elemükben *v*-t tartalmazó „többjegyű betűi” (*uv*, *iv*, *ov*) miatt célszerű az egyébként is *vv*-nek — és nem *w*-nek — látszó betűket *vv*-ként átírni. (A minuscula írás *w* betűinek érintkező szárai ugyanis inkább keresztezik egymást, és nem csak érintkeznek, mint a HB.-ben láthatóké. Vö. **w** vagy **w**: TILLOTSON 2007.) A HB. egyetlen (és a *vv*-kkel ellentétben mássalhangzót jelölő) valóban dupla *w*-je a *Wimagguc*-ban található, és mint látható, a *W* két része egyértelműen metszi egymást, és nem egymás mellett áll: **w**, „itt a két betűelem egymást keresztező kapcsolatot alkot” (ZOLNAI 1894: 53)

— A. MOLNÁR FERENC gyakorlatát követve (1986: 169) az átirat álló alapbetűs szövegében kurziválással jelzem a vörössel (ún. rubrummal) díszített mondatkezdő nagybetűket („Menýi mloftben”).

— A félkövér szedés a vörössel írott betűket jelzi: ezek a Halotti beszéd és a Könyörgés (iniciálé jellegű) első betűi (L és S), valamint az első sor jobb oldalára írott cím (**Sermo fup fepulchrum.**) minden betűje.⁹

— A 16. sorban található *lehc ert* szó után álló pontot TÖLTÉSSY szóközzel elválasztva írja (*lehc ert.*), majd ettől a szótól kezdve két kivétellel (17. sor: *bunet.*, 18. sor: *maria.*) a szöveg végéig minden *t* betű utáni, valamint a *Kirí. t*-je utáni pont előtt szóközt ír, meglátásom szerint indokolatlanul, hiszen a pont és az előtte álló betű távolsága a kézírás miatt sehol sem egyforma, hol kisebb, hol nagyobb az egész szövegben. A három *bunet* szó pl. egymás mellett így néz ki:

1. sor: Latiatue.

A Halotti beszéd első szavának (*Latiatue*) nagybetűs iniciáléját nagyobb betűmérettel adom vissza.

A *Latiatue* mint a Halotti beszéd első szava az amúgy vörössel írott *L* kivételével vörössel át van húzva. Ennek funkciója (a vörössel írott kezdőbetűvel együtt) a díszítésen túl a tagolás és a kiemelés.

1. sor: Sermo — A HB. címének első szavában az *r* kiskapitális: **Sermo**. Ez a kisbetű funkcióban használt betűforma a PrayK. más lapjain is látható.

1. sor: fup — A HB. címének második szava rövidítéssel van írva, a pirossal írott *p* szára ugyan összeér az alatta levő nagy *M* betű vörös díszítésével, de így is látható a *p* szárát metsző vonal, ami a középkori latinban a *per* szokásos rövidítése (CAPPELLI 1928: 257, 1982: 19), és ami a PrayK. latin nyelvű szövegében sok helyen megfigyelhető. A betűkészletekben létezik a HB.-ben láthatóval megegyező alakú és azzal azonos funkciójú *p* karakter (U+A751), a HB. áthúzott szárú *p* betűjének jelölésére ennek használatát javaslom.

2. sor: vogmuc — BÁRCZI könyvében (1982: 13, 15, 30) a *c* alatt következően pontot találunk: *vogmuç*. Ennek a pontnak az eredetiben nincs nyoma, a különböző átiratokban (a forrásként megadott ÓMOlv.-ben) sem szerepel.

2. sor: ýfa, Menýi — Az ÓMOlv. és ennek nyomán BÁRCZI a HB. összes *y* betűjét *y*-nal írta át, ezekben a szavakban: *yfa*, *Menýi*. Az eredetiben egyértelműen látszik, hogy az *y*-ok fölött egy vonás található.

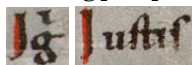
⁹ A Pray-kódexben ún. rubrikák, vörössel írt eligazító szövegek találhatók (pl. ünnep-, műfajmegjelölés, fejezetcím stb.). Ilyen rubrika a vörössel írt **Sermo fup fepulchrum.** cím is. A rubrikálás, azaz a rubrikák létrehozása — mint MADAS EDIT figyelmeztetett rá — nem a díszítést szolgálja a kódexekben, hanem az eligazító szövegek kiemelését. Hogy a Halotti beszéd nem vendégszöveg, mint a többi korai szövegemlékünk, hanem a szertartásrendbe, a rítus szövegei közé fejezetként be van illesztve, azt épp az mutatja, hogy rubrikálva van (MADAS 2007: 61, HORVÁTH 2015: 79, 112).

4. sor: Ef — A scriptor a szövegben az 'és' szót 28 alkalommal írta le, ebből 20-szor kis, 8-szor nagy kezdőbetűvel. A nagy kezdőbetűs *Ef*-eket összehasonlítva jól látható, hogy a 4. sorban álló *Ef* szó első betűje jelentősen eltér a többi hét *Ef* és az egy *Engede* első betűjétől:

Nyilvánvalóan ez az oka annak, hogy RÉVAI MIKLÓS ezt a szót *I*-vel (*If*) írta át (1803: 35). A betűk alakjának feltűnő különbsége ellenére azonban a 4. sor érintett szavában is *E* található. A HB. maiuscula *E* betűi, mint erre MADAS EDIT volt kedves felhívni a figyelmemet, legtöbbször nem mások, mint a minuscula *e* betűk nagyban (és mint ilyenek az unciális írás maradványai), vö. *Engede*.

A 4. sor *Ef* szava az egyetlen eset a HB.-ben, amikor nem a minuscula *e*-t használja a scriptor nagybetűként, hanem a kapitális *E* egy változatát. Ez a maiuscula *E* azonban nem azonos a nagy *I* betűvel. Az *I*-k, mint a HB. verző oldalán (f.136v) is láthatjuk, így néznek ki az *Ig[itur]* és az *Iustif* szavak elején:

Velük szemben a kódex f.133v oldalán található *Et* szóban írt *E* viszont olyan, mint

a HB. eltérő alakú *E*-je: *Et non reuertet* (*[Versu]* *Et non reuert[ur]*). Az *Et* és az *Ef* szavakat egymás mellé állítva nem maradhat semmi kéttség, hogy az érintett szót valóban *E*-vel kell betűzni:

5. sor: *gimilce tvl* — Nem tudni, hogy a *gimilce tvl* esetében pusztán véletlen-e az *e* és a *t* között az egy szón belül szokásosnál nagyobb távolság, vagy mint ezt a hangrendi illeszkedés valószínűsíthető hiánya a *kinzotviatvvl*-ban (olvasatom: *kinzatujátúl*, vö. BÁRCZI 1982: 178, A. MOLNÁR 2005a: 23) és a sorvégi elválasztás elmaradása a *gimilf tvvl*, *isten tvl* szavakban mutatja, mai *-tól*, *-től* ragunk HB.-beli megfelelője a 12. századi nyelvérzék számára többé-kevésbé önálló szó volt. Mindenesetre épp e bizonytalanság miatt célszerű nem figyelmen kívül hagyni a szóközt a *gimilce tvl*-ben. Így betűzi egyébként TÖLTÉSSY is, szemben E. ABAFFY *gimilcetvl* átírásával (1990: 125).

6. sor: *nū* — Az *u* betű fölötti vonás egy ki nem írott *m* rövidítése (*nū*); a rövidítés nélküli formája *num* lenne. A számítógépes szövegszerkesztés során

célszerű ezt a betűt egy vízszintes ékezzel (ún. macronnal) ellátott *ū*-val (U+016B) írni.

7. sor: halaláál — VESZPRÉMY LÁSZLÓ és A. MOLNÁR FERENC szerint az utolsó *l* betűn egy annak felső részét metsző, a HB.-ben a rövidítéseknél használt vonalaktól eltérő méretű és vonalvezetésű áthúzás található:

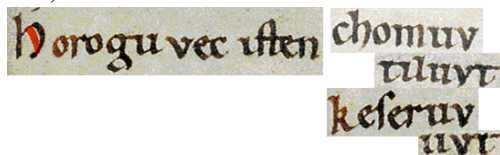
Ezt az áthúzást sem RÉVAI, sem DÖBRENTÉI nem jelezte, jóllehet ők a mainál nyilvánvalóan jobban látható Pray-kódexet a kezükben tartva nagy biztonsággal olvasták a HB. minden ékezetét és rövidítését. Tudtommal először VESZPRÉMY említi, hogy a *halaláál* szó utolsó betűjénél egy vonás látható, ami véleménye szerint a *vel* „bátortalan” rövidítése lehet (1984: 329). A. MOLNÁR szerint (aki ugyan a *halaláál* szó második *l* betűjét említi áthúzottként, de természetesen a harmadik *l*-ről ír) „tényleg látható ott a betű felső részén egy kis, balról lefele haladó ferde áthúzás” (uo.), de úgy véli, annak, hogy ez a *vel* rövidítése lenne, ellene szól, hogy későbbi szövegemlékeinkből nem ismerünk ilyen rövidítést (A. MOLNÁR 2005a: 25).¹⁰ Az *l*-et metsző vonal egyik átiratban (az újabbak közül a kéziratot eredetiben is megnéző E. ABAFFYnál) sem szerepel a *halaláál* szó végén, és amíg bizonyosan nem derül ki az utolsó *l* betűn látható egyedi áthúzásszerűségről, hogy nem véletlen írássajátosságról, hanem szándékosan elhelyezett vonalról kell beszélnünk, nem is célszerű még a finomabb betűhű átiratokban sem *halaláát*-ként közölni az érintett szót.

9. sor: *vv*l — Ez volt az egyetlen hely, ahol JAKUBOVICH és PAIS — miként egyébként RÉVAI (1803: 36) és ZOLNAI (1894: 62) is — *vv*-t jegyezt le a *w* helyett, azaz ezt a szót ők *vv*l-nak olvasták, és nem *w*l-nak, mint például E. ABAFFY (1990: 125). Én az összes kis *w*-nek *vv*-ként való átírásával e szó esetében visszatérek az ÓMOlv. *vv*l betűzéséhez. (Lásd még a *vv*/*w* betű kapcsán írottakat a 41. oldalon.)

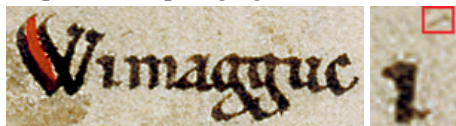
11., 12., 18. sor: A sorok kijjebb kezdését a sor elejére került és vörössel díszített (ezáltal egyféle „al-iniciáléként” kezelve margóra kerülő) nagybetűk okozzák. Ezek — ellentétben a Beszéd és a Könyörgés kezdetén (1. és 27. sor) álló iniciálékkal — nem jelentik azt, hogy itt a lejegyző új bekezdést, új gondolati egységet akart volna nyitni.

¹⁰ A latin *vel* 'vagy' szónak a középkorban teljesen szokásos rövidítése volt az áthúzott *l* (vö. CAPPELLI 1928: 198, 1982: 4, 19), VESZPRÉMY LÁSZLÓ valószínűleg erre utalt rövid megjegyzésével: „a *halaláal* (7. s.) szövégi *l* betűjénél látható vonás egy bátortalan *vel* = *l* rövidítés” (1984: 329–330). Tudtommal eddig senki sem hívta fel olyan adatra a figyelmet, amikor egy ómagyar szóban a *vel* hangsort (vagy ami a *halaláál* esetében felvetődik: a *-vel* ragot) *l* betűvel rövidítették volna. A Pray-kódex korában és még nagyon sokáig a magyar szövegek csak a nazálist rövidítik, így talán — mint MADAS EDIT írja levelében — nincs is miről elmélkedni ezzel kapcsolatosan.

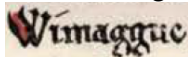
12. sor: Horogu vec — E. ABAFFYnál (1990: 125) egybeírott *Horoguvec* látható, de az ÓMOLv. ezt a szót szóközzel kettéválasztva *Horogu vec*-nek írja át, a régiek közül DÖBRENTÉInél (1838: 5), újabban TÖLTÉSSYnél (2007: 75) szintén különírt *Horogu vec* szerepel, és a figyelmetlenségből származó helyközkihasználásra példaként szóközzel írva közli VESZPRÉMY is (1984: 329). Az *u* és a *v* között vitathatatlanul nagyobb távolság van, mint az egy szóban található betűk között általában, ráadásul a *vec* rész kissé lejjebb van írva, mint az előtte és az utána álló szavak, ezért célszerű jelölni a különírást, bár a szóköz a *Horogu vec*-ben pusztá véletlennek, íráshibának tűnik.

16. sor: Wímagguc — E. ABAFFY olvasatában (1990: 125) *Wimagguc* áll, viszont a szó második betűjében RÉVAI MIKLÓS (1803: 37) és DÖBRENTÉI GÁBOR (1838: 5) is *í*-t olvasott. Jobban megnézve a MADAS EDIT és a BALÁZS GYÖRGY által kiadott faksimilékben is látszik egy halvány vonás az *í* fölött jobbra, az OSZK-ból kapott fotón pedig egészen tisztán kivehető az ékezet:

Hogy 1835-ben, amikor „hasonmás’ vétetését rendelé a’ magyar akadémia” (DÖBRENTÉI 1838: 1), még erősebb volt-e az ékezetek színe az eredetiben, nem tudom, de DÖBRENTÉI nyelvemlékkiadásának litográfiával készült másolatában így néz ki a *Wimagguc* szó (1838: 4):

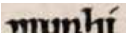
18. sor: Ef — A szó két betűje közötti távolság jóval nagyobb, mint a következő sorokban látható *Ef* szavakban megfigyelhetjük, ezért e szót szóközzel *E f*-ként is írhatnánk, amitől azonban ez esetben eltekinthetünk, ugyanis az *E* és az *f* távolsága nem különírással vagy íráshibával, hanem a sorkezdeti helyzettel magyarázható: a vörössel díszített sor eleji nagybetűket — mint a 11. és a 12. sor elején is látható — a scriptor a bal margóra írta úgy, hogy a második betűk szóköz nélkül kapcsolódjanak hozzájuk. Az *Ef* esetében azonban az *E*-t a margón a szövegtől kissé távolabb helyezte el a lejegyző, az *f*-nek viszont a sorok első betűinek vonalában kellett kezdődnie, így keletkezett közöttük a feltűnő távolság.

18. sor: ěf — „Az eredeti *e* betű nem jól olvasható; valószínűleg ezért írt a scriptor föléje még egy *e* betűt” (E. ABAFFY 1990: 125).

24. sor: kɪnʒotvɪatvvl — E. ABAFFY átiratában — bizonyára sajtóhiba okán — *z* betű szerepel ennek *ʒ* paleográfiai változata helyett (*kɪnʒotvɪatvvl*). Fotó-

kon, faksimilékben megtekintve az eredetét egyértelműen látszik, hogy a szövegben, mint mindenhol másutt, itt is ʒ áll.

24. sor: paradifū — Az *u* betű fölötti vonás egy ki nem írott *m* rövidítése; a rövidítés nélküli formája *paradifum* lenne. A számítógépes szövegszerkesztés során célszerű ezt a betűt vízszintes ékezetes (ún. macronnal ellátott) *ū*-val (U+016b) írni.

25. sor: munhi — Mind RÉVAI (1803: 39), mind DÖBRENTAI (1838: 5) hosszú *i*-vel *munhi*-nek írja ezt a szót. Bár BALÁZS és MADAS könyvének faksimiléiben és a rendelkezésemre álló fotón sem látom az ékezetet az *i* betűn, ezért magam az ékezet nélküli *munhi* betűzést javaslom, azonban a *munhi* átírás lehetőségét sem vethetjük el, ugyanis RÉVAI és DÖBRENTAI a pontokat, vesszőket, vonalakat nagyon gondosan jelölték, ezért akár az is lehetséges, hogy a *munhi* szó utolsó betűje fölött eredetileg volt egy vessző, ami napjainkra olyan erősen elhalványult, hogy szabad szemmel már nem látható. DÖBRENTAI könyvátmosása mindenestre határozottan mutatja ezt az ékezetet:

26. sor: Kirł. — Az *l* betűt metsző vonallal () a *Kirie eleifon*-t rövidítette a scriptor. Ezt az *l*-et E. ABÁFFY *l* betűvel (U+0142) adja vissza (*Kirł*), ami jó megoldás, ám én javaslom, hogy a betűkészletekben szintén megtalálható, a HB.-ben láthatóhoz jobban hasonlító alakú, ráadásul azzal azonos funkciójú, az *l* áthúzásával írott rövidítések visszaadására alkotott *ł*-et (U+A749) használjuk a *Kirł* *l*-jének a jelölésére.

27. sor: Seerelmef

— A Könyörgés első szavának (*Seerelmef*) nagybetűs iniciáléját nagyobb betűmérettel adom vissza.

— A *Seerelmef* mint a Könyörgés első szava az amúgy vörössel írott *S* kivételével vörössel át van húzva. Ennek funkciója (a vörössel írott kezdőbetűvel együtt) a díszítésen túl a tagolás és a kiemelés.

27. sor: bratým — Az ÓMOlv. és ennek nyomán BÁRCZI a HB. összes *y* betűjét *ý*-vel írta át, ebben a szóban: *bratým*. Az eredetiben egyértelműen látszik, hogy az *y*-ok fölött egy vonás található.

27. sor: uimagg^{omuc} — A HB. „leghíresebb” javítása. A szó utolsó két betűjének alápontozása a törlendő részt mutatja, a kisebb mérettel fölé írott négy betű pedig a törlés helyére beszúrandó betűket. A scriptor által leírni kívánt szó: *uimaggomuc*.

31. sor: ívtua — „A *v*-n levő vessző feltehetően az *i*-re volt szánva, csak elcsúszott” (E. ABÁFFY 1990: 125), azaz a scriptor által leírni kívánt szó valószínűleg: *ívtua*. Ezt RÉVAI is így gondolta, nála a szó ennek megfelelően *ívtua*-ként van átírva (1803: 40), így szerepel ZOLNAInál (1894: 62) és az ÓMOlv.-ben is (70), DÖBRENTAI viszont a *ívtua* betűzést adja meg (1838: 5).

31. sor: cuzicun — E. ABAFFY átiratában — bizonyára sajtóhiba okán — *z* betű szerepel ennek *z* paleográfiai változata helyett (*cuzicun*). Fotókon, fakszimilékben megtekintve az eredetét egyértelműen látszik, hogy a szövegben, mint mindenhol másutt, itt is *z* áll.

32. sor: clamate — E. ABAFFY átiratában *Clamate* szerepel. A szó kezdőbetűjének az ÓMOlv.-ban is látható kis *c*-vel történő lejegyzését az indokolja, hogy a *c* az előtte álló *bennetuc* utolsó betűjénél nem nagyobb méretű, továbbá nincs a nagybetűknél megszokott módon vörössel kiemelve, ami arra mutat, hogy a scriptor kisbetűt szándékozott írni. Ugyanígy látja TÖLTÉSSY is.

32. sor: clamate III. K. — A rövidítéssel leírt mondat (= *clamate ter. Kirie eleifon.*) vonallal áthúzott *K*-ját E. ABAFFY a *K* betűvel, azaz *K* + ún. kombinálható macron (U+0304) jelkapcsolattal írja, ami jó megoldás, azonban mivel a betűkészletekben létezik a HB.-ben láthatóval megegyező alakú és azzal azonos funkciójú áthúzott szárú *K* karakter (U+A740), ennek használatát javaslom.

4. A Halotti beszéd és könyörgés általam javasolt finomabb átírata a következő:

1 **L**atiatuc feyleym zumtuchel **Sermo sup sepulchrum.**
2 mic vogmuc. ýfa pur ef chomuv uogmuc. *Menýi* miloftben
3 teremteve eleve mív ifemucut adamut. ef odudda vola neki
4 paradifumut hazóá. *Ef* mend paradifumben uolov gimilcictul
5 munda neki elnie. *Heon* tilutoa vvt ig fa gimilce tvl. *Ge*
6 munda neki meret nū eneýc. ýfa kí nopun emdul oz gimilf
7 tvvl. halalnec halaláál holz. *Hadl*aua choltat teremteve iften
8 tvl. ge feledeve. *Engede* urdung intetvīnec. ef evec oz tiluvt
9 gimilftvvl. ef oz gimilfben halalut evec. *Ef* oz gimilfnecc vvl
10 keferuv uola vīze. hug turchucat mīge zocoztia vola.
11 *Num* heon muga nec. ge mend vv foianec halalut evec.
12 *Horogu* vec iften. ef veteve vvt ez muncal vilagbele. ef levn
13 halalnec ef puculnec feze. ef mend vv nemenec. *Kic* ozvc.
14 miv vogmuc. *Hug* ef tiv latiatuc szumtuchel. ifa ef num
15 igg ember mulchotia ez vermut. ýfa mend ozchuz iarov
16 vogmuc. *Wimagguc* uromc iften kegilmec ez lelic ert. hug
17 iorgofsun vv neki. ef kegiggen. ef bulcassa mend vv bunet.
18 *Ef* vimagguc szen achfcin mariat. ef bovdu^eg michael archangelt.
19 ef mend angelcut. hug uimaggonoc erette. *Ef* uimagguc
20 szent peter urot. kinec odut hotolm ovdonia. ef ketnie.
21 hug ovga mend vv bunet. *Ef* vimagguc mend szentucut.
22 hug legenecc neki feged uromc scine eleut. hug iften iv u-
23 madfagucmīa bulcassa vv bunet. *Ef* zoboducha vvt urdung
24 ildetuitvl. ef pucul kīnzotvīatvvl. ef vezesse vvt paradifū
25 nugulmabeli. ef oggun neki munhī uruzagbele utot. ef
26 mend iovben rezet. *Ef* keasslatuc uromchuz charmul. *Kīrl.*
27 **S**erme^e ef bratým uimagguc^{omuc} ez scegin ember lilkī ert.
28 kīt vr ez nopun ez homul vilag timnucebelevl mente.
29 kinecc ez nopun testet tumetivc. hug ur uvt kegilmehel
30 abraam. ýfaac. iacob. kebeleben helhezīe. hug bīrfagnop
31 ívtua mend vv szentīi ef unutteī cuzīcun iov
32 felevl iochtotnia ilezīe vvt. *Ef* tiv bennetuc. clamate III. *K.*

5. A nyelvelmékek oktatási vagy ismeretterjesztő közreadása, de akár tudományos célú idézése szempontjából is többnyire elegendő a durvább átiratok használata. Ezek olvashatósága a nem szakemberek számára jobb, technikai kivitelezésük egyszerűbb, és tipográfiaiag nem ütnek el a környezetüktől. A HB. betűhű átiratának újabb közlései ezt a transliterálási megoldást alkalmazzák (pl. MADAS 2002, TERBE 2018: 78).

A HB. általam az alábbiakban közölt durvább átirta a következőkben tér el az előző oldalon látható finomabb átirtától:

— A HB. pont nélküli *i* betűit a mai magyar helyesírásban szokásos *i* betűkkel írom át.

— A HB. *z* betűit a mai magyar helyesírásban szokásos *z* betűkkel írom át.

— A HB. *f*(*l*)-eit a mai magyar helyesírásban szokásos *s* betűkkel írom át.

— A vörössel (ún. rubrummal) díszített mondatkezdő nagybetűket nem jelzem.

— A vörössel írott betűk színét nem jelzem.

— A nagybetűs iniciálék nagyobb betűméretét nem jelzem.

— A Halotti beszéd és a Könyörgés első szava az iniciálék kivételével vörössel át van húzva. Ezt a csak díszítő funkciójú kiemelést nem jelzem, viszont e szavak tagolást jelölő szerepét új bekezdésekkel adom vissza.

— A szöveg javításait kijavított formájukban írom.

— A rövidítéseket az elhagyott részeknek []-ben való megadásával oldom fel.

— A HB. címének első szavában (*Sermo*) az *r* kiskapitális változatával szerepel, a durvább átiratban ezt a paleográfiai változatot nem jelzem.

— A scriptor által a sor végén kötőjellel elválasztott (*ui-madſagucmia*) és a nyilvánvaló véletlenségből külön írt (*Horogu vec*) szavakat egybeírom.

— A sorvégeket és a nagybetűk díszítése miatti látszólagos kikezdéseket nem jelzem. (A durvább átiratnak a finomabb felé való elmozdításával természetesen elképzelhető, hogy a sorokat egy vagy két virgulával válasszuk el, illetve hogy a könnyebb hivatkozás miatt zárójelben sorszámozzuk őket.)

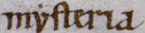
— Az ékezetesnek látszó *í, ý, ý, ó, á* betűk mellékjeleit elhagyom. Ennek oka az, hogy a pont az *y* fölött vélhetően pusztán íráshagyományból öröklődik, semmilyen funkciója nincs, a vonás formájú „ékezetek” pedig nem a betűk részei, valószínűleg csak utólag kerültek bele a szövegbe, és elképzelésem szerint olvasáskönnyítő, -segítő funkciójuk volt.

6. Ezen előbbi pontban tett kijelentésem alátámasztásához szólnom kell még a HB. ékezteinek (*í, ý, ý, á, ó*) problémájáról.

6.1. A HB.-ben a *ívtua* *v*-je kivételével (ami valójában minden bizonnyal *ívtua* akart lenni, csak a vesszőt tévesen az *i* helyett a következő betű fölé írta a scriptor) és az 1-1 *óá*-t és *áá*-t nem számítva csak *i* és *y* fölött találunk ékezetet,

rádásul a három *y* kivételével mindenhol vesszőt (3 *y* és 12 *i* betű). Ezeket az ékezeteket eddig pusztá paleográfiai sajátosságnak tekintették, amiket a szöveg átíratában akár el is lehet hagyni, „mivel biztosan nem a magánhangzók hosszúságát jelölik” (TERBE 2018: 78).¹¹ Ez ugyan igaz, a mellékjeleknek hosszúságjelölő szerepe valóban nincs, azonban számuk (19 vessző és 3 pont) túl nagy ahhoz, hogy véletlennek lehetne tekinteni használatukat, még ha ennek oka nem is világos.

Elhelyezkedésükről A magyar nyelvtörténet kézikönyve azt mondja, hogy „a mellékjel többször két magánhangzó közé esik” (TERBE 2018: 78), ez azonban tévedés, ilyenre a jó minőségű fotómásolaton egyetlen példát sem találtam, egyedül a gyengébb minőségű képeken látszik kevesebb a vonalakból, és ez keltetheti ezt az érzést. Valójában ezek a mellékjelek mindig a betűk fölött, mégpedig mindig magánhangzót jelölő betűk fölött találhatók. (Az egyetlen szokatlan eset a *ivtua*, de még ha a *v* fölé szánta volna is az ismeretlen bejegyző — pl. épp a *v* betű vokálisjelölő funkcióját kiemelő —, akkor is magánhangzó jele fölé került.)

6.2. Szükségesnek látom a további vizsgálat szempontjából különválasztani a mellékjelek két fajtáját, ugyanis az érintett betűk fölötti vonásokkal szemben a három *y* fölötti pontot inkább tekinthetjük ékezetnek, azaz betű részének, mint nem. Amennyire a fotómásolatból ez megállapítható, a *y*-ok fölötti pontok ugyanazzal a tintával, ugyanakkor íródtak, mint az alattuk lévő betűk, és bár a 6. sorban olvasható *y/a* pontja világosabb, mint az öt hordozó *y*, de ez a szín látható további betűknél is, inkább csak a fakulás okozza az eltérést. Efféle ponttal írott *y*-ok a kódex más helyein is fölbukkanhatnak az egyébként a latin szövegben is ritka *y*-ok között, például az *Izsák* nevet megtaláljuk ugyanolyan formában leírva, mint a HB.-ben: (f.112v). Hasonlósága a HB. -jához vitathatatlan, ezért hajlok rá, hogy az *y*-ok fölé tett pontokat ékezetnek tekintsem, amiket egyféle betűformálási íráshagyomány miatt írtak ponttal.¹² Lásd még (f.116v), (f.119r), (f.137v).

6.3. Az *i*-k, *y*-ok, továbbá az *ó* és az *á* fölötti vonások azonban biztosan nem ékezetek, ezek nem a betűk részei, sőt elég határozottan állíthatóan nem is a szöveggel együtt kerültek a helyükre. Színük, erősségük feltűnően eltér az alapszövegtől, sokkal vékonyabbak, halványabbak, fakóbbak, helyenként rendkívül rosszul látszanak (némelyikük már talán teljesen el is tűnt): nyilvánvalóan nem ugyanazzal a tintával készültek. Továbbá az is igaz ezekre a jobbról balra lefelé lejtő (és valószínűleg így is írt) vonásokra, hogy funkciójukat nem ismerjük (TERBE 2018: 78). A rejtély megfejtését pusztán a HB. szövegtől nem

¹¹ Így gondolhatta ezt MÉSZÖLY GEDEON is, aki az egyébként az Ó-magyar olvasókönyvvel megegyező betűzésű átíratában nem jelölt egyetlen ékezetes betűt sem (MÉSZÖLY 1956: 112).

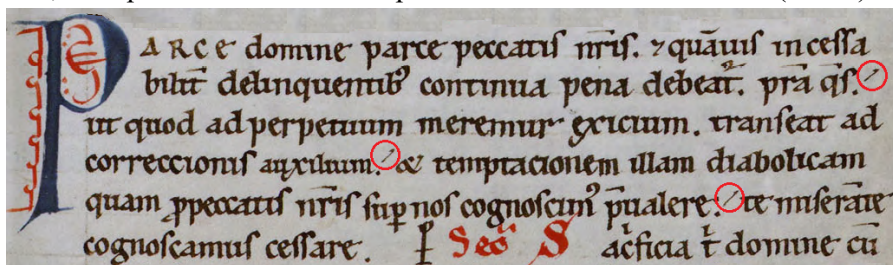
¹² Ebben természetesen tévedhetek is. Valószínűleg csak a kódex teljes átnézése, a mellékjelek és az alattuk írott szöveg tintájának összevetése vihet közelebb ennek végleges eldöntéséhez.

remélhetjük, hisz e vékony vonalak esetében nem egy a magyar nyelv lejegyzése során használt speciális jelről van szó, hanem olyanról, ami a kódex más helyein is rendre előfordul. A Pray-kódexben a HB.-en kívül is számos „ékezetes” betűt találunk, melyeknek mellékjelei bizonyíthatóan nem utalnak betűvel ki nem írt, de ejtendő hangokra (azaz például nem rövidítések), és még ha funkciójuk nem is teljesen világos, bizonyos ötleteink a latin szöveg alapján támadhatnak. Efféle halvány, vékony vonással jelölt betűket láthatunk például a következő szavakban: *diuínif* (diuinis, (f.114r), *mysterii*, *mysterii* (mysterii, f.114r), *infidiif* (insidiis, f.114r), *sacrificiif* (sacrificii, f.116r):

diuínif mysterii mysterii
infidiif sacrificiif

Ezek a vonások olyanok, mint a HB. ugyanígy elhelyezett tollvonásai: láthatóan később kerültek a helyükre, nem a szöveggel egyszerre. Jelentős részük feltűnően halványabb, más színű, vékonyabb, mint a betűk vagy mint a rövidítések vonásai. Egyetértve SZŐKE MELINDÁVAL, akinek itt is szeretném megköszönni a latin adatok kapcsán nyújtott minden segítségét, ezek az *i* betűk (különösen gyakran a párosan álló *u*-k) fölé helyezett vonások (én legalábbis más betű fölött hasonló „ékezeteket” nem találtam az átnézett lapokon) arra szolgálhattak, hogy az olvasást megkönnyítsék, az egymás mellett nehezen olvasható betűket elkülönítsék. (Például a *diuínif*-t ezek nélkül a vonalak nélkül könnyen lehetne akár *diuunif*-nak olvasni: **diuunif**.)

Amennyiben a betűk részét képező valódi ékezetekről lenne szó, akkor ezek a vonások minden betű fölött szerepelnének, legfeljebb figyelmetlenségből vagy tipográfiai okok miatt maradnának el. Mivel ez nem így van, feltehető, hogy a kódex használói közül valaki vagy valakik — akár a másolók számára segédletként, akár még inkább az olvasást megkönnyítendő — megjelölték a tévesztésre lehetőséget adó helyeket. Az *i* betűk esetében legalábbis ez a magyarázat eléggé elfogadhatónak tűnik. Az olvasáskönnyítő funkciót látszik alátámasztani, hogy a betűk fölöttiekhez hasonló vonások (tag)mondathatárokat jelző pontok fölött is állnak, mint például a következő képen általam bekarikázva látható (f.116r):

6.4. Az *i*-kkel ellentétben más a helyzet a *hazóá* és a *halaláál* szavak mellékjeles betűivel. Ezek ugyanis nem nehezen olvasható, nehezen elkülöníthető *i*-k,

hanem könnyen azonosítható *o* és *a*-k. Hogy mégis mi volt esetükben a vonalak kitételének oka, nem tudni, a kódex lapozgatása során nem találtam rá példát máshol, hogy ne *ι* fölött állna a vonás. A kódex aprólékos, módszeres átnézése során talán erre is magyarázatot találnánk. A betűk fölötti vonalak olvasást segítő funkciójából kiindulva feltételezhetjük, hogy itt is fel kívánta hívni a figyelmet valamire a jelzéseket elhelyező kéz (akit a tinta színe alapján még azzal is „meggyanúsítok”, hogy ő írta a javítást a rosszul olvasható *e* fölé a 18. sor *ēf* szavában, és ő tette ki a három pontot a *umagguc* alá a Könyörgés első sorában, jelezve, hogy a megjelölt két betűt kell a szó fölé írt *omuc*-kal helyettesíteni).

Amit elég biztosan állíthatunk, hogy ékezethasználatra az *ó* és *á* betűk esetében sem gyanakodhatunk, ennek semmiféle írástörténeti oka nincs, a vesszők — akárcsak a HB. *í* és *y* betűi fölött — ezeknél sem jelölnek magánhangzó-hosszúságot (TERBE 2018: 78). Ha azonban abból indulunk ki, hogy a HB. egyébként rendkívül következetes helyesírásában kétszer is párosával előforduló szabálytalanságot nem feltételezhetünk, akkor valamilyen magyarázatnak lennie kell ezekre a mellékjelekre is.

A. MOLNÁR FERENC azt veti fel a *halaláál* utolsó *l*-jének esetleges rövidítés-re utaló áthúzása kapcsán (lásd a 44. oldalon), hogy talán „a két *a* felett lévő vonás valahogy összefügghet a β (*h*) hiányával, mert egy eset van még hasonló jelölésre, és abban ez a tény szintén föltehető (*hazóá*)” (2005a: 25). Amennyiben a betűk fölötti vonalak a két magánhangzó közé ki nem írt hiátustöltőre utalának — továbbfűzve A. MOLNÁR gondolatmenetét — a *halaláál* olvasata *hálaláál*/*hálaláál* lehetne,¹³ továbbá a *hazóá*-t is *házoá*/*házoá*-nak kellene

¹³ A nem illeszkedő toldalékú *hálaláál* olvasat lehetőségét valószínűleg akkor is el kellene vetnünk, ha kiderülne, hogy a *halaláál* utolsó *l*-je át van húzva, és ez az *l* a *vel*-t rövidíti. Mert természetesen eléggé valószínű, hogy agglutinációval keletkezett testes határozóragként a *-val*, *-vel*, mint ezt a *vele* névmási határozószó és az egyes nyelvjárásokban előforduló nem illeszkedő *-vel* formák (*hamuve*, *hamuvēg*: IMRE 1971: 316) mutatják, eredetileg egyalakú és palatális hangrendű volt. Az is tény, hogy a HB. további *-vEl* ragjaiból (*zumtuchel*, *fzumtuchel*, *kegilmehel*) nem kapunk az illeszkedés meglétét illetően bizonyítékot. Sőt azt sem feledhetjük, hogy a HB. szintén névutói eredetű, ma már illeszkedő toldalékainak többségéről nem dönthető el biztosan, hogy illeszkedtek-e már a HB.-ben, hiszen az illeszkedőnek látszó toldalékok esetében a szótó hangrendje miatt nem bizonyítható az illeszkedés (*gimilcictul*, *iften tvl*; *ozchuz*, *uromchuz*, *lilka ert*; *umnucebelevl*), a rag etimológiai hangrendjétől eltérő hangrendű töveket toldalékolva pedig vagy nem illeszkedő alakokat találunk (*milofiben*, *paradifumben*; *nugulmabeli*, *uruzagbele*, *vilagbele*; *halalnec*, *muga nec*, *foianec*, *halalnec*, *puculnec*), vagy a helyesírás miatt nem dönthető el, hogy illeszkedik-e a rag (*kinzotvatvvl*). Ilyen módon épp az írásában több furcsaságot (ékezetes betűk, áthúzott *l*) is mutató *halaláál* az egyetlen biztos példa a HB.-ben egy névutói eredetű toldalék illeszkedésére. Ha ezt kizárnánk a bizonyítékok sorából, akkor semmi sem mutatná, hogy az agglutinációval keletkezett testes határozóragok ekkor már illeszkedhettek. A *halaláál* nem illeszkedő *hálaláál* olvasatának lehetőségéről azonban természetesen nem beszélhetünk, hiszen a *halaláál* szó második *á* betűje elég egyértelműen veláris hangrendű toldalékra mutat, ráadásul a többi korai kis szövegelemekben mindenhol van adat a *-vEl* illeszkedésére, pl. ÓMS. *buol*, *fyaal*, *kynaal*, *ualallal*, *halallal*, *firolmol*.

olvasnunk. A. MOLNÁR ezt a lábjegyzetben megemlített ötletét olvasatában nem érvényesíti (2005a: 23), és máshol sem tér ki rá — mi sem tekinthetjük egyelőre többnek meg nem cáfolt lehetőségénél.

További megoldási javaslat a *hazóá*- és a *halaláál*-beli „ékezetek” rejtélyére MELICH JÁNOSnál került elő, ráadásul éppen az e szavakban olvasandó hiátustöltő *v* tárgyalása során. MELICH azt írja, hogy „a *hazoa* szóban [...] az *-oa* feletti két vonás azt jelenti, hogy a két betű két szótagnak olvasandó” (1903: 414). Eszerint a betű fölötti vonásoknak az *óá* és az *áá* esetében is olyasmi szerepet tulajdoníthatunk, mint az *i*-knél és az *y*-oknál. MELICH magyarázata a funkcióbeli egyezés miatt számomra elfogadhatóbbnak tűnik, ezért úgy gondolom, hogy a *hazóá* és a *halaláál* szavakban a két-két vonás nem a hiátustöltő mássalhangzók ki nem írásával függ össze, hanem itt is az olvasást segítő szerepe van.

7. A Halotti beszéd és könyörgés általam javasolt durvább átírata a következő:

Sermo sup[er] sepulchrum.

Latiatuc feylem zumtuchel mic vogmuc. ysa pur es chomuv uogmuc. Menyi milostben terumteve eleve miv isemucut adamut. es odutta vola neki paradisumut hazoa. Es mend paradisumben uolov gimilcicut munda neki elnie. Heon tilutoa vvt ig fa gimilce tvl. Ge munda neki meret nu[m] eneyc. ysa ki nopun emdul oz gimils tvvl. halalnec halalaal Holz. Hadlaua choltat terumteve isten tvl. ge feledeve. Engede urdung intetvinec. es evec oz tiluvt gimilstvvl. es oz gimilsben halalut evec. Es oz gimilsnec vvl keseruv uola vize. hug turchucat mige zocoztia vola. Num heon muga nec. ge mend vv foianec halalut evec. Horoguvec isten. es veteve vvt ez muncas vilagbele. es levn halalnec es puculnec feze. es mend vv nemenec. Kic ozvc. miv vogmuc. Hug es tiv latiatuc szumtuchel. isa es num igg ember mulchotia ez vermut. ysa mend ozchuz iarov vogmuc. Wimagguc uromc isten kegilmel ez lelic ert. hug iorgossun vv neki. es kegiggen. es bulscassa mend vv bunet. Es vimagguc szen achscin mariat. es bovdug michael archangelt. es mend angelcut. hug uimaggonoc erette. Es uimagguc szent peter urot. kinec odut hotolm ovdonia. es ketnie. hug ovga mend vv bunet. Es vimagguc mend szentucut. hug legenece neki seged uromc scine eleut. hug isten iv uimadsagucmia bulsassa vv bunet. Es zoboducha vvt urdung ildetuitvvl. es pucul kinzotviatvvl. es vezesse vvt paradisu[m] nugulmabeli. es oggun neki munhi uruzagbele utot. es mend iovben rezet. Es keassatuc uromchuz charmul. Kir[ie eleison].

Scerelmes bratym uimaggomuc ez scegin ember lilki ert. kit vr ez nopun ez homus vilag timnucebelevl mente. kinec ez nopun testet tumetivc. hug ur uvt kegilmehel abraam. ysaac. iacob. kebeleben helhezie. hug birsagnop ivtua mend vv szentii es unuttei cuzicun iov felevl iochtotnia ilezie vvt. Es tiv bennetuc. clamate [ter]. K[irie eleison].

Irodalom

- E. ABAFFY ERZSÉBET 1990. Korai kis szövegemlékeink újabb olvasata. *Magyar Nyelv* 86: 124–127.
- BALÁZS GYÖRGY 1990. *Magyarok. Egy európai nemzet születése*. SZELÉNYI KÁROLY fotóival. Budapest, Kossuth Kiadó.
- BÁRCZI GÉZA 1982. *A Halotti beszéd nyelvtörténeti elemzése*. Sajtó alá rendezte és szerkesztette E. ABAFFY ERZSÉBET és N. ABAFFY CSILLA. Nyelvészeti Tanulmányok 24. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BENKŐ LORÁND 1980. *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- CAPPELLI, ADRIANO 1928. *Lexicon Abbreviaturarum. Wörterbuch lateinischer und italienischer Abkürzungen wie sie in Urkunden und Handschriften besonders des Mittelalters gebräuchlich sind, dargestellt in über 14000 Holzschnittzeichen*. Második javított kiadás. Leipzig, Verlagsbuchhandlung von J. J. Weber.
- CAPPELLI, ADRIANO 1982. *The elements of abbreviation in medieval Latin paleography*. Lawrence, University of Kansas Libraries.
- DÖBRENTAI GÁBOR 1838. *Régi magyar nyelvemlékek. Első kötet. 1. Temetési beszéd és könyörgés. 2. Ó testamentomi néhány könyv*. Buda, Magyar Tudós Társaság.
- HORVÁTH IVÁN 2015. *Ómagyar szövegemlékek mint textológiai tárgyak*. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár.
- KNIEZSA ISTVÁN 1952. *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig*. Nyelvészeti Tanulmányok 2. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KIS TAMÁS 2018. Megjegyzések a Halotti beszéd *u* és *v* betűinek hangértékéről. *Magyar Nyelvjárások* 56: 57–74.
- KOLLER, JOSEPHI [JÓZSEF] 1782. *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum. 1. Psonii, Joannis Michaelis Landerer*.
- MADAS EDIT 2002. *Halotti beszéd. Die Grabrede*. A bevezetőt írta és a szövegeket gondozta MADAS EDIT. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár.
- MADAS EDIT 2007. A szóbeliség és írásbeliség határán. In: SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY főszerk., *A magyar irodalom története 1*. Szerk. JANKOVITS LÁSZLÓ–ORLOVSZKY GÉZA. Budapest, Gondolat Kiadó. 59–70.
- MADAS EDIT 2009a. Pray-kódex. In: MADAS EDIT szerk., „*Látjátok feleim...*” *Magyar nyelvemlékek*. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár. 220–221.
- MADAS EDIT 2009b. Halotti Beszéd és Könyörgés In: MADAS EDIT szerk., „*Látjátok feleim...*” *Magyar nyelvemlékek*. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár. 222–223.
- MELICH JÁNOS 1903. Tilutoa, mundoa. *Magyar Nyelvőr* 32: 409–414.
- MÉSZÖLY GEDEON 1956. *Ómagyar szövegek nyelvtörténeti magyarázatokkal*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- A. MOLNÁR FERENC 1986. *Feze*. A Halotti Beszéd értelmezéséhez 2. *Magyar Nyelv* 82: 169–190.

- A. MOLNÁR FERENC 1987. A Halotti Beszéd és Könyörgés korai közléseiről. *Magyar Nyelvőr* 111: 158–161.
- A. MOLNÁR FERENC 2001. A Halotti beszéd és könyörgés értelmezése. *Magyar Nyelvőr* 125: 374–377.
- A. MOLNÁR FERENC 2003. A Halotti beszéd és könyörgés olvasata és értelmezése. In: A. MOLNÁR FERENC–M. NAGY ILONA szerk., *Tanulmányok a magyar egyházi nyelv története köréből*. Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár. Kiadványok 4. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. 35–53.
- A. MOLNÁR FERENC 2005a. A Halotti beszéd és könyörgés olvasata, értelmezése és magyarázata. In: A. MOLNÁR FERENC, *A legkorábbi magyar szövegemlékek. Olvasat, értelmezés, magyarázat, frazeológia*. ΑΓΑΘΑ XVII. Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár. Kiadványok 8. Debrecen, Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kara Klasszika-filológiai Tanszék. 11–67.
- A. MOLNÁR FERENC 2005b. A Halotti Beszéd és Könyörgésről. *Nyelvünk és Kultúránk* 35/141–142 (2005/5–6): 62–67.
- MOLNÁR JÓZSEF–SIMON GYÖRGYI 1976. *Magyar nyelvemlékek*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- ÓMOLV. = *Ó-magyar olvasókönyv*. Tudományos Gyűjtemény 30. Összeállította JAKUBOVICH EMIL és PAIS DEZSŐ. Pécs, Danubia, 1929.
- PAIS DEZSŐ 1942. A Halotti Beszéd olvasása és értelmezése. *Magyar Nyelv* 38: 159–162.
- PAPP LAJOS 1991. A magyar nyelvemlékkiadás szemléleti változásai. In: KISS JENŐ–SZÜTS LÁSZLÓ szerk., *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 509–515.
- RÉVAI, NIKOLAUS [MIKLÓS] 1803. *Antiquitates literatvrae Hvngaricae. Volvmen I. Qvod complectitvr dvas allocvtiones fvnebres, genvinae veteri pronvnciationi restitvtas, et commentario grammatico ilhvstratas. Monvmentvm, inter manvscripta Hvngarica, qvae scivntvr, omnivm vetvtissimvm*. Pestini, Typis Mathiae Trattner. Magyar fordítása: RÉVAI MIKLÓS 2014. *Magyar irodalmi régiségek. Antiquitates literaturae Hungaricae*. Fordította C. VLADÁR ZSUZSA. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Országos Széchényi Könyvtár.
- SAJNOVICS, JOANNIS [JÁNOS] 1770 [1771]. *Demonstratio. Idioma Ungarorum et Lapporum Idem Esse*. Regiae Scientiarum Societati Danicae Praelecta, Et Typis Excusa Hafniae Anno 1770 Recusa. Tyrnaviae. Magyar fordítása (benne a HB.-re vonatkozó egyes részek faksimileként közölve): SAJNOVICS JÁNOS 1994. *Demonstratio*. A nagyszombati kiadást latinból magyarra fordította CONSTANTINOVITSNÉ VLADÁR ZSUZSA. Szerkesztette SZÍJ ENIKŐ. Bibliotheca Regulyana 2. Budapest, ELTE.
- SZABÓ DÉNES 1942. A kódexkiadások kérdéséhez. *Magyarságtudomány* 1: 450–451.
- SZABÓ DÉNES 1948. Jegyzetek hasonmás kiadásban megjelent nyelvemlékek paleográfai hű közzétételének módjához. *Magyar Nyelv* 44: 128–132.
- SZINNYEI JÓZSEF 1926. A Halotti Beszéd hang- és alaktana. *Magyar Nyelv* 22: 157–170, 229–260.

- TERBE ERIKA 2018. A nyelvemlékek. In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC szerk., *A magyar nyelvtörténet kézikönyve*. Budapest, Tinta Könyvkiadó. 52–82.
- TILLOTSON, DIANNE 2007. *The History of w. Medieval Writing*.
URL: <http://medievalwriting.50megs.com/scripts/letters/historyw.htm>. (2018. október 29.).
- TÖLTÉSSY ZOLTÁN szerk. 2007. *A Halotti Beszéd és Könyörgés korai közlései. Szövegek betűhű átírásban és értelmezések 1770–1849*. Összegejtötte, szerkesztette és az utószót írta TÖLTÉSSY ZOLTÁN. Boldva–Miskolc, Miskolci Egyetem.
- VESZPRÉMY LÁSZLÓ 1984. A Halotti Beszéd és Könyörgés viszonya a Pray-kódexhez. *Magyar Nyelv* 80: 329–330.
- ZOLNAI GYULA 1894. *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.

The Paleography and Letter-Perfect Transcripts of the *Halotti beszéd*

In my paper I publish two transcripts with commentaries, faithful to the original spelling of the *Halotti beszéd és könyörgés* [Funeral Sermon and Prayer]: a finer and a rougher transcript. The finer transcript denotes all features of the text, even those that may be of less importance, including, for example, the color of the letters, their decorations, their form (of merely paleographical interest), the manners of corrections, line breaking, etc. The rougher transcript may be used for educational or informative purposes, or in those scholarly works that do not focus on the orthography of the linguistic record. The paper examines the comma-like accents of the letters *í, ý, á, ó*, found in the text, regarding which I conclude that they were probably added later, and that their main function was to facilitate reading.

Keywords: Halotti beszéd és Könyörgés [Funeral Sermon and Prayer], Pray-kódex [Pray Codex], paleography, letter-perfect transcript, finer transcript, rougher transcript

Megjegyzések a Halotti beszéd *u* és *v* betűinek hangértékéről*

KIS TAMÁS

1. Közismert, hogy a Halotti beszéd és könyörgés (1195 k.) hangjelölési rendszere „kiemelkedik pontosságával, következetességével” (BENKŐ 1980: 72) korai nyelvemlékeink közül, ezért benne rendszert keresni, bizonyos olvasati kérdőjeleket tisztázni, esetleg a scriptor fonématudatára utaló jeleket fellelni nem eleve reménytelen vállalkozás (KIS 2018: 37).

Itt következő írásomban a HB. *u* és *v* (*w*) betűinek,¹ valamint az ezekkel alkotott többjegyű betűinek (digráfjainak) hangértékét vizsgálom meg abból a feltevésből kiindulva, hogy érdemesnek látszik az e grafémákkal jelölt hangok bizonytalanságainak eldöntésében nyomós érvként tekinteni helyesírásukra. Természetesen nem vizsgálhattam a HB. *u*, *v* és *w* betűit a szöveg egészének helyesírásától elszigetelten, ezért ezeken a betűkön túli további hangjelölési kérdésekkel is szembesültem. Ennek ellenére igyekeztem határt szabni vizsgálataimnak, írásomnak ugyanis nem célja a HB. hangjelölési kérdéseinek teljes áttekintése, mindössze az *u*, *v*, *w* betűkkel kapcsolatosan felvetődött (bár így is meglehetősen szerteágazó) megfigyeléseimről kívánok írni. Mivel mostani vizsgálatom elsődlegesen a HB. betűire irányult, megállapításaim is elsősorban ezekre támaszkodnak. Nyilvánvaló, hogy az egyéb — adott esetben jóval tágabb — összefüggéseket felsorakoztató érvek cáfolhatják kijelentéseimet, ezért ezekre magam se egyértelműen bizonyított tényekként, sokkal inkább tovább kutatandó kérdéseként tekintek.

2. A Halotti beszéd hangjelölésének pontossága, az, hogy első szövegemlékünk betűi mennyire következetesen feleltethetők meg egy-egy hangnak, felfedezése óta vitatott kérdés. Már a szöveg legkorábbi közreadóinak véleménye is megoszlott arról, hogy a HB. hangzása mennyire állhatott közel a 18–19. század magyar nyelvéhez. Az *u* betűk jelölte magánhangzók tekintetében RÉVAI MIK-

* A publikáció az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport megbízásából készült.

¹ Tanulmányomban a hangok és a betűk tipográfiai elkülönítése céljából a hangokat kurzív, a betűket (KNIEZSA 1952 nyomán) félkövér szedéssel emelem ki.

LÓS és DÖBRENTEI GÁBOR például saját korának nyelvéhez közelebbi olvasatot adott meg („Látjátok, feleim! szömtökhel, mik vagymuk. Isa por és hamuv vagymuk.”: RÉVAI 1803: 35; „Látjátuk feleim szömtökhel mik vagymük. Isa por és homú vagymük.”: DÖBRENTEI 1838: 6); míg ZOLNAI GYULA a betűkhöz szorosán kötődő kiejtést közölte („Látjátuk felëim szümtükhel, mik vogymuk! *Isa pur és chomuv vogymuk.”: 1894: 63).

BENKŐ LORÁND véleménye szerint a betűk és a hangok kapcsolata sokkal rugalmasabb, mint ezt korábban feltételezték. Bár PAIS DEZSŐ (1942: 160–161) olvasatához képest már MÉSZÖLY GEDEONÉ (1956: 111) is eltávolodik a direkt betűmegfeleltetésektől, e téren mégis BENKŐ jut a legmesszebbre (1980: 47–49), különösen a magánhangzó-olvasatok terén, amikor is bizonyos betűknek a korábban feltételezettnél jóval több olvasatát javasolja (vö. i. m. 89–94), ami miatt „az ómagyar szövegek jórészt mai magyar hangzásuknak megfelelően olvasandók” (i. m. 91).

BENKŐ hatalmas apparátussal kidolgozott, rendkívül sok szempontot figyelembe vevő, meggyőző magyarázatai nem véletlenül tették a magyar nyelvtörténet egyik legnagyobb hatású munkájává könyvét, *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegeimlékeit*. Én a következőkben (részben követve BENKŐ LORÁND eredményeit és szemléletét, részben eltávolodva azoktól) szeretném a HB. olvasatának a címben megjelölt néhány pontját megvizsgálni.

Kiindulásképpen elkészítettem a HB. betűstatisztikáját, majd a betűket egybevettem hangértékükkel. A hangérték megállapításában — immár a betűstatisztika birtokában — elsősorban A. MOLNÁR FERENC transliterációjára támaszkodtam (2005: 23) mint olyan olvasatra, amely javarészt elfogadja BENKŐ LORÁND számomra is meggyőző javaslatait és indoklását, de a BENKŐ-féle megoldásokat továbbgondolja, és néhány ponton úgy módosítja, hogy a betűképhez való erősebb ragaszkodása miatt realiztikusabbá válnak a betű–hang megfelelések. A. MOLNÁR ugyanis nem feltételez középkori írástudóinkról olyan fokú fonetikai tudatosságot, amit aligha várhatunk el tőlük (2005: 21; a BENKŐtől való eltéréseinek indoklását lásd uo. 20–22).

A. MOLNÁR FERENC eljárása ugyan visszalépésnek tűnhet a korábbi betű szerinti olvasás irányába, azonban maga BENKŐ is kiemeli a HB. hangjelölésének a szinte minden kutató által megemléltett pontosságát és következetességét (1980: 72), amit ő maga is nem egyszer használ érvként (pl. éppen az **u** és a **v** jelölésenkél: 1980: 72–73). Mivel én elsősorban (bár nem kizárólagosan) a HB. betűhasználatával igyekeztem szembesíteni BENKŐ, A. MOLNÁR és az előttük szóló kutatók eredményeit, a bizonytalan olvasatok esetében még inkább kiemelendőnek és döntőnek látom az ismeretlen scriptor magabiztos és magas helyesírási tudását, anyanyelvérzékének tudatosságát, amire szerintem bátran támaszkodhatunk. Ezzel a dolgozatommal a célom éppen az, hogy újra ráirányítsam a

figyelmet arra, hogy a HB.-ben a betűk és a nekik megfelelő hangok sokkal jobban összefüggenek annál, mint ezt az utóbbi évtizedek nyelvtörténete gondolta.

3. Vizsgálatom első lépéseként saját finomabb átíratom alapján (KIS 2018: 48) összeszámoltam a Halotti beszéd összes betűjét. Ebből a számításból kihagytam a szöveg latin elemeit (*Sermo sup sepulchrum.*, *Kirt.* és *clamate III. K.*), a scriptor javításait figyelembe véve a *uimagg^{omuc}ūc*-ot a szóvégi, alápontozással törölt *uc* nélkül *uimaggomuc*-ként vettem fel, miként a 18. sorban az újabb *e* fölé írásával *ĕf*-sé formált alakot is javítva (*ef*), egy *e*-vel számoltam, a kétszer előforduló *ū* rövidítést pedig (*nū, paradīfū*) *um*-ként oldottam fel (*num, paradīfum*). Ezekén kívül a *ívtua* szót *ívtua*-nak betűzve vettem figyelembe (vö. E. ABÁFFY 1990: 125, ÓMOlv. 70).

Mindezek után a HB.-ben 1416 betűt, 57 pontot és 1 kötőjelet találtam. A szóközök és a sorvégek alapján (az elválasztott *u-madřagucmia*-t és a különírt *Horogu vec* szót kötőjel, illetve szóköz nélkül egynek véve) 279 szóval kellene számolnunk nyelvemlékünkben, de mint tudjuk, néhány szóalak kérdéses különírása miatt különböző eredményeket kapunk. DÖBRENTEI 273 szót számlált össze (1838: 9), az ÓMOlv. BÁRCZI által is elfogadottan — „nem véve külön szónak azokat a névutókat, amelyek ma már ragok” (BÁRCZI 1982: 9) — 274 szövegszóról beszél a Halotti beszéd 26 és a Könyörgés 6 sorában (ÓMOlv. 67): 227 szó található a Halotti beszédben és 47 a Könyörgésben (SZABÓ 1959: 28). BENKŐ olvasata alapján a szövegszavak száma 277, A. MOLNÁRNál (2005: 23) 282, PAPP ISTVÁNNál (2014: 26) 303 szót számoltam össze.

Bár ez nem sokkal több érdekességnél, lássuk, mely betűkből áll a HB.:

a: 90 (a: 87, á: 3)	g: 64 (g: 63, G: 1)	n: 88 (n: 85, N: 1,	u: 115 (u: 110, uv: 4,
b: 24	h: 40 (h: 23, H: 4,	nh: 1, ny: 1)	eu: 1)
c: 73 (c: 56, ch: 12,	ch: 12, nh: 1)	o: 63 (o: 55, ó: 1,	v: 82 (v: 31, vv: 16,
fc: 4, Sc: 1)	i: 102 (i: 85, í: 12,	ov: 7)	uv: 4, iv: 3, ív: 2,
d: 30	iv: 3, ív: 2)	p: 11	ev: 3, ov: 7)
e: 202 (e: 189, E: 9,	k: 20 (k: 19, K: 1)	r: 36 ³	w: 1 (W: 1)
ev: 3, eu: 1)	l: 79 (l: 78, L: 1)	s: 75 (f: 65, ř: 5, řc: 4,	y: 8 (y: 2, ý: 2, ý: 3,
f: 6	m: 78 (76+2) ²	Sc: 1)	ny: 1)
	(m: 75+2, M: 1)	t: 94	z: 35 (ř: 30, ř: 5)

4.1. A HB. a felső nyelvállású labiális magánhangzókat és a *v*-féle mássalhangzókat (a manapság legelterjedtebb felfogás szerint a *β*-t) *u*, *v* és *w* betűkkel jelöli. Ezek közül egy esetben a *v*-t látszólag mellékjellel látta el lejegyzője (*ívtua*), aki valójában minden bizonnyal *ívtua*-t akart írni, csak a vesszőt tévesen az *i* helyett a következő betű fölé helyezte (ABÁFFY 1990: 125). A *í*-nél látható

² Az *m*-ek számában benne van az *ū*-k *um*-ként való feloldásával kapott két *m* betű is.

³ A cím *Sermo* szavában látható kiskapitális *r* (*R*) betű a HB. magyar nyelvű szövegében nem fordul elő.

valószínű íráshibát is *í*-nek számítva négy betű kivételével csak *ı* és *y* fölött találunk ékezetet, ráadásul három *ý* kivételével mindenhol vesszőt (3 *ý* és 12 *í* betű). Az *ı* és *y* fölötti vonások használatának lehetséges magyarázata az lehet, hogy a kódex használói közül valaki vagy valakik — akár a másolók számára segédletként, akár még inkább az olvasást megkönnyítendő — megjelölték a tévesztésre lehetőséget adó helyeket (KIS 2018: 49–53).

4.2. Van azonban két szó (*hazóá, halaláál*), amelyekben az „ékezethasználatt” oka még ennyire sem biztos. MELICH JÁNOS úgy gondolja, hogy „a *hazoa* szóban [...] az *-oa* feletti két vonás azt jelenti, hogy a két betű két szótagnak olvasandó” (1903: 414).

MELICH elfogadhatónak tűnő megjegyzésén kívül (vö. KIS 2018: 53) említést érdemel A. MOLNÁR FERENC ötlete is, aki szerint ezek a párosan előforduló ékezetek talán egy ki nem írt hiátustöltővel magyarázhatók. Mint a *halaláál* kapcsán írja: „a két *a* felett lévő vonás valahogy összefügghet a β (*h*) hiányával, mert egy eset van még hasonló jelölésre, és abban ez a tény szintén föltehető (*hazóá*)” (2005: 25, vö. TERBE 2018: 78). Amennyiben ez az elképzelés igaznak bizonyulna, elmondhatnánk, hogy a HB.-ben a ki nem írt hiátustöltő mássalhangzót — egyféle hiányjelként — a betűk fölötti vesszők mutatnak. Ennek esélye azonban meglehetősen kicsi, a magyar írásbeliségből nem ismerünk példát rá.

Az írásban nem jelölt *v* hiátustöltő feltevése más érvek alapján MÉSZÖLY GEDEONnál is előkerült (1956: 111), aki a *hazóá v*-vel történő *házová* olvasata⁴ mellett érvelt: „A *hazoa* szó *oa* betűcsoportja az *ová* hangkapcsolat jegye. Ezt bizonyítja a XV. századi Huszita Biblia kódexeinek (Bécsi és MünchK.) helyesírása. Abból megállapíthatjuk, hogy a fordítók a latin szöveg *oa, oe* betűcsoportját úgy olvasták, illetőleg úgy ejtették ki, hogy *ová, ové* [...]. Viszont a magyar írástudók között, kik a latin szöveg *oa* betűkapcsolattal írt *oá* hangját *ová*-nak ejtették, valóban kifejlődhetett a magyar szövegek *ová* hangcsoportjának *oa* írásmódja. Ez van a *hazoa, tilutoa, mundoa* alakjaiban. A *tilutoa* és *mundoa v* hangját a velük azonos igealakú *hadlaua v* hangja bizonyítja” (1956: 167).⁵ Szintén a kódexek adataival érvelve MÉSZÖLYnél a *heon* ejtése is *hévon* (1956: 183–184).

⁴ A *v*-s olvasatot javasolta RÉVAI is: „A *hazóá* szót Faludi *házójá*-nak olvassa, joggal iktatva be a jóhangzás kedvéért egy *j*-t. Én ide inkább egy *v*-t tennék: *házává*” (1803: 144, magyar fordítás: 2014: 130). A magyarázatokban említett *v*-t azonban olvasatában nem szerepelteti, oda *házóá*-t írt (1803: 35).

⁵ MÉSZÖLY megokolása erős hasonlóságot mutat MELICHÉVEL, aki ma is helytálló érvekkel mutat rá, hogy nincs igaza az „újabb magyarázóknak”, akik „mind megegyeznek abban, hogy a *tilutoa, mundoa* alakokat *v* nélkül olvassák”. Mint írja: „Az én nézetem már most az, hogy az *-oa* (*tilutoa, mundoa* [...]) csupán helyesírási sajátosság, a hol a *v*-t csupán az írásban nem jelölték, valóban azonban a kiejtésben megvolt. Erre vonatkozó érveimet az eredetiben fennmaradt oklevélanyagból veszem, s kezdem a magyar oklevelekben előforduló olyan nem magyar szavakkal, a hol a *v* okvetetlen hangzott” (1903: 410). Vö. még „A HB.-ben *-oa* van még a *hazoa* szóban [...]; itt nézetem szerint szintén a kiejtésnek *v*-je jelöletlenül maradt hang; megközelítően helyes olva-

Függetlenül az ékezetek funkciójától, úgy gondolom, hogy a HB.-ben a magánhangzójelek közé bátran olvashatunk a MÉSZÖLY által említett és a helyesírásban hangűrt mutató további helyeken is hiátustöltő mássalhangzókat.⁶

4.3. A hiátus olvasatának kérdésében, úgy vélem, egyetérthetünk SIMONYI ZSIGMONDDal, MELICH JÁNOSsal és MÉSZÖLY GEDEONnal, hogy tudniillik a hiátustöltők jelölése — akárcsak napjainkban és a magyar írásbeliség minden korszakában — nem a vokálisok közötti, hiátustöltőnek nevezett mássalhangzók meglétén vagy hiányán múlt, hanem „tisztán helyesírási sajátosság” volt (MELICH 1903: 413), amit az íráshagyomány és a nyelvérzék szabályozott, és ennek megfelelően ezeket a *v*-ket, *j*-ket, *h*-kat hol kiírták, hol nem.⁷ Tényleges hiátus, amikor két magánhangzó valóban hangűrt létrehozva állt egymás mellett, jóval ritkábban fordulhatott elő annál, mint ahogy ezt hangtörténetünk feltételezi. Azt bizonyítani, hogy két magánhangzót jelölő betű egymás mellé írása tényleges hiátust takart-e, vagy a magánhangzók közé egy hiátustöltő mássalhangzót is olvasni kell, szinte lehetetlen. Jól példázza ezt a HB. *abraam* neve, amelynek kiejtése a legelterjedtebb olvasat szerint *Ábráám* volt (pl. PAIS 1942: 161, BENKŐ 1980: 49). Igen ám, de ennek a hiátusos hangalaknak a létezésére egyedül a név írott alakja, az *abraam* a bizonyíték, ami viszont valójában semmit nem árul el a lehetséges magyar kiejtésről (ami lehetett *Ábráhám*, *Ábrahám*, *Ábrám* is — a hiátusos *Ábráám*-mal szemben ezek mind sokkal realisabb alakok

sása *házová*, a melyben a *házo-*, Szinnyei magyarázata szerint, teljesebb tőalak; lehet azonban az adat *házává* is. [...] Röviden összefoglalva az itt kifejtett elveket, a következőt állapítottuk meg: Az eredetiben fennmaradt, XI., XII. s XIII. század első feléből való oklevelek *oa* jelzése a hangzásban *ová*, *avá*, *áva* s talán *áva*. Átvive ezt a HB. *tilutoa*, *mundoa*, *hazoa* jelzésére azt állítottuk, hogy a kiejtésben a *v* hang benn volt. Mind a három szóra a fentebb közölt oklevélbeli adatok kétségtelenül vallják, hogy a *tilutoa*, *mundoa* és *hazoa* szavak kiejtésében hangzott a *v*, kiesésről, hiátusról szó se lehet.” (uo. 414, a bekezdéseket töröltem — KT).

⁶ Annak eldöntése azonban, hogy ez a mássalhangzó *j* (?*hëjon*), *v* (?*mundová*) vagy *h* (?*háláláhál*) volt-e, további kutatásokat igényel. Annyi azonban biztos, hogy hiátustöltő mássalhangzó csakis szonoráns approximáns lehet, ezért egészen biztos, hogy azok a feltevések, amelyek *obstruens v-t, β-t* vagy *χ-t* rekonstruáltak, tévesek. Feltevésem szerint eredetileg a magánhangzó-mássalhangzó képzés peremén artikulált szemivokálisok lehettek hiátustöltők, és ezekből alakultak ki a ma ismert hiátustöltő mássalhangzók (*ū* [w] > *v*, *ü* [y] > *γ* [y] > *h* [h], *i* [j] > *j* [j]). Az is további vizsgálatokra vár, hogy egy-egy nyelvváltozatban — a lexikalizálódott, azaz a morfémban rögzült hiátustöltőket nem számolva — előfordulhat-e többféle hiátustöltő mássalhangzó is.

⁷ Vö. „a *v* ki nem írása nem bizonyítja a *v* nem ejtését, ellenkezőleg a *v-t* ejthették, de nem írták ki” (MELICH 1903: 413). Ugyanezen a véleményen van SZABÓ T. ATTILA is, aki szerint „nagyon sokszor *β* ejtést kell feltennünk, nemcsak olyan esetekben, mikor az ilyen olvasatot egy kiírt *u*, *ú*, *v*, *ű*, *w*, *ű*, *w*, *ű*, *w* [ɔ: *ű*]; vö. SZABÓ T. 1960: 37]-féle jel miatt valóban lehetségesnek tekinthetjük, de ilyen ejtéssel kell számolnunk olyan esetekben is, amikor [...] a *β*-nek semmi paleografikus jele nincs” (1957: 345–346, 1960). Ezt mondta SIMONYI ZSIGMOND is, aki egy a *v* ki nem írásáról szóló cikkhez (ÁSBÓTH 1900) fűzött lábjegyzetében kijelenti, hogy „a *v* kihagyása [...] sokszor talán csak írásbeli rövidítés volt” (ÁSBÓTH 1900: 164, jegyzet). ÁSBÓTH tanulmányában és SIMONYI lábjegyzetében az *oa* mellett az *ua*, *uo*, *ue* betűkapcsolatok is említésre kerülnek mint olyanok, amelyeknek olvasatában a magánhangzók közé *v-t* kell ejteni.

fonetikailag): az *abraam* név ugyanis nem magyarul, hanem latinul van írva, ha úgy tetszik: latin szórvány egy magyar szövegben! Az *abraam*-ot ennek megfelelően — a vele együtt említett másik két pátriárka nevével együtt — a Praykódex latin nyelvű szövegeiben (pl. **abraam . ꝥ ꝥsaac . ꝥ ꝥacob .**, f.112v) ugyanúgy jegyezték le, mint a HB.-ben (vö. HB. **abraam . ꝥsaac . iacob .**). Ennek oka természetesen nem az, hogy az *abraam*-ot magyarul ugyanúgy ejtették, mint latinul (bár akár ejthették), és hogy ez a latin kiejtés a hiátusos *Ábrám* volt, hanem az az íráshagyomány, ami miatt a latin (eredetű) szavakat (a személyneveket egészen egyértelműen) latin helyesírással jegyezték le. Ezzel természetesen semmi újat nem mondok, már ZOLNAI GYULA is azt írja annak kapcsán, hogy csak „két héber szóban találunk kettős *aa*-t: *abraam* és *ysaac*”, hogy ez azért van, mert „ezekben a Vulgata írásmódja (Abraham, Isaac) tükröződik” (ZOLNAI 1894: 53). A leírt *abraam*-ból tehát soha nem tudhatjuk meg, hogyan ejtette a HB. scriptora ezt a nevet. Mondhatta *Ábrám*-nak, hisz tudjuk nyelvtörténeti és mai adatokból, hogy ez az alak létezett egykor, de ejthette *h*-val *Ábrahám*-nak is, ahogyan ez a név ma is hangzik (vö. BENKŐ 1980: 88), hiszen a PrayK.-ben több helyen fellelhető *abraam* íráskép valójában a *h*-t tartalmazó latin *Abraham* nevet takarja, amelynek ragozott alakjaiban (pl. genitívusban *Abrahae*) meg is találjuk a fő részét képező (és a Biblia által megindokolt)⁸ *h*-t: **abrabe .** (PrayK. f.135v), **abrabe .** (uo. f.134r). Hiába van *h* nélkül írva, az *abraam* alapján semmi okunk azt feltételezni, hogy a kódex f.136r lapján a magyar szövegben álló *abraam* kiejtése nem tartalmazta a *h*-t.

A latin hangjelölés közvetlen hatásával, azzal, hogy a magyar szavak leírása a latin helyesírás, és nem a magyar kiejtés szerint történt (és emiatt a leírt betűk nem okvetlenül tükrözik a magyar kiejtést),⁹ minden olyan szóban számolni kell a HB.-ben, amelyeknek kapcsolata latin megfelelőjével egyértelmű volt a szöveg lejegyzője számára (pl. *paradysumut*, *michael archangelt*). A *michael archangelt* magyar kiejtése a HB. korában lehetett akár *Miháél arkangelyelt*, a *h* és a *k* hangokat a kiejtéstől függetlenül **ch**-val kellett lejegyezni, mert a latin helyesírás szerint a görög jövevényszavakban a görög χ (khi) betű helyén **ch**-t kellett írni.

5. A lehetséges hiátustöltők és az ezekhez kapcsolódó kérdések rövid érintése után kanyarodjunk vissza dolgozatom szűkebb témájához, a HB. **u**, **v** és **w**

⁸ Vö. „És ne neveztessek ezután a te neved *Ábrámnak*, hanem legyen a te neved *Ábrahám*, mert népek sokaságának atyjává teszlek téged” (1Móz 17,5). A magyarázat szerint: „Az első név jelentése »felséges atya«, valószínűleg Istenre vonatkozik (azaz »(Isten) Felséges Atya«); a másodiké »sok nép atyja«, Ábrahámot jelöli” (KárBibl. 29).

⁹ Egy mai példával élve: a *cowboy*-t a magyarban az angol helyesírás szerint kell írni. Ez — mint tudjuk — nem mutatja meg, hogy a szót a magyarok *kovboj*-nak, *kauboj*-nak vagy *kóboj*-nak mondják-e, és természetesen azt sem jelenti, hogy a magyarul beszélők az angol kiejtés szerint [kaubɔi]-t mondanak.

betűihez! Ezek a grafémák — akárcsak az egész szöveg — jól olvashatók. A 115 **u** és a 82 **v** mind kisbetűk, az egyszer előforduló **W** nagybetű.

A **v** és az **u** betűk eredetüket tekintve egymás paleográfiai változatai (magyarán egy betű alakváltozatai), amelyek összekapcsolódva digráfként is funkcionálhatnak. Így keletkezett a **vv**, majd ennek ligatúrájaként a **w**. (A magyar írástörténetből ismerjük az **uu** betűt is, ez a HB.-ben nem fordul elő.) A HB.-ben 16 **vv** található, ezeket az átírások általában **w**-ként, vagy a két **v** távolságát mérlegelve **vv**-ként és **w**-ként transliterálták (vö. KIS 2018: 41). A 12. századi scriptorok szempontjából a **vv** és a **w** szétválasztása nem lehetett érdemi kérdés, hiszen a korai ómagyar kor írni-olvasni tudói számára még egyértelmű volt, hogy a **w** a **vv** ligatúrája, azaz hogy tulajdonképpen a **w** is betűkapcsolat. A HB.-ben már megfigyelhető az **u** és a **v** használatának határozott különválasztása, ezért a HB.-ben a **v**-t és az **u**-t külön betűkként kell számon tartanunk, még ha valamennyi átfedés megfigyelhető is alkalmazásukban.

A középkori szövegekben az azonos betűkből álló **uu** és a **vv** betűkapcsolatokon kívül az **uv** is használatos többjegyű (azaz csak egy hangot jelölő) betűként (vö. KNEZSA 1952: 69, 84, 85). A többjegyű betűk használata nem idegen a HB. gyakorlatától, több ilyen egy hang értékű betűkapcsolat is előfordul benne: (**ch**: *chomuv*, *choltat*, *turchucat*, *mulchotia*, *ozchuz*, *achfcin*, *michael archangelt*, *zoboducha*,¹⁰ **sz**: *fzumtuchel*, *fzen*, *fzent*, *fzentucut*, *fzentii*, **sc**: *bulscassa*, *achfcin*, *fcine*, *fcegin*, **ny**: *Menyi*, **nh**: *munhi*).¹¹ Bár az újabb olvasatok már nem ezt valószínűsítik, a HB. betűhasználatának áttekintése azt mutatja, hogy az **uv**-vel is mint többjegyű betűvel kell számolnunk legelső szövegmélinkben. Az **uv** 4-szer szerepel olyan helyzetben, amikor többjegyű betűként olvashatjuk: *chomuv*, *tiluvt*, *keferuv*, *uvt*. A *Horogu vec* esetében biztosan két különböző hangot jelöl a két betű (*haraguvék*).¹²

¹⁰ A **ch** digráfot tartalmazó szavak között nem soroltam fel a *zumtuchel*-t és a *fzumtuchel*-t, bár legalább annyi érv szól az ezekben álló **ch**-k *kk* hangértékben olvasása mellett, mint a manapság elfogadottabb *kχ* mellett. SZINNYEI a *zumtuchel* és a *fzumtuchel* szavakban a **h**-t a „gemináció jelé”-nek tekintette (1926: 159), és *szümtükkal*-nek olvasta (uo. 169). Erre a „hosszúság-jelölő” magyarázatra azonban nincs szükség, hiszen a **ch**-nak a HB.-ben van *k* hangértéke (*turchucat*, *archangelt*, esetleg *michael*), az pedig, hogy ez a *k* hosszú vagy rövid, a **ch** digráfból nem derülhet ki, mert ugyan a HB. következetesen jelöli a mássalhangzók időtartamát, de csak az egyjegyű betűkkel írt konzonzánások esetében (betűkettőzéssel), a kétjegyű betűket mindenféle változtatás nélkül használta a scriptor a rövid és a hosszú mássalhangzók lejegyzésére egyaránt.

¹¹ Nem számoltam a többjegyű betűk közé a *ty* (*ttj*) hangértékű **ti** digráfokat (*Latiatuc*, *zocoztia*, *latiatuc*, *mulchotia*, *tumetivc*), mert annak kifejtése, hogy ezekben a szavakban miért tartom valószínűbbnek a (*tj*)-s, mint a *tj*-s ejtést, nagyon messze vezetne. Valójában azonban minden fonetikai és fonológiai érv mellett szól, hogy nem hangkapcsolatot, hanem zöngétlen palatális affrikátát takarnak az ebben a lábjegyzetben felsorolt szavakban a **ti** betűkapcsolatok.

¹² A **vu** betűkapcsolat egyszer sem fordul elő a szövegben.

Az **uv**-n kívül a diftongusokat jelölő **ov**, **ev**, **iv** és a HB.-ben egyszer használt **eu** is a digráfok közé sorolható.¹³

6. A Halotti beszéd **u**, **v** és **w** betűinek használatáról BENKŐ LORÁND a következőket írja: „Mint ahogy ez a rendszer sok más tekintetben is kiemelkedik pontosságával, következetességével, az *u*, *v*, *w* (*vv*, *uv*) betűjelek használatát illetően sem annyira ingadozó és törvényszerűségek nélküli, mint ahogy azt a felületesebb szemlélő gondolná, vagy a régi magyar helyesírásról szóló korábbi vélemények tükrözik. Erről egy kis statisztika is bőven meggyőzhet. Ha ugyanis azt vizsgáljuk, hogy mi az *u*, *v*, *w* hangértéke rövid vokális ~ konzonáns viszonylatban, akkor a következő képet kapjuk: rövid vokálist (*u*-t, *ü*-t vagy *o*-t, *ö*-t) a szöveg írója *u*-val 101 esetben, *v*-vel 6 esetben jelöl; konzonáns jelölésére viszont 10 esetben használ *u* jelet, 20 esetben *v*, 1 esetben *w* jelet. Megjegyzendő, hogy e statisztikában számításon kívül kellett hagynom egyrészt a hosszú vokálisokat, mert ezek a vizsgált jelenség β ~ rövid vokális korrelációja miatt nem lehetnek mérvadók, másrészt az eddig diftongikus kapcsolatoknak értékelt hangelemek jelölésmódját, mert hiszen éppen ezeknek a jelölési rendszerhez való viszonyát kell megvilágítani. Nos, a közölt statisztika így »nyersen« is mond valamit: a vokálisok *u*-s jelölése az emlékből rendkívül erősen domináns, a *v*-s jelölés viszont jóval nagyobb mértékben konzonáns minőséget takar» (BENKŐ 1980: 72–73).

A BENKŐ által elvégzett számítást én is elvégeztem, és a fentebb idézett megállapításai többségével egyet is értek, azonban az összes **u**, **v**, **w** betű figyelembevételével (azaz nem számításon kívül hagyva a hosszú vokálisokat és a diftongusokat sem) további összefüggéseket és hangjelölési következetességeket is észrevenni vélek. Mivel megállapításaim alapvetően csak a betűk és a hangok összekapcsolásán alapulnak, kijelentéseim még véletlenül se cáfolják BENKŐ sok szempont alapján felállított olvasatait, inkább csak kiegészítik azokat.

6.1. A HB.-ben az **u** és a **v** betűk egyjegyű betűként önmagukban és más betűkkel párban betűkapcsolatként is használatosak. Ezeket célszerű külön szerepeltetni vizsgálatunkban, és érdemes a funkcióikat is elkülöníteni. A vizsgált betűk és betűkapcsolatok jelölhetnek hosszú és rövid hangokat, mássalhangzókat és magánhangzókat, ez utóbbiakból monoftongusokat és diftongusokat. Vegyük sorra az egyes betű(kapcsolato)k előfordulását a HB.-ben! (A számítások során a magánhangzó-jelölésben a felső nyelvállású labiálisokon kívül figyelembe vettem az *ou*, *ëü* és *üü* diftongusokat is, ellenben az *o*-s és az *ö*-s ejtés lehetőségét nem. Több elképzelhető olvasat esetén csak a valószínűbbet számolom bele az eredménybe, de az alternatív változatot is feltüntettem kérdőjellel ellátva.)

¹³ Bár MELICH (1903) és MÉSZÖLY (1956: 167) érvei rendkívül meggyőzőek a kijelentés, de ki nem írt *v* hiátustöltőt illetően (ld. a 60–61. lapon írottakat), ettől azonban az **oa** betűkapcsolatot nem tekinthetjük digráfának, hiszen ez esetben a két betű nem egy, hanem három hangot jelöl.

W	<i>u</i>	<i>ú</i>	<i>ü</i>	<i>ű</i>	<i>v</i>	
W-					1 <i>Wimagguc</i>	1
					1	1

V	<i>u</i>	<i>ú</i>	<i>ü</i>	<i>ű</i>	<i>v</i>	
V-	<i>?vr</i>	1 <i>vr</i>			13 <i>vogmuc stb.*</i>	14
-V-	3 <i>o3vc,</i> <i>kinzotviatvvl,</i> <i>ivtua</i>		2 <i>intetvinec,</i> <i>tumetivc</i>	3 <i>gimilce tvl,</i> <i>iften tvl,</i> <i>ildetutvl</i>	9 <i>terumteve</i> <i>stb.**</i>	17
	3	1	2	3	22	31

* *vogmuc, vola, vize, vola, veteve, vilagbele, vogmuc, vogmuc, vimagguc, vimagguc, vezesse, vilag, vermut*

** *terumteve, eleve, terumteve, feledeve, evcc, veteve, evcc, evcc, Horogu vec*

VV	<i>u</i>	<i>ú</i>	<i>ü</i>	<i>ű</i>	<i>v</i>	
VV				7 <i>vv (7×)</i>		7
VV-		1 <i>vvl</i>		5 <i>vvt (5×)</i>		6
-VV-		<i>?kinzotvia-</i> <i>tvvl*</i>		3 <i>gimilf tvvl,</i> <i>gimilftvvl,</i> <i>kinzotvia-</i> <i>tvvl*</i>		3
		1		15		16

* A *kinzotviatvvl* legvalószínűbb olvasata *kinzatujátül*, de a *kinzatujátül* sem zárható ki teljesen.

UV ¹⁴	<i>u</i>	<i>ú</i>	<i>ü</i>	<i>ű</i>	<i>v</i>	
UV-				1 <i>uvt</i>		1
-UV-	<i>?tiluvt</i>	1 <i>tiluvt</i>				1
-UV		1 <i>chomuv</i>		1 <i>keferuv</i>		2
		2		2		4

¹⁴ Az **uv**-k magánhangzós olvasatának (*homú, tilút ~ tilut, keserű*) okát a β -s kiejtéssel (*χomuβ, tilβot, keserüβ*) szemben a 6.2.2. pontban fejtem ki a 68–70. oldalon.

u	<i>u</i>	<i>ú</i>	<i>ü</i>	<i>ű</i>	<i>v</i>	
u-	6 <i>uromc, urot, uromc, uruzagbele, utot, uromchuz, ?ur</i>	1 <i>ur</i>	3 <i>urdung (2×), unuttei</i>		7 <i>uogmuc, uolov, uola, uimaggonoc, uimagguc, uimad/faguc-mia, uimaggomuc</i>	17
-u-	61 <i>Latiatic stb.*, ?mulchotia</i>	1 <i>mulchotia</i>	25 <i>zumtuchel stb., ?bunet (3×)**</i>	4 <i>gimilcictul, bunet (3×)</i>	2 <i>Hadlaua, ívtua</i>	93
	67	2	28	4	9	110

* *Latiatic, vogmuc, pur, uogmuc, adamut, oduita, paradifumut, paradifumben, munda, tulutoa, mundoa, nopun, halalut, hug, turchucat, muga nec, halalut, Horogu vec, muncaf, puculnec, vogmuc, Hug, latiatic, ozchuz, vogmuc, Wimagguc, hug, iorgoffun, bulcaffa, vimagguc, bovdug, angelcut, hug, umagguc, odut, hug, vimagguc, hug, hug, uimad/fagucmia, bulfaffa, zoboducha, pucul, paradifü, nugulmabeli, oggun, uruzagbele, keaffatic, uromchuz, charmul, uimaggomuc, nopun, homuf, nopun, hug, hug, ?mulchotia*

** *zumtuchel, terumteve, ifemucut, nū, emdul, terumteve, urdung, Num, fzumtuchel, num, vermut, fzentucut, urdung, ildetutvl, munhi, timnucebelevl, tumetivc, unuttei, cuzicun, bennetic, ?bunet, ?bunet, ?bunet*

Az eddig felsorolt egy- és kétjegyű betűk (az egyszer előforduló **W**-t inkább a **v**-hez, mint a **vv**-hez sorolva) egységesen viselkednek abból a szempontból, hogy többféle hangértékük van: a **v** és az **u** mással- és magánhangzót is jelöl (*v, u, ü*), míg a többjegyű **vv** és **uv** csak magánhangzókat. A diftongusokat jelölő digráfok csak egy-egy hang leírásában vesznek részt:

	ov <i>ou</i> ¹⁵	ev <i>ëü</i>	eu <i>ëü</i>	iv <i>iü</i>	
szó elején és végén				1 <i>ív</i>	1
szó elején	2 <i>ovdoma, ovga</i>				2
szó belsejében	2 <i>bovdug, tovben</i>	3 <i>levn, timnucebelevl, felevl</i>	1 <i>eleut</i>		6
szó végén	3 <i>uolov, tarov, tov</i>			4 <i>mív, miv, tiv (2×)</i>	7
	7	3	1	5	16

¹⁵ Az *ov/öb* olvasat elvetésének fonotaktikai okairól lásd a 68–70. oldalon, különösen a 68. oldali lábjegyzetekben írottakat.

Az egyszer előforduló **eu** láthatón kilóg magánhangzót jelölő digráfok közül, ugyanis ez az egyetlen kétjegyű betű, amelyik második tagjában nem **v**-t tartalmaz. Amennyiben az **eu**-t nem tekintjük az **ev** írásváltozatának, akár az is felvehető, hogy ez nem diftongus, hanem két külön szótagban álló magánhangzót jelöl, és ez esetben az *eleut* olvasata nem *elëüt* (vagy *elöt*), hanem *eleüt* (PAIS 1942: 160), vagy miként MÉSZÖLY javasolta: *elëütt* (1956: 111).¹⁶

6.2. Mit szűrhetünk le a fenti táblázatokban összesített adatokból?

6.2.1. Először is világosan látszik, amit BENKŐ is megfigyelt, hogy — ha bizonyos átfedésekkel is — elválik egymástól az **u** és a **v** használata. A 110 **u**-ból csak 9 jelöl **v** hangot, 101-nek a hangértéke magánhangzó, elsősorban *u*, *ú* (69), de gyakran lehet *ü*, *ű* is (32). Amennyiben a hosszú-rövid hangok megoszlását nézzük, azt látjuk, hogy az **u** alapvetően a rövid *u* és a rövid *ü* jele (67 és 28), a két hosszú *ú*-val olvasott adatban (*ur*, *mulchotia*), valamint a négy hosszú *ű*-vel ejtettnek gondolt közül háromban (3× *bunet*) feltehetjük a rövid *u*-s és *ü*-s olvasatot is. Egyedül a *gimulcictul* hosszú *ű*-jében lehetünk többé-kevésbé biztosak, erről viszont tudjuk, hogy a *-tül* toldalékot a HB. más helyein **v**-vel és **vv**-vel írta a scriptor (*gimulce tvl*, *iften tvl*, *ildetutvvl*, *gimulf tvvl*, *gimulftvvl*, *kinzotvlatvvl*), ezért ezt akár betűtévesztésnek is tekinthetjük. Az **u** betűről tehát kijelenthetjük, hogy hangértéke egyértelműen rövid *u* és *ü*.

A **v** betű az **u**-nál változatosabb felhasználású. Elsődleges szerepe a **v** hang jelölése, a 31 előfordulásból 22-szer **v** a hangértéke. A magánhangzók jelölésében megoszlása egyenletes: 3 *u*, 1 *ú*, 2 *ü*, 3 *ű*. A **v** elég egyértelműen nem magánhangzó-jelölő graféma, egyrészt az **u**-val való paleográfiai kapcsolata okozhatta, hogy használták vokálisok leírására is, másrészt pedig az, hogy a magánhangzókat jelölő többjegyű betűk utótagjukban egy kivétellel mind **v**-t mutatnak (**vv**, **uv**, **ov**, **ev**, **iv**).

A **v** és a **-v** utótagú digráfok magánhangzó-jelölését együtt is nézhetjük. Ez esetben azt látjuk, hogy **v** a hosszú magánhangzók jelölésében vesz részt (a diftongusok is hosszú hangok), és ekkor a **v** 39-szer szerepel hosszú vokálisok jelként (*ű* = 3 **v**, 15 **vv**, 2 **uv**; *ú* = 1 **v**, 1 **vv**, 2 **uv**; *ou* = 7 **ov**; *ëü* = 3 **ev**; *iü* = 5 **iv**), ami megmagyarázza, hogy paleográfiai múltján kívül miért használták néhányszor magánhangzók lejegyzésére is a fő funkciója, a **v** hang jelölése mellett. Mint az adatok jól mutatják, a hosszú *ú*, *ű* jele a **vv** (1 *ú*, 15 *ű*) és az **uv** (2 *ú*, 2 *ű*) volt, ezekből a betűkapcsolatokból származhat a **v**-nek a (hosszú) magánhangzókat jelölő szerepe.

A teljesen következetesen természetesen nem megvalósuló, de világosan kirajzolódó „helyesírási szabály” tehát a következő volt: a **v** jele a **v** betű, a rövid

¹⁶ BENKŐ (1980: 48) az **eu**-t nyílt *e*-vel kezdődő diftongusnak olvassa az *eleut*-ben (*elëüt*). Én jelenleg úgy látom, a HB. záródó diftongusainak képzésében nincs okunk egy nyelvállásbeli fokozatnál nagyobb mozgást feltételeznünk.

labiális felső nyelvállásúak (*u, ü*) jele az **u** betű, a hosszú labiális felső nyelvállásúaké (*ú, ű*) pedig a **vv, uv** betű volt. (Az **uv**-t a **vv** ritkább alakváltozatának tekinthetjük, az *ű(t)* 'ő(t)' személyes névmást mindkét változattal írta a lejegyző: 12-szer **vv**-vel és 1-szer **uv**-vel.)

6.2.2. BENKŐ az **uv** hangértékével kapcsolatosan (de az **ov**-ra és az **iv**-re vonatkozóan is) kifejti, hogy ezek a jelölések nem pusztán írássajátosságok, és nem hosszú vokálisokat jelölnek, mert „az itt számbajöhető hangkapcsolatokban a második hangelem etimologikus előzménye minden esetben konzonzáns”,¹⁷ és „az emlék hosszú vokálisként valószínűsíthető hangelemei csekély kivétellel egy betűs jelölésűek”¹⁸ (1980: 73), ezért *boßdog, joß, miß, tiß*-ként olvassa a *bovdug, iov, miv, tiv* szavakat, az **uv** digráfót tartalmazókat (*chomuv, tiluvt, keseruv, uvt*) pedig *çomuß, tilßot, keserüß, üt* formában.

Az *üt* és a *tilßot* már önmagukban is ellentmondanak BENKŐ olvasati törekvéseinek, hiszen az *uvt*-ben monoftongust feltételez (lényegében elismerve, hogy az **uv** a nála **w**-nek olvasott **vv**-k paleográfiai változata), a *tilßot*-nak olvasott *tiluvt*-ban pedig pont azt a betűstatisztika alapján felállított saját érvét cáfol-

¹⁷ BENKŐnek ez az etimológiákra hivatkozó kategorikus kijelentése nem okvetlenül állja meg a helyét, nemcsak azért, mert az általa felsorolt szavak között többnek az esetében bizonytalan, hogy a mai tövváltozatok (*hamva-s, keserve-s, öv-é*) *v*-jének előzménye feltűnhetett-e a BENKŐ által rekonstruált fonotaktikai helyzetben, hanem azért is, mert olyan szavak is akadnak az idevontak között, amelyeknek nincs (*bovdog*), vagy valószínűleg nincs (*çomuß*, vö. MÉSZÖLY 1956: 130–140) *v*-s etimológiai előzményük.

A *tilt, tiltakozik, tilos, tilalom* szócsaládba tartozó elavult *tiloszik* 'tilt, tartózkodik valamitől' esetében is valószínű, hogy nem egy *-ß* visszaható képző kapcsolódott a tőhöz, hanem az ikes ragozás miatti analógia hatására talánunk *v*-t az egyetlen biztos adatban (Nádk. 1508: *tilovek*, vö. WINKL. 1506: *tylocek*; TESZ. 2: 919). Ráadásul a *ß/v* olvasását a HB. *tiluvt (tilßot, régebben: tilvut)* szavában a Nádk. *tilovek*-jének *v*-je nem indokolja, a két szóban a *v* teljesen más fonotaktikai és grammatikai helyzetben található: a *tilovek* elbeszélő múlt idejű alak, a *tiluvt* pedig befejezett melléknévi igenév. Márpedig az *sz*-szel, *d*-vel bővülő *v* tövű igék típusába tartozó *tiloszik v*-s töve csak az elbeszélő múltban (*tilovám, tilová, tilové* stb.), az *-and, -end* jeles jövő időben (*tilovandom, tilovandol, tilovandik* stb.) és bizonyos magánhangzós kezdetű képzőkkel alkotott névszói származékokban (*tilovó, tilovás*) fordulhatott elő (CzF. 6: 295, vö. BÁRCZI 1958: 59). A befejezett múlt (*tilottam, tilottál, tilott* stb.) és az ezzel azonos befejezett melléknévi igenév képzése ebben a tőtípusban is a magánhangzós tőből történt (uo.). Nagyon pontosan írja ZOLNAI, hogy „Ez a *tilut* pedig a mai *tilt* helyett olyan bővebb alak mint az *alszik* mai *alt(at)* miveltetőjének régebbi *alut* változata” (1894: 60). A HB.-beli *tiluvt*-nak megfelelő 1519 k.: *tylloth* adat (DebrK.) is a *v* nélküli *tilút ~ tilut* olvasatot támogatja. A szót egyébként a CzF. is *tilott* alakban közli a *tiloszik* szócikkben: *És evék az tilott gyimilcstől* (CzF. 6: 295). És végezetül a HB. tanúságát is figyelembe kell venni: az emlék *tilutoa* szava egyértelműen azt mutatja, hogy az *l* után magánhangzó áll, ami a *tiluvt*-ban is így van. (A *tiluvt* hosszú *ú*-s olvasata ellen szól, hogy a *tilu*-ban rövid tövéghangzót feltételezhetünk, viszont az **uv** elég határozottan hosszú *ú*-ra mutat.)

¹⁸ A hosszú vokálisok egybetűs jelölését mint érvet maga BENKŐ teszi zárójelbe, amikor az **ev**-t a több-betűs jelölések közé sorolva két ízben is elsősorban *ö*-nek (*tumnucebelevl, felevl*) olvassa (BENKŐ 1980: 49), de a *levn* és az *eleut* esetében is az elsődleges olvasattal azonos valószínűségűnek tartja, hogy az **ev** és az **eu** *ö*-t takar. Ha figyelembe vesszük azt is, hogy a hagyományosan **w**-nek olvasott **vv**-k is több-betűsek, ráadásul mindig hosszú magánhangzót jelölnek, már nem is beszélhetünk a kivételek csekély számáról.

ja, hogy a **u-k** vokális, a **v-k** konzonáns minőséget jelölnek a HB.-ben (1980: 73). BENKŐ β -s olvasatára nincs is szükség, ha diftongusokkal (*boudug, jou, miü, tiü*), illetve *ú*-val, *ü*-vel olvassuk ezeket a szavakat (*homú, tilút, keserü, üt*).¹⁹ A magánhangzós olvasat mellett szólhatnak akár etimológiai-hangtörténeti érvek is, én azonban fontosabbnak tartom (mert biztosabb bizonyítéknak tekinthető), hogy azok a β -s szótag- és szóvégek, amiket BENKŐ rekonstruál, fonotaktikai szempontból valószínűtlennek tűnnek: a szó(tag) végén álló *-uv*, *-üv* ugyanis idegen a magyar hangszerkezettől. A VégSz.-ban például nincs egyetlen *-uv* végű szó sem, az *-üv*-re is csak egy adat kerül, a *süv* 'sógor'.²⁰ A magyar — és feltehetőleg az ómagyar — fonotaxisnak sokkal inkább megfelel,²¹ ha ezeket az **uv**-vel írott szavakat (hosszú) magánhangzóval olvassuk (*homú, tilút ~ tilut, keserü, üt*). A *hamú, keserü, üt(t)* esetében későbbi és mai adatok is igazolják a hosszú magánhangzós szóvéget, ezekre *-v* végű adatunk egy sincs. A *tilút ~ tilut* esetében a 17. lábjegyzetben kifejtett tótani érvek egyértelműen cáfolják a v/β -s *tilbot/tilvut* olvasat lehetőségét.²²

¹⁹ Pl. *homú, tilott, keserő, üt* (DÖBRENTAI 1838: 6), *chomu, tilut, üt* (MÉSZÖLY 1956: 111), *chomu, tilut, keserü, üt* (PAPP 2014: 26).

²⁰ Hasonló a fonotaktikai helyzet az *-iv* és *-ov* szóvégekkel is, amelyekre csak a *naiv* és a *bazedov* 'bazedovkór, egyféle pajzsmirigy-túltengéses tünetcsoport' szavakat találjuk példaként. Az *-ev*-re szintén csak egy adat kerül a VégSz.-ban: *merév*.

²¹ Úgy gondolom, hogy a szó(tag)záró *-uv*, *-üv* hiánya (és ugyanígy az *-ij* végződése is) nemcsak magyar, hanem finnugor fonotaktikai szabály. A jelenség oka hasonló lehet, mint e hangkapcsolatok fordítottjának, a *vu*-, *vü*- és *ji*- szókezdeteknek a feltűnő hiányánál, amit a magyarban és a finnben BAKRÓ-NAGY vizsgált megállapítva, hogy „az elemzett megszorítás érvényesülése a két nyelvben egyfelől öröklött sajátosság, másfelől egy általánosnak mondható, percepciós indítatású tendencia érvényesülése” (1996: 13). Ez okozza, hogy *vu*- szókezdet a magyarban az ÉrtSz. szerint csak idegen eredetű szavakban fordul elő (*vulgáris, vulkán, vurstli*), *vü*- kezdetre pedig nincs egy példa sem. A szóvégen — mint erről fent a szövegben már szó volt — még inkább ezt tapasztaljuk: *-uv*: 0, *-üv*: 1 (VégSz. 518). Az UEW. alapján készült Uralonet adatbázisban (<http://www.uralonet.nytud.hu/>) a rekonstruált alapnyelvi szavakban szintén ez a helyzet: *wu*-: 4, *wü*-: 2, *-uw*: 0, *-üw*: 0. Azaz szóvégi helyzetben az *uv* lényegében nem fordulhat elő a magyarban.

²² A szakirodalom alapján felvetődhet az **uv**-vel írott négy szó esetében — valamint többek szerint a **vv**-vel írottaknál is (SZINNYEI 1926: 158, 161, 169–170, PAIS 1942: 160–161, BÁRCZI 1982: 79) — a monoftongusos olvasat lehetőségével szemben az érintett hangoknak *uy* és *üü* diftongusokként történő azonosítása is. Ez a feltételezés — bár e kettőshangzóknak a magyarban való bármikor létezése nem valószínű — fonetikai szempontból sokkal realisabb, mint a v/β -k feltevése. BENKŐ „elméletileg és gyakorlatilag egyaránt képtelenség”-nek tartva mereven tagadja (1980: 73), hogy *uy* és *üü* diftongusok egyáltalán létezhetnek. Azzal érvel, hogy amikor „az *uy*, *üy* hangelemekben a γ *u*, *ü*-vé vokalizálódása teljesen végbement, tehát a kettőshangzó második elemében tisztán képzett *u*, *ü* magánhangzót ejtettek, a monoftongizálódásnak sürgősen be kellett következnie. Az *uy*, *üü* ejtés csak kétszótagos, kétnyomatékos hangkapcsolat esetében maradhatott volna fenn, ezt viszont nincs okunk föltenni. A létrejövő egyszótagos, egynyomatékos kapcsolat szabályszerűen *ú*-vá és *ü*-vé alakult át. Ennek egészen természetesen így kellett lennie, hangtani lehetlenségre ugyanis valószínűleg őseink sem voltak képesek...” (1953: 58). Abban, hogy a magyar nyelvben nem voltak soha *uy* és *üü* kettőshangzók, egyetérték BENKŐVEL, azonban hogy ezek fonetikai képtelenségnek minősülnek, nem, hiszen a világ számos nyelve ismeri az [uw] és a [yü] diftongusokat, amelyek nem mások, mint a magyar egyezményes hangjelölésben az

Eléggé egyértelműnek látszik tehát, hogy az **uv** a tárgyalt négy szóban magánhangzót jelölő digráfként (és a **vv** paleográfiai párjaként) kezelendő a HB. helyesírásában.

6.3.1. Az **u** és a **v** használata, mint láttuk, meglehetősen következetességgel szétválak a HB.-ben. Az **u**-t és/vagy **v**-t tartalmazó és a nyelvemlékben többször előforduló szavak ismétlődő írásmódja egyértelműen mutatja, hogy teljesen tudatosan használja különböző hangok jelölésére a két grafémát a magyar szöveg lejegyzője, mégpedig a **v** betűt a **v** hang, az **u**-t pedig az **u** és az **ü** leírására:

v: *avec* (3×); *vilag*, *vilagbele*;

u: *bulfaffa*, *bulscaffa*; *latiatic* (2×); *munda*, *mundoa*; *nopun* (3×); *paradisfumat*, *paradisumben*, *paradisü*; *pucul*, *puculnec*; *halalut* (2×); *hug* (10×)

ü: *nü*, *Num*, *num*; *bunet* (3×), *fzumtuchel*, *zumtuchel*; *terumteve* (2×)

Igaz a következetesség a diftongusok írásában is:

ou: *iov*, *iovben*; *ovdonia*, *ovga*

üü: *miv*, *mív*; *tiv* (2×)

Néhány szóban egy-egy (leginkább tévesztésnek minősíthető) eltérés kerül a szokásos lejegyzések közé, de ezek is inkább a hangjelölési szabályok követését mutatják: *uromc* (2×), *urot*, *uromchuz*, *ur* (esetleg még: *uruzagbele*), de *vr*;²³ *gimilf tvvl*, *gimilftvvl*, *kinzotviatvvl*, *gimilce tvl*, *iften tvl*, *ildetutvvl*, de *gimilcictul*; *vv* (7×), *vvt* (5×), de *uvt* (az *ív* nem helyesírási változat, valószínűleg ejtésében is eltért).

6.3.2. Csak két olyan tő van a HB. szavai között, amelyeknek leírásában az **u** és a **v** váltakozása figyelhető meg, és nem pedig egy-egy tévesztésnek is tekinthető eltérés: a *vol-/vogy-* és a *vimád-*: *vogmuc* (3×), *vola* (2×), *uogmuc*, *uola*, *uolov*; *Wimagguc*, *vimagguc* (2×), *umaggonoc*, *umagguc*, *umaggomuc*, *umad-fagucmia*. Ezeknek az esetében a **v/u** ingadozás mögött valószínűleg nemcsak helyesírási-hangjelölési, hanem valamilyen hangtani okot is kereshetünk.

A **v** szó elején 14-szer fordul elő, és az *vr* kivételével mindig a **v** mássalhangzót jelöli: *vogmuc*, *vola*, *vize*, *vola*, *veteve*, *vilagbele*, *vogmuc*, *vogmuc*, *vimagguc*, *vimagguc*, *vezesse*, *vilag*, *vermut*. A szókezdő **v**-jelölésének ez a „szabályos” módja. Ezen kívül szó elején²⁴ **v** hangértékben előfordul még az **u** is, de csak a *vimád-* és a *vol-/vogy-* tövek leírásakor. Mivel palatális és veláris hangrendű szavak egyaránt vannak a **v**-vel lejegyzett **v**-kezdetűek között, úgy tűnik,

uy és *üü* betűkkel leírható hangok. (Lásd még BÁRCZI 1982: 33.) De mivel az *uy* és az *üü* pusztán elméleti úton kikövetkeztetett, hipotetikus kettőshangzók, amelyekre valójában semmiféle hiteles adat nincs, semmi okunk azt feltételezni, hogy ezek a diftongusok valaha is léteztek a magyarban.

²³ Természetesen az is lehet, hogy az *ur* és az *vr* közül az *vr* a „szabályos”, és a **v** a hosszú *ú*-t jelöli, és ez esetben az *ur* a „szabálytalan”, amit a toldalékolt alakok analógiájára írt le a scriptor.

²⁴ Szó végén se **v**, se **u** nem fordul elő a HB.-ben, ebben a pozícióban csak 2 **uv**-t (*chomuv keferuv*) és 7 **vv**-t (*vv ’ö*) találunk.

nem a hangrend az ingadozás oka. Az ingadozó jelölésű *v*-ket megelőző szavak utolsó hangjai se mutatnak olyan okot, ami a *v* eltérő ejtését és emiatti eltérő írását indokolná. Ha viszont megnézzük a két érintett igét, etimológiájuk egy ponton hasonlóságot mutat: történetileg mindkét szókezdeten *v*+vokális ~ vokális ingadozás figyelhető meg.²⁵ A létige *v*-je biztosan egy protetikus hang (*vol* < **ol*-), és lehet előtét hang a (*v*)*imád* ige *v*-je is, bár ennek ismeretlen eredete és a HB. utáni alakjai miatt inkább a *v*- kieséséről írnak etimológiai szótáraink (EWUng. 608). Az etimológiai hasonlóságon kívül felvetődhet ingadozó jelölésük okaként e szavak *v*-jének a többi *v*-től való képzés- és hangzásbeli eltérése is. Nem lehetetlen ugyanis, hogy az ómagyar /*v*/ fonémának az alapvariáns labiodentális [v] approximáns mellett (a bilabiális *β*-vel nem azonos!) labioveláris [w] allofónja is létezett (vö. Kis 2016: 45–46). Amennyiben ez a különbség érzékelhető volt az ómagyar beszélők számára, a *vogmuc* ~ *uogmuc*, *vimagguc* ~ *uumagguc* első betűjének ingadozó írásmódja éppenséggel jelezheti azt, hogy a *vagymuk* [vɔ̃j̃muk] és a *vimágygyuk* [vimãj̃j̃:uk] helyett a *uagymuk* [wɔ̃j̃muk] és a *uimágygyuk* [wimãj̃j̃:uk] kiejtéssel kell számolnunk.

7. Áttekintve a HB. **v** (**w**) és az **u** grafémáinak használatát nem látom igazoltnak KNIEZSA ISTVÁN minősítését, aki szerint a HB.-ben „Eléggé következetlen a **v**, **u**, **ü** hangok jelölése” (1952: 85). Éppen ellenkezőleg: a HB. hangjelölésében meglepően következetes, nagy anyanyelvi (fonológiai) tudatosságra valló betűhasználatot láthatunk, ami bizonyára igaz a dolgozatomban nem vizsgált további betűkre is. Éppen ezért úgy vélem, a HB. olvasatában az utóbbi években alkalmazottnál bátrabban fordulhatunk az íráskép sugallta kiejtéshez, és első szövegemlékünk hangzási bizonytalanságainak eldöntésében nyomós érvként tekinthetünk a helyesírására.

²⁵ RÉVAI magyarázata szerint ebbe a típusba tartozik a *vize* is, amit az *ize* szó előtt *v*-vel bővült változatának tart (1803: 204, 207), és elképzelését a protetikus *v*- más szavakban való előfordulásával igyekszik alátámasztani. RÉVAI első, nem publikált magyarázatában „olyly keserű vala *ize*” szerepel, ugyanis — mint MELICH megjegyzi — az „*ize*-ben egy szókezdő *v* kivakarva” (MELICH 1908: 8), viszont az Antiquitatesban már *vize*-nek olvassa a szót (RÉVAI 1803: 36).

Irodalom

- E. ABAFFY ERZSÉBET 1990. Korai kis szövegemlékeink újabb olvasata. *Magyar Nyelv* 86: 124–127.
- ÁSBÓTH OSZKÁR 1900. Hogy olvasandó a *zuodus*? Függelék a *Szavaty, zavagy, zuvat* cikkhez. *Magyar Nyelvőr* 29: 160–164.
- BAKRÓ-NAGY MARIANNE 1996. Artikuláció — percepció. Miért oly ritkák a *ji-* és *vu-* szókezdetek a finnben és magyarban? *Hungarologische Beiträge* 6: 5–14.
- BÁRCZI GÉZA 1958. *A szótövek*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- BÁRCZI GÉZA 1982. *A Halotti beszéd nyelvtörténeti elemzése*. Sajtó alá rendezte és szerkesztette E. ABAFFY ERZSÉBET és N. ABAFFY CSILLA. Nyelvészeti Tanulmányok 24. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BENKŐ LORÁND 1953. Hangtani tanulmányok a magyar kettőshangzók köréből. *Nyelvtudományi Közlemények* 54: 37–62.
- BENKŐ LORÁND 1980. *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- CzF. = CZUCZOR GERGELY–FOGARASI JÁNOS, *A magyar nyelv szótára 1–6*. Pest, 1862–1874.
- DÖBRENTAI GÁBOR 1838. *Régi magyar nyelvemlékek. Első kötet. I. Temetési beszéd és könyörgés. II. Ó testamentomi néhány könyv*. Buda, Magyar Tudós Társaság.
- ÉrtSz. = *A magyar nyelv értelmező szótára 1–7*. Szerk. a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1959–1962.
- EWUng. = BENKŐ, LORÁND szerk., *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen 1–2*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993–1995.
- KárBibl. = *Magyarázatos Károli Biblia azaz Istennek Ó és Új Testamentumában foglaltatott egész Szent Írás*. Magyar nyelvre fordította KÁROLI GÁSPÁR. Az eredeti szöveggel egybevetett és átdolgozott kiadás. Főszerkesztő KENNETH L. BARKER. Budapest, Veritas Kiadó, 2001.
- KIS TAMÁS 2016. A bilabiális β és a *v*-féle hangok a magyarban. *Magyar Nyelvjárások* 54: 23–50.
- KIS TAMÁS 2018. A Halotti beszéd paleográfiája és betűhű átiratai. *Magyar Nyelvjárások* 56: 37–56.
- KNIEZSA ISTVÁN 1952. *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig*. Nyelvészeti Tanulmányok 2. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- MELICH JÁNOS 1903. Tilutoa, mundoa. *Magyar Nyelvőr* 32: 409–414.
- MELICH JÁNOS 1908. Révai Miklós első magyarázata a Halotti Beszédéről. *Magyar Nyelv* 4: 1–12, 54–62.
- MÉSZÖLY GEDEON 1956. *Ómagyar szövegek nyelvtörténeti magyarázatokkal*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- A. MOLNÁR FERENC 2005. A Halotti beszéd és könyörgés olvasata, értelmezése és magyarázata. In: A. MOLNÁR FERENC, *A legkorábbi magyar szövegemlékek. Olvasat,*

- értelmezés, magyarázat, frazeológia.* ΑΓΑΘΑ 17. Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár. Kiadványok 8. Debrecen, Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kara Klasszika-filológiai Tanszék. 11–67.
- ÓMOLV. = *Ó-magyar olvasókönyv.* Tudományos Gyűjtemény 30. Összeállította JAKUBOVICH EMIL és PAIS DEZSŐ. Pécs, Danubia, 1929.
- PAIS DEZSŐ 1942. A Halotti Beszéd olvasása és értelmezése. *Magyar Nyelv* 38: 159–162.
- PAPP ISTVÁN 2014. *Magyar nyelvtörténet.* Kézirat. Fordította: KORNÝÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES. Debrecen. URL: http://mnytud.arts.unideb.hu/ukh/papp_ukh.pdf
- PrayK. = *Pray-kódex.* 1195 k. Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött nyelvemlék (jelzete: MNy 1) digitális másolata. URL: <http://mek.oszk.hu/12800/12855>. (2018. október 29.). A 4. PDF-fájl (http://mek.oszk.hu/12800/12855/pdf/12855_4.pdf) 48. lapja a kódex HB.-et tartalmazó f.136r oldala.
- RÉVAI, NIKOLAUS [MIKLÓS] 1803. *Antiquitates literatvrae Hvngricae. Volvmen I. Qvod complectitvr dvas allocvtiones fynebres, genuinae veteri pronvnciationi restitvtas, et commentario grammatico illvstratas. Monvmentvm, inter manvscripta Hvngrica, qvae scivntvr, omnivm vetvtissimvm.* Pestini, Typis Mathiae Trattner. Magyar fordítása: RÉVAI MIKLÓS 2014. *Magyar irodalmi régiségek. Antiquitates literaturae Hungaricae.* Fordította C. VLADÁR ZSUZSA. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Országos Széchényi Könyvtár.
- SZABÓ DÉNES 1959. *A magyar nyelvemlékek.* Második, bővített kiadás. Budapest, Tankönyvkiadó.
- SZABÓ T. ATTILA 1957. A Marosvásárhelyi Sorok és Glosszák. *Magyar Nyelv* 53: 335–351.
- SZABÓ T. ATTILA 1960. A magyar bilabialis v nyelvemlékes jelölésének, illetőleg jelöltségének kérdéséhez. *Magyar Nyelv* 56: 31–43.
- SZINNYEI JÓZSEF 1926. A Halotti Beszéd hang- és alaktana. *Magyar Nyelv* 22: 157–170, 229–260.
- TERBE ERIKA 2018. A nyelvemlékek. In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC szerk., *A magyar nyelvtörténet kézikönyve.* Budapest, Tinta Könyvkiadó. 52–82.
- TESZ. = BENKŐ LORÁND főszerk., *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1–4.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967–1984.
- UEW. = RÉDEI, KÁROLY szerk., *Uralisches etymologisches Wörterbuch 1–3.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988–1991.
- VégSz. = PAPP FERENC szerk., *A magyar nyelv szóvégmutato szótára.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1969.
- ZOLNAI GYULA 1894. *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.

Notes on the Sound Value of the Letters *u* and *v* in *Halotti beszéd*

In my paper I study the sound value of the letters **u** and **v** (**w**) in *Halotti beszéd* [Funeral Sermon], as well as the sound value of the digraphs made up of these two letters. The phonemic designation of *Halotti beszéd* is exceptionally consistent, implying a strong consciousness of the native language; therefore when reading the text, we can feel confident in relying on the pronunciation suggested by the spelling, and look at orthography as a strong argument when deciding about the phonological uncertainties. The not entirely consistent rule of use for the letters examined was the following: the sign of *v* was the letter **v**, the sign of short close labials (*u*, *ü*) was the letter **u**, and the sign of the long open labials (*ú*, *ű*) were the letters **vv**, **uv**. Additional digraphs created with **v** (**ov**, **ev**, **iv**), or potentially even **eu**, were also used as signs of diphthongs.

Keywords: *Halotti beszéd* [Funeral Sermon], phonemic designation, orthography, letters **u**, **v** (**w**)

A Bakonybéli összeírás helyesírás-történeti sajátosságai*

PELCZÉDER KATALIN

1. A 11. századból csupán négy hiteles és eredeti oklevelünk maradt fenn, ezért indokolt a korszak hamis és másolt okleveleit is — kellő körültekintéssel — a nyelvtörténeti kutatások tárgyává tenni. Korábban ezeket az okleveleket a nyelvi vizsgálódás szempontjából nem tartották megbízható forrásoknak, ezért többnyire ki is zárták a nyelvtörténeti leírásból. Újabban azonban ez az eddig elhanyagolt nyelvemlékcsoport kezdett egyre növekvő figyelmet kapni (lásd HOFFMANN 2010, PÓCZOS 2015, 2017, SZŐKE 2015, 2016, 2017, KOVÁCS 2018, PELCZÉDER 2015, 2017). SZŐKE MELINDA arra az elméleti kérdésre is kitért több írásában, hogy milyen kutatómódszertani elveket lehet megfogalmazni az interpolált és a hamis oklevelek nyelvi vizsgálatával kapcsolatosan (2015, 2018). A forrásokban szegény 11. század helyesírásáról való ismereteinkhez — a fent említett módszertani elvek figyelembevételével — a Bakonybéli összeírás (BÖ.) nyelvi elemzése is hozzájárulhat.

2. Az első részét tekintve 1086-ra datált Bakonybéli összeírás nem teljes egészében hamis oklevél, csak részlegesen, ráadásul a négy, különböző időben íródott része közül az I. — mely a legerjedelmesebb, és a legtöbb magyar szórványt tartalmazza — ugyan másolat, ám az eredetivel egyidejű (tehát 11. századi) másolat, és tartalmát tekintve hiteles (vö. DHA. 1: 249). Ennélfogva a nyelvtörténeti kutatás számára írásbeliségünk első évszázadára vonatkozóan is értékes és fontos forrásnak tekinthető. Ami az oklevél későbbi hozzátoldásait illeti, vannak hiteles és hamis részei is, illetve részben ismertek a megírásuk forrásául szolgáló más oklevelek. A II. rész (azaz az első hozzátoldás) két különálló tartalmi egységből áll, ezek egy-két évtizeddel, legfeljebb fél évszázaddal későbbiek az elsónél, és néhány szó kivételével hiteles tartalmúak (részletesebben lásd PELCZÉDER 2018). A III. és a IV. rész viszont hamis, ezek a 12–13. század fordulóján, illetve a 13. század közepe után készülhettek (DHA. 1: 247–255).

Az oklevél I. részének szórványai közvetlenül is figyelembe vehetők a 11. század végi nyelv jellemzésekor. A további részek esetében azonban más

* A publikáció az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében készült.

módszereket kell használnunk. A hamis oklevélrészek nyelvészeti leírása során akkor járunk el helyesen, ha nemcsak magát a hamis oklevélrészt vizsgáljuk (és csak annak a keletkezési idejével számolunk), hanem azt összevetjük a megírásukhoz forrásként felhasznált oklevelekkel is. Így alkothatunk reálisabb képet a hamis oklevélrészek nyelvallapotáról, hiszen a szórványok összehasonlításával válik lehetségessé az oklevél nyelvi síkjainak egymástól való elkülönítése (SZŐKE 2018: 432). A Bakonybéli összeírás abból a szempontból speciálisnak tekinthető, hogy a három későbbi hozzátoldás esetében nemcsak más oklevelek forrásként való felhasználásával — és azon keresztül azok nyelvi hatásával — kell számolnunk, hanem az „eredeti” oklevélrészsel is, azaz az elsővel, sőt, ezt tekinthetjük a további részek elsődleges forrásának (vö. SZŐKE 2018: 432). Hiszen a hamisítási eljárás végeredményeképpen egy egységes oklevél jött létre olyan módon, hogy az első, 1086-os részt az idők során kiegészítették, megtoldották újabb részekkel, közben arra is ügyelve — a IV. rész kivételével, amint majd azt később látni fogjuk —, hogy az egyetlen egységes oklevél benyomását keltse.

2.1. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül az I. rész nyelvi elemzése során azt sem, hogy az oklevéllel korábban foglalkozó kutatók ennek a résznek a hitelességéről sokáig nem voltak meggyőződve, és keletkezési idejének a meghatározásában is többféle álláspontot képviseltek (lásd részletesebben PELCZÉDER 2015). Ez a magyarázata annak is, hogy — mint hamis és bizonytalan kronológiájú oklevéllel — sokáig nem foglalkoztak vele. ERDÉLYI LÁSZLÓ szerint ez a rész a 12. század utolsó harmadában keletkezett (1903: 47), JAKUBOVICH EMIL szerint a 12. század közepénél régebben (1924: 14), VÁCZY PÉTER szerint az 1130-as éveknél nem lehet későbbi (1930: 326), az oklevél kritikai kiadása szerint viszont nincs okunk feltételezni, hogy ne az 1086-ban készült eredetinek a közel egykorú másolata volna (DHA. 1: 250). FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ úgy vélte, hogy az összeírás elkészítéséhez felhasználhatták az I. István által alapított apátság 11. századi hiteles alapítólevelét (1892: 9). Ezt az alapítólevelet azonban nem ismerjük, nem maradt fenn, tehát nem tudjuk összevetésként sem használni az összeírás nyelvi elemzése során. A 13. században lejegyzett, 1037-re datált hamis alapítólevél viszont, amit ismerünk, a feltevések szerint részben annak a nyomán készülhetett (vö. DHA. 1: 117–118).

2.2. A megkérdőjelezhető keletkezési idejű II. rész (a 11–12. század fordulója vagy a 12. század közepe, lásd PELCZÉDER 2018) írása nagyon hasonló az I. részéhez, szinte nem lehet megkülönböztetni a két kézírást, csak a tinta más színű (vö. JAKUBOVICH 1924: 13), így feltételezhetjük, hogy a hitelesség fenntartásának az igénye munkálhatott a lejegyzőben, és ezt esetleg a magyar szórványok írásmódjában is érvényesíthette. A hozzátoldásnak nem ismerjük szövegelményeit — legalábbis az I. részen kívül nem —, tehát erre a nyelvi elemzésénél sem támaszkodhatunk.

2.3. A III. résznek (12. század vége–13. század eleje, DHA. 1: 249) a korábbi részekhez való tartozását közvetlenül kifejezi az, hogy idéz az oklevél I. és II. részéből is, hivatkozva I. István és László király rendelkezéseire. A III. rész a II. rész közepén lévő formula megismétlésével kezdődik, amely I. István adományára, I. László megújítására, illetve József apátra hivatkozik: „Hac ordinatione Sacro Beatoque Mauricio ordinavit rex sanctus Stephanus, quam et renovavit rex piissimus Ladizlauus rogatu Joseph incliti patris, qui nunc patrissat eodem in loco.” (DHA. 1: 255), azaz magyarul: „Ezen rendelkezéssel rendelte Szent és Boldog Móricnak Szent István király, amit a legkegyesebb László király is megújított a híres atyának, Józsefnek a kérésére, aki most apátoskodik ugyanazon a helyen.” (ÁrpOkl. 116, DRESKA GÁBOR fordítása). Ezután pedig azt a mondatot ismétli meg majdnem szó szerint, mely az I. rész végén kezdődött és a II. rész elején folytatódott, és az oklevél scriptorára, Szerafinra utalt: „Et ne scrupulus remaneat, huius cartule scriptor extitit Seraphim, capellanus regis Ladizloui, qui postea Dei electione ordinatus est episcopus et archiepiscopus.” (DHA. 1: 255), magyarul: „És nehogy kétség maradjon, ennek az oklevélnek az írója Seraphim, László király káplánja volt, akit ezután Isten választásából püspökké és érsekké szenteltek.” (ÁrpOkl. 116, DRESKA GÁBOR fordítása).

A III. rész további forrásai: Pannonhalma hamis kiváltságlevele 1001-ből (vö. DHA. 1: 26–41) és II. Béla 1131-es oklevele a *Sar* nevű birtok odaítéléséről (DHA. 1: 249, 255). Pannonhalma kiváltságleveléből szó szerint vesz át részeket, és ezt a scriptor közvetlenül a III. rész kezdő formulája után illesztette be. Ez bizonyos jogok, kiváltságok gyakorlásáról szól: annak a püspöknek a szabad kiválasztásáról a szerzetesek által, aki a monostorban az apát felszentelését és a papi rendek feladását végzi; másrészt világi kormányzati privilégiumokra vonatkozik: világi közegek nem ítélezhettek az apát engedélye nélkül a monostor birtokain (vö. DHA. 1: 255 és DHA. 1: 26–41; illetve a fordítások: ÁrpOkl. 103–105, ÉRSZEGI GÉZA fordítása; ÁrpOkl. 116, DRESKA GÁBOR fordítása). Ez a szövegrész magyar szórványokat nem tartalmaz.

Ennek a résznek a másik forrása II. Béla király 1131-es oklevele (DHA. 1: 249). II. Béla uralkodása alatt új döntés született a már II. István alatt vita tárgyává vált I. László adományozta 24 sószállító háznépről (PRT. 8: 272). II. Béla Sár ispán ítélete alapján megerősítette a bakonybéli bencés apátságot az I. László királytól kapott sószállító népeinek birtokában, ugyanis ezt a 24 háznépet II. István idejében ki akarták vonni az apát szolgálatából. II. Béla Sár comest küldte ki ítéletmondásra. A Bakonybéli összeírás itt tárgyalt része az 1131-es oklevél adatai alapján készült utánzott írással, tendenciózus változtatásokkal (vö. JAKUBOVICH 1924: 14). A két oklevélben 24 magyar nyelvű szórványegyezés van, méghozzá a 24 háznép (azaz személynév) felsorolása. Sár ispán ítéletlevelében: „*Jan. Paulus. Martinus. Negus. Nesinc. Nanasca. Sacan. Walen. Desce. Lawa. Bela. Bedadi.*

Kasudi. Zagordi. Zachan. Michael. Cuna. Cunei. Gnenu. Keta. Zaut. Scichul. Boguta. Rescadi.” (ÓmOlv. 27). A Bakonybéli összeírás III. részében: „*Jan. Paulus. Martinus. Negus. Nesinc. Nanasca. Sacan. Walen. Desce. Lauua. Bela. Bedadi. Kasudi. Zagordi. Zacan. Michael. Kuna. Kunej. Gnenu. Keta. Zaut. Scicul. Boguta. Rescadi.*” (DHA. 1: 255). (Az eltérő írásmóddal lejegyzett elemek félkövér szedéssel szerepelnek.)

Végül a III. rész végén még egy birtokadományozás is szerepel: Magas prédiomé. Ez az apátsági birtok az oklevél I. részében is megemlíti több más között, azonban határleírás nélkül: „In villa Tuel, in *Mogos*, in Prezteg” (DHA. 1: 252). A 2. hozzátoldásban azt is olvashatjuk, hogy 6 háznép tartozik a birtokhoz, továbbá a határleírása is szerepel: „Item predium, quod vulgo vocatur *Mogos*, in quo duo aratra cum sex mansionibus continentur; cuius meta incipitur de gemina frutice, quod vulgaliter vocatur *ikirbucur*; inde vadit per venam aque ad monticulum, et ibi est cumulus; a quo protenditur ad magnam viam et ad sepulchrum *Gunter*, descenditque ad aquam *Murzol*, vaditque per mediam aquam et revertitur ad predictum locum.” (DHA. 1: 255). Magyarul: „Továbbá egy prédiomot, amit közönségesen *Mogos*nak hívnak, amelyikben két eke van hat mansióval; melynek határa két bokornál kezdődik, amit közönségesen *ikirbucurnak* hívnak; onnan egy vízéren keresztül egy hegyecskehez megy, és ott van egy halom; ahonnét egy nagy úthoz tart, és *Gunter* sírjához, és leereszkedik a *Murzol* vizéhez, és a víz közepe mentén megy és visszafordul a fentmondott helyhez.” (ÁrpOkl. 117, DRESKA GÁBOR fordítása).

Egyértelműen kiütözik ebben az oklevélrészben a hamisítási szándék az I. és II. részre való hivatkozásban („ennek az oklevélnek írója Seraphim”), tehát a hitelenség látszatának a megteremtése egyértelműen cél lehetett.

2.4. A IV. rész az oklevél hátoldalán mindössze három sort tesz ki. Nyolc újabb birtok rövid felsorolását tartalmazza, azokat I. László adományaként tüntetve fel. Az írása teljesen különböző és elütő a korábbi részeketől: folyó oklevélírással készült (JAKUBOVICH 1924: 14), halvány tintával, balra dőlő betűkkel (ERDÉLYI 1903: 19, 33, 49), tele helyesírási hibával (DHA. 1: 247). Ennek lejegyzési idejeként ERDÉLYI az írásjellege alapján a 13. század közepét, második felét valószínűsíti (1903: 19, 33, 49), GYÖRFFY a 13. századra teszi, de ennél pontosabban nem határozza meg a keletkezés idejét (DHA. 1: 247). JAKUBOVICH szerint annyira más jellegű az írása, hogy az írójának nem is állhatott szándékában azt a látszatot kelteni, hogy ez is az eredeti oklevélhez tartozik (1924: 14), de ez esetleg magyarázható az oklevélíró tanulatlanságával is (erre utalhatnak a helyesírási hibák is). Azzal azonban mégiscsak a hamisítás elfedése lehetett az oklevélíró célja, hogy a latin *assignavit* (’juttatott, adott’) ige ismétlésével I. László birtokadományaként igyekszik feltüntetni az új birtokszerzeményeket. Az írásképen kívül a szórványadatok nyelvi jellemzői is egyértelműen a hamisítás korára, azaz a 13.

századra mutatnak, ahogy azt majd a továbbiakban látni fogjuk. Tehát a hitelesség látszatának a fenntartása a tartalmi utaláson kívül nem lehetett kitüntetett célja az oklevélíróknak.

ERDÉLYI LÁSZLÓ a IV. rész forrásának Vak Béla 1135-re keltezett, valójában 1249-ben készült hamis oklevelét tartja, véleménye szerint ennek a kivonata az összeírás utolsó toldaléka (1903: 48). A bakonybéli oklevél kritikai kiadása ehhez semmilyen forrást nem említ. Az ERDÉLYI által szövegelőzményként feltételezett oklevél a nyolc birtoknév közül hetet tartalmaz, azokat ugyanolyan sorrendben említi, és az egyes birtokokon a szolgálattal tartozó személyek nevét is felsorolja: „In *Noztup* predio assignavit terram ad quatuor aratra [...]. In predio *Thes* assignavit terram ad unum aratrum [...]. In predio *Goun* assignavit terram ad unum aratrum [...]. In predio *Zelch* assignavit terram ad duo aratra [...]. In predio *Vindurna* assignavit terram ad tria aratra [...]. Assignavit eciam quattuor vineas cum totidem vinitoribus [...]. In *Vertus* assignavit duas vineas cum vinitoribus [...]. In *Chepel* assignavit tres vinitor[es cum totidem] vineis” (PRT. 8: 271–272). A Bakonybéli összeírásban ugyanez: „In predio *Nuztupc* assignavit terram ad quatuor aratra. In predio *Tehes* assignavit terram ad unum aratrum. In predio *Goun* assignavit terram ad unum aratrum. In predio *Zelch* assignavit terram ad duo aratra. In predio *Uindurna* assignavit terram ad tria aratra et IIII vineas cum vinitoribus eorum totidem. In *Vertus* assignavit duas vineas cum vinitoribus. In *Chepel* tres vinitores cum totidem vineis. Et in predio *Arqui*” (DHA 1: 255). Magyarul: „*Nuztupc* prédiumon négyekényi földet adott. *Tehes* prédiumon egyekényi földet adott. *Goun* prédiumon egyekényi földet adott. *Zelch* prédiumon kétekenyi földet adott. *Uindurna* prédiumon háromekenyi földet adott és négy szőlőt azok ugyanannyi szőlőművesével. *Uertuson* adott két szőlőt szőlőművesekkel. *Chepelen* három szőlőművest ugyanannyi szőlővel. És *Arqui* prédiumon” (ÁrpOkl. 117, DRESKA GÁBOR fordítása).

3. A sokáig hamisnak és bizonytalan kronológiájúnak tartott Bakonybéli összeírást oklevéltani és történeti szempontból többen is tárgyalták ugyan, de nyelvi szempontból a szórványaival összefoglalóan a fenti okok miatt csak érintőlegesen foglalkoztak.

JAKUBOVICH EMIL A tihanyi alapítólevél olvasásához című tanulmányában az alapítólevél szórványainak elemzése kapcsán említi a bakonybéli oklevelet (1924: 13–15). ERDÉLYI LÁSZLÓVAL szemben (vö. PRT. 8: 265–266) — aki az oklevél paleográfiai jegyeiből, belső tárgyi okokból és más későbbi feljegyzések adataiból következtet arra, hogy az I. és a II. rész írása a 12. század végéről való — JAKUBOVICH nyelvtörténeti érvekre alapozva fejti ki azt a véleményét, hogy az oklevél mindenképpen korábbi a 12. század közepénél (1924: 13–15). Azt írja, hogy „a nyelvtörténeti adatok korszerűségét az oklevélvizsgálat egyik legmegbízhatóbb próbakövének” tekinthetjük (1924: 15). Az első két részről azt tartja,

hogy azok egyidejűek. Ő is hamisnak véli az első két részt is, de szerinte azok közelkorú más okiratokból lettek összeállítva, mivel nyelvtörténeti adataik is koraiak, és egységes képet mutatnak (1924: 15). A forrásul szolgáló okiratoknál még az I. László korabeli keletkezést is elképzelhetőnek tartja, azokból való hű átvételnek gondolja a Bakonybéli összeírás első két részét (1924: 15). Koraiságuk mellett a következő hangjelölési megoldásokkal érvel: 1. a [cs] hangot *s*-sel, ritkábban *c*-vel és *sc*-vel (*Pecudi, Keca, Scemsca, Pesceta*) jelöli, mely alól csupán három kétes eset kivétel (*Acha, Buchu, Makicha*); 2. a szókezdő [χ]-t sokszor *ch*-val; 3. a [β] hangot legrégebbi okleveleinkhez hasonlóan pedig *uu*-val jelöli (1924: 14–15).

JAKUBOVICHON kívül még KNIEZSA ISTVÁN hozott példákat a Bakonybéli összeírás szórványai közül A magyar helyesírás a tatárjárásig című munkájában (1928, 1929). Ebben munkájának későbbi végleges változatától eltérően az oklevelek közül néhány hamisítványt is figyelembe vett a korszak jellemzésében, köztük az 1086-os oklevél első két részét is, melyekről megjegyzi, hogy „nyelvi alakjai a XI–XII. századra mutatnak” (1928: 190). A helyesírás-történeti monográfiájában azonban már csak az eredeti és hiteles okleveleket vonja be a vizsgálatba, lábjegyzetben említi meg azokat, melyeket kizár, köztük a Bakonybéli összeírást (1952: 15). Itt azt írja, hogy az 1086-ra datált Bakonybéli összeírás helyesírási jegyei arra engednek következtetni, hogy az ebben a formájában 12. századi hamisítás, ennek megfelelően a második helyesírás-történeti korszaknál vehető számba, mely a 12. század elejétől a tatárjárásig tart, azon belül pedig Kálmán és II. István korához tartozik (1952: 21). Bizonyos hangjelölési megoldások szerinte egyértelműen erre a korszakra, a 12. századra utalnak: így az [s] hang jelölése *sc*-vel, a [c] hang jelölése *z*-vel, a [cs] hang jelölése *ch*-val, a [k] hang jelölése *q*-val (1952: 21). Ebben ugyan igaza van KNIEZSÁNAK, de mint majd azt a részletesebb elemzésnél látni fogjuk, nem ezek az általa kiemelt hangjelölési megoldások a jellemzőek és a gyakoriak az oklevél első két részében. KNIEZSA megjegyzi azt is, hogy régebbi, az előző korszakra utaló sajátosságok is megfigyelhetők az oklevélben, különösen annak az első részében (pl. *uu* a [β] jelölésére) (1952: 15), de ezeket a „régiségeket” azzal magyarázza, hogy a 12. századi hamisító eredeti feljegyzéseket is felhasználhatott (1952: 21).

Legutóbb SZŐKE MELINDA tért ki a Bakonybéli alapítólevél birtokneveinek az elemzése során a Bakonybéli összeírás néhány szórványának a helyesírás- és hangtörténeti jegyeire (2017). Az alapítólevél 34 szórványa közül 22 ugyanis kapcsolatban áll az összeírással, mivel az alapítólevél egyik forrásul éppen az összeírás szolgált (SZŐKE 2017: 141).

4. A továbbiakban a mássalhangzók jelölésével foglalkozom, azok közül is részletesebben azokkal, melyek jelölése kronológiai tanulságokkal szolgálhat: így a [k], [β], [cs], [sz], [χ], [γ], [c] jelölésével. Először azokat a szórványokat

nézem meg, melyek többször és különbözőképpen leírva szerepelnek az oklevél szövegében.

4.1. *Kajár* és *Farkashegy* településnevek írásformái a [k] hang írásmódjára szolgálnak példa gyanánt. *Kajár* az oklevél I. részében egyszer *Quiar*, kétszer *Kjyar* alakban fordul elő; *Farkashegy* az I. részben *Forkosig* és *Forcosig*. Ezekben az adatokban a [k] jelölése mutat változatosságot. KNEZSA szerint a kancelláriai helyesírás I. korszakában (11. század) a [k] hang jelölése *k* és *c* betűvel történik, a TA.-ban még a *k* használata a gyakoribb a *c*-vel szemben, míg a század végére a *k* visszaszorul a *c*-vel szemben (1952: 17). A Bakonybéli összeírás I. részében a helynévi adatok közül 13 névben *k*, 11-ben *c* jelöli a [k]-t. Ezen adatok alapján a *k* visszaszorulása nem érzékelhető, viszont az látható a *Forkosig* és *Forcosig* formákból is, hogy mindkét betű egyaránt használatos volt veláris magánhangzók előtt. Egyébként *c* palatális magánhangzók előtt nem fordul elő, míg a *k* palatálisokon kívül a veláris magánhangzók előtt is megjelenik (*Forkosig*, *Bokon*). A nem következetes hangjelölés általános jellemzője volt a kor helyesírásának, például a TA.-ban is előfordul, hogy akár ugyanaz a lexéma is kétféle írásmóddal szerepel (pl. a *kút* [k]-ja szintén *k*-val és *c*-vel: *zilu kut* és *ohut cutarea*, DHA. 1: 150).

KNEZSA szerint csak a II. korszakban (a 12. század elejétől a tatárjárásig) találkozunk először a [k] hangértékű *q*-val és *ch*-val (1952: 20). Ezzel szemben már az összeírás I. részében is találunk néhány példát a *q*-ra és a *ch*-ra [k] hangértékben (bár a *k* és a *c* kétséggel is jár: gyakoribbak): 6 névben *q*, 2 névben *ch* fordul elő. Például *Kajár* településnév szókezdő mássalhangzója két esetben *k*-val szerepel (*Kjyar*), egy esetben pedig *q(u)* áll (*Quiar*). KNEZSA úgy véli, hogy a Bakonybéli összeírás ezen részében a [k] hangnak a *q* jele határozottan 12. századi jegy, és ez is egyik jele annak, hogy ez a rész 12. századi hamisítás lenne (míg a régies jegyek arra utalnak, hogy a hamisító eredeti feljegyzéseket használt volna) (1952: 21). Egyéb példák a *q(u)*-ra: *Qumlouozou*, *Scequ*, *gemilsen buqur*, *Qupis uta*, (*Quoasseg* (a személynevek közül esetleg: *Quecsa*). A *q* KNEZSA szerint a 12. század első harmadában jelentkezik először (az 1111–1113-as zabori oklevélben), kevés adatban és csak néhány oklevélben szerepel, általában palatális hangok előtt, de előfordul más helyzetben is; a 12. századra jellemző, 1211 után csak szórványosan találkozunk vele (1928: 264, 1952: 27).

Ma gazdagabb és megbízhatóbb forrásadatokkal dolgozhatunk a kritikai forráskiadásoknak és a digitális adatbázisoknak köszönhetően, mint tette azt KNEZSA ISTVÁN több mint fél évszázaddal ezelőtt. Az utóbbi lehetőséget kihasználva megnéztem a *q* előfordulását az ómagyar kori helynévi korpuszban, amely Aba megyétől Moson megyéig tartalmaz adatokat (Magyar Digitális Helynévtár. Korai helynévtár). A 11. századi anyagban mindössze két oklevélben találtam példát a *q*-ra, de ezek az oklevelek hamisak. Az egyik ezek közül pedig éppen az 1037-es I. István-féle bakonybéli alapítólevél *Kajár* adata (+1037/1330 [1240 e.]: *Quiar*

[ku/ojár]); a másik Baranya megyéből való (+1015/+1158//XVI: *Questhi* [kü/öesti]). Ezekkel az adatokkal tehát nem érdemes számolnunk. A 12. századi adatok közül a legkorábbi hiteles adat 1177-es (ez egy erdélyi Fehér megyei településnév, 1177/1202–1203/1377: *Suqman* [szu/okmán]), majd 1192-es (Bács megye, 1192: *kerequi*), 1193-as (Keve megye, 1193: *Quiès* [küjes]). Több adat ebből az évszázadból nincs is. Az összes többi adat 13–14. századi, a 13. századtól növekvő számban. Tehát a *q(u)* használata a BÖ. I. részében teljesen egyedi jelenségnek tűnik.

A *ch* a [k] jelölésére a II. helyesírás-történeti korszakban bukkan fel, és a 12. század végén kezd kiszorulni a [k] jelei közül (KNEIEZSA 1952: 20). Csak veláris magánhangzók és mássalhangzók előtt, illetve szóvégen jelenik meg, a legkorábbi hiteles oklevélből származó adata KNEIEZSA szerint 1131-es (1928: 263). Szóvégen esetleg az aspiráció jele, akárcsak a [t] *th* jelölése esetében (KNEIEZSA 1928: 260). Két példánkban is szóvégen áll: *theluch*, *humuch aruk*.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a *q(u)* és a *ch* előfordulása [k] hangértékben a 11. század végi oklevelekre ugyan nem jellemző, ennek ellenére a Bakonybéli összeírásban a *q(u)* — csak a helynévi adatokat vizsgálva — 5, a *ch* 2 szórványban is előfordul.

<i>k</i>	<i>Kýar</i> (2), <i>aruk</i> , <i>Ketel loca</i> (2), <i>Forkosig</i> , <i>Bokon</i> , <i>Bik zadu</i> , <i>Kigouis</i> , <i>Kýris</i> (2), <i>Keseih</i> , <i>humuch aruk</i>
<i>c</i>	<i>Cupan</i> (3), <i>Seş sec fehe</i> , <i>Ocol</i> , <i>Clun</i> , <i>Ploznic</i> , <i>Forcosig</i> , <i>Zaczardi</i> , <i>Ketel loca</i> (2)
<i>q(u)</i>	<i>Qumlouozou</i> , <i>Quiar</i> , <i>Scequ</i> , <i>gemilsen buqur</i> , <i>Qupis uta</i> , <i>(Q)uoasseg</i>
<i>ch</i>	<i>theluch</i> , <i>humuch aruk</i>

1. táblázat. A [k] jelölése a BÖ. I. részében

A II. rész 14 helynévi szórványa közül egy sem tartalmaz [k]-t, személynevekben azonban előfordul e hang jelölésére a *k* (*Zlauku*, vö. *Szalók*), a *c* (*Cris*, vö. *Keres*) és a *qu* (*Guquer*, vö. *Gyökér*) is. E kis számú példa alapján nem tapasztalunk tehát különbséget az I. részhez képest, ám a kettő megírása között eltelt idő sem volt számottevő, hogy jelentősebb eltéréseket volna indokolt feltételeznünk.

A III. rész 3 helyneve közül egyben van [k] (*ikirbucur*), az egyik szó belseji [k]-t *k*-val, a másikat *c*-vel jelöli az oklevél. Itt érdemes a személyneveket is megnézni, mivel ezeknek a forrását is ismerjük. Több személynévben feltételezhetünk [k]-t (*Kasudi*, *Zacan*, *Kuna*, *Kuney*, *Keta*, *Scicul*), és úgy tűnik, esetükben az a tendencia érvényesül az írásmódban, hogy szó elején *k*-val jelölték a [k] hangot, szó belsejében pedig *c*-vel. Ha ezeket a személyneveket összevetjük a forrásul szolgáló 1131-es oklevéllel, Sár bíró ítéletlevelével, a következőket állapíthatjuk meg: míg szó belsejében a [k] jele Sár ispán oklevelében *ch* (*Zachan*, *Scichul*), a

Bakonybéli összeírás toldalékában ezt átírták *c*-re (*Zacan, Scicul*); másrészt ahol szó elején *c* volt (*Cuna, Cunei*), azt *k*-ra módosították a Bakonybéli összeírásban (*Kuna, Kuney*). Bár ez igen kevés adat, de emögött esetleg sejthetünk szándékolt változtatást. Annál is inkább, mivel az összeírás I. részében is említenek egy *Zacan* [Szákán ~ Zákán] nevű személyt (nevének leírásában szintén szóbeljeji *c* jelölést találunk), ez a példa erősítheti a gyanúkat, hogy itt az összeírás I. részének az utánzása is cél lehetett. Tehát elképzelhető, hogy a hamisítás elfedésére utaló szándékot fedezhetünk fel a fenti változtatásokban, ugyanis az oklevél hiteles részében a *ch* használata [k] hangértékben nem jellemző, mindössze két példa van erre, az is szó végi helyzetben; szó belsejében viszont valóban leggyakrabban *c*-t vagy *k*-t használ az I. rész lejegyzője.

A IV. rész mindössze 8 szórványa közül az *Árki* településnév mutat példát a [k] jelölésre, még hozzá *qu*-val (*Arqui*). A [k] hang *qu* jelére az I. részben is láthatunk példákat, de mivel ez a jelölésmód éppen a 13. századtól válik jellemzővé, a hamis rész hozzátoldási idejének is teljesen megfelel az eljárás, ezért ebben az esetben archaizáló szándékot nem feltételezhetünk.

4.2. Vértés és Vindornya települések nevei eltérő módon íródtak az oklevél I. és IV. részében. A szókezdő [β] hangot az I. rész helynévi szórványaiban az *uu* jelöli (*Uuertis, Uuindir(a)*), míg a feltételezhetően a 13. században lejegyzett IV. részben az egyik névben *v* (*Vertus*), a másikban *u* szerepel (*Uindurna*).

Az 11. század helyesírásában a [β] jelölésében a *v*, *u*, *w* betűk használata elsősorban paleográfiai sajátosság és nem hangjelölési kérdés (azaz ez hangmegkülönböztető célokra nem használatos), különösebb szabályosság nélkül a [β]-n kívül az [u] és [ü] jelölésre is alkalmazták (KNIEZSA 1952: 15). Az oklevél I. részében a [β] mindhárom említett jelölésre (*v*, *u*, *w*) találunk egy-egy példát, azonban leggyakrabban *uu*-val jelölik. Ezt KNIEZSA „sajátóságos”-nak nevezi, mely csak a legrégebbi oklevelekre jellemző: a TA.-ban például ez a [β] általános jele, illetve gyakori az 1093-as Pannonhalmi birtokösszeírásban is, később viszont már csak szórványosan, elvétve fordul elő (KNIEZSA 1952: 17). A Bakonybéli összeírás I. részében 9 [β]-t tartalmazó helynév közül összesen 6 esetben *uu* a jele a hangnak: *Panauuadi* (kétszer), *Felduuar* (?), *Uuertis, Uuindir(a), Uuehmes*. Ezzel szemben 3 helynévben más a jele; *u*: *Panauadi*, *v*: *Veieztue*, *w*: ad sepulchrum *Welen*; illetve további 2 személynévben szintén *w* (*Waradi, Wevdi*). A [β]-nek *uu*-val való jelölése tehát egyértelműen korjelző szerepű helyesírási sajátosság, és a 11. századra utal (vö. még JAKUBOVICH 1924: 15, KNIEZSA 1928: 318). Az oklevél II. részében — mely nem sokkal az I. után keletkezhetett — egy kétséges olvasatú adat esetében merülhet föl a [β]-nek *uu*-val való jelölése. A *Toplouuiza* víznévben KNIEZSA szerint az *uu* [β]-nek olvasandó (1928: 318). A név későbbi adata pedig a következő: +1037 [1240k.]: *Toplouca* (DHA. 1: 118). A név etimológiailag vagy a szláv eredetű *Tapolca, Toplica* nevekkal azonos,

melyek a szláv *teplъ* 'meleg' szóra mennek vissza. A Bakonybéli összeírás adata esetleg még szláv nyelvi közegből kiemelt név lehet (ahol az *uu* valóban a [β]-t jelöli), míg a hamis alapítólevélbeli *Toplouca* a diftongusával — mely a β vokalizációjával szabályosan jöhetett létre — már magyar alaknak tűnik. Viszont az oklevél III. részében tudatos nyelvi archaizálásra utalhat az *uu*-val való jelölés a *Lauua* személynévben, annál is inkább, mivel a forrásként szolgáló Sár bíró ítéletlevelében ugyanott *w* van (*Lawa*). A IV. részben viszont már egyetlen esetben sem jelenik meg az *uu* a [β] jeleként: a *Vértés* és *Vindornya* településnevekben *v*-t (*Vertus*) és *u*-t (*Uindurna*) látunk.

A [β]-nek *w*-vel való jelöléséről a következőket lehet tudni: a 11. században még ritka, a 12. századtól válik gyakoribbá (KNEIÉZSA 1952: 17). A II. korszak helyesírásában a *w*, *v* és *u* is előfordul, viszont a *w* elkezd csak a [β]-t jelölni, azt is jellemzően szó elején (KNEIÉZSA 1952: 22) (vö. a BÖ. II. részében: *Wag*, *Drawa*).

betű	I. rész	II. rész	III. rész	IV. rész
<i>uu</i>	<i>Panauuadi</i> (2), <i>Felduuar</i> ?, <i>Uuertis</i> , <i>Uuindirn(a)</i> , <i>Uuehmes</i>	<i>Toplouuiza</i>	<i>Lauua</i> (szn.)	
<i>u</i>	<i>Panauadi</i> (szn.)	<i>Zuualin</i> ?		<i>Uindurna</i>
<i>v</i>	<i>Veieztue</i>			<i>Vertus</i>
<i>w</i>	ad sepulchrum <i>Welen</i> (szn.: <i>Waradi</i> , <i>Wevdi</i>)	<i>Wag</i> , <i>Drawa</i> , (szn.: <i>Wazil</i>)		

2. táblázat. A [β] jelölése a BÖ.-ben

4.3. A [cs] hangnak a 11. századi jelöléséről KNEIÉZSA meglehetősen kevés adat és mindössze három oklevél alapján nyilatkozik: ezekben *c* a jele (1952: 16). A Bakonybéli összeírásban szintén kevés szó tartalmaz [cs]-t. Az I. és a II. oklevélrészben azonban — a helynevekben és a nagy biztonsággal megfejthető személynévekben — *s* jelöli (I. rész: *gemilsen* [gyemilcsén(y)], *Fonsol* [foncsol] szn., II. rész: *Modosa* [modocsa], *Sunadi* [csunyádi] szn., *Trinsin* [trincsin] szn.). KNEIÉZSA szerint az *s* a [cs] jeleként csak a 12. századtól fordul elő (1952: 20), de ennek az I. oklevélrész példái láthatólag ellentmondanak. JAKUBOVICH szerint [cs] keresendő még a *Pecudi*, *Keca*, *Scemsca*, *Pesceta* személynévekben is, melyekben a jele *c* és *sc* (1924: 14–15).

A IV. részben viszont a [cs] jelölése — a 13. századra jellemző módon — már egyértelműen *ch*-val történik (*Zelch* [szölcs], *Chepel* [csepel]), szemben az oklevél korábbi részeire jellemző *s*-sel. Tehát itt újra azt látjuk — mint a [β] jelölésénél is —, hogy a hozzátoldás írója nem törekedett az eredeti oklevélrész írásmódjának utánzására.

4.4. A 11. században a [sz] általános jele a *z*, emellett kisebb számban az *s* is megjelenik (KNEIÉZSA 1952: 15–16). A Bakonybéli összeírás I. részében 9 helynévi adat van a *z*-vel való jelölésre (*Qumlouozou*, *huzeu brazda*, *Veieztue*, *Murzol*, *Bik zadu*, *Brezprem*, *Zalamadi*, *Prez(t)eg*, *Zaczardi*; lásd még a *Pasztur*, *Zumboddi* személynéveket), ezzel szemben egy az *s*-re (*Keseih*; de lásd még a *Semet* személynévet is). E két jelen kívül egy helynévi (*Scequ*) és egy személynévi adatban (*Scekeres*) *sc* betűkapcsolat áll. Az *sc* KNEIÉZSA szerint a II. korszakban, a 12. század elején tűnik csak fel, és ekkortól lesz száz éven keresztül a leggyakoribb jele a [sz]-nek (1952: 19, 1928: 321).

A III. oklevélrészben egy helynév tartalmaz [sz]-t, aminek szintén *z* a jele (*Murzol*). A folyónév ugyanebben a formában fordult elő az I. részben is. Ezt tekinthetnénk akár tudatos utánzásnak is (bár a *z* alapján ez nem eldönthető, mivel ez a jelölésmód a 12–13. század fordulójára is jellemző), de mivel a *Marcal* adatltságában éppen e két előfordulás (1086 és a 12–13. század fordulója) között tátong üres időintervallum, ezért ebben nem lehetünk bizonyosak. Az adatok tanúsága alapján csak azt lehet megállapítani, hogy a folyónévben a magánhangzók nyíltabbá válása és a *sz* affrikálódása a 13. század közepén már minden bizonnyal megindult (1251/1263/1398: *Morchol*, Gy. 2: 564, 610; 1271: *Morzol*, Cs. 3: 251; 1290: *Marchal*, Cs. 2: 762). A IV. rész két helynévében a [sz]-nek *z*-vel való jelölése (*Nuztupc*, *Zelch*) — a III. részhez hasonlóan — szintén nem árulkodik a lejegyzés koráról.

betű	I. rész	II. rész	III. rész	IV. rész
<i>z</i>	<i>Qumlouozou</i> , <i>huzeu brazda</i> , <i>Veieztue</i> , <i>Murzol</i> , <i>Bik zadu</i> , <i>Brezprem</i> , <i>Zalamadi</i> , <i>Prez(t)eg</i> , <i>Zaczardi</i>	<i>Zilu</i> (szn.: <i>Milozt</i>)	<i>Murzol</i>	<i>Nuztupc</i> , <i>Zelch</i>
<i>sc</i>	<i>Scequ</i> (szn.: <i>Scekeres</i>)			
<i>s</i>	<i>Keseih</i> (szn.: <i>Semet</i>)			

3. táblázat. A [sz] hang jelölése a BÖ.-ben

4.5. A *ch* a [χ] jelölésére főleg régebbi oklevelekben fordul elő (KNEIÉZSA 1952: 17). Az I. rész két helynévében áll *ch* (*Chigisti*, *Churchufeu*, lásd még a *Chomudi*, *Chozug* személynéveket is), azonban hét további adatban *h* (*hotar*, *hatar*, *Hassag*, *huzeu brazda*, *humuch aruk*, *Hongin*, *Uuehmes*) szerepel (vö. KNEIÉZSA 1952: 17, 1928: 325). Hangérték nélküli *h*-ra is van példa: *t* után az „ad sepulchrum *Thati*” adatban (lásd még a *Thatu* személynévben), illetve szó elején a *Tener here* [tenyér ere] szórványban.

4.6. A [γ] csak szó belsejében és végén fordulhatott elő, és hamar eltűnt. Az oklevél adataiban intervokalikus helyzetben áll. Valószínűleg [γ] van az I. rész

következő adataiban: *Tuhut sedu, ad puteum Tuhut* ('Tuyut kútja'), *ad portum Tugut* ('Tuyut réve'). A nevek első névrészében szereplő [ɣ] kétszer *h*-vel, egyszer *g*-vel van jelölve. A többi adatban *h* jelöli: *Seę sec feheę* [*sisek feyé*], *Brihin* [*briyin(y) ~ briyen(y)*] (vö. KNEZSA 1928: 325, 1952: 17). A IV. rész egy településnévi adatában is — kicsit meglepő módon — ez a hang szerepelhet: *Tehes* [teyes]. *Tés* birtok *Tehes* adata tekinthető az egyetlen archaizálásra utaló jelnek a IV. oklevélrészben, mely egyébként nemcsak általában a 13. századinál tükröz korábbi állapotot, hanem az 1249 körüli forrásnak tekinthető oklevéltől is eltér (vö. +1135 [1249 k.]: *Thes*): amennyiben a veláris zöngés spiráns kiesése előtti állapotot tükrözi, vö. *Teyes* > *Tees* > *Tés*.

4.7. A [c] hang jelölése *z*-vel — a korábbi *c* helyén — KNEZSA szerint a 12. században tűnik fel (1952: 19). Mindössze két helynévben feltételezhetünk [c] hangot: az I. részben a *Grenicę* víznévben, ahol *c* jelöli, és a II. rész *Toplouuiza* víznevében, ahol viszont valóban *z* jelölheti.

5. Az oklevél szórványainak részleges helyesírás-történeti elemzése tehát többé-kevésbé összhangban áll azokkal a megállapításokkal — sőt meg is erősíti őket —, amelyek az egyes részek keletkezési idejével kapcsolatosan a szöveg GYÖRFFY-féle kritikai kiadásában szerepelnek. Az I. rész valóban több régies, 11. századi jegyet mutat (a [β] jelölése *uu*-val, a [χ] jelölése *ch*-val), azonban szükséges néhány árnyaló megjegyzést is tenni. Amennyiben az I. rész valóban 1086 körüli keletkezésű (ahogyan azt GYÖRFFY állítja), bizonyos helyesírási sajátosságoknak a szakirodalomban jelzettnél valamivel korábbi megjelenését tapasztalhatjuk: ilyen a [k] jeleként a *q* és *ch*, a [cs] jeleként a *s*, a [sz] jeleként a *sc*, melyek — a szakirodalom megfigyelései szerint — mind inkább a 12. századtól jellemzőek.

A II. oklevélrész helyesírási jegyei megegyeznek az I. oklevélrész sajátosságaival, de ez nem feltétlenül az I. rész utánzási szándékának a következménye, hanem lehet a kis időbeli távolságé is. A III. és a IV. rész helyesírási sajátosságai határozottan későbbi állapotot mutatnak az I. és II. résznél. A III. részben a tartalmat tekintve is egyértelműen kiütközik a hamisítási szándék, a hitelesség látogatásának a megteremtése egyértelműen cél lehetett; és erre valószínűleg a helyesírásban is törekedhetett a scriptor. A tudatos nyelvi archaizálás példája lehet a [v] jelölése *uu*-val és a [k] jelölése *c*-vel (vö. *Lauua, Zacan*) a Bakonybéli összeírás I. részének jelölési módjához és az előzményül szolgáló Sár bíró-féle ítéletlevélhez képest egyaránt. A IV. rész 8 helynévi adatának írásmódja és hangalakja — a korabeli megfelelő helynévi adatokkal való összevetés alapján és a kor helyesírását és hangállapotát figyelembe véve — javarészt a 13. század közepi állapotnak megfelelő: a *Noszlop* (1086/+13. sz.: *Nuztupc*) zárt magánhangzói és az *-szt*-hangkapcsolata (vö. 1258: *Nustup*, PRT. 8: 290; 1423: *Nozlop*, PRT. 8: 457); a *Gyón* (1086/+13. sz.: *Goun*) névben a veláris zöngés spiráns kiesése utáni állapot

(vö. ótörök *joyun* ’kövér’ személynévi előzménnyel, FNESz.); a *Vértes* (1086/+13. sz.: In *Vertus*) névben a labiális magánhangzó, szemben a korábban jellemző illabiálissal (vö. 1086: in *Uuertis*, 1146: monti *Wirthis*, Gy. 2: 415). A helyesírási jellemzők közül pedig az I. részben is szereplő *Vindornya* és *Vértes* neveknek az előbbiektől eltérő írásmódja, illetve a [cs] jelölése *ch*-val az oklevél korábbi részeire jellemző *s*-sel szemben ugyancsak 13. századi sajátosság. Az archaizálásra utaló egyetlen jelnek talán a *Tés* birtoknévnek a veláris zöngés spiráns kiesése előtti állapotot tükröző *Tehes* adata tekinthető.

Irodalom

- ÁrpOkl. = GYÖRFFY GYÖRGY főszerk., *Árpád-kori oklevelek 1001–1196. Chartae antiquissimae Hungariae*. Budapest, Balassi Kiadó, 1997.
- Cs. = CSÁNKI DEZSŐ, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában 1–3.*, 5. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1890–1913.
- DHA. = GYÖRFFY GYÖRGY szerk., *Diplomata Hungariae Antiquissima I*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992.
- ERDÉLYI LÁSZLÓ 1903. *A bakonybéli apátság Árpád-kori oklevelei*. Különlenyomat „A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend történeté”-nek VIII. kötetéből. Budapest, Stephaneum.
- FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ 1892. *Kálmán király oklevelei*. Értekezések a történelmi tudományok köréből 15. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára 1–2*. Negyedik, bővített és javított kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza 1–4*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963–1998.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010. Dél-dunántúli helynevek a pécsi püspökség alapítólevelében. In: NÉMETH MIKLÓS–SINKOVICS BALÁZS szerk., *Tanulmányok Szabó József 70. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. 77–82.
- HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA–SCHWING, JOSEF szerk., *Magyar Digitális Helynévtár. Korai helynévtár*. <http://mdh.unideb.hu/koraihelynevtar.php> (2016. november 15.)
- JAKUBOVICH EMIL 1924. A tihanyi alapítólevél olvasásához. *Magyar Nyelv* 20: 9–21.
- KOVÁCS ÉVA 2018. *A Százdi alapítólevél mint helynévtörténelmi forrás*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- KNIEZSA ISTVÁN 1928. A magyar helyesírás a tatárjárásig. *Magyar Nyelv* 24: 188–197, 257–265, 318–327.
- KNIEZSA ISTVÁN 1929. A magyar helyesírás a tatárjárásig. *Magyar Nyelv* 25: 27–34.
- KNIEZSA ISTVÁN 1952. *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- ÓmOlv. = JAKUBOVICH EMIL–PAIS DEZSŐ szerk., *Ó-magyar olvasókönyv*. Pécs, Danubia, 1929. [Hasonmás kiadás: Budapest, Holnap Kiadó, 1995.]

- PELCZÉDER KATALIN 2015. A Bakonybéli összeírás nyelvtörténeti forrásértéke. *Helynévtörténeti Tanulmányok 11*: 55–68.
- PELCZÉDER KATALIN 2017. Kajár birtok helynevei a Bakonybéli összeírásban. *Magyar Nyelv 113*: 210–225.
- PELCZÉDER KATALIN 2018. *A Bakonybéli összeírás első hozzátoldásának nyelvtörténeti forrásértéke*. (III. Forráskutatás, forráskiadás, tudománytörténet konferencia.) (megjelenés alatt)
- PÓCZOS RITA 2015. A Pécsi püspökség alapítólevelének helynévi szórványai: *Lupa, Kapos*. *Helynévtörténeti Tanulmányok 11*: 69–84.
- PÓCZOS RITA 2017. A Pécsi püspökség alapítólevelének szórványai: *Ozora, Győr*. *Helynévtörténeti Tanulmányok 13*: 117–142.
- PRT. = ERDÉLYI LÁSZLÓ–SÖRÖS PONGRÁC szerk., *A pannonthalmi Szent-Benedek-Rend története 1–12*. Budapest, Stephaneum, 1912–1916.
- SZŐKE MELINDA 2015. *A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- SZŐKE MELINDA 2016. A bakonybéli apátság 1037. évi alapítóleveléről. *Helynévtörténeti Tanulmányok 12*: 45–58.
- SZŐKE MELINDA 2017. A Bakonybéli alapítólevél birtokneveiről. *Magyar Nyelvjárások 55*: 137–151.
- SZŐKE MELINDA 2018. A hamis oklevelek a magyar nyelvtörténeti vizsgálatok szemszögéből. *Századok 152*: 419–434.
- VÁCZY PÉTER 1930. A bakonybéli összeírás kora és hitelessége. *Levéltári Közlemények 8*: 314–331.

The Bakonybél Survey and Its Key Features in Terms of the History of Orthography

The paper provides an analysis of the toponym and personal name records of the Bakonybél survey from the perspective of orthographic history. Three sections were added later to the authentic charter dated 1086 which survived in the form of a copy. For their linguistic description, we also considered the charters used for their preparation to be able to separate the linguistic levels of the charter. The study of the means of sound designation primarily focused on sounds [k], [β], [cs], [sz], [χ], [γ], [c]. The orthographic attributes of part II of the charter correspond to those of part I, which is due to the short chronological gap between the two; part III provides examples for conscious linguistic archaism; the scribe of part IV, however, did not intend to preserve the appearance of a single uniform charter, which may also be proved linguistically.

Keywords: 11th century, (forged) charter, remnants, history of orthography, phonological history

Módszertani problémák az ómagyar kori hangtani nyelvjárási különbségek leírásában*

BÁBA BARBARA

1. A korai ómagyar kori hangváltozási tendenciák és az azok következtében kialakuló hangtani nyelvjárási különbségek területi és kronológiai sajátosságainak leírásában kutatóink az eddigiekben az egyes forrásanyagok közül főként a korai törzsnévi adatok, a mai nyelvjárások, a rokon nyelvi és a jövevényelemek vallomását tekintették mérvadónak.

1.1. Minden bizonnyal a nagy mennyiségű lokalizált adat hiányával, illetve azok értékelésének nehézségeivel magyarázható például az, hogy bizonyos esetekben a hangtani változások gócéjának kijelölésében ezek a munkák elsősorban nem a korai történeti adatok tanúságtételére, hanem a Konstantinos művének törzsnévi adataiban fellelhető hangtani sajátosságokra s ezzel összefüggésben a törzsek letelepedéséről vallott elképzelésekre támaszkodtak (vö. BÁRCZI 1947/1980: 317, 1958: 53). Így például BÁRCZI véleménye szerint Konstantinosnál egyetlen törzs nevében, a *Kürtgyarmat*-ében találunk *ü* hangot, ami alapján úgy véli, hogy az *ü*-zést ennek a törzsnek a nyelvjáráshoz köthetjük. És minthogy a *Kürtgyarmat* törzs valószínű letelepedési helyeként a kutatók akkortájt a Dráva-torok vidékét jelölik meg, BÁRCZI az *i > ü* labializáció gócpontját erre a területre lokalizálja (1958: 53, vö. MOÓR 1944: 20). Az *i > ě* nyiltabbá válás gócpontját hasonló elvek alapján köti a Megyer törzs szállásterületéhez, vagyis az ország középső részéhez (1958: 40, 1967/2002: 149). Mivel azonban gondolatmenetének hangtani jellegű következtetései bizonytalan feltételezésekre (és legfeljebb egy-két nyelvi adatra) épülnek, valamint a törzsek eredeti szállásterületére vonatkozóan is leginkább csak közvetett bizonyíték, a törzsnévi helynevek meglehetősen ingatag vallomása áll a rendelkezésünkre (BÁRCZI 1963/1975: 73–74, GYÖRFFY 1977: 30, RÁCZ 2005: 147, 2006: 9), ezeknek a fogódzóknak a használata önmagában kevésbé lehet az ómagyar kori hangtani nyelvjárási különbségek leírásának alapja.

1.2. A régebbi munkákban emellett a mai nyelvjárások jellemzőire ugyan csak nagyban építettek a kutatók akkor, amikor az ómagyar kor hangállapotának

* A tanulmány az MTA Prémium Posztdoktori Kutatóprogram keretében készült (befogadó intézmény: Debreceni Egyetem).

területi különbségeit igyekeztek leírni. BÁRCZI GÉZA jegyzi meg például, hogy az *i > ü* labializáció szó vége felőli terjedését a nyelvtörténeti adatokon túl egyes mai nyelvjárásokbeli gyengébb *ö*-zés is mutatja. Az anyanyelvjárástól elszigetelődő, s ezért egy korábbi fejlődési fokozaton megmaradó, a csak a tövéghangzóban labializáló nyelvjárásaink közé sorolja ez alapján például a szlavóniai vagy az Abaúj-Torna megyei Füzéri járási nyelvváltozatot (1958: 49). E. ABAFFY ERZSÉBET ugyancsak a mai nyelvjárások vallomására támaszkodik akkor, amikor az *i > ü* labializáció gócpontját kijelölni igyekszik, ennek meghatározásában ugyanis fontos körülményként tekint arra, hogy az *ü*-zés következményeképpen kialakuló legerősebb *ö*-ző tendencia ma Baranya és Somogy megyékben, illetve Szeged környékén tapasztalható (2003: 324). Ez utóbbi megállapítást azonban a jelenleg rendelkezésünkre álló történeti adatok nem igazolják.

A hangjelölés bizonytalanságára és a gyér adatok lokalizálhatatlanságára hivatkozva BENKŐ LORÁND szintén (a középmagyar korszak vallomását és) a mai nyelvjárési állapotokat veszi alapul annak megállapításához, hogy az ómagyar korban a labializációs *a*-zás minden nyelvjárástípusban kiszorította-e az illabiális *á* hangokat. Úgy véli ugyanis, hogy például a mai palóc, csángó és szlavóniai *á*-k az eredeti illabiális *á* hangok folytatásai lehetnek, vagyis ezekben a nyelvjárástípusokban az eredeti *á*-k labializációja valószínűleg nem ment végbe. Erre a következtetésre az alapján az elképzelés alapján jut, hogy például a 16. századnál aligha fiatalabb palóc *ā*-zást egy azt megelőző általános *á*-zás eredményezhette (1957: 74). BÁRCZI szerint azonban a kérdés ennél jóval bonyolultabb, mert bár ismertes, hogy a peremnyelvjárások gyakran megőriznek régiségeket, az itt adatolható *á*-knak csak egy része vezethető vissza ómagyar kori eredetre. Ugyanezekben a peremnyelvjárásokban ugyanis az *o*-ból nyíltabbá válással labiális *a*-k keletkeztek, amelyek aztán delabializálódtak (1958: 58, vö. E. ABAFFY 2003: 325–326).

A mai magyar nyelvjárásokban fellelhető nyelvi jelenségek tehát önmagukban szintén nem használhatók bizonyító érvként egy-egy ómagyar kori nyelvjárési sajátosság lokalizálásához (lásd ehhez még BENKŐ LORÁNDnak a mai magyar kettőshangzóról tett megállapítását, amely szerint ezek általában nem az ómagyar, illetve középmagyar korszak kettőshangzóinak folytatói, 1957: 76). Az ómagyar kori kronológiai és nyelvföldrajzi sajátosságok tisztázásában a jelenség mai nyelvjárési állapotának figyelembevétele így legfeljebb csak adalékokkal szolgálhat; az ilyen jellegű kombinációs, egybevetéses vizsgálat ugyanis leginkább az újabb kor, a 17–19. század nyelvjárési állapotára vonatkozóan kecsegtethet eredménnyel. Ezzel szemben a kései ómagyar kor adatai már jóval megbízhatóbban hasznosíthatók bizonyos korai ómagyar kori hangtani jelenségek leírásában (lásd erről később az *i ~ é* szembenállásnál írottakat).

1.3. A nyelvjárástörténeti vizsgálatok forrásanyagai között számon tartott mai nyelvjárési viszonyok mellett az egyes hangtani szembenállások kronológiai viszonyai ügyében a rokon nyelvi és a jövevénelemek figyelembevételét szintén

számos esetben fontosnak tartották a szakemberek. A rokon nyelvi párhuzamok jöhetnek például a segítségünkre a *fil ~ fül* kettőssége kapcsán; a csak illabiális formát mutató korai történeti adatok mellett ugyanis az is az illabiális alak elsődlegességét támogatja, hogy a rokon nyelvekben, például a vogulban ugyancsak illabiális formában adatható a lexéma (vog. *pił* 'fül', BENKŐ 1957: 17, TESz.). A jövevényelemek mint a nyelvjárástörténet forrásai az *i ~ ü* szembenállásra vonatkozóan szintén hasznos kiindulópontként szolgálhatnak: BENKŐ LORÁND szerint ugyanis a hongfoglalás előtti török jövevénytörzseink arról vallanak, hogy már „az ősmagyar kor második felében *i*-zű és *ü*-zű nyelvjárási részlegek állottak egymással szemben” (1957: 69). Úgy véli, hogy a korszakból származó török jövevénytörzseinkben a török palatális labiális magánhangzóknak (vagyis az *ö* és *ü* hangoknak) kettős magyar nyelvi megfelelése van: az olyan lexémákat, mint például az *ökör*, *körte*, *kökény*, *szűcs*, *ürü* stb. minden bizonnyal az *ü*-zű nyelvjárástípusok; ezzel szemben az *idő*, *kék* stb. szavakat az *i*-zű nyelvjárási részlegek vehették át (1957: 69). Az ősi és a török eredetű közsavak labiális és illabiális formáinak megítélésekor ugyanakkor azt is fontos szem előtt tartanunk, hogy ebben az időszakban az *ü* talán csak az *i* hangkörnyezettől függő variánsa volt, tehát fonémastátusa a rokon nyelvi együttélés korában, illetve az ősmagyar korban meglehetősen bizonytalan (vö. E. ABAFFY 2003: 124).

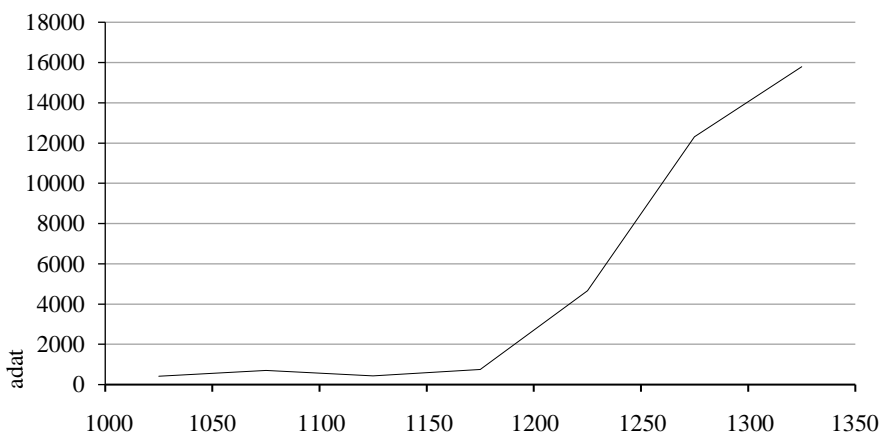
2. Az oklevelekben fellelhető történeti adatok támpontként való felhasználásakor — a mai nyelvjárási, a rokon nyelvi, illetve a korai törzsnévi adatok figyelembevételéhez hasonlóan — szintén nagy körültekintéssel kell eljárunk.

2.1. A történeti adatok kronológiai és nyelvföldrajzi forrásértékét a hangtani szembenállásokkal kapcsolatban leginkább bizonyos középkori források kevert nyelvi állapota bizonytalaníthatja el. Az ilyen jelenségek vizsgálatakor ugyanis azzal kell szembesülnünk, hogy még egyazon nyelvemlék sem tükröz szinte soha teljesen egységes, következetes nyelvi állapotot.

A székesfehérvári keresztesek javainak megerősítését tartalmazó, 1193-ban kelt oklevél például számos hangtani ingadozást mutat, az adatok így példákat szolgáltatnak az *i ~ ü* szembenállás mellett az *ou ~ ó* (pl. *humerou ~ Aldo cut*), *ëü ~ öü* (például *keures bocor ~ Chergou*), *ëü ~ é* (pl. *Ferteu ~ fertes*), valamint a *v* ~ hiátus (pl. *Leajn sewer ~ Seyr kev*) hangtani (vagy esetleg helyesírási) kettősségekre is (BENKŐ 1957: 37–39). A 11–12. század táján nyelvünkben meglévő kiterjedt kettőshangzórendszer kialakulásának és változásának térbeli és időbeli különbségei ugyancsak tetten érhetők akár egy nyelvemléken belül is: a Tihanyi alapítólevél *azah*, *meneh*, *gisnav*, *feu*, *fer teu* szórványai például a szótagzáró *γ* hangnak bizonyos esetekben való megmaradását, illetve más esetekben diftongussá alakulását mutatják (BENKŐ 1957: 76). Nyelvjárási hangtani kettősséget nemcsak a szórvány-, hanem a szövegemlékeink is mutathatnak, így például a Halotti beszédben a birtokos személyjel (pl. *gimilce tvl ~ lilki ert*) és a latívuszrag

(pl. *vilagbele* ~ *nugulmabeli*) *é-ző* és *i-ző* formában egyaránt adatható (E. ABAFFY 2003: 338).

2.2. Emellett az oklevelek fennmaradásának esetlegessége ugyancsak komoly kihívás elé állítja a történeti adatok alapján területi és kronológiai különbségek leírására vállalkozó kutatót (BENKŐ 1957: 40–41). Kronológiai szempontból például igen fontos tény, hogy az Árpád-korból ránk maradt 4419 királyi oklevélből mindössze 198 köthető a 11–12. századhoz, a további 4221 oklevél a 13. század terméke (SOLYMOSI 2006: 206–207, SZŐKE 2015: 15, TÓTH 2016: 13–14). Az oklevelek megjelenésének kronológiai egyenetlensége természetesen az adatok időbeli eloszlását is nagyban torzítja: jól mutatja ezt a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékén épülő hang- és helyesírás-történeti adatbázis¹ mintegy 35 000 adatának kronológiai megoszlása (lásd ehhez az 1. ábrát).

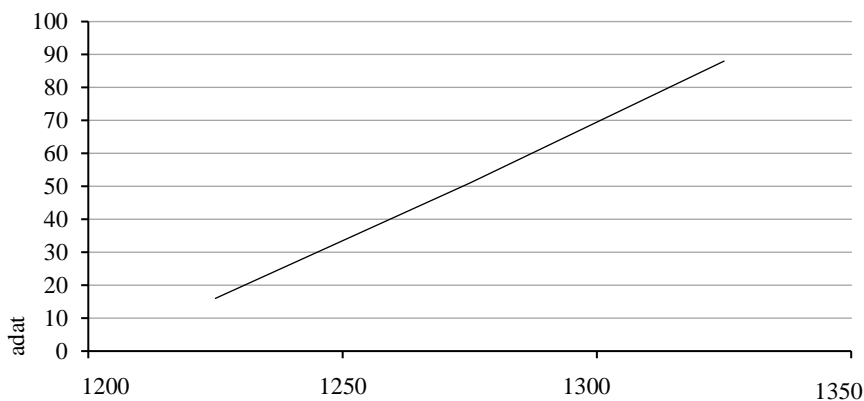

1. ábra. Az adatok kronológiai megoszlása a felhasznált hang- és helyesírás-történeti adatbázisban

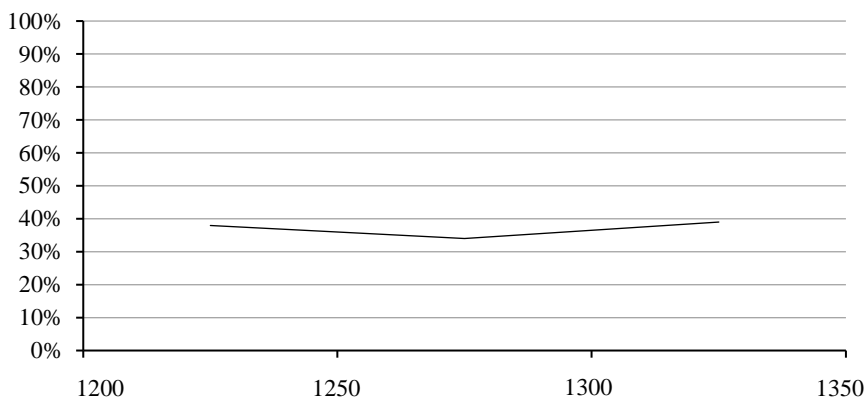
Tekintettel arra, hogy az oklevelek eloszlása az egyes évszázadokban ilyen nagy fokú aránytalanságot mutat, a kronológiai sajátosságok megállapításakor a változatok egymáshoz viszonyított előfordulásának figyelembevétele lehet leginkább eredményes az egyes korszakokban.² Az *i* ~ *ü* szembenállás vizsgálatakor például az *ü*-t tartalmazó adatok abszolút gyakoriságát tekintve azok erőteljes gyarapodásának lehetünk tanúi, az összes (tehát mind az *i*-t, mind az *ü*-t tartalmazó) adatot s azok egymáshoz viszonyított arányát vizsgálva azonban sokkal inkább az *ü-ző* adatok stagnálása tűnik valószínűbbnek (lásd a 2a és a 2b ábrát).

¹ A korai ómagyar kori hangtani nyelvjárási különbségek területi-kronológiai sajátosságainak vizsgálatához forrásanyagként a későbbiekben is ezt az adatbázist használtam.

² Az adatok kronológiai eloszlásából egyúttal az is következik, hogy a 13. század előtti időszak adatai gyakorisági összevetésekre nem alkalmasak, ezért azok figyelembevételétől az ilyen jellegű elemzésekben a későbbiekben eltekintek.

2a. ábra. Az *ü* előfordulásának abszolút gyakorisági viszonyai

2b. ábra. Az *ü* előfordulásának relatív gyakorisági viszonyai

Az oklevelek s ezáltal a bennük szereplő nyelvi adatok egyenetlen kronológiai eloszlása — az összevethetőség itt említett problémái mellett — olyan értelemben is befolyásolhatja a nyelvjárástörténeti vizsgálatok eredményét, hogy abban az időszakban, amikor nagyobb számban állnak rendelkezésünkre helynévi adatok, bizonyos hangváltozási folyamatok akár már le is zárulhattak. A β labializáló hatásaként, annak kiesésével összefüggő labializáció például a helynévi adatok szerint valószínűleg olyan korán zajlott le, hogy az ennek következtében kialakuló kettősségre nem találunk meggyőző adatkárokat, csupán a változás eredményeképpen létrejövő *ü*-ző alakok (például *Köved* 1247: *Kued*, Komárom vm., Gy. 3: 434, *tövis* 1319: *Tuys*, erdélyi Fehér vm., Gy. 2: 188) jönnek elő nagyobb számban a korai ómagyar kori adatok között (de lásd még DUDÁS 2004: 168).

2.3. A nyelvöldrajzi adatok értékelésekor emellett a források területi eloszlásának egyenetlensége is könnyen elbizonytalaníthatja a nyelvöldrajzi adatok

tanúságtételét (TÓTH 2016: 13), mivel bizonyos adatok hiánya a vizsgált területen nem szükségszerűen azonosítható magának a nyelvi jelenségnek a hiányával. A korai ómagyar kori *i ~ é* szembenállás területi sajátosságainak leírása például BENKŐ LORÁND szerint — Szatmár és Sopron vármegyék nyelvtörténeti adatainak korlátozott hozzáférhetősége miatt — kizárólag a későbbi évszázadok forrásainak (így például a Szalkai glosszák, a Soproni levelek és a Szatmári iratok) vallomása révén lehet teljes (1957: 75, 89–90), s ezek alapján az *i*-zés korábbi jelenléte is valószínűsíthető ezeken a területeken.

Nemcsak bizonyos területek adathiányos volta, hanem egyúttal más régiók gazdag adatoltsága is könnyen tévútra vezethet bennünket a hangtani jelenségek területi sajátosságainak leírásakor. Nyitra vármegye például mind az *ü*-zés, mind pedig az *i*-zés területi terjedésének vizsgálatakor sűrűsödési pontként tűnik fel a korai évszázadokban, a vármegye forrásadottságainak ismerete³ azonban joggal tart vissza bennünket attól, hogy kizárólag ennek alapján az adott térséget az említett hangtani változások gócpontjának tekintsük.

2.4. A hangtani szembenállások területi és kronológiai sajátosságainak leírása során a hamis, illetve az átiratban fennmaradt oklevelek adatainak bizonytalan forrásértéke szintén nem kevés nehézséget okozhat. Mindezt jól illusztrálja egy, a Garamszentbenedeki apátság alapítóleveléből való példa. A *Geletnek* településnév korai labiális formájának felbukkanását (1075/+1124/+1217: aliis tribus vilis, scilicet Goznucha, *Gelednuk* et Kerestur, Gy. 1: 444, DHA. 1: 218) az apátság alapítólevelében ugyanis GYÖRFFY GYÖRGY és SZŐKE MELINDA véleménye alapján nem köthetjük a 11. századhoz, mivel az csak a későbbi interpoláció eredményeként kerülhetett a szövegbe (DHA. 1: 216, 217; SZŐKE 2015: 98–99, vö. még DUDÁS 2004: 169). Ez pedig azt is jelenti, hogy az egyes korszakokbeli előfordulási arányok megállapításakor az ilyen természetű oklevelek adataira külön figyelemmel kell lennünk. Ezt a szempontot már csak azért sem mellőzhetjük, mert az utóbbi években a hamis és nem eredetiben fennmaradt oklevelek vizsgálata egyre termékenyebb kutatási területnek bizonyul, ami nagyban javíthatja a nyelvtörténeti adatok nyelvjárástörténeti értékelésének megbízhatóságát is (vö. HOFFMANN 2010, PÓCZOS 2015, 2017, SZŐKE 2015, PELCZÉDER 2015, 2017, KOVÁCS 2018).

Szintén az oklevélírói gyakorlat mélyebb ismeretének szükségességére hívja fel a figyelmet N. FODOR JÁNOS, aki Északkelet-Magyarország kései ómagyar kori hangtani arculatának leírásakor ugyanahhoz az ügyhöz kapcsolódó okleveleket vizsgál annak érdekében, hogy a királyi kancellária és a helyi szervek nyelvhasználatának eltéréseire fényt derítsen. A más-más hatóság által kiállított

³ Elég ehhez például az ország középső része déli területeinek adatait összevetni Nyitra vármegyével, mivel Bodrog, Csanád és Csongrád vármegye adatainak száma a felét sem éri el Nyitra vármegyének.

oklevelekben fellelhető azonos nevek írásmódjának összevetésével rámutat arra, hogy még az eredeti oklevelek esetében is felmerülhet a kétely, hogy a bennük lévő szórványok nyelvileg valóban a nevek által megjelölt területre lokalizálhatók-e (2008: 129–133).

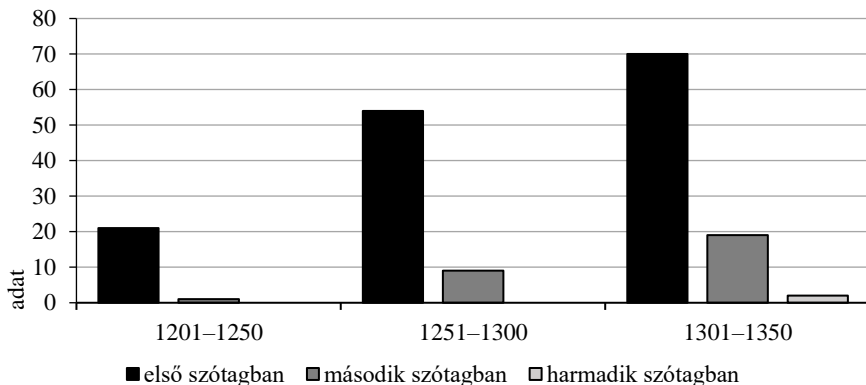
3. Minthogy a korszak helyesírására általánosan jellemző, hogy egy hangot több betű is jelölhet, ugyanakkor egy betű több hangnak is lehet a jele, kézenfekvő, hogy a korszak helyesírási kérdéseinek tisztázása a legtöbb esetben szintén elválaszthatatlan a hangtani jelenségek vizsgálatától.

3.1. Egyes mai nyelvjárástípusok záródó diftongusainak (amelyek BENKŐ véleménye szerint „fonetikailag meglehetősen azonosak középkori diftongusrendszerünk leggyakoribb változataival”) a régi magyar diftongusokkal való esetleges összefüggésének a feltárása például az irodalmi norma monoftongusos jelölés-módja miatt ütközik akadályba (1957: 76).

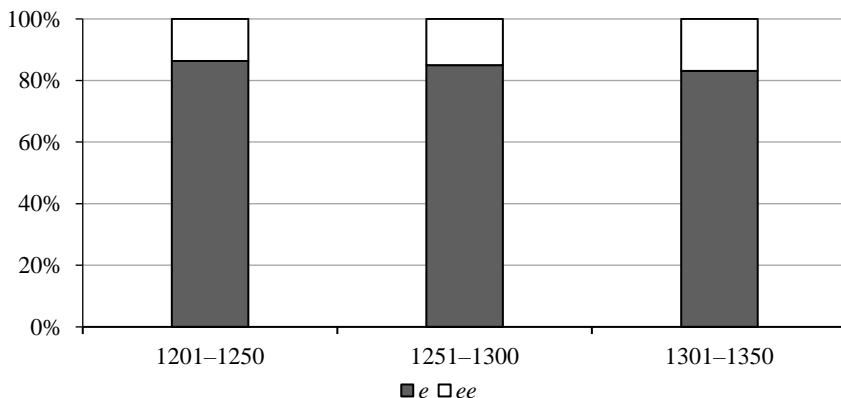
Szintén komoly nehézséget okoz mind az *i ~ ü*, mind pedig az *ë ~ ö* szembenállás vizsgálatakor, hogy a korai ómagyar korban az *i* és *y* betűk hangértéke *i* és *ë*, az *u* hangértéke pedig az *ü* (és több egyéb) mellett *ö* is lehetett, ezért hosszú időn keresztül (egészen az ómagyar kor végéig, amikor is megjelenik az *ö* hang saját jele) nehéz eldöntenünk, hogy *i*-ző és *ü*-ző vagy *ë*-ző és *ö*-ző alakok állnak-e egymással szemben (BENKŐ 1957: 73–74, E. ABAFFY 2003: 326).

3.2. Az *i ~ é* szembenállást mutató lexémapárok konkrét keletkezéstörténeti kategóriába illesztésének gátja szintén elsősorban az az egész korszakra általánosan jellemző helyesírási következtelenség, ami az egy betű = egy hang elvének hiányát jelenti. Ez egyfelől abban nyilvánul meg, hogy az *i* és *é* hangok jelölése a korban gyakran a megfelelő rövid hangokéval egyezik meg (lásd például a Gyulafehérvári Sorok *nepnech* vagy az Ómagyar Mária-siralom *kynzathul* adatát) (KOROMPAY 2003: 289). Igaz ugyan, hogy a 13. század elejétől az *é* hang jelölésében felbukkannak a kettős betűk is (KNEZSA 1952: 54), az ilyen lejegyzésű formák azonban leginkább csak a hangsúlyos szótagbeli *é* hangok lejegyzésére használatosak (lásd a 3. ábrát), s ott is elenyésző mennyiségben adathatók az *e*-s jelölésűekhez képest (lásd a 4. ábrát). Ráadásul számos példát idézhetünk arra is, hogy az *ee* betűkettős *e* hangot jelöl: például *Mezsgye* 1320: *meesde*, Abaúj, HA. 1: 28; *Füzegyköz* 1328: *Fizeegkuz*, Krassó, HA. 3: 71; *Lekence* 1329: *Lekencee*, Kolozs, HA. 3: 54). Különösen gyakori az *ee* betűkapcsolat *e* hangértéke a hangsúlytalan szótagokban, ahol ez a betű meglátásom szerint ugyanolyan arányban jelöl *e* hangot, mint *é*-t.⁴

⁴ Érdekes adalék, hogy bizonyos nevek, névrészek vagy akár közszavak írásmódjában ez a fajta megoldás valamilyen oknál fogva kifejezetten kedvelt. KNEZSA ISTVÁN hívja fel arra a figyelmet, hogy a *Kér*, *Nyék*, *Szecs*, *Bél*, *Hét*, *Pél*, *Lég*, *Péc* nevek vagy névrészek, valamint az *ér* köznévi lejegyzésében igen gyakori, sőt általános az *é* hang *ee*-vel való jelölése (1952: 55–56), de hozzá kell tennünk, hogy legalább ilyen jellegzetes ez a megoldás a *bérc* földrajzi köznévi lejegyzésében

3. ábra. Az *ee* betűkapcsolat *é* hangértékben való jelentkezése a korai ómagyar kori oklevelekben

4. ábra. Az első szótagbeli *é* hang jelölése a korai ómagyar korban

Az, hogy a hosszúság jelölése csak ritkán jelenik meg a korai ómagyar korban, nem meglepő, ha tekintetbe vesszük, hogy azt még a 16. században is csak egy-egy kódexünk, s az is meglehetősen következtlenül jelöli. A kódexeinkben (lásd például a Jordánszky- és az Érdy-kódexet) felbukkanó *ee* jelölésmód ugyanakkor akár félreértésre is okot adhat, mert egyes elképzelések szerint az a hosszúságon kívül a magánhangzó zártságát is jelölheti. A korai ómagyar kori *e*, *i*, *y* betűkkel jelölt adatok kvantitásának megítélésekor tehát azok későbbi hosszúságára, a mai többeli váltakozásokra és az egyes lexémák etimológiájára támaszkodhatunk csupán (BÁRCZI 1958: 62, E. ABÁFFY 2003: 331).

(például *bérc* 1247: *beerch*, Hont, HA. 3: 33, *Kisakasztó bérce* 1329: *beerchy*, Kolozs, HA. 3: 53, *Brizó bérce* 1331/1394: *beerche*, Hont, HA. 3: 34) és a *szék* (például *Széklak* 1237: *Seec*, Bács, KMHsz. 1: 254; *Szék* 1307: *Zeek*, Doboka, HA. 2: 26) névrészt tartalmazó nevek leírásában is.

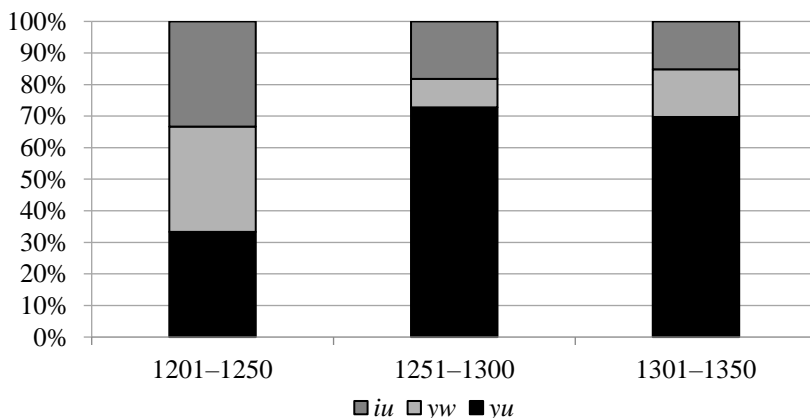
Másfelől mivel a palatális illabiális magánhangzók (az *e*, *ĕ*, *i* hangok) körében az ómagyar helyesírási rendszer két jelet használ három elem jelölésére, bizonyos esetekben az *e* betű mind az *e*, mind az *ĕ* hangokat jelöli. Máskor a probléma kiküszöbölése érdekében a jelölésmód felfelé tolódik, s az *ĕ* hang lejegyzésére egyes nyelvemlékekben az *i* (vagy az annak megfelelő *y*) használatos (lásd például a Halotti beszéd *gimilcictul* [gyimilcsiktül ~ gymēlcsēktül] adatát, KOROMPAY 2003: 288). Ez utóbbi jelenséget a helyesírás konzervativizmusa is előhívhatja, vagyis a nyíltabbá válás következtében *ĕ*-vel hangzó formák igen gyakran *i* (*y*) betűkkel lehetnek lejegyezve. És minthogy a hosszú magánhangzók jelölésére leggyakrabban a megfelelő rövid magánhangzók szolgálnak a korban, a probléma az *i* ~ *ĕ* szembenállást éppúgy érinti, mint az *i* ~ *ĕ* kettősséget.

3.3. Az egyes betűk hangértékének megítélése mellett bizonyos betűkapcsolatok olvasata is kétségessé teheti az ómagyar kori hangtani szembenállások értékelésének hitelét. Az *i* ~ *ü* szembenállás körébe vonható példák megítélésekor például az *iu*, *yw*, *yu*, (ritkábban) *iv*, *iw*, *yv* betűkapcsolatot tartalmazó adatok okoznak problémát, azok hangértéke ugyanis *ü*, *ű* és *iü* egyaránt lehet, például: *fűz* 1347: *Fiuzy* (Abaúj, KMHsz. 1: 107), *Füzér* 1324>1363: *Fiuzer* (Abaúj, KMHsz. 1: 106), 1327/1378: *Fiwzerpatak* (Abaúj, HA. 1: 25), 1270/1272/1476: *Fyvzer* (Abaúj, KMHsz. 1: 106), *kis* 1331>1358: *Kyusida* (Abaúj, KMHsz. 1: 157). A kérdés azért különösen lényeges az *i* ~ *ü* szembenállás vizsgálatában, mert bizonyos lexémák esetében a korai ómagyar korban a labiális forma meglétét az illabiális változat mellett (egyértelműen *ü*-zést mutató adatok hiányában) csak az ilyen betűkapcsolatot tartalmazó adatok alapján feltételezhetjük, például: *fül* 1268/1347: *Fyul* (Komárom, HA. 3: 61), *Fűtő* 1318: *Fyuhteu* (Fejér, Gy. 2: 423), *Füzege* 1275/1281: *Fiuzeg* (Pest, HA. 4: 71), *Füred* 1272: *Fyured* (Komárom, Gy. 3: 416).

Az *iü* diftongus fejlődése az egyes nyelvjárásokban más-más irányba ágazhat el (E. ABAFFY 2003: 340–341), s ennek során *i*, *é*, *ő*, *ű* hangokká monoftongizálódhat, az egyes változási irányokban pedig a monoftongizáció természetesen nem egyszerre következik be. A bennünket közelebbről érintő *iü* > *ű* folyamat BÁRCZI véleménye szerint igen korai, a 12. században, legkésőbb a 13. század elejére megvalósult (BÁRCZI 1958: 91–92, 1967/2002: 170–171). KNIEZSA ISTVÁN szintén úgy véli, hogy a kancelláriai helyesírás harmadik korszakában, vagyis a tatárjárástól az Anjou-kor végéig — éppen a monoftongizáció addigra történő lezajlása miatt — az *iu*, *yu*, *yw* már nem diftongust, hanem *ü*, *ű* monoftongust jelöl (1952: 51–52). Fontos körülmény tehát, hogy az általam vizsgált adatállományban az ilyen helyesírású adatok kisebb hányada a 13. században (például: *fűz* 1295: *meghefyuz*, Heves, HA. 3: 27, *kis* 1256: *Kyusret*, Abaúj, HA. 1: 27, *Kürt* 1260: *Kyurth*, Komárom, Gy. 3: 435), zöme pedig a 14. században jelentkezik, vagyis a fenti elképzelések alapján az ezekben jelentkező betűkapcsolatok

feltételezhetően monoftongust jelölnek. Mivel azonban ezeknek az adatoknak az értékelését illetően csupán kutatóinknak a monoftongizáció kronológiai sajátosságait taglaló korábbi megállapításai állnak a rendelkezésünkre, érdemes megvizsgálunk az ezeket a betűkapcsolatokat tartalmazó adatokat behatóbban is.

Ha az ilyen helyesírású adatok kronológiai és gyakorisági sajátosságait szemügyre vesszük, igen feltűnő eltéréseket tapasztalhatunk: az egyes betűkapcsolatok közül ugyanis az idő előrehaladtával az *yu* egyértelmű dominanciája rajzolódik ki (lásd az 5. ábrát). Az *yu* betűkapcsolattal írott adatok között pedig leggyakrabban éppen azoknak a lexémáknak az előfordulásait találjuk meg, amelyekben nem feltételezhetjük a diftongus egykori meglétét, mivel az adott elem később sem hangzott hosszú magánhangzóval (pl. *kis*, vö. ÚMTsz. 3: 359–360), ami azért fontos körülmény, mert az *iü* diftongus mindig hosszú magánhangzóvá alakult tovább. Ezekben az esetekben tehát még nagyobb bizonyossággal tehetjük le a voksunkat a megfelelő betűkapcsolat *ü* hangértéke mellett (DUDÁS 2003: 120). Az *yu* jelölés hangértékét illetően azonban bizonyos lexémák ügyében nyitva kell hagynunk a kérdést. A mai nyelvjárási *fizes*, *fűzes* adatok (vö. FKNT. 154) vallo-mása alapján például bizonytalan az olvasata a korai ómagyar kori *fyuzes* előfordulásoknak.

5. ábra. Az *iu*, *yw*, *yu* betűkapcsolatot tartalmazó korai ómagyar kori adatok gyakorisága

4. Fontos mindemellett szem előtt tartanunk azt is, hogy a korai ómagyar korban (ahogyan a későbbi korokban is természetesen) a hangtani szembenállások között változásviszony is lehet, ami nagyban megnehezíti az egyes formák keletkezéstörténetének megítélését. Így például a korai ómagyar korban az *i ~ ü* szembenállást tükröző adatpárokat nemcsak a fent említett helyesírási következetlenségek miatt nehéz elkülönítenünk az *ě ~ ö* változatokat mutatóktól (BÁRCZI 1958: 58), hanem azért is, mert a nyíltabbá válás eredményeképpen az *i ~ ü* szembenállást

valójában az $\ddot{e} \sim \ddot{o}$ váltotta fel, s így némelyik $\ddot{e} \sim \ddot{o}$ kettősséget tükröző adatpár korábbi $i \sim \ddot{u}$ szembenállás folytatója is lehet. A jelenség összetettségét illusztrálja a korábbi *szimis* alak hangalaki fejlődése, amelyből az egyik nyelvjárásban labializációval *szümüs*, egy másik nyelvjárásban pedig nyíltabbá válással *szēmēs* forma alakult. Ebből következően a 13. századtól jelentkező *szömös* alakok (nyíltabbá válással vagy labializációval) a *szümüs* és a *szēmēs* formából egyaránt létrejöhetnek (BENKŐ 1957: 73, E. ABAFFY 2003: 326).

Az egyes lexémák keletkezéstörténetének megítélésében talán a legkézenfekvőbb fogódzó az adatok kora lehet, minél későbbi ugyanis a labiális forma, annál valószínűbb, hogy ez az $\ddot{e} > \ddot{o}$ labializáció következtében alakult ki, ennek a változásnak a kezdete tudniillik későbbre tehető, gyakran csak a 16. században mutatkozik meg az adatokban (DUDÁS 2004: 169). A labiális forma felbukkanásának időpontja azonban csak részben jöhet a segítségünkre akkor, amikor annak eredetere vagyunk kíváncsiak. Az l + dentális vagy palatális zárhang előtt bekövetkező $\ddot{e} > \ddot{o}$ labializációra például jóval korábbi adatok is a rendelkezésünkre állnak: 1269: *Banafeuld*, 1353: *Zeuldwar*, 1275/1281: *Zederiesuolg*, 1324: *Heulgku* (OKI Sz., BÁRCZI 1958: 59, E. ABAFFY 2003: 326).

5. Az egyes hangtani szembenállások tehát kialakulásukat tekintve igen összetettek lehetnek. Ilyen heterogén jelenség keletkezéstörténeti szempontból például az $i \sim \ddot{u}$ és $e \sim \ddot{o}$ labiális–illabiális szembenállás mellett az $i \sim \acute{e}$, valamint a diftongusos–monoftongusos kettősség is. Mivel pedig az egyes változási folyamatok eredményeképpen létrejövő keletkezéstörténeti kategóriák mind kronológiai, mind területi szempontból eltérő sajátosságokat mutathatnak (vö. BENKŐ 1957: 74, 75, 76), azok elkülönítése, s az egyes lexémák azokba történő besorolása elengedhetetlen az ilyen jellegű vizsgálatok során. Az etimológiai elemzés szükségességét jól mutatják az olyan helynevek, mint például az erősen labializáló Bars vármegyei *Geletnek* település neve, amelynek csak \ddot{u} -vel és (az i -ből nyíltabbá válással keletkező) e -vel maradtak fenn adatai, szláv etimonja azonban a korábbi i -ző változat (vagyis korábbi $i \sim \ddot{u}$ szembenállás) meglétére is következtetni enged, vö. szlk. *Hlinik* hn. (DUDÁS 2004: 171, TÓTH 2001: 197, 213).

6. A korai ómagyar kori hangtani szembenállások leírásához használható forrásanyagokhoz és az azokból nyert korábbi eredményekhez való óvatos viszonyulást tehát számos tényező teszi indokolttá. És bár nyilvánvaló, hogy ezeknek a körülményeknek a teljes mértékű kiiktatása nem lehetséges, az olyan módszerekkel, mint például az adatok egymáshoz viszonyított gyakoriságának és kronológiájának a figyelembevételre, véleményem szerint közelebb kerülhetünk a megbízható eredményekhez. A korai ómagyar kori hangtani jelenségek területi és kronológiai sajátosságainak meglehetősen időszerű újragondolását a minden eddigi korpusznál nagyobb adatállomány ismerete szintén nagyban előmozdíthatja. Ez a háttértényező pedig nem pusztán a jelenségekre való nagyobb rálátást biztosítja, de

olyan irányú módszertani felismerésekhez is vezethet a történeti dialektológiában, mint amit a modern dialektometriai kutatásokban eredményezett. Azt látjuk ugyanis, hogy míg a korábbiakban ezen a területen a kellően nagy számú adat hiánya miatt a történeti összefüggések feltárásában a hangrendszerben elszigeteltebb, kisebb hatóerejű jelenségek szerepe állt előtérben, addig VARGHA FRUZSINA SÁRA dialektometriai elemzése megfelelő mennyiségű adat birtokában a nagy hatókörű, gyakori fonetikai jelenségek szerepét hangsúlyozzák nemcsak a nyelvjárási törésvonalak meghatározásában, hanem a nyelvjárások közti történeti kapcsolatok feltárásában is (2017: 108).

Irodalom

- E. ABAFFY ERZSÉBET 2003. Hangtörténet. In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC szerk., *Magyar nyelvtörténet*. Budapest, Osiris Kiadó. 106–128, 301–351.
- BÁRCZI GÉZA 1947/1980. Régi magyar nyelvjárások. In: BÁRCZI GÉZA: *A magyar nyelv múltja és jelene*. Budapest, Gondolat Kiadó. 298–348.
- BÁRCZI GÉZA 1958. *Magyar hangtörténet*. Második, bővített kiadás. Budapest, Tankönyvkiadó.
- BÁRCZI GÉZA 1967/2002. Hangtörténet. In: BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND–BERRÁR JOLÁN szerk., *A magyar nyelv története*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 95–180.
- BÁRCZI GÉZA 1963/1975. *A magyar nyelv életrajza*. Harmadik kiadás. Budapest, Gondolat.
- BENKŐ LORÁND 1957. *Magyar nyelvjárástörténet*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- DHA. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Diplomata Hungariae Antiquissima I*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992.
- DUDÁS GYÖRGYI 2003. Az ómagyar kori *i > ü* labializációról. *Magyar Nyelvjárások 41*: 117–128.
- DUDÁS GYÖRGYI 2004. A szóvég felől induló labializáció az ómagyar korban. *Helynévtörténeti Tanulmányok 1*: 167–182.
- FKnT. = BÁBA BARBARA–NEMES MAGDOLNA, *Magyar földrajzi köznevek tára*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 32. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014.
- N. FODOR JÁNOS 2008. Északkelet-Magyarország személyneveinek komplex nyelvi elemzése (1401–1526). Doktori értekezés. (Kézirat.) Budapest.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza 1–4*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963–1998.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1977. *István király és műve*. Budapest, Gondolat.
- HA. = HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA, *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból 1–4*. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debreceni Egyetemi Kiadó, 1997–2017.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010. Dél-dunántúli helynevek a pécsi püspökség alapítólevelében. In: NÉMETH MIKLÓS–SINKOVICS BALÁZS szerk., *Tanulmányok Szabó József 70. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. 77–82.

- KMHsz. = HOFFMANN ISTVÁN szerk., *Korai magyar helynévszótár 1000–1350. 1. Abaúj–Csongrád vármegye*. A Magyar Névtudományi Kiadványai 10. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, 2005.
- KOVÁCS ÉVA 2018. *A Százdi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. A Magyar Névtudományi Kiadványai 48. Debrecen, Debreceni Egyetem Kiadó.
- KOROMPAY KLÁRA 2003. Helyesírás-történet. Az ómagyar kor. In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC szerk., *Magyar nyelvtörténet*. Budapest, Osiris Kiadó. 281–300.
- KNIEZSA ISTVÁN 1952. *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- MOÓR ELEMÉR 1944. *A honfoglaló magyarság megtelepülése és a székelyek eredete*. Szeged, Somogyi-Könyvtár és Városi Múzeum.
- OKISZ. = SZAMOTA ISTVÁN–ZOLNAI GYULA, *Magyar oklevél-szótár. Pótlék a Magyar Nyelvtörténeti Szótárhoz*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1902–1906.
- PELCZÉDER KATALIN 2015. A Bakonybéli összeírás nyelvtörténeti forrásértéke. *Helynévtörténeti Tanulmányok 11*: 55–68.
- PELCZÉDER KATALIN 2017. *Kajár birtok helynevei a Bakonybéli összeírásban*. *Magyar Nyelv 113*: 210–225.
- PÓCZOS RITA 2015. A Pécsi püspökség alapítólevelének szórványai: *Lupa, Kapos*. *Helynévtörténeti Tanulmányok 11*: 69–83.
- PÓCZOS RITA 2017. A Pécsi püspökség alapítólevelének szórványai: *Ozora, Győr*. *Helynévtörténeti Tanulmányok 13*: 117–142.
- RÁCZ ANITA 2005. Népnevek és helynevek. Tézisek egy kutatási programhoz. *Névtani Értesítő 27*: 143–151.
- RÁCZ ANITA 2006. Törzsnévi eredetű helyneveink nyelvi kérdései. *Helynévtörténeti Tanulmányok 2*: 9–29.
- SOLYMOSI LÁSZLÓ 2006. *Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban*. Budapest, Argumentum Kiadó.
- SZŐKE MELINDA 2015. *A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata*. A Magyar Névtudományi Kiadványai 33. Debrecen, Debreceni Egyetem Kiadó.
- TESz. = BENKŐ LORÁND főszerk., *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1–3*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967–1976.
- TÓTH VALÉRIA 2001. *Az Árpád-kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára*. A Magyar Névtudományi Kiadványai 4. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- TÓTH VALÉRIA 2016. *Személynévadás és személynévhasználat az ómagyar korban*. A Magyar Névtudományi Kiadványai 38. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- ÚMTsz. = B. LŐRINCZY ÉVA főszerk., *Új magyar tájszótár 1–5*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979–2010.
- VARGHA FRUZSINA SÁRA 2017. *A nyelvi hasonlóság földrajzi mintázatai. Magyar nyelvjárások dialektometriai elemzése*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.

Methodological Problems in the Description of Phonological Dialectal Differences in the Old Hungarian Era

When providing a description of the trends in phonological changes in the early Old Hungarian Era and the regional and chronological attributes of the resulting phonological dialectal differences, scholars have so far relied primarily on data related to early tribes' names, today's dialects, as well as evidence provided by related languages and elements borrowed from others. In my paper I partly discuss the possible use and limitations of these source materials in studies of historical dialectology. It is also clear, however, that we need to be careful also when using historical data found in charters as points of reference in such studies. Therefore, the question of the source value of historical linguistic data from the early Old Hungarian Era in the field of historical dialectology is addressed in great detail in this paper.

Keywords: historical dialectology, source materials, phonological contrast

A suksükölő igeragozás

SINKOVICS BALÁZS

1. Bevezető

A mai magyar beszélőközösségben az egyik legmegbélyegzettebb nemstandard változat a suksükölésnek nevezett jelenség, vagyis ha a beszélők a *t* végű igék esetében a kijelentő mód határozott ragozásában a felszólító móddal egyező alakokat használnak. Tanulmányomban e nyelvi jelenség keletkezésének és a megbélyegzés kialakulásának történetét mutatom be. Először ismertetem a nyelvi változókat, ezután a történeti, illetőleg nyelvjárástörténeti adatokat a 19. század végéig, majd a 20. századi nyelvjárási és szociolingvisztikai kutatások eredményeit és tanulságait, végül a nyelvi megítélés és a megbélyegzés alakulását napjainkig.

A standard magyarban a *t* végű igék egyes határozott ragozású kijelentő módú alakjai különböznek a felszólító módúaktól, a nemstandard magyarban azonban a megfelelő alakok azonosak. Vagyis magas hangrendű igék esetében többes szám első személyben, mély hangrendű igék esetében pedig egyes szám harmadik személyben és a többes számú paradigma minden tagjában a standard felszólító módú alakokkal azonos formák jelennek meg a kijelentő mód jelen idő határozott ragozásában (*megadhassa, megadhassuk, megadhassátok, megadhassák* a standard *megadhatjuk, megadhatják* stb. helyett). Ez utóbbi az egyik legerősebben stigmatizált nemstandard változat, ezért stigmatizált magyar felszólító módnak nevezhetjük (vö. VÁRADI–KONTRA 1994, KONTRA 2003a: 77). A *t* végű igéken belül külön kell választani az *sz*t végű igéket, mivel az adatok alapján aki suksüköl, az szukszüköl is, vannak azonban olyan beszélők, akik csak szukszükölnek, de nem suksükölnek (CSERNICKÓ 2002, KONTRA 2003b: 131–145, VARGHA 2007: 280–282).

2. Történeti adatok

A jelenség kialakulásával, elterjedésével részletesebben mindezidáig csak KOVALOVSZKY MIKLÓS foglalkozott (1953a, 1956, 1959), véleményem szerint meglehetősen elfogult nyelvművelő szemszögből. A kérdést a magyar igeragozás

története kapcsán tárgyalta már MELICH JÁNOS (1913) és HORGER ANTAL (1931) is. Ez utóbbi két szerző kivételével a nyelv művelő munkákat nem számítva nyelvészek hosszú ideig alig foglalkoztak a kérdéssel, csak az élőnyelvi kutatások kapcsán került újra látókörükbe (pl. KONTRA 1991b, KONTRA–VÁRADI 1991, BALOGH 1997, KASSAI 1998, CSERNICKÓ 2002, KONTRA szerk. 2003, VARGHA 2007).

Szociolingvisztikai szempontból indokolt egy suksükölő és egy szuksükölő változó elkülönítése, történetileg és nyelvjárástörténetileg viszont a két típust nem könnyű szétválasztani. A történeti forrásokban az erre a nyelvi jelenségre vonatkozó írott adatok olyan ritkák, hogy egy szövegben csak egy-egy adat bukkan föl, a nyelvjárási gyűjtésekben pedig a legtöbb esetben nem kérdeztek rá külön a *mgh/msh + t* és a *mgh + szt* végű igékre, így többnyire csak a suksükölő adatokra lehet támaszkodni, és a nyelvatlaszok nagy részében is csak suksükölő igealakokra találunk példát (vö. SINKOVICS 2010).

A nyelvészek már a 19. század végén fölfigyeltek a szóban forgó jelenségre, minden bizonnyal azért, mert az 1870-es évektől megszorodnak a nyelvjárási leírások, és ezt a ragozási sajátást is sokfelé rögzítik. SIMONYI, majd HORGER mutatott rá arra, hogy ez egy teljesen természetes analógiás alakulás, hiszen a *t* végűek kivételével a legtöbb mély hangrendű ige egyes szám harmadik személyű és többes szám első, második és harmadik személyű, valamint a magas hangrendűek többes szám első személyű felszólító módú alakjai azonosak a megfelelő kijelentő módú határozott alakokkal, ezek analógiájára pedig a *t* végű igék is könnyen fölvettek a felszólító mód mellé a kijelentő jelentést (SIMONYI 1895: 618, HORGER 1931: 137–138, lásd még ZOLNAI 1889: 22).

Az ősmagyar és ómagyar kori különféle változások azt eredményezték, hogy az igék jelentős részében a felszólító mód és a határozott ragozás kijelentő módja egybeesett minden olyan esetben, amelyben a határozott személyrag tartalmazta a *j*-t (lásd E. ABAFFY 1991: 142, 1992: 140–144, 191–192, 2003: 311). Kivételt képeznek ez alól a *t* végű igék, mivel a *t + j* összeolvadás a felszólító módban már az ősmagyar korban megtörtént, és hangkörnyezettől függően hol hosszú *ss*, hol hosszú *ccs* lett az eredmény (a részleteket lásd FORGÁCS 2001: 371–375). A határozott ragozásban azonban az összeolvadás csak az ómagyar korban ment végbe, és a *t + j* kapcsolat összeolvadása magánhangzóközi helyzetben ekkor már nem hosszú *ss*-et, hanem hosszú *tty*-t eredményezett (vö. *bottya*, *akarattya*, illetőleg *láttyuk*, *taníttjuk*). Ezzel magyarázható a felszólító és a kijelentő mód közötti eltérés, a *lássuk* ~ *láttyuk*, *taníccsuk* ~ *taníttjuk* kettősség.

A *t* végű igéknek ez a kivételes viselkedése analógiás hatásra több nyelvváltoztatban kezdett eltűnni. Mivel a legtöbb ige azonos alakú határozott ragozás kijelentő és felszólító módban (*várja*, *mossa*, *mondja* stb.), így a kivételes viselkedésű *t* végűek esetében is a felszólító móddal alakilag egyező formákat kezdtek használni. Vagyis ha a magyar igeragozás történetét nézzük, akkor a suksükölés „a nyelv belső egyszerűsödési folyamata”, amely az igeragozásban az ősmagyar

kortól napjainkig tart (HEGEDŰS 2005: 133).¹ Legújabbán KÁDÁR EDIT vetette föl, hogy kialakulásához az is hozzájárulhatott, hogy a felszólító móddal alakilag egyező kötőmód átterjedt más kontextusokra. Számos példát elemezve meggyőzően érvel amellett, hogy a székely és a moldvai csángó nyelvváltozatok esetében ezt a folyamatot a román nyelvi hatás erősíthette (2014: 65–72).

Nehéz megmondani, hogy a *t* végű igéket érintő egyszerűsödés mikor kezdődött, eddigi kutatásaim alapján feltételezhető, hogy mind a suksükölő, mind a szuksükölő formák az írásbeliség normáján kívülre kerültek, a 18. század vége előttről ugyanis mindössze néhány példa van erre a nyelvi formára. Az elsőt SIMONYI a Székely oklevéltárból közli 1555-ből, a székely nemzeti gyűlés által összeírt törvények szövegéből:² *idegennek semmijét el nem adhassa, sem el nem vallhatja* (SzO. 2: 121, SIMONYI 1895: 619, SzT. 5: 418b).³ A másikat először MELICH közli a Döbrentei-kódexből:⁴ *Azertes ki a l e y l a magat allania. laffa hog ne effek* (DöbrK. 361, MELICH 1913: 109, vö. E. ABAFFY 1992: 213). A Simonyi által fellelt adat arra utal, hogy a jelenség nem új keletű, és hogy már akkor is variábilis volt a két forma, hiszen egy mondaton belül szerepel egy suksükölő és egy nem suksükölő igealak: *sem el nem adhassa ~ sem el nem vallhatja*. Ugyanebből az időből származik egy — a 20. századot megelőzően eddig egyetlen — hiperkorrekt alak: 1557: *kerem k. hogy k. zabadetthya megy zegenynek banffy wramtwl barmath* (TERBE 2013: 171).

Az Erdélyi magyar szótörténeti tárban suksükölő adatra lehet ugyan bukkanni a 16–17. századból,⁵ de a *t* végű igék szócikkeiben az igen gyakori *ty*-s formák mellett feltűnően kis számban, és a példák egy része kötőmódként is értelmezhető: 1571: *és istrángot hoztanak ele kyvel fel akazzak, fel akasztasara harangoztanak* (SzT. 3: 845a),⁶ 1637: *Faszierzambol attunk előben az kett Aruanak az kiben*

¹ HEGEDŰS ATTILA arra is felhívja a figyelmet, hogy a kijelentő és a felszólító mód közötti analógiás kiegyenlítődést más esetekben is megfigyelhetjük, és nyelvjárási szövegközlésekből idéz adatokat arra, hogy kijelentő módban a felszólítóval egyező formákat használtak az adatközlők: kijelentő módú *sűrűzze, ritkázza, kivigyük* stb. (2005: 132–133). A nyelvátlaszok adatainak e szempontból való áttekintését lásd SINKOVICS 2010.

² A székely nemzetnek a törvénykezést és igazságszolgáltatást illető régi szokásos törvényei, melyeket a székely nemzeti gyűlés összeírt, s Kendi Ferenc és Dobó István erdélyi vajdának bemutatván azok által megerősítettet. Székelyudvarhely, 1555. április 28. A 19. század eleji kiadások a vonatkozó részt másolatokból és különbözőképpen közlik (RUMY 1817: 329, VAJDA 1830: 253), de a vélhetőleg az eredetiből kiadott változatban „el nem adhassa” áll (SZÉKELY 1818: 43).

³ A Szótörténeti tár egy másik helyen más formában idézi: *semmijét el ne adhassa* (SzT. 1: 87).

⁴ A Döbrentei-kódex az egyik első *i*-ző nyelvmélek, másolója, Halábori Bertalan Bereg vármegeből származik.

⁵ A gyakorisági szótárak (SzGySz., ÚGySz.) alapján a 40 leggyakoribb *t* végű igét, ezek *-hat/-het* és *-tat/-tet* képzős alakjait és a *be, ki, el, meg, fel, le* igekötős változataik szócikkeit néztem át.

⁶ A tágabb szövegekörnyezet: *es istrángot hoztanak ele kijvel fel akazzak, fel akasztassara harangoztanak, akasztanij indultak vele, es keozben attijaffiai sok keonijergessel zabaditottak meg* (SzO. 2: 325–326).

feier Ruhaiokat tarcsyak Egy Eoregh fekü regi feier ladat (Kolozsvár, SzT. 12: 942a). Utóbbi két példában a *tartsák* lehetne kötőmódú is, ha a kötőszó (*kivel* és *az kiben*) a *hogy* azzal, illetőleg *hogy abban* szerepében áll. 1672: *a Czehet jo modgyaval tudhassak gubernalni es gongyat viselni* (Dés, SzT. 13: 603a). 1692: *húti sem tartotta azt hogy olyan embert haborgasson annak marhajat hajcsa be a ki a' maga földén kötelen tarcsa marhajat* (Dés, SzT. 12: 950a). Megjegyzendő, hogy a *tartsa* ige itt is mellékmondatban fordul elő.

Kétségtelenül a legérdekesebb egy 1624-ből származó adat.⁷ Egy nyelvkönyv hátsó kötéstáblájára székely betűkkel magyar szöveget írt a tulajdonosa. A megjegyzés olvasata: *Ez tüke Farkaslaki Mátyásé, ez az könyő. Ha ki ellopja, felakasszák* (SÁNDOR K. 2014: 247). A *felakasszák* szó az eddig ismert legkorábbi biztosan szukszükölő adat (SÁNDOR K. 2014: 248), saját gyűjtésemben a következő (az 1571-es mellékmondatbeli *kyvel fel akazzak* kivételével) majdnem száz évvel későbből, 1717-ből való: *A sövényfalvi Gáton és malmon aloll levő magyar és oláh szerben levő fundusokban hova való gát dagassza, tolja fel a vizet* (Sövényfalva, SzT. 3: 871a).

A sukszükölő alakok írott szövegekben a 18. század vége előtt rendkívül ritkán fordulnak elő,⁸ mivel azonban a 19. századi nyelvjárási adatok alapján Erdélyben és a Szeged környéki nyelvjárásokban általánosnak mondják, és meglehetősen nagy területen volt már használatos akkoriban is, feltehetően korábban keletkezett. Az, hogy írott szövegekben nem fordul elő, magyarázható azzal, hogy már korábban is stigmatizált lehetett, de az is lehetséges, hogy olyan nyelvi változóról van szó, amely a szóbeliségben nem volt stigmatizált, de az írott nyelvi normán kívül esett.

3. Nyelvjárástörténet

Eddigi ismereteink szerint először GYARMATHI SÁMUEL említi Nyelvmestereiben mint a székely nyelvjárás sajátosságát: „Lássá ked komé, hogy Panna nem mene ám Están bátyhoz az az Látja kegyelmed komám uram hogy Anna nem mene István Bátyámhoz” (1794/2: 77, nem idézi, csupán hivatkozza SIMONYI 1895: 619). A *lassa* itt más feltűnő nyelvjárási sajátosságokkal együtt fordul elő, ez pedig arra utal, hogy GYARMATHI szerint azok használják, akik erősen nyelvjárásian beszélnek. KRIZA JÁNOS a Vadrózsákhöz készített jegyzeteiben azt

⁷ Köszönöm Sándor Klárának, hogy felhívta erre az adatra a figyelmemet.

⁸ A fentebb idézettekén kívül az 1700-as évekből összesen még további három adatra bukkantam: 1748: *Csak a Patak válaszsza el a Kantától* (SzT. 3: 66a), 1761: *Szántó Földet [...] az eke út vállossza meg*, 1775: *Északról az Málnási Erdőtől válaszsza meg az Heresz pataka* (SzT. 8: 1262a). Sem sukszükölő, sem szukszükölő alakot nem találtam az udvarhelyszéki törvénykezési jegyzőkönyvekben (1569–1600, SzOkl. 1–3), sem a magyarországi boszorkányperek Csongrád megyéből (SCHRAM 1970: 225–347) és az erdélyi vármegyékből származó irataiban (BESSENYEI szerk. 1997, 2000, KISS-PÁL-ANTAL szerk. 2001).

írja, hogy az egész székelység a *t* végű igéknél a felszólító módot használja kijelentő mód helyett minden olyan esetben, amikor a ragban a *j* elem megjelenik: *lássá, lássuk, lássátok, lássák*, illetve *üssük* (1863: 555), s megemlékezik arról is, hogy a csíki-gyergyói az *eszik, iszik, vesz, visz, tesz, hisz* igéknél is így jár el: *nem igyam meg, nem vigyem el* (1863: 557). RUBINYI MÓZES a moldvai csángók nyelvjárásának bemutatása során írja azt, hogy a *t* végű igék kijelentő módjában a felszólító mód használata általános, „teljesen kiszorította a köznyelvi alakot” (1901: 114). Ezt megerősítik a moldvai csángó nyelvatlasz adatai is. A standarddal egyező forma csak néhány kutatóponton tűnik föl, mindenhol suksükölő alakok mellett egy-egy adatként, egyébként a kijelentő mód határozott ragozás mindenhol egybeesik a felszólító mód határozott ragozású alakokkal (MCsNyA.).

A Magyar Nyelvészetben és a Magyar Nyelvőrben a 19. században megsza-
porodó nyelvjárási adatközlések Erdélyen kívül is egyre több helyről adatolják
ezt a ragozási sajátást. A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése című
monográfiájában BALASSA JÓZSEF (1891) azt írja, hogy „néhány nyelvjárás” a *t*
végű igék felszólító módú alakjait használja kijelentő módban. Erdélyen kívül a
jelenség gócpontjaként a Szeged vidéki nyelvjárást nevezi meg, szerinte innen
már a 18. században átterjedhetett a Temesközbe⁹ és a Dráva vidékére. KÁL-
MÁNYra hivatkozva BALASSA azt írja, hogy Szegeden a nép „küzd a kétféle ej-
téssel”, az irodalmi forma mellett megvan a másik változat is, de az irodalmi a
győztes (1891: 51).¹⁰ BALASSA szerint Csanád, Békés, Csongrád megyékben
szintén megtalálható ez a jelenség, Hódmezővásárhelyen azonban már nem (51),
és a Duna–Tisza közén csak a Bács megyei nyelvjárásban van meg (62–63).

Az is figyelemre méltó, amit a drávaközi nyelvjárásokról ír BALASSA. A sár-
közi, az alsódrávai és a felsődrávai, valamint a szlavóniai nyelvjárásban is hasz-
nálják a felszólító alakokat kijelentő módban. Példái között azonban nemcsak a
hazavigyük, a diót verjünk, engegye található meg, hanem a *lássá, roncsa, ta-
niccsák* is, habár BALASSA szerint a mélyhangú igéket ott úgy ragozzák, hogy
ránti, huzi, adi (1891: 52, 54, 57). Ez azt mutathatja, hogy mindkét alak (ti. a
ránti és a *ránca* is) használatos kijelentő módban.¹¹ BALASSA szerint megtalál-
ható a suksükölés a mátyusföldi és a csallóközi nyelvjárásban (92), valamint elő-
fordul a Hernád vidékén (87). Fejér megyében már kezd terjedni, de még nem
mondható általánosnak (43). A székely nyelvjárás általános ismertetésénél

⁹ Ez a „szegedi kirajzás” területe, a török visszaszorítása után a Délvidék számos települését né-
pesítették be Szegedről.

¹⁰ KÁLMÁNY az idézett helyen csupán annyit ír, hogy Szegeden két nyelvjárás keveredik, és talán
a kijelentő mód határozott ragozású alakok alapján lehet őket elkülöníteni, de ezt szerinte még további
adatgyűjtéssel kellene tisztázni (1882: 231).

¹¹ Analógiás hatás itt nem érvényesül. Az utalhat a suksükölés földrajzi terjedésére, hogy a külön-
böző formák egymás mellett voltak használatosak, vagy arra, hogy az adatok, a feljegyzések nem
pontosak.

szintén kiemeli ezt a sajátsgot (100–101), de a marosszéki nyelvjárás jellemzősekor már azt írja, hogy ritkán használja a felszólítót a kijelentő mód helyett, gyakoribb a (standarddal egyező) *láttya, rontya, taníttyuk* forma (102). SIMONYI 1895-ben, a Tüzetes magyar nyelvtanban BALASSÁT szó szerint idézi, de Fejér megye után zárójelben közbeszúrja: „és Veszprém megyében” (SIMONYI 1895: 619). 1934-es nyelvjárásánában HORGER már a következőképpen fogalmaz: „[A magyar ige] némely tárgyas ragozású felszólító alakjai a magyar nyelvterület legnagyobb részének nyelvjárásaiban e funkciójukon kívül még jelentő módú funkcióban is használatosak [...] A magyar nyelvterületnek talán csak legészakibb sávján (kb. Máramaroszigettől Pozsonyig) és Dunántúl északnyugati részén nincsen meg” (1934: 136–137).

A 20. század elején a városok nyelvében is megjelent. Erre utal legalábbis az, hogy KEMENES PÁL a nyelvjárásoktól független budapesti nyelvi sajátsgának tartja az „úgy is *tudhassa*, mit csináljon [...] nem *láthassa* [...] *tanítsa*” alakokat (1916: 375). KAIBLINGER FÜLÖP polgári iskolai szakfelügyelőként az 1910-es években Budapest perifériáján hallotta sokszor: *Péter kinyissa az ajtót* (1954: 150). Szintén a városi alsó rétegek nyelvhasználatára jellemző sajátsgként jelenik meg Szép Ernő Lila ákácában (1919), amelyben Tóth Mancsi (varrónő, táncosnő) beszédét a *mér, belegyön, aztat, szokok, mink* mellett a *lássá, tudhassa* alakokkal illusztrálja az író (1975).¹²

A szépirodalomban a suksükölés először a színművekben jelentkezik. A reformkor nyelvéről írva TOMPA JÓZSEF csupán egy adatot talált: „a’ [...] kamatot mingyárt ki *vessük*” Kovács Pál Thália című munkájában (Kovács 1833: 178, idézi TOMPA 1955: 366), a szerzőnél máshol nem fordul elő ez a változat. A 19. század végén SIMONYI ZSIGMOND (1895: 618) azt írja, hogy „a népszínmű útján már-már behatolnak az irodalomba is”.

KOVALOVSKY MIKLÓS több munkájában tárgyalta a suksükölést, a története kapcsán számos példát idézett szépirodalmi művekből, de az ide vonatkozó dolgozataiban felsorolt példáinak túlnyomó többsége nem a suksükölés körébe tartozik, hanem csupán arra adat, hogy felszólító módú igealakokat kijelentő mondatokban is lehet használni (1977: 209). KOVALOVSKY idéz suksükölő adatokat Móra Ferenc és Móricz Zsigmond műveiből is, de mindig csak párbeszédből, amint fogalmaz: „népi alakok beszéltetésében”. Ettől kezdve azután már megjelenik a szépirodalomban is, mint „népi beszédsajátsg” (1977: 208, erre lásd még SIMONYI 1919: 81). Vagyis az 1910-es években az írók is fölfedezték mint olyan nyelvi formát, amely alkalmas volt arra, hogy irodalmi alkotásokban a nyelvjárás beszédet, illetőleg a városi alsó rétegek nyelvhasználatát jellemezze.

¹² A regényről írt bírálatában SIMONYI ZSIGMOND, a Magyar Nyelvőr akkori főszerkesztője kiemeli, milyen jól használja fel a szerző a városi népnyelvi sajátosságokat, valamint a népnyelvi elemeket, köztük ezt: *Igy, nem lássa?* (1919: 81).

Az 1950-es évek nyelvjárási gyűjtései lényegében megerősítik azt, amit HORGER ANTAL a suksükölésről írt. A magyar nyelvjárások atlasza négy térképlapon (486: *szoptatja*, 487: *ringatja*, 834: *adhatjuk*, 861: *tanítja*) mutatja be az adatokat. IMRE SAMU monográfiájában egy rövid bekezdést szentelt ennek a kérdésnek. Az *adhatjuk* adatai alapján azt állapította meg, hogy a suksükölés „általános az Ózd–Tiszafüred–Tisza–Bodrog határolta területen [...] Igen gyakori egy viszonylag keskeny sávon Szentől Szolnokig [...] Gyakori Zala keleti, Somogy nyugati felében, a Sió-torkolattól délre eső részeken, Szeged vidékén, Erdély keleti felében, de elszórtan megjelenik máshol is” (1971: 325). Nagyjából ezt mutatja a másik három térképlap is, de Somogyban és Zalában *taníccsa*, *szoptassa* adatok egyetlen kutatóponton sincsenek, a *ringassa* is csak Hahótról (B-21) adathozható, és e két szó suksükölő alakjai más területeken is jóval ritkábban fordulnak elő. Érdeemes összevetni az *adhatjuk* térképét a *tanítja* és a *tanítsa* szóéval. A Szolnok–Ózd–Tiszafüred–Tisza határolta területen (ahol az *adhassuk* adatok gyakoriak) a standard *taníttya* mellett a *taníti* és a *taníjja* formát gyűjtötték föl. Vagyis a felszólító mód és a kijelentő mód kiegyenlítődése a *t* végű igék esetében ugyanúgy megtörtént itt is, mint máshol, csak épp eltérő módon, hiszen ezen a területen az *-ít* végű igék felszólító módjában hosszú *jj* áll. A *taníjja* felszólító módú alak mellett a határozott ragozásban nem a standard *taníttya* — vagy a még várható *taníjja* — formát, hanem a *taníccsa* alakot jegyezték föl Vénekről (C-3), Nagyivánról (M-15), Jászladányból (J-17), Szinpetriből (L-1), Szuhogyról (L-5), Debretéről (L-7), Mélykútról (K-10), Dávodról (G-13), ez pedig feltehetőleg a többi *t* végű ige suksükölő ragozásának analógiás hatásával magyarázható, vagy akár a suksükölés terjedésének is lehet a következménye (vö. VARGHA 2007: 281).

MURÁDIN LÁSZLÓ A romániai magyar nyelvjárások atlaszának kéziratos anyaga alapján azt állapította meg, hogy a moldvai csángóknál általános a suksükölés, mint ahogy a székely nyelvjárásokban is, kivéve az udvarhelyszéki falvakat, ahol némi ingadozás figyelhető meg. A mezőségi nyelvjárásban csak néhány suksükölő adat van, a szamosháti, bihari, kalotaszegi, szilágysági kutatópontokon nincs. Feltűnő az is, hogy Kolozsváron az alsóbb nyelvi szinteken általánosnak mondható, de a környékbeli falvakban nincs meg (1992: 62).

A nyelvjárásokban a 20. század folyamán tovább terjedt a suksükölés. BALOGH LAJOS mutatott rá arra, hogy a nyugat-dunántúli nyelvjárásokban nem volt meg, csak viszonylag újabban terjedt el, „valószínűleg felülről jött hatásként”. KISS JENŐnek Mihályiból közölt adatait idézi, ott ugyanis az 1950-es években kezdett terjedni (BALOGH 1997: 355). KISS JENŐ szerint Mihályiban az 1970-es években az idősebbek nyelvhasználatára alig jellemző, inkább a fiatalokéra, az 1980-as években már minden korosztálynak van suksükölő tagja, leggyakoribb a középgenerációnál, de még ott is kisebbségben vannak a suksükölők (1990: 40). Az újabb nyelvjárási gyűjtések a suksükölés és a sukszükölés megjelenéséről

számolnak be olyan területeken, ahonnan korábban nem jegyezték föl. SÁNDOR ANNA Kolonban tapasztalta azt, hogy a középkorúak és a fiatalok nyelvhasználatában hallható suksükölés (az 1970-es években kezdett terjedni), de az idősebeknél csak ritkán (2000: 97). A kijelentő módú *lássá, taníccsa* típusú adatok az összes szlovákiai magyar nyelvjárási régióban megfigyelhetők, „még ott is, ahol régebben nem volt jelen” (2009: 96). VARGHA FRUZSINA SÁRA azt állapította meg A magyar nyelvjárások atlasza ellenőrző gyűjtése alapján, hogy Lipóton „a fiatalabbak hajlamosabbak a csukcsükölő és suksükölő alakok használatára” (2007: 281).

A suksükölés nem lehetett kizárólagos egyik területen sem, csupán az egyik változat, a nyelvjárási gyűjtők ugyanis több esetben tesznek kiegészítő megszorításokat a suksükölés használatára. Erre utalnak a következő megfogalmazások: „némely tárgyas ragozása” (HORGER 1934: 136), Abaúj megye Füzeri járásában „gyakran egybeesik” a két alak (SZEMKŐ 1904: 41), Baranya megye Szentlőrinci járásában „egyik-másik igét” suksükölve ragozzák (SOMSSICH 1898: 209). (Lásd még KÚNOS 1880: 204, ZOLNAI 1891: 84, GENCSY 1905: 41.) BALOGH LAJOS az MNyA. adataiból készített statisztikai összesítés alapján arra hívta fel a figyelmet, hogy a suksükölés a nyelvjárásokban nem olyan általános, mint korábban gondolták (1997: 359–360). Ráadásul több tényező potenciálisan csökkenti hatókörét, mint a némely nyelvjárásban a határozott ragozásban jelentkező *látí, látítok* ragscsoport; a középpalóc *-uk/-ük* ragpár (T/1: *látuk*) vagy az *-ít* képzős igék *taníjjuk* típusú felszólító módja (1997: 356).

A nyelvjárási irodalmat áttekintve úgy látszik, hogy a suksükölés eredetileg a Székelyföldön és Szeged környékén jelent meg. A jelenségnek a moldvai csánagóknál való megléte a székely kitelepüléssel is összefüggésben lehet, de akár román nyelvi hatásra is kialakulhatott. Szeged környékéről terjedt el a szegedi ki-rajzás következtében a Délvidékre, majd egyre északabbra és nyugatabbra a Dunántúlon. A 19. század végétől a városokba áramló vidéki munkásréteg révén jelenhetett meg a városok nyelvében, és vált a városi alsóbb társadalmi rétegek nyelvi sajátosságává.¹³ A kezdeti elitélő vélemények az alsóbb munkásrétegekhez kötik, és a szépirodalomban is népi tárgyú elbeszélésekben, illetőleg városi alsó rétegek nyelvi sajátóságaként jelenik meg. Ezek közvetítésével terjedhetett el a 20. században olyan nyelvjárásterületekre — így például a magyar nyelvterület északi részeire —, ahol korábban nem volt adatolható.¹⁴

¹³ HEGEDŰS ATTILA úgy véli, hogy a suksükölő igeragozásnak jelentős nyelvjárási hátere van, és talán azok közé a jelenségek közé tartozik, amelyek a nyelvjárási használatból kerültek a köznyelvbe (2005). Bár a suksükölő igeragozás nagy területen megtalálható, a fentiek alapján mégsem tartom valószínűnek, hogy a nyelvjárásokból közvetlenül került be a standardba.

¹⁴ KÁDÁR EDIT „másodlagos suksükölésnek” nevezi ezt a jelenséget (2014: 65).

4. A mai nyelvhasználat

A suksükölő és szukszükölő ragozás elterjedtségéről a 20. század végétől már szociolingvisztikai felmérések eredményei is rendelkezésünkre állnak. A Magyar Nemzeti Szociolingvisztikai Vizsgálatban (MNSZV, 1988) több különböző feladattal vizsgálták a suksükölést, így szóbeli mondatkiegészítéssel és mondatmegítéléssel is. A suksükölő mondatot a megkérdezettek közel 30%-a ítélte helyesnek (NY11: *Ha időben érkeznek, még ők is láthassák a filmet*; NY202: *Ha halkan beszélsz, senki sem hallhassa, mit mondasz*). Az iskolázottság növekedésével a tesztmondatokat helyesnek ítézők aránya csökkent, vagyis nőtt a standard válaszok száma. A fővárosiak több standard választ adtak, mint a vidékiek, és a nyelv-művelő műsorokat hallgatók és ilyen újságcikkeket olvasók is több standarddal egyező választ adtak. A szóbeli mondatkiegészítéssel feladatban suksükölő választ a megkérdezettek mindössze 7–8%-a adott (KONTRA 2003b: 131–134). Az MNSZV-ben a szukszükölést külön tesztmondatokkal vizsgálták. Az NY109: *Nem szeretem, ha elhalasszák a döntést* mondatot az adatközlők 56,5%-a helyesnek ítélte, a szóbeli mondatkiegészítésben viszont 18–19%-uk adott nemstandard válaszokat. Mindkét feladattípusban az iskolázottság növekedésével a standard válaszok száma nő (KONTRA 2003b: 135–139).

Ennek a kérdőíves vizsgálatnak az alapján KONTRA MIKLÓS arra mutatott rá, hogy a *t* végű igék két típusát, a *t* és az *szt* végűeket, azaz a suksükölő és a szukszükölő formákat el kell egymástól különíteni. Az MNSZV adatai szerint a suksükölés és a szukszükölés nem feltétlenül ugyanarra a beszélőre jellemző. Az eredmények azt mutatják, hogy aki suksüköl, az szukszüköl is, de fordítva ez nem így van, aki szukszüköl, az nem feltétlenül suksüköl. A különbséget az magyarázhatja, hogy a fonológiai hasonlóság különböző mértékű a két esetben a standard és a nemstandard szóalak között. Az *szt* végű igéknél mind a standard, mind a nemstandard változatban van *sz* [halasztyuk] és [halasszuk], míg a magánhangzó + *t* tövűek esetén nagyobb a fonológiai különbség: [arattyuk] és [arassuk], ezért az utóbbi esetben a nemstandard jelleg feltűnőbb (2003b: 137–139).

A szomszédos államokban élő magyarok körében végzett vizsgálatok az MNSZV-hez hasonló eredményeket mutattak. Írásbeli mondatkiegészítésben (pl. *Ha Péter rosszul váloga... meg a barátait, pórul jár. Minek ez a halogatás? Nem szeretem, ha valaki elhala... a döntéseket.*) jóval többen írták a szukszükölő változatot, mint a suksükölőt (lásd 1. ábra). A válaszok alapján vannak standard beszélők; vannak olyanok, akik szukszükölnek, de nem suksükölnek; és vannak olyanok, akik suksükölnek és szukszükölnek is (CSERNICSKÓ 1998: 277, 279–281, GÖNCZ 1999: 196–197, 259–260, 262, LANSTYÁK 2000: 323, 325–327, SZÉPFALUSI–VÖRÖS–BEREGSZÁSZI–KONTRA 2012: 138–139, 222–223, 297–298, 300, FANCSALY és mtsai 2016: 197–198, 261–262). Ezek alapján ezt országhatároktól független egyetemes magyar változónak tekinthetjük. (A különböző

felmérések összevetését, — különös tekintettel Kárpátaljára — részletesen elemzi CSERNICKÓ 2002.)

	<i>válogatja</i>	<i>válogassa</i>	<i>elhalasztja</i>	<i>elhalassza</i>
Szlovénia	98,3%	1,7%	78,6%	21,4%
Jugoszlávia (Vajdaság)	97,6%	2,4%	91,3%	8,7%
Magyarország	96%	4%	84,3%	15,7%
Ausztria	95%	5%	71,4%	28,6%
Románia	91,4%	8,6%	71,1%	28,9%
Horvátország	87,9%	12,1%	78%	22%
Szlovákia	87,7%	12,3%	66%	34%
Ukrajna (Kárpátalja)	78,3%	21,7%	47,9%	52,1%

1. ábra. Suksükölő és szuksükölő mondat írásbeli kiegészítése
(CSERNICKÓ 1998, GÖNCZ 1999, LANSTYÁK 2000, SZÉPFALUSI–VÖRÖS–BEREGSZÁSI–
KONTRA 2012 és FANCSALY és mtsai 2016 alapján)

5. A nyelvi szabályozás

A nyelvművelő munkákban viszonylag későn teszik szóvá e ragozási saját-ságot. SIMONYI ugyan a Tárgyas alakok összezavarása az imperativussal cím alatt már foglalkozik a kérdéssel Tüzetes magyar nyelvtanában, de a következő félmondatán kívül: „a népszinmű útján már-már behatolnak az irodalomba is az ilyenféle alakok: *nem tudhassuk* stb.” nem találunk elítélő megjegyzést nála (1895: 617).

Eddigi adataim szerint írásban először 1916-ban találkozunk a jelenség megítélésével: a Magyar Nyelv Levélszekrény rovatában KEMENES PÁL írja, hogy a nyelvjárásokban sokféle előfordul, hogy a *t* végű és az *sz ~ v* tövű igéket a kijelentő módban is felszólító módú alakjukban használják. „Úgy gondolom — írja KEMENES —, hogy e jelenségtől függetlenül keletkezett a budapesti nyelvben egy hasonló használat. Gyakran lehet hallani — *s m i n t m e g f i g y e l t e m — t ú l n y o m ó a n t r é f á b ó l , d e k o m o l y a n i s* [ritkítás tölem: S. B.] ilyeneket: úgy is *tudhassa*, mit csináljon... *nem láthassa... tanítsa...* — Én e pesti használatban nem a nyelvjárások hatását, hanem ezektől független, eredetileg tréfából keletkezett használatot látok” (1916: 375).¹⁵

A suksükölő igeragozás 20. század eleji megítéléséről keveset tudunk. PÁLFI MÁRTON, kolozsvári főgimnáziumi tanár 1902-ben írja, hogy a falusi gyermek

¹⁵ KOVALOVSKZY a suksükölés első felbukkanását a standardban a Magyar Nyelv 1904-es évfolyamában megemlíttett *engesse* szabálytalan felszólító módhoz köti (1953a: 223). Mivel azonban ott az *engesse* egyértelműen felszólító mód, az igealak nem a suksükölő ragozás kérdésköréhez tartozik, hanem a *t* végű igék felszólító módjának analogikus hatására alakult nyelvjárási formák egyike.

az iskolába kerülve szembesül azzal, hogy a tanító nem úgy beszél, ahogy ő odahaza hallotta. „Nem úgy mondja, hogy *csidma*, hanem *csizma*, nem *kinyeret*, hanem *kenyeret* mond. [...] Azt mondja hogy *b-a-b* s rá kell mondani, hogy *bab*. Ugy *taniccsa*, hogy *tanítja, látja, mondja*” (1902: 15). A tanítók által javított formák között a stigmatizált kijelentő módot is megemlíti.¹⁶ Egy másik adat KAIBLINGER FÜLÖP hozzászólása a Nyelvművelésünk főbb kérdései című tanulmánygyűjtemény vitájában szintén erre az időszakra vonatkozik: „mint fővárosi polgári iskolai szakfelügyelő (1912–1914) Budapest periferiáján sok helyen hallottam az ilyet: *Péter kinyissa az ajtót*. [...] Ők [a tanárok] ezeket buzgón javították, amit el is vártam” (1954: 150). PÁLFINAK és KAIBLINGERNEK ez a megjegyzése egyértelműen arra utal, hogy a suksükölést az iskolákban a 20. század elején megbélyegezték és javították.

A 20. század első évtizedeinek fontosabb nyelvhelyességi könyveiben nem találtam utalást erre a jelenségre (vö. SIMONYI 1903, KELEMEN 1918, BALASSA 1922, KOSZTOLÁNYI szerk. 1933). A nyelvművelő irodalomban az 1930-as években tűnik fel egyre gyakrabban. DÉNES SZILÁRD a Népoktatási Szemlében fejti ki, hogy a népiskolának az is feladata, hogy az otthonról hozott hibákat javítsa a diákok beszédében, és a hibák között (*szabadott, kellett, meg-e látod, ha nem is látod*) felsorolja a *meglássa, elossza* alakokat is (1932: 33). A következő elítélő megállapítás 1933-ból, a Magyarosan című nyelvművelő folyóiratból származik, egy ún. laikus nyelvművelőtől: „Néhány év óta nagyon elharapódzott a társalgás nyelvében, sőt a hírlapok nyelvébe is belopódzott az a népnyelvi jelenség, hogy a *t, st, szt* végű igék tárgyas ragozásában összekeverik a jelentő mód némely alakját a felszólító mód megfelelő alakjaival” (VÖÖNÉ PÉCS 1933: 114). NAGY J. BÉLA szerkesztő minden kritikai megjegyzést mellőzve ehhez csupán a következőt fűzte: „Így van több nyelvjárásban (lásd Klemm: Magyar történeti mondattan 68). Az irodalmi nyelv kerüli ezt a használatot, de a mindennapi beszédben szoktuk mondani kedélyes hangon: nem *lehessen* tudni” (N. J. B. 1933: 115).

Ezután csak futólag említik mint nyelvhelyességi hibát (pl. TAKÁTS 1935: 17). A Magyarosan 1937. évi számában¹⁷ azonban JUHÁSZ JENŐ Jaj, az a felszólító mód! című háromoldalas írásában mutatja be és kárhoztatja a jelenséget. Elítélő szavai miatt különös az utolsó mondata: „Nehéz ugyan társalgás közben megállnunk s azon törnünk a fejünket, hogyan kell helyesen mondanunk az igealakot, de hát legalább írás közben álljunk meg és így törekedjünk az irodalmi nyelvű előadásra! [ritkítás tőlem: S. B.]” (JUHÁSZ 1937:

¹⁶ A folytatásban azt fejtegeti, hogy a lehető legrosszabb az, ha az iskola megutáltatja a gyermekkel a népnyelvet. Az iskola tanítsa meg ugyan az irodalmi nyelvet is, de közben ne üzzön gúnyt a népnyelvből, hanem becsülje meg (PÁLFI 1902: 17–20). A dolgozatról egy részletes összefoglaló a Magyar Nyelvőrben is megjelent (TOLNAI 1903).

¹⁷ Ebben az évben volt szerkesztőváltás, Szinnyei József és Zsirai Miklós helyett Pintér Jenő és Putnoky Imre lettek a szerkesztők, ekkortól válik rendkívül puristává a lap.

143). Ez és NAGY J. BÉLA idézett megjegyzése legalábbis azt mutatja, hogy a nyelvművelés ekkor még nem ítélte meg olyan szigorúan a suksükölést, mint a tanítók és mint a laikus nyelvművelők; a kevésbé formális beszélt nyelvben, úgy tűnik, megtűrték.

Ugyancsak 1937-ben jelent meg DENGL JÁNOS Magyar nyelvhelyesség és magyar stílus című könyve,¹⁸ s itt már a hibáztatott jelenségek között találjuk: „Újabban mindjobban elharapózik — főképp az utca nyelvében — a felszólító mód tárgyias alakjának a jelentő mód jelen ideje helyett való hibás használata, különösen a **-t, -st, -szt tövű igék** esetében, pl. az üzletet **nem nyissák ki** [kiemelés az eredetiben] 8 óra előtt (nyitják h.), nem válasszák meg (választják h.) [...] Ezeket a rút helytelenségeket nem lehet a nép nyelvével igazolni!” (1937: 134–135). PINTÉR JENŐ nagy hatású Magyar nyelvvédő könyvébe szintén belekerült, igaz, szokásos tömörséggel, mindössze négy sorban hibáztatja a jelenséget: ne használjunk kijelentő mód helyett felszólítót a *t, st, szt* végű igék esetében (1938: 21).¹⁹ Ebben az évben jelent meg HALÁSZ GYULA nyelvművelő könyve is, amelyben már erőteljesen megbélyegzi a suksükölést: „A műveltség fokmérője nem a szappanfogyasztás, hanem ezek az árulkodó igealakok: *engesse, engessen*. [...] Veszedelmesebbek a *t*-vel végződő igék, mert ezek a *fölszólító* módban csakugyan elveszítik *t*-betűjüket és van ilyen *s*-betűs alakjuk: lásson [...] A felszólító — ugynevezett parancsoló — módnak ezt az *s* betűjét kezdik most belecsempészni a jelentő módba. Ez már veszedelmesebb járvány, mert írókra színészekre is átragadt. Népiesnek érzik.” (1938: 104).²⁰ Ettől kezdve a nyelvhelyességi kézikönyvekben ugyan feltűnik e ragozási jellegzetesség (pl. TISZAMARTI 1943: 14–15), de a Magyarosan című folyóirat vagy a Magyar Nyelvőr alig foglalkozik a kérdéssel. Még azokban a nyelvművelő cikkekben sem találtam nyomát a hibáztatásnak, amelyek kíméletlenül bírálják az írók, újságírók, hivatalnokok szövegeit.²¹

PINTÉR JENŐ nyelvvédő könyve igen népszerű volt, több tízezres példányszámban jelent meg, több kiadást megért, sőt a könyvben megfogalmazott szabályokat az iskolákban táblákon is terjesztették. Ezenkívül mint budapesti tanterületi főigazgató rendelettel tette kötelezővé a nyelvművelést; mindezek következtében hatása sokáig érezhető volt. Mivel HALÁSZ GYULA könyvében a

¹⁸ Dengl János (1882–1940): nyelvész, egyetemi tanár, a kereskedelmi szakoktatás és a gyorsírás tanára a Műegyetemen.

¹⁹ „A *-t, -st, -szt* végű igék jelentő módja helyett ne használjunk felszólító módot. — *Helytelen*: a fejezetet felosszuk három részre. *Helyes*: a fejezetet felosztjuk három részre.”

²⁰ Halász Gyula könyvéről írt bírálatában BALASSA JÓZSEF, a korszak egyik tekintélyes nyelvművelője a suksükölésről szóló részhez a következő megjegyzést tette: „Meg kellett volna említenie, hogy a nép több vidéken használja ezeket az igealakokat, tehát népies pongyolóság az irodalmi és köznyelvben” (1938: 82).

²¹ Ennek az is lehet az oka, hogy a bírálókat többsége írott szövegeket kritizált, a suksükölés azonban főképpen a szóbeliségben létezett.

rádióban már korábban megtartott nyelvművelő előadásait, illetve különböző lapokban megjelent írásait adta ki, nézetei terjedéséhez ez is jelentősen hozzájárulhatott.²²

6. Suksükölés mint „nyelvi járvány”

A második világháború után az újjászerveződő nyelvművelésnek viszont már a suksükölés az egyik központi kérdése lesz. 1953-ban KOVALOVSKY MIKLÓS legalább három helyen (Magyar Nyelvőr, Nyelvművelésünk főbb kérdései című kötet, rádióelőadás) foglalkozott a suksüköléssel (1953a, 1953b, 1956). Ettől kezdve a nyelvművelés egyik fontos feladata a suksükölés elleni harc.

Az új nyelvművelő hozzáállás KOVALOVSKY MIKLÓS Magyar Nyelvőr-beli cikkében jelentkezik a legösszefüggősebben. Ennek már a címe is árulkodó: Egy új nyelvi járvány. Benne van mindaz, amit a későbbiekben a suksükölés ellen felhoznak a nyelvművelők. KOVALOVSKY szerint ez a felszabadulás utáni nagy népmozgások következtében vált általánossá, mivel „a mozgalmi és szervezeti életben résztvevő hatalmas tömegek számára sok alkalom adódik élőszóbeli megnyilatkozásra, és ez járványszerűen terjeszti a *suksük*-nyelvet” (1953b: 224). Néhány sorral lejjebb azt írja: „Akik a *suksük*-nyelven beszélnek, azoknak nem hivatásuk vagy rögeszméjük a parancsolás, mégis mindig felszólító módot használnak. A hiba az, hogy nem érzik vagy nem ismerik a kijelentés és a felszólítás nyelvtani, alaki különbségét. [...] Akinek gyenge, nem eléggé tudatos a nyelvérzéke és kicsiny az olvasottsága, az könnyen beleesik ebbe a már gyakori hibába, még ha eredeti nyelvjárásában vagy gyermekkori nyelvhasználatában ismeretlen is az effajta ragozás.” Hozzáteszi, hogy mások azért kezdenek így beszélni, mert ebben proletár igeragozást látnak, megint mások azért, mert így akarják csúfolni az új kádereket (1953a: 224–225, ehhez lásd még KONTRA 1991a).²³

KOVALOVSKY szerint nem szabad teret engedni az ilyenfajta igeragozásnak, mert az megbontaná az irodalmi nyelv egységét, és mert ezzel az igeragozási rendszer csak bonyolultabbá válik, ugyanis „az igéknek aránylag kis csoportjában ment végbe, s másutt nem igen lehetséges”, ráadásul a fiatalabbaknak gondot

²² Könyvét 1991-ben újra kiadták, benne az idézett esszével. A kötet előszavában SZÜTS LÁSZLÓ azt írja, hogy HALÁSZ GYULA ostorozásai ma is időszerűek, a hibák nagy része ma is megvan; ezért csak azokat a részeket hagyta ki, amelyek már nem aktuálisak. Ezzel az újabb kiadással azt szeretnék elérni, hogy mindazokhoz eljussanak ezek az intelmek, akik az igényes nyelvhasználatra törekszenek (1991: 5).

²³ A Béke és szabadság című hetilap 1953. március 1-jei számából idézi a következőket: „Vannak, akik tudják, hogy hibás és helytelen a *tudhassuk*, *láthassuk*: mégis ezt használják, mert azt hiszik, hogy ezzel »tyú, de proletárok lettünk«, »híjnye, de paraszti sarjak vagyunk«. Erőszakolt és átlátszó álarc ez, mely gyanút kelt, cinizmusa visszataszító. Vannak azután olyanok is, akik ugyancsak tudják, hogy a *tudhassuk*, *láthassuk* helytelen, mégis minduntalan, sőt kacérkodva használják, mert ezzel egyet csípni akarnak, gúnyoskodni igyekeznek, hogy no most jól megadjuk az új kádereknek.” (KOVALOVSKY 1953a: 225).

okozna a klasszikusok olvasása (1953a: 226). Úgy vélem, itt szerepel először az a példamondat, amellyel a félreértést szemléltette: *Mikorra halasszuk az értekezletet?* A mondattal az a baj KOVALOVSKY szerint, hogy nem dönthető el, érdeklődik vagy tanácsot kér, aki így beszél. Megemlíti ugyan, hogy a mondat egésze és más nyelvtani eszközök általában egyértelművé teszik, hogy kijelentésről vagy felszólításról van-e szó, de az ilyen és ehhez hasonló példák félrevezetőek lehetnek (1953a: 227).

KOVALOVSKY-nak ez a tanulmánya szinte változatlan formában belekerült a korszak meghatározó nyelvhelyességi kiadványaiba (1956, 1959, 1977). A Nyelvművelő című kötetben pedig szinte megismétli HALÁSZ GYULA szavait: „Annyira elterjedt ma már ez a beszédsajátság, hogy amint régebben a szappanfogyasztást tekintették a civilizáltság fokmérőjének, a mai művelt magyar nyelvhasználatot arról ítélnék meg, hogyan ragozza valaki az ilyen igéket” (KOVALOVSKY 1956: 207).²⁴

A Nyelvművelésünk főbb kérdései című tanulmánygyűjtemény²⁵ vitájában KAIBLINGER FÜLÖP hozzászólása és a rá adott válaszok különösen érdekesek. A következőket írja: „a nyelvfejlődéssel foglalkozó tanulmányaim alapján úgy érzem, hogy a *-t* végű igék most szenvedik el azt a k i j e l e n t ő – f e l s z ó l í t ó [kiemelés az eredetiben] egységesülést, amin az igék többsége — néhány rendhagyó kivételével (*tegyem, alussza* stb.) — már évszázadok óta rendszabályozás híján átesett; mélyhangú *tudja, -juk, -játok, -ják; olvassa, -suk* stb. stb., magashangú *kérjük, keressük*” (1954: 150). Nem fogadja el azt az érvelést, hogy nyelvi tudatlanságról van szó, vagyis hogy aki így beszél, az nem tudja a kijelentés és a felszólítás közötti különbséget; azt hangsúlyozza, hogy a *kinyissa* ebben a nyelvváltozatban kijelentő mód. A nyelv „gondoskodott differenciáló eszközökről” (hanglejtés, szórend), és ezek az újabb esetben is rendelkezésre állnak. Ennek ellenére KAIBLINGER úgy véli, hogy harcolni kell ellene, méghozzá a nemzeti nyelv egysége érdekében (uo.). DEME LÁSZLÓ ugyanott megjelent válaszában élesen kritizálja ezt a hozzáállást: „Kaiblingernek még az elhangzottakhoz képest erősen megváltoztatott hozzászólásából is kiderül, hogy ő a suksük-nyelvet jobban szeretné megérteni és elfogadni, mint elítélni. Szélesen elterjedt nyelvtény, az igaz. De nem a nemzeti irodalmi nyelvben, amely a helyesség normája, hanem az igénytelen köznyelvben, meg a nyelvjárásokban, amelyek mégsem lehetnek a helyesség megítélésekor irányadók” (1954: 160).

DEME és KOVALOVSKY nézetei jól tükrözik azt a változást, amely a nyelvművelés állásfoglalásában bekövetkezett a suksükölés tekintetében. Az 1930-as években a nyelvművelés meghatározó alakjai, NAGY J. BÉLA, JUHÁSZ JENŐ

²⁴ A tanulmány végén az áll, hogy egy 1953-as rádióelőadás alapján készült.

²⁵ Ebben a kötetben szintén KOVALOVSKY MIKLÓS írt röviden a suksükölésről (1953a: 192–196).

vagy akár BALASSA JÓZSEF véleménye megengedő volt (legalábbis a szóbeli nyelvhasználatot illetően), és nem általában helytelenítik, nem tudatlanságból elkövetett hibának tartják, hanem csupán népiességnek, pongyolaságnak. Már ugyanekkor megjelenik azonban a másik, az elítélő álláspont (DENGL JÁNOS, PINTÉR JENŐ, TISZAMARTI ANTAL és mások), amely majd az 1945 után újjászerveződő nyelvművelésben tovább él, és az 1953 körül megjelenő alapvető fontoságú munkákban jelentős helyet foglal el. Ez az elutasító álláspont került be a korabeli középiskolai nyelvtankönyvekbe (SZEMERE 1954: 47,²⁶ BENKŐ-KÁLMÁN 1954: 68), a segédkönyvekbe (RÁCZ-TAKÁCS 1974: 108–109) és az egyetemi tankönyvbe is (VELCSOVNÉ 1968: 181). A jelenséget az 1990 után megjelenő tankönyvek némelyike is hasonló szellemben tárgyalja (középiskola: SZENDE 1994: 68–69, ANTALNÉ DR. SZABÓ-RAÁTZ 2005: 79; felsőoktatás: BOKOR 2007: 280).²⁷

A Nyelvművelő kézikönyvben KOVALOVSKY „a nyelvjárásokban és az alsóbbrendű köznyelvben” használt formának tartja, bemutatja a történetét, 20. századi terjedését és kialakulásának okait. Összegzésül pedig ezt írja: „Bár a »süksük«-ragozás nyelvtörténeti és társadalmi okokkal magyarázható természetes, analógiás fejlemény, nem tekintjük helyesnek. Sőt még káros is, mert szegényíti a nyelvet: olyankor is elmossa a különbséget a közlés, valamint az óhaj és felszólítás közt, amikor — mármint a *t* végű igékben — ezt a különbséget nyelvi eszközökkel is éreztethetjük” (1980: 618). Úgy véli, a nyelvművelés eredményes volt: „Az ötvenes évek elején megindult küzdelem eredményeként a hibás használat »divatja« visszaszorult, kivéve tán az *-sz*t végű igék »szukszük«-ragozását, amely különösen makacsnak mutatkozik (*felragasszuk, kirekesszük* stb.)” (1980: 617).²⁸

A Nyelvművelő kézisótár szerint egyes nyelvjárásokban és a budapesti köznyelvben a *t* végű igék felszólító módú alakjait kijelentő értelemben is használják.

²⁶ „...széltében-hosszában terjed az a helytelen beszédmód, amely bizonyos igék kijelentő módú alakjait felszólítókkal helyettesíti. Nagyon gyakran hallunk efféléket: »Nem bocsássuk meg nekik« (*bocsátjuk* helyett) [...] **Küzdjünk e csunya nyelvi hiba ellen!** [kiemelés az eredetiben]” (SZEMERE 1954: 47).

„Egyesek nyelvhasználatában keverednek az igemódok, főként a kijelentő és a felszólító. Ez azonban minden esetben helytelen, hiszen az igemódok összezavarása beszédünk világosságát, érthetőségét veszélyezteti. Nem szabad tehát a kijelentő mód helyett felszólító módot használnunk. Különösen a *t* végű igékkel kapcsolatosan harapódtak el az ilyen hibás mondatok: »Péter kinyissa az ajtót.«” (BENKŐ-KÁLMÁN 1954: 68).

²⁷ „bizonyos nyelvjárásokban szokásos, de az alsóbb szintű köznyelvi használatban sem ritka. Az igényes köznyelvben azonban nincs helye” (SZENDE 1994: 68), és a munkafüzetben több feladat is gyakoroltatja a kerülését (SZENDE 1998: 66–67). Tankönyvükben ANTALNÉ DR. SZABÓ és RAÁTZ Félrecsúszott toldalékok cím alatt egy rövid bekezdésben tárgyalja és helyteleníti a süksüklést (2005: 79)

²⁸ GRÉTSY hívja fel a figyelmet először arra, hogy az *sz*t végű igék másképpen viselkednek: „Mint példából is látható, mégsem annyira *süksük*-, mint inkább *szukszük*-ragozás ez” (1964: 243).

Majd a szócikk szerzője ezt fűzi hozzá: „A két igemód alaki megkülönböztetéséhez a közlés pontossága érdekében szigorúan ragaszkodnunk kell, tehát „a »süksük«-, ill. »szukszük«-őzésnek okvetlenül gátat kell vetni” (NymKsz.² 178).²⁹ A szótárban a *vulgáris stílus* címszóban is felbukkan a suksükölés rendkívül megbélyegző szöveggörnyezetben: „A ~ [vulgáris] stílus rombolja a választékos, művelt érintkezést, s ezáltal nemcsak a nyelvi normák hatását gyöngíti, hanem az erkölcsi, magatartási, viselkedési normákét is. Nyelvi értéket pusztít a »süksük«-nyelv, a mondatbeli egyeztetés hiánya, a suta szóismétlés — köztük a kötőszóké, módosítószóké —, de egyben gátolja az egymás megbecsülésén alapuló, csiszolt érintkezést, az emberi rokonszenvennek s általában a pozitív érzelmeknek a kifejezését” (NymKsz.² 611).

A tanítói, tanári és a nyelvművelő tiltásoknak az lett a következménye, hogy a suksükölő ragozás az egyik legjobban megbélyegzett formává vált, és használóira az iskolázatlanság, tudatlanság bélyegét ragasztják a mai napig (vö. Story 2009, GEREBEN 2010, VIOLA 2012, SZÖNYI 2014, VERESS 2015).

7. Összegzés

A suksükölésről a 19. század első évtizedeit megelőzően csak elszórt adatok vannak. A különféle följegyzések és gyűjtések alapján föltehető, hogy már a 18. században is használatos volt a székely nyelvjárásokban és Szeged környékén. A suksükölés mint a kijelentő mód határozott ragozás egyik alakváltozata kezdetben még csupán indikátor lehetett. Az egyes nyelvjárásokban a kijelentő és felszólító mód között mutatkozó kiegyenlítődést az írott nyelv kirekesztette, és a standard a *t* végű igék kivételességét fönntartotta.³⁰ Vagyis ez a nyelvi forma egy ideig azok közé a nyelvi változók közé tartozott, amelyek a szóbeliségben jelen voltak, jelen vannak, de amelyek használatát az írott nyelv kerülte, a változó tehát indikátorból markerré vált.

Ha a suksükölő ragozás már a régebbi időkben is megbélyegzett lett volna, akkor esetleg hiperkorrekt alakoknak is föl kellene bukkanniuk, de egy nagyon korai kivételével nincs adat a 20. század közepe előtt a hiperkorrekcióra sem. Először KOVALOVSKY hívja fel a figyelmet arra, hogy némelyek felszólító módú alakok helyett kijelentő módot használnak: „Vannak ma már olyan bizonytalankodó óvatosak is, akik, hogy elkerüljék a hibát, az ellenkezőbe esnek, s ilyeneket mondanak: Hallgatjuk csak meg!” (1953b: 192).

²⁹ Ez egyezik azzal a nyelvművelő alapelvvel, mely szerint ahol csak lehet, kerülni kell a homonimákat.

³⁰ Ugyanígy kirekesztette az írott nyelv a felszólító módban a *tanijja*-féle alakokat — a standard *tanítsa* formával szemben —, de ez nem vált stigmatizált változattá, hanem megmaradt nyelvjárási sajátásnak.

A suksükölést a 20. század elején a tanárok már javították, bár lehet, hogy csak úgy, mint bármely más nyelvjárási sajátást. Ebben az időben a szépirodalomban is megjelent a nyelvjárási és a városi alsóbb rétegekre jellemző beszéd egyik elemeként. Így könnyen összekapcsolódhatott a műveltlenséggel, mivel a nyelvjárási beszédet általában a kevésbé iskolázottak őrizték meg. HALÁSZ GYULA 1938-ban már egyértelműen kimondja, hogy a suksükölés a műveltség fokmérője. A suksükölés így sztereotípiává vált, és nagyon sokan napjainkig úgy vélik, hogy használata a beszélő műveltlenségét mutatja.

Irodalom

- E. ABAFFY ERZSÉBET 1991. Az igei személyragozás. In: BENKŐ LORÁND főszerk., *A magyar nyelv történeti nyelvtana 1. A korai ómagyar kor és előzményei*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 122–159.
- E. ABAFFY ERZSÉBET 1992. Az igemód- és igeidőrendszer; Az igei személyragozás. In: BENKŐ LORÁND főszerk., *A magyar nyelv történeti nyelvtana 2/1. A kései ómagyar kor. Morfematika*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 120–183, 184–238.
- E. ABAFFY ERZSÉBET 2003. Hangtörténet. In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC szerk., *Magyar nyelvtörténet*. Budapest, Osiris. 301–351.
- ANTALNÉ DR. SZABÓ ÁGNES–DR. RAÁTZ JUDIT 2005. *Magyar nyelv és kommunikáció. Tankönyv a 11–12. évfolyam számára*. Második, átdolgozott kiadás. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- BALASSA JÓZSEF 1891. *A magyar nyelvjáráások osztályozása és jellemzése*. Budapest. Magyar Tudományos Akadémia.
- BALASSA JÓZSEF é. n. [1922]. *Helyes magyarság*. Budapest, Genius Könyvkiadó R. T.
- BALASSA JÓZSEF 1938. Nyelvtisztaság és nyelvhelyesség. *Magyar Nyelvőr* 67: 77–86.
- BALOGH LAJOS 1997. A magyar nyelvjáráások és a suksükölés. *Magyar Nyelv* 93: 354–360.
- BENKŐ LORÁND–KÁLMÁN BÉLA 1954. *Magyar nyelvtan. A gimnáziumok I–IV. osztálya számára*. Ötödik kiadás. Budapest, Tankönyvkiadó.
- BESSENYEI JÓZSEF szerk. 1997–2000. *A magyarországi boszorkányság forrásai 1–2*. Budapest, Balassi.
- BOKOR JÓZSEF 2007. Szóalaktan. In: A. JÁSZÓ ANNA szerk., *A magyar nyelv könyve*. Budapest, Trezor Kiadó. 254–292.
- CSERNICKÓ ISTVÁN 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest, Osiris–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- CSERNICKÓ ISTVÁN 2002. A *-t* végű igék kijelentő módja mint egyetemes változó? *Magyar Nyelv* 98: 313–320.
- DEME LÁSZLÓ 1954. Hozzászólás a „Nyelvművelésünk főbb kérdései” című tanulmánygyűjtemény vitájához. *Magyar Nyelvőr* 78: 160.
- DÉNES SZILÁRD 1932. A népiskola a nyelvhelyesség szolgálatában. *Népoktatási Szemle* 1: 32–35.

- DENGL JÁNOS 1937. *Magyar nyelvhelyesség és magyar stílus*. Budapest, Grill Károly könyvkiadóvállalata.
- FÁBIÁN PÁL 1984. *Nyelvművelésünk évszázadai*. Budapest, Gondolat.
- FANCSALY ÉVA–GÚTI ERIKA–KONTRA MIKLÓS–MOLNÁR LJUBIC MÓNICA–OSZKÓ BEATRIX–SIKLÓSI BEÁTA–ŽAGAR SZENTESI ORSOLYA 2016. *A magyar nyelv Horvátországban*. Budapest–Eszék, Gondolat Kiadó–Media Hungarica Művelődési és Tájékoztatási Intézet.
- FORGÁCS TAMÁS 2001. Die postalveolare Assimilation — aus der Sicht der ungarischen Sprachgeschichte. *Acta Linguistica Hungarica* 48: 371–387.
- GENCSY ISTVÁN 1905. A gyergyói nyelvjárás. *Nyelvészeti Füzetek* 20: 31–62.
- GEREBEN ÁGNES [2010]. Fehér ember nem felejt! — Konzervatív-e vagy? In: *Kun Miklós hírportál*. URL: http://kunmiklos.com/hirek-kun-miklos/feher-ember-nem-felejt-konzervativ-e-vagy_4502_526121.html. (2013. augusztus 6.)
- GÖNCZ LAJOS 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest–Újvidék, Osiris–Forum Kiadó.
- GRÉTSY LÁSZLÓ 1964. Ami méltán „aggassza” az olvasókat. In: GRÉTSY LÁSZLÓ, *Szaknyelvi kalauz*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 242–244.
- GYARMATHI SÁMUEL 1794. *Okoskodva tanító magyar nyelvmester*. Kolozsvár–Szeben.
- HALÁSZ GYULA [1938]. Engesse és társai. In: HALÁSZ GYULA, *Édes anyanyelvünk*. Budapest, Nyugat Kiadó és Irodalmi R. T. 104–110.
- HEGEDŰS ATTILA 2005. A suksükölés nyelvjárási háttéréről és nyelvtudományi megítéléséről. In: HEGEDŰS ATTILA, *A változó nyelvjárás*. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK. 129–134.
- HORGER ANTAL 1931. *A magyar igeragozás története*. Szeged, Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt.
- HORGER ANTAL 1934. *A magyar nyelvjárások*. Budapest, Kókai Lajos kiadása.
- IMRE SAMU 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- JUHÁSZ JENŐ 1937. Jaj, az a felszólító mód! *Magyarosan* 6: 141–143.
- KÁDÁR EDIT 2014. A suksükölés jelenségköre a magyarban. A kötőmódtól az analógiás túlképzésig — alternatív hipotézis. In: FAZAKAS EMESE–JUHÁSZ DEZSŐ–T. SZABÓ CSILLA–TERBE ERIKA–ZSEMLYEI BORBÁLA szerk., *Tér, idő, társadalom és kultúra metszéspontjai a magyar nyelvben*. Budapest–Kolozsvár, ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék–Nemzetközi Magyarástudományi Társaság. 58–75.
- KAIBLINGER FÜLÖP 1954. Hozzászólás a „Nyelvművelésünk főbb kérdései” című tanulmánygyűjtemény vitájához. *Magyar Nyelvőr* 78: 150.
- KÁLMÁNY LAJOS 1882. *Szeged népe 2. Temesköz népköltése*. Arad, Réthy Lipót és fia.
- KASSAI ILONA 1998. Csoda-e, ha suksükölünk? In: SÁNDOR KLÁRA szerk., *Nyelvi változó — nyelvi változás*. Szeged, JGyTF Kiadó. 23–25.
- KELEMEN BÉLA 1918. *Jó magyarság. Tanácsadó a magyar helyesírás, nyelvtan és fogalmazás nehézségeiben*. Harmadik, átdolgozott kiadás, Budapest, Athenaeum.

- KEMENES PÁL 1916. Jelentő mód — felszólító mód. *Magyar Nyelv* 12: 375.
- KISS ANDRÁS–PÁL-ANTAL SÁNDOR szerk. 2001: *A magyarországi boszorkányság forrásai* 3. Budapest, Balassi Kiadó.
- KISS JENŐ 1990. *A mihályi nyelvjárás változásai 1889 és 1989 között*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 190. Budapest.
- KONTRA MIKLÓS 1991a. Szükszükölő akadémikus. In: HAJDÚ MIHÁLY–KISS JENŐ szerk., *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 372–374.
- KONTRA MIKLÓS 1991b. Miért oly lukas Vago magyar fonológiája? *Magyar Fonetikai Füzetek* 23: 108–110.
- KONTRA MIKLÓS 2003a. A vizsgálat keretei. In: KONTRA MIKLÓS szerk. 2003. *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Budapest, Osiris Kiadó. 41–84.
- KONTRA MIKLÓS 2003b. Vizsgálati eredmények: A független változók hatásai a nyelvi változókra. In: KONTRA MIKLÓS szerk. 2003. *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Budapest, Osiris Kiadó. 85–168.
- KONTRA MIKLÓS szerk. 2003. *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Budapest, Osiris Kiadó.
- KONTRA MIKLÓS–VÁRADI TAMÁS 1991. Sukszükölő értelmiség. Nyelvhasználatunk néhány kérdése az iskolázottság tükrében. *Mozgó Világ* 17/2: 61–70.
- KOSZTOLÁNYI DEZSŐ szerk. [1933]. *A Pesti Hírlap nyelvőre*. Budapest.
- KOVÁCS PÁL 1833. *Thália, eredeti szín-darabok gyűjteménye*. Pest.
- KOVALOVSZKY MIKLÓS 1953a. Egy új nyelvi járvány. *Magyar Nyelvőr* 77: 223–227.
- KOVALOVSZKY MIKLÓS 1953b. Nyelvünk újabb belső fejleményeinek nyelvhelyességi kérdései. In: LÖRINCZE LAJOS szerk., *Nyelvművelésünk főbb kérdései*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 115–197.
- KOVALOVSZKY MIKLÓS 1956. Mondhassuk ezt így? In: LÖRINCZE LAJOS szerk., *Nyelvművelő*. Budapest, „Művelt Nép” Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó. 207–215.
- KOVALOVSZKY MIKLÓS 1959. Egy új nyelvi járvány. Mondhassuk ezt így? In: LÖRINCZE LAJOS szerk., *Iskolai nyelvművelő*. Budapest, Tankönyvkiadó. 251–261.
- KOVALOVSZKY MIKLÓS 1977. *Nyelvfejlődés — nyelvhelyesség*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KOVALOVSZKY MIKLÓS 1980. felszólító alak kijelentő helyett. In: GRÉTSY LÁSZLÓ–KOVALOVSZKY MIKLÓS főszerk., *Nyelvművelő kézikönyv 1*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 616–618.
- KRIZA JÁNOS 1863. *Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény*. Kolozsvár.
- KÚNOS IGNÁC 1880. A debreczeni nyelvjárás 2. *Magyar Nyelvőr* 9: 203–207.
- LANSTYÁK ISTVÁN 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest–Pozsony, Osiris–Kalligram–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- MCsNyA. = BODÓ CSANÁD–VARGHA FRUZSINA SÁRA, *Jelenségtérképek A moldvai csángó nyelvjárás atlaszából*. CD-ROM. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, 2007.

- MELICH JÁNOS 1913. A magyar tárgyias igeragozás. *Magyar Nyelv* 9: 1–14, 58–67, 105–111, 152–161, 207–212, 248–254, 297–306.
- MNyA. = DEME LÁSZLÓ–IMRE SAMU szerk., *A magyar nyelvjárások atlasza 1–6*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1968–1977.
- MURÁDIN LÁSZLÓ 1992. A „süksük nyelv” az erdélyi nyelvjárásokban. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 36: 53–62.
- N. J. B. 1933 = Nagy J. Béla megjegyzése. *Magyarosan* 2: 115.
- NymKsz.² = GRÉTSY LÁSZLÓ–KEMÉNY GÁBOR szerk., *Nyelvművelő kézisztár*. A magyar nyelv kézikönyvei 9. Második, javított és bővített kiadás, Budapest, Tinta Kiadó, 2005.
- PÁLFI MÁRTON 1902. *A nyelvérzék és az iskola*. Különlenyomat a Keresztény Magvető 37. évf. 3. füzetéből. Kolozsvár.
- PINTÉR JENŐ 1938. *Magyar nyelvvdő könyv*. Második, bővített és átdolgozott kiadás. Budapest.
- RÁCZ ENDRE–TAKÁCS ETEL 1974. *Kis magyar nyelvtan*. Negyedik kiadás. Budapest, Gondolat.
- RUBINYI MÓZES 1901. Adalékok a moldvai csángók nyelvjárásához. *Magyar Nyelvőr* 30: 109–116.
- RUMY KÁROLY GYÖRGY 1817. *Monumenta Hvngrica, az-az: magyar emlékezetes íráások 1*. Második megjobbított, és Kazinczy Ferencz Úrnak Előbeszédjével megbővített kiadás. Pest.
- SÁNDOR ANNA 2000. *Anyanyelvhasználat és kétnyelvűség egy kisebbségi magyar beszélőközösségben, Kolonban*. Pozsony, Kalligram.
- SÁNDOR ANNA 2009. Nyelvjárási jelenségek. In: MENYHÁRT JÓZSEF–PRESINSZKY KÁROLY–SÁNDOR ANNA, *Szlovákiai magyar nyelvjárások*. Nyitra, Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara. 71–107.
- SÁNDOR KLÁRA 2014. *A székely írás nyomában*. Budapest, Typotex.
- SCHRAM FERENC 1970. *Magyarországi boszorkányperek. 1529–1768. 1*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- SIMONYI ZSIGMOND 1895. *Tüzetes magyar nyelvtan történeti alapon*. Balassa József közreműködésével. Budapest.
- SIMONYI ZSIGMOND 1903. *Helyes magyarság*. Nyelvészeti Füzetek 8. Budapest, Athenaeum.
- SIMONYI ZSIGMOND 1919. Szép Ernő: Lila akác. *Magyar Nyelvőr* 48: 80–82.
- SINKOVICS BALÁZS 2010. Felszólító móddal egyező kijelentő módú igealakok a magyar nyelvjárásokban. In: NÉMETH MIKLÓS–SINKOVICS BALÁZS szerk., *Tanulmányok Szabó József 70. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. 169–177.
- SOMSSICH SÁNDOR 1898. Nyelvsajátságok Baranya–Ózd vidékéről. *Magyar Nyelvőr* 27: 206–210.
- Story 2009 = Talmácsi — nyelvtanból elégtelen! In: *Story Online* 2009. október 14. URL: http://www.storyonline.hu/hirek/talmacsi_suksukol/19508/ (2013. augusztus 6.)

- SZÉKELY MIHÁLY 1818. *A' nemes székely nemzetnek constitúcióji, Privilegiumai*. Pest, Trattner János Tamás.
- SZEMERE GYULA 1954. *Magyar nyelvtan. Az általános gimnáziumi levelezőoktatás I–IV. osztálya számára*. Második kiadás. Budapest, Tankönyvkiadó.
- SZEMKŐ ALADÁR 1904. Egy abauj megyei özö nyelvjárás. *Nyelvészeti Füzetek 13*: 32–46.
- SZENDE ALADÁR 1994. *A magyar nyelv tankönyve középiskolásoknak*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- SZENDE ALADÁR 1998. *Gyakorlatok és feladatok A magyar nyelv tankönyve középiskolásoknak című tankönyvhöz*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- SZÉP ERNŐ 1975. Lila ákác. Szerelmes história öt képben, 1921. In: Szép Ernő, *Színház*. Budapest, Szépirodalmi. 309–416.
- SZÉPFALUSI ISTVÁN–VÖRÖS OTTÓ–BEREGSZÁSZI ANIKÓ–KONTRA MIKLÓS 2012. *A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában*. Budapest–Alsóőr–Lendva, Gondolat.
- SzGySz. = FÜREDI MIHÁLY–KELEMEN JÓZSEF szerk., *A mai magyar nyelv szépprózai gyakorisági szótára (1965–1977)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989.
- SzO. 2. = SZABÓ KÁROLY–SZÁDECZKY LAJOS–BARABÁS SAMU, *Székely oklevéltár 2. 1520–1571*. Kolozsvár, Magyar Történelmi Társulat, 1876.
- SzOkI. = DEMÉNY LAJOS–PATAKI JÓZSEF–TÜDŐS S. KINGA, *Székely oklevéltár. Új sorozat. Udvarhely széki törvénykezési jegyzőkönyvek 1–3*. Bukarest–Budapest, Kriterion–Európa, 1983–1994.
- SZÖNYI SZILÁRD 2014. Beszélni magyarul? URL: <http://jogaszvilag.hu/rovatok/életmod/beszelni-magyarul>. (2016. október 17.)
- SzT. = SZABÓ T. ATTILA–VÁMSZER MÁRTA–KÓSA FERENC–FAZAKAS EMESE szerk., *Erdélyi magyar szótörténeti tár 1–14*. Bukarest–Budapest–Kolozsvár, Kriterion–Akadémiai Kiadó–Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1975–2014.
- SZÜTS LÁSZLÓ 1991. Előszó a harmadik kiadáshoz. In: HALÁSZ GYULA, *Tudd, hogy mit beszélsz!* Budapest, Móra. 5–6.
- TAKÁTS LAJOS 1935. Tanítunk-e magyarul? *Magyarosan 4*: 16–19.
- TERBE ERIKA 2013. Adalékok a feltételes mód középmagyar kori használatához. In: FORGÁCS TAMÁS–NÉMETH MIKLÓS–SINKOVICS BALÁZS szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei 7*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem BTK, Magyar Nyelvészeti Tanszék. 169–178.
- TISZAMARTI ANTAL 1943. *Szeplőtlen magyarság*. Budapest, Studium.
- TOLNAI VILMOS 1903. A nyelvérzék és az iskola. *Magyar Nyelvőr 32*: 97–100.
- TOMPA JÓZSEF 1955. Az irodalmi nyelv. In: PAIS DEZSŐ szerk., *Nyelvünk a reformkorban*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 313–434.
- ÚGySz. = CSIRIKNÉ CZACHESZ ERZSÉBET–CSIRIK JÁNOS, *Újságnyelvi gyakorisági szótár*. Szeged–Budapest–Debrecen, Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, 1986.
- VAJDA LÁSZLÓ 1830. *Az erdélyi polgári magános törvények' históriája*. Kolozsvár.
- VÁRADI TAMÁS–KONTRA MIKLÓS 1994. A stigmatizált magyar kijelentő mód társadalmi disztribúciójáról. In: KEMÉNY GÁBOR–KARDOS TAMÁS szerk., *A magyar nyelvi*

- norma érvényesülése napjaink nyelvhasználatában.* Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet. 115–124.
- VARGHA FRUZZSINA SÁRA 2007. Nyelvi változók A magyar nyelvjárások atlasza hangfelvételeiben. In: GUTTMANN MIKLÓS–MOLNÁR ZOLTÁN szerk., *V. Dialektológiai Szimpozion.* A Berzsenyi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai 8. Szombathely. 279–289.
- VELCSOV MÁRTONNÉ 1968. Alaktan. In: BENCÉDY JÓZSEF–FÁBIÁN PÁL–RÁCZ ENDRE – VELCSOV MÁRTONNÉ, *A mai magyar nyelv.* Budapest, Tankönyvkiadó. 85–204.
- VERESS JENŐ 2015. Suksük államtitkár. *Népszava* 2015. december 10. URL: http://nep-szava.hu/cikk/1079223_suksuk-allamtitkar (2016. október 17.)
- VIOLA LUJZA 2012. A suksükölésről. In: *VajdaságMA. Délvidéki hírportál.* 2012. január 16. URL: http://www.vajma.info/cikk/anyanyelvunk/10/A_suksukoles.html (2013. augusztus 6.)
- VÖÖNÉ PÉCS MÁRIA 1933. Felszólító mód a jelentő mód helyett. *Magyarosan* 2: 114–115.
- ZOLNAI GYULA 1889. Egri nyelvsajátságok. *Magyar Nyelvőr* 18: 16–25.
- ZOLNAI GYULA 1891. Mátýusföld nyelvjárása. *Magyar Nyelvőr* 20: 73–86.

The Stigmatized Indicative Forms of *t*-final Verbs

In standard Hungarian *t*-final verbs maintain a difference between indicative and imperative forms: *lássá* ‘see-3Sg.-Imp.Def.’ and *látja* ‘see-3Sg.-Ind.Def.’; *halassza* ‘postpone-3Sg.Imp.Def.’ and *halasztja* ‘postpone-3Sg.Ind.Def.’. In nonstandard Hungarian both are realized in the form of standard Hungarian imperative, and many regard it as a serious grammatical mistake. I discuss its origin, its spread in dialects and in “low” registers of urban language.

There are data for the nonstandard variant since the 18th century but it was used in the popular registers for centuries. It emerged in the language of the urban lower classes in the late 19th century, and it was strictly corrected at that time by teachers. In the literature of language cultivation it was considered as a stylistic regionalism for decades but it became highly stigmatized in the 1930’s.

Keywords: history of Hungarian *t*-final verbs, stigmatised nonstandard variant

KÖSZÖNTÉS

Kornyané Szoboszlay Ágnes 80 éves

Kornyané Szoboszlay Ágnes pályájának nagy része a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékéhez kötődik, amely bő három évtizeden át volt a munkahelye. Publikációinak több mint egy harmad része az intézet évkönyvében, a Magyar Nyelvjárásokban látott napvilágot. Ennek 2008. évi számában találjuk meg addigi pályájának bibliográfiai jegyzékét is a 70. születésnapján öt méltató írással együtt (46: 187–198). Illő tehát, hogy e folyóirat hasábjain köszöntsük öt egy évtized múltán, a 80. születésnapján is, és itt adjuk közre az elmúlt évtizedben született munkáinak bibliográfiáját is.

Kornyané Szoboszlay Ágnes oktatói és kutatói munkássága a Debreceni Egyetem mellett — amely egyetemi tanulmányainak is helyszíne volt — más felsőoktatási intézményekhez és ezzel együtt más városokhoz is szorosan kötődik. Éveket töltött a finnországi Jyväskyläben a magyar nyelv lektoraként, aktív pályájának utolsó évtizedét pedig a miskolci egyetemen töltötte el. Hosszú ideig tagja volt Szathmári István professzor úr legendás hírű stíluskutató csoportjának a budapesti egyetemen, de fontosak voltak életében a Berlinben eltöltött évek is, ahová férjét, Kornya Lászlót kísérte el, aki ott akkor a magyar nyelv lektoraként működött.

Úgy gondolom azonban, hogy Kornyané Szoboszlay Ágnes számára az itt említett helyszíneknél van egy még fontosabb is: szülőfaluja, Felsőnyárad. Már a korábbiakban is mérvadó publikációihoz adott alapot a szülőföld kimeríthetetlen nyelvi forrása, s ide nyúlik vissza az utolsó évtized legfontosabb — egri kollégáival közösen elkészített — alkotása is, amely Felsőnyárad nyelvjárását a 20. század végi állapotában mutatja be (2011). Végso soron ebbe az élményvilághoz, közelebbről a szülői házhoz kapcsolódik egy másik fontos könyv is, amelyet Kornyané Szoboszlay Ágnes fiával, Kornya Istvánnal közösen készített elő kiadásra: édesapjának, Szoboszlay Györgynek a szovjet hadifogságban írt naplója egy generáció tragikus sorsának hiteles, fontos dokumentuma (2017).

Az utolsó évtized írásai között jó néhány olyan is szerepel, amely Kornyané Szoboszlay Ágnes középiskolai éveire, Sárospatakhoz kötődik: fél tucatnyi írása jelent meg a Bibliotheca Comeniana sorozatában, köztük a múlt nagy tanár-egyénségeiről szóló portrék. Az írások között feltűnik a számára kimeríthetetlen

téma, Németh László írásművészete is, s mellette a másik régi kedves szerző: Kós Károly.

Örömmel látjuk ma is a kutatói aktivitást, a nem lankadó érdeklődést Kornyané Szoboszlai Ágnes pályáján, aminek élénk bizonyítéka az alábbi tetemes publikációs lista. Reméljük, hogy egy évtized múltán ismét közreadhatjuk majd a szerző újabb közleményeinek jegyzékét is. Ehhez a munkához kívánunk kedves kollégáknak jó egészséget és töretlen alkotó kedvet.

HOFFMANN ISTVÁN

Kornyané Szoboszlai Ágnes tudományos és publicisztikai munkássága 2008–2019

Önállóan megjelent mű

BÍRÓ FERENC–FEKETE PÉTER–KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES, *Felsőnyárád nyelvjárása a 20. század végén*. Az Eszterházy Károly Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai 4. Eger, 2011. 309 lap.

Ism. TEPERICS JÓZSEF, Bíró Ferenc–Fekete Péter–Kornyané Szoboszlai Ágnes: Felsőnyárád nyelvjárása a 20. század végén. *Magyar Nyelv* 110 (2014): 485–488.

Tanulmányok

Kun Bertalan püspök retorikai elmélete és gyakorlata. In: FÖLDY FERENC–KISS FERENC–KOVÁTS DÁNIEL szerk., *Comenius és Kazinczy szellemében*. Bibliotheca Comeniana 14. Sárospatak, Magyar Comenius Társaság, 2009. 91–102.

Száz éve indult a 125 éve született Kós Károly pályája. Gondolatok egy hosszan kísértő olvasmány-élményemről és a magam életútjáról 2008-ban. In: VERES LÁSZLÓ–VIGA GYULA szerk., *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 48. Miskolc, 2009. 199–203.

A hegy és az út szerepe Kós Károly *Varju nemzetségében*. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis* 36 (2009): 200–206.

A korabeli szó- és kifejezőkészlet kohéziós szerepe Zsigray Julianna társasági/társadalmi regényeiben. In: SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *A stíluskohézió eszközei a modern és posztmodern szövegekben*. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 89. Debrecen, 2011. 141–157.

- A nevek bűvópatakja és játékosága — Németh László névadási indítékairól. *Irodalom 21* (2011. december): 15–16.
- Tölcsey, Küngös, Héthársi, Elefánti. In: CSISZÁR GÁBOR–DARVAS ANIKÓ szerk., *Klárások. Tanulmánykötet Korompay Klára tiszteletére*. Budapest, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, 2011. 207–211.
- Egy másik Kazinczy: Kazinczy Gábor. In: FÖLDY FERENC–KISS FERENC–KOVÁTS DÁNIEL szerk., *Comenius és a múzsák*. Bibliotheca Comeniana 15. Sárospatak, Magyar Comenius Társaság, 2011. 99–110.
- A finn kultúra iránti érdeklődés Sárospatakon. In FÖLDY FERENC–KISS FERENC–KOVÁTS DÁNIEL szerk., *Comenius és a múzsák*. Bibliotheca Comeniana 15. Sárospatak, Magyar Comenius Társaság, 2011. 117–126.
- „Rejtelmek” egy vers öt szava körül — József Attila: Születésnapomra. *Irodalom 21* (2012. április): 17.
- Tíz verssorban egész életézés — Tóth Árpád: Arany felhő. *Irodalom 21* (2012. szeptember): 24–25.
- „Elsőbbségi prioritás”, avagy a bőség zavara. In: DOBI EDIT–DOMONKOSI ÁGNES–PETHŐ JÓZSEF szerk., *Stílusról, nyelvről sokszíniűen. Szikszainé Nagy Irma 70. születésnapjára*. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 91. Debrecen, 2014. 201–204.
- Szoboszlay György. In: NYIRKOS TIBOR szerk., *Pedagógusok arcképcsarnoka 13*. Debrecen, Karácsony Sándor Pedagógiai Egyesület, 2014. 354–357. (Szoboszlay Jánossal és Szoboszlay Katalinnal.)
- Tóth Pál. In: NYIRKOS TIBOR szerk., *Pedagógusok arcképcsarnoka 13*. Debrecen, Karácsony Sándor Pedagógiai Egyesület, 2014. 381–384.
- Németh László írói névadásáról — Visszatekintés és tanulságok. *Magyar Nyelvjárások 52* (2014): 209–220.
- Tóth Pál és a „Tótpál” — Egy elfeledett miskolci pedagógus, 1843–1903. In: FÖLDY FERENC–KISS FERENC–KOVÁTS DÁNIEL szerk., *Comenius és követői*. Bibliotheca Comeniana 18. Sárospatak, Magyar Comenius Társaság, 2015. 77–89.
- Túros-e mindig a közös ló háta? Avagy egy nyelvjárási monográfia születése. In: KALCSÓ GYULA szerk., *Tanulmányok a magyar nyelvről*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis 42. Eger, 2015. 121–127.
- „Játékos” ügyek. In *Comenius és a játék*. In: FÖLDY FERENC–KOVÁTS DÁNIEL–TOMA KORNÉLIA szerk., *Comenius és korunk*. Bibliotheca Comeniana 19. Sárospatak, Magyar Comenius Társaság, 2016. 75–82.
- Ruszkay András (1914–1998). In: SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *Pedagógusok arcképcsarnoka 16*. Debrecen, Karácsony Sándor Pedagógiai Egyesület, 2017. 293–298.

Az én ökumeném. In: FÖLDY FERENC–KOVÁTS DÁNIEL–TOMA KORNÉLIA szerk., *Comenius és a reformáció*. Bibliotheca Comeniana 20. Sárospatak, Magyar Comenius Társaság, 2018. 71–81.

Ismertetések

Szathmári István: A magyar stilisztika útja. (Javított és jelentős mértékben bővített kiadás). *Magyar Nyelvjárások* 46 (2008): 240–243.

Szótár kék-fehérben. Néhány gondolat. Jakab László: Finn–magyar diákszótár. *Nyelvtudományi Közlemények* 106 (2009): 382–387.

„De szib debrecenyi beszíd” — Kálnási Árpád: Debreceni cívis szólások és közmondások. *Debreceni Disputa* 2009/4: 45–47.

Hajdú Mihály: Családnevek enciklopédiája. Leggyakoribb mai családneveink. A magyar nyelv kézikönyvei 17. *Magyar Nyelvjárások* 49 (2011): 164–170.

A hozzáadott érték. Jakab László: Magyar–finn szótár. *Irodalom* 21 (2015. május): 35–37.

Szerkesztés és utószó

Gyorsan haza! — Szkoro damoj! — Szoboszlay György főhadnagy szovjet hadifogságban írt naplója 1946–1947. Kornya Istvánnal szerk. Utószó: Apa nélkül. Debrecen, Szokosz Bt. 2017. 273 lap.

Fordítás finnől

Papp István: Magyar nyelvtörténet. Kézirat a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének könyvtárában. Debrecen, 2014.

A romániai Szalárd helynevei*

SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA

A romániai Szalárd helyneveit közlő írásomban a szócikkek élőnyelvi és történeti adatokat is tartalmaznak. Az adatok közzétevése igazodik a Hajdú-Bihar megye helynevei 1. kötet szerkesztési elveihez. A 2016-os helynévgyűjtés adatközlői az alábbiak voltak: Béres Tibor Árpád (39), Csegődi Béla (75), Dallos Árpád (74), Dani Zoltán (47), Dézsi Sándor (59), Kerekes Sándor (78), Király Sándor (72), Kiss Béla (69), Kozma András (49), Kugyelka Margit (45), Lévainé Páll Gyöngyi (40), Lévai Zsombor (43), Medvéssy Tibor (64), Páll Piroska (74), Páll Sándor (82), Piskiné Fazekas Erzsébet (79), Sass Károly (58), Simon Bimbó Olga (86), Siposné Szabó Margit (88), Sabăuné Kiss Juliánna (46), Varga Botond Endre (32).

Szalárd 2016: *Szalárd ~ Szălărd*, 1941: *Szalárd* (MKF.), 1940: *Szalárd* (JAKÓ), 1913: *Szalárd*, 1907: *Szalárd*, 1902: *Szalárd* (Hnt.), 1901: *Szalárd* (BOROVSKY 146), 1900: *Szalárd* (Szgt.), 1900: *Szalárd*, 1898: *Szalárd*, 1895: *Szalárd*, 1892: *Szalárd* (Hnt.), 1889: *Szalárd* (Kat.), 1888: *Szalárd* (Hnt.), 1884: *Szalárd* (HKFT.), 1882: *Szalárd*, 1873: *Szalárd* (Hnt.), 1860: *Szalárd* (MKFT.), 1851: *Szalárd* (FÉNYES), 1783: *Szallard* (EKFT.), 1598: *Zalard*, 1588: *Szalard*, 1587: *Zalard*, 1490: *Szalard*, 1489: *Zalard*, *Zolard*, 1475: *Zalard*, *Salard*, 1459: *Zalard*, *Zolard*, 1433: *Zalaard*, 1421: *Zalard*, *Zolard*, 1414: *Zalard*, 1413: *Zalard*, 1411: *Zalard*, 1407: *Zalardiensis*, 1400: *Zalard*, 1395: *Zalard*, *Zolard*, 1389: *Zalard*, 1387: *Zalardiensis*, *Zalard*, 1386: *Salart*, 1332–1337: *Zalard*, *Salard*, *Zalar*, *Zarand*, *Zarad*, 1325: *Zalard*, 1291–1294: *Zalard* (RÁCZ). — Település Románia északnyugati részén, a Berettyó-folyó partján. Bihar megye és a hegyközi kistérség része. Községközpont, közigazgatásilag Jákóhodos (r. Hodoș) és Hegyközszentimre (r. Sîntimreu) települések tartoznak hozzá. Lakossága 3014 fő, melyből a 2011-es népszámláláskor 1780 fő (59,1%) magyarnak, 1070 fő (35,5%) románnak és 93 fő (3,1%) roma nemzetiségűnek vallotta magát (ISPMN.). A település első írásos említése a 13. századból származik, ekkor

* Készült az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-18-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának, valamint az NKFI 128 270 számú pályázatának a támogatásával, az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport keretében.

Zalard formában jelenik meg. KNEI ZSA ISTVÁN a Szalárd nevet a *solare* 'sóval foglalkozó emberek' lexémára vezeti vissza, melynek alapja a *sol* 'só' szó (1943/2001: 193). GYÖRFFY GYÖRGY szerint a település Salardus vezérről kaphatta a nevét. KRISTÓ GYULA ezt a vélekedést azzal az érveléssel cáfolja, amely szerint ebből az időből több hasonló személynév is megmaradt. E szerint tehát nem lehetünk biztosak afelől, hogy a névadó épp Salardus vezér volt. KISS LAJOS erre vonatkozóan több hasonló alakú személynévet is felsorol (vö. RÁCZ). A román *Sälard* (LELKES 2011: 553) név románosítás eredménye.

Adorján 2016: *Adorján ~ Adorjáni-rész*. | *Azér mongyák neki úgy, hogy Adorján, mert a Fácános túlsó sarkán van az Adorján vára. | A falu köszt meg az erdő köszt a földterület*. 1901: *Adorján* (BOROVSKY 146), 1900: *Adorián* (Szgt.), 1900: *Adorján*, 1898: *Adorján* (Hnt.), 1884: *Adorján* (HKFT.), 1883: *Adorján, Adrian, Adryan*. | *Keletkezése, mint neve mutatja, már nemzetünk keresztény korába esik, s nevét valószínűleg egyháza védszentjétől, Szent-Adorjántól vette, ki alapítójának is védszentje lehetett. Központja volt egy terjedelmes nemzetségi birtoknak, mindemellett Adorján végig szerény község maradt; helyette a vele társoszkodó Szalárd emelkedett fel várossá*. (BUNYITAY), 1873: *Adorján* (Hnt.). — Nagy kiterjedésű szántóföld, a külterület északkeleti részén található. A Fácános és a Berettyó-folyó közvetlen szomszédságában helyezkedik el. Nevét az egykori Adorján településről és — a ma már romokban álló — Adorján-várról kapta. A szántóföldnek két része van: a Belső- és a Külső-Adorján. Vö. Adorjánvár, Külső- és Belső-Adorján.

Adorjáni-rész lásd **Adorján**

Adorján út lásd **Farnasi út**

Adorján-vár 2016: *Adorján-vár ~ Adorján vára ~ Vár*. | *Van egy alagút. [...] Ide vezetett fel a Templomhoz. [...] A törökök építették*. 1901: *Adorjánvár* (BOROVSKY 146), 1889: *Adorján várom* (Kat.), 1884: *Ruine Adorján* (HKFT.), 1883: *Adorján vára*. | *E helyen azonban nem monostor, hanem a történelmi emlékeinkben annyiszor fel-felmerülő Adorján vára állt egykoron, s a már féloldalán ledőlt torony e várnak öreg-tornya volt. A vártól délre, hol ma is magas földhányások látszanak, s hol kövérebb a mező, bujább a vetemény: ott állt ki egyházával Adorján, a falu*. (BUNYITAY), 1864: *Ruine Adorjan* (MKFT.), 1851: *Adorján vár*. | *A vidék itt igen kellemesen változó és regényes, s szépségét nem kevéssé emelik a régi Adorján várának pusztá meredező falai, mindenfelől rétes, mocsáros helyekkel körülvétele*. (FÉNYES), 1783: *Rudera Adoria genant* (EKFT.), 1588: *Adorján*, 1587: *Adoryan*, castr., 1306: *Adrian*, castr., 1284: *Adoryan*, castr., *Adrian*, castr. (RÁCZ, további történelmi adatait lásd uo.). — Az egykori Adorján-vár maradványa, a külterület északkeleti részén, a Fácános és a Berettyó-folyó közvetlen szomszédságában található. A folyószabályozás időszakáig a Berettyó-folyó körülhatárolta az épületet. A szakirodalom szerint a stratégiai szerepe abban az időszakban szűnt meg, amikor 1660-ban a törökök elfoglalták. Teljes pusztulása

1711-ben történt, amikor a császári seregek, más környékbeli erődítményekhez hasonlóan, ezt a várat is lerombolták (SZENDREI 2013: 27). Ma már az épületnek csupán egyetlen sarka áll. Nevét a Szalárd szomszédságában lévő egykori településről, Adorjánról kapta. Maga a település a 17. században néptelenedett el (DANI 2012/2017a: 99–100). Az adatközlők szerint a vár és a mai református templom között titkos alagút húzódik. Erre vonatkozóan azonban a mai napig nem végeztek komoly ásatásokat. A helynév az *Adrian* személynévből alakult ki, metonimikus névadással. Az *Adorján* változat a mássalhangzó-torlódás feloldásával jött létre (RÁCZ). Vö. Adorján.

Adorján vára lásd **Adorján-vár**

Adorján-várrom lásd **Adorján-vár**

Agapé 2016: *Agapé ~ Ingyenkonyha ~ Jegyzőlak ~ Szegénykonyha*. | *Főznek öregeknek*. | *Jegyzőlak volt*. — A Város nevű utca és a Templom zug találkozásánál álló épület. Holland kezdeményezésnek és támogatásnak köszönhetően az idősek és a szegények megsegítésére alapítvány működik benne. Jelenleg szegénykonyha. Egykor jegyzőlak volt.

Alimentára lásd **CBA**

Állat piac lásd **Kinti piac**

Alvég 2016: *Alvég ~ Alvíg*, 1897–1905: *Alvég* (Reg.). — Utca. A belterület nyugati részén húzódik, a fő utca, az ún. Város folytatása. Régebben ezen az utcán jártak le a Temetőbe.

ANL lásd **ANL-blokk**

ANL-blokk 2016: *Ánele-blokk ~ Ánele ~ Ánele-lakások ~ Csendőrtanya*. | *Ezek a sor blokkok se vóutak meg, az Új iskola se, egy se. Ott, mikor esős idő vóut, ahun van a sarki iskola, az az emeletes iskola, meg ott lejjebb is, fojt keresztül a víz mindig az útra*. — Új építésű tömbház. A Zöldfa utca sarkán, a parkkal szemben áll. Az ANL-lakásprogram (ejtsd: *ánele*) keretein belül épült. Mindössze néhány éve adták át. Az előtag egy román eredetű betűszó, az *Agenția Națională pentru Locuințe* 'országos lakásügynökség' kifejezés rövidítése. Az utótag román jövevényszó (r. *bloc* > m. *blokk*), jelentése: 'tömbház'. Az idősebb lakosság emlékezte szerint az épület helyén egykor csendőrlaktanya állt.

ANL-lakások lásd **ANL-blokk**

Apáti 2016: *Apáti ~ Apáti-rét*, 1889: *Apáti* (Kat.). — Kisebb szántóföld, a külterület nyugati részén, a Fűz-tó szomszédságában található. A név eredetére vonatkozóan az adatközlők nem tudtak információval szolgálni.

Apáti-rét lásd **Apáti**

Asszony piac lásd **Benti piac**

Autópálya 2016: *Autópája ~ Autósztráda ~ Ótúsztráda*. — A tervezett autópálya helye. A külterület déli részét szeli ketté. A megépítéséhez szükséges anyagokat már évekkel ezelőtt kiszállították a szomszédos földekre, de az út építését a mai napig nem kezdték el.

Autósztráda lásd **Autópálya**

Bakvirág lásd **Bakvirágos-rét**

Bakvirágos lásd **Bakvirágos-rét**

Bakvirágos-rét 2016: *Bakvirágos-rét ~ Bakvirág ~ Bakvirágos.* | *Megyünk erre lefele, Hodos fele, vout egy darab, annak úgy monták, hogy Bakvirág.* — Szántóföld a külterület nyugati részén, Jákóhodos és Szalárd települések között. A név valószínűleg a 'porzós virág uborkán, dinnyén' jelentésű *bakvirág* közszóval (ÚMTsz.) hozható összefüggésbe.

Bangéta 2016: *Bangéta ~ Bangétatanya.* | *Egy tanyavilág egy pár házzal a Síteri út mellett.* | *Mind román vout, be is kőütöztek ide Szalárdra a kollektivizálás közbe vagy után.* 1941: *Bangéta-ta.* (MKF.), 1913: *Bangétamajor*, 1884: *W. H. Bangéta* (HKFT.), 1864: *Bangeta* (MKFT.), 1783: *Bangeta* (EKFT.). — Földterület. A külterület déli részén, a Tóteleki-erdő szomszédságában található. Ma már inkább Siter településhez tartozik. A rendszerváltás előtt még lakott terület, tanya volt. Tizenöt házból állt. 1976-ban felsőbb utasításra kellett az ott lévő épületeket felszámolni. Egykori román lakossága ma már Szalárdon él (BORZÁSI–DANI–KÖRÖSI 2012/2017: 80). A név feltehetően a *bangét* 1. 'a folyógátat erősítő fiók-gát', 2. 'a műút betonozatlan széle', 3. 'cserép- vagy téglacsomó', illetve a *bangéta* 'téglát, vályogot szárítás végett élére állítani' (ÚMTsz.) közszavakkal hozható összefüggésbe. Vö. *Bangéta csárda*, *Bangéta-hát*.

Bangéta csárda 2016: *Bangéta csárda.* — Egykori csárda, mely a *Bangétán* állt. Ma már nincs meg. Vö. *Bangéta*, *Bangéta-hát*.

Bangéta-hát 1889: *Bangétahát* (Kat.). — Földterület. A település külterületének déli részén, a Málé-domb és a Síteri út között található. A név előtagja az egykori tanyavilágra, a *Bangétára* utal. Vö. *Bangéta*, *Bangéta csárda*.

Bangéta-major lásd **Bangéta**

Bangétatanya lásd **Bangéta**

Bán-telek 2016: *Bán-telek.* | *A Fácános és a legelő köszt.* | *A tulajdonos vout régen Barcs nevezetű. Azé volt az erdő is, azé volt a főüd is, az uraságé vout, ahogy most van itt az Öregotthon, az is oda tartozott.* 1889: *Bántelek* (Kat.). — Szántóföld, a külterület keleti részén, a Fácános nevű erdő és a Savanyú-legelő szomszédságában található. Az adatközlők emlékezete szerint több más területtel együtt ezt a részt is a Bartsch család birtokolta egykor. A név eredetére vonatkozóan azonban nem tudtak információval szolgálni.

Baptista imaház 1. 2016: *Baptista imaház ~ Imaház.* — Épület. A település belterületének északi részén, a Város nevű utcán található. Néhány évvel ezelőtt még magánház állt a helyén. A település magyar baptista gyülekezetéhez tartozik.

Baptista imaház 2. 2016: *Baptista imaház ~ Román baptista imaház ~ Román imaház.* — Épület a település belterületének déli részén, a Románsoron. A település román baptista közössége használja.

Baptista temető 2016: *Baptista temető*. — A Román temető része, a település belterületének délnyugati részén található.

Barackosi út lásd **Barackos út**

Barackos út 2016: *Barackos út ~ Barackosi út ~ Bodolyó út ~ Bodolyósi út*. — A siteri Barackoshoz és a Bodolyótanyához vezető köves út. A külterület déli-délkeleti részét szeli át.

Bartsch-kastély 2016: *Barcs-kastély ~ Barcs-kúria ~ Kastély*. — A Bartsch család egykori udvarháza. A Városon található. A 19. század végén épült. A második világháború után államosították. Ezután az állami gazdaság, a Gospodaria Agricola de Stat, azaz a Gosztát működtetett benne irodát. Később egészségügyi központ, majd szülészeti lett. 1990 után az épületet visszaigényelték. Ma a Filadelfia Öregotthonhoz tartozik.

Bartsch-kúria lásd **Bartsch-kastély**

Báza 2016: *Báza*. — Terménylerakó hely. A belterület nyugati oldalán, a Granárium szomszédságában található. A kifejezés a román *baza* 'terménylerakó és -átvevő hely' (RK.) szó átvétele.

Békástó lásd **Zöldfa utca**

Belső-Adorján 2016: *Belső-Adorján ~ Belső-Adorján*. | *A Berettyó meg az erdő közt van egy nagy terület, annak monták, hogy Belső-Adorján*. 1900: *Belső Adorján* (Szgt.), 1889: *Belső-Adorján* (Kat.). — Legelő, a külterület északkeleti részén, a Fácános, az Ó-Berettyó és a Berettyó-folyó között található. A Külső-Adorjánnal együtt az Adorján része. Vö. Adorján, Külső-Adorján.

Belső-Kodrák 2016: *Belső-Kodrák ~ József Atilla ucca*. | *Amék elébb van, az a Belső-Kodrák, amék utána, az a Szilő-Kodrák*. | *Valamikor ez a rész ki lett osztva a szegényeknek*. 1906–1909: *B. Quadrát*, 1897–1905: *B. Quadrát, B. Quadrát, B. Quadrát, B. Quadrát, Belső Quadrát* (Reg.). — A belterület nyugati részén, az Új sor, a Zöldfa utca és a Külső-Kodrák utcák fogják közre. A Külső-Kodrákkal együtt a Kodrák utcák részét képezi. A *kodrák* szó valószínűleg a *kvadrát* 'négyzet' (ÉrtSz.) köznévre vezethető vissza. A Kodrákot képező utcák ténylegesen négyszög alakzatban helyezkednek el. A *József Atilla utca* névváltozat hivatalos utcanév volt. Mára ezt a státuszát elvesztette. Vö. Kodrák, Külső-Kodrák.

Benti piac 2016: *Benti piac ~ Asszony piac ~ Kis piac*. | *Nem árusok árultak benne, hanem az asszonyok vitték a kis tojást meg ijesmit. [...] Állatot ott nem, esetleg tyúkot árultak*. — Élelmiszerpiac. A település központjában, az Iskola mellett található. Az *Asszony piac* név előtagja arra utal, hogy főként nők árulnak benne. A *Kis piac* és a *Benti piac* névváltozatok előtagjai a *Nagy piac* és a *Kinti piac* nevek előtagjaival állnak összefüggésben. Az élelmiszerpiac ugyanis jóval kisebb és jóval központibb helyen fekszik, mint a település másik piaca, a jószágpiac. Vö. Kinti piac.

Berettyó lásd **Berettyó-folyó**

Berettyó-csatorna 2016: *Berettyó-csatorna*, 1889: *Berettyó csatorna* (Kat.), 1864: *Berettyó Canal* (MKFT.). — A Berettyó-folyó medre. A település külterületének északi részén húzódik. Mesterséges beavatkozás, a folyószabályozás eredménye.

Berettyó-folyó 2016: *Berettyó-folyó ~ Berettyó ~ Berettyóu.* | *Kubikoltak, emlékszek rá, tajjigával növeltik a partokat. Tajjigával horták a főüdet, nem vout még ojan gépezet, mint most. Az emberek aszt úgy monták, hogy kubikoltak.* 1941: *Berettyó* (MKF.), 1901: *Berettyó* (BOROVSKY 146), 1900: *Berettyó* (Sztg.), 1889: *Berettyó folyó* (Kat.), 1884: *Berettyó Fl.* (HKFT.), 1864: *Berettyo-Fluss* (MKFT.), 1851: *Berettyó vize* (FÉNYES). — Folyó. A település belterületétől északra húzódik. Az elmúlt évszázadokban többször is kiöntött. A szabályozását a 19. században kezdték meg.

Berettyó-híd 2016: *Berettyó-híd.* — A Berettyó-folyó hídja, a Szentimrei úton áll.

Berettyó-köz 1889: *Berettyóköz* (Kat.). — A Berettyó és az Ó-Berettyó között lévő terület.

Berettyó vize lásd **Berettyó-folyó**

Bicis-bolt 2016: *Bicis-bolt.* — Bolt, a Románsoron, a Fő út mellett található. Nevét tulajdonosáról (*Biŕis*) kapta.

Bikarét 2016: *Bikarét ~ Bikarít ~ Német-kert.* | *Régen voltak a kösségnek bikái, és azoknak csak ott volt szabad legelni.* — Kaszáló és legelő, a belterület szomszédságában, a Város és az Új sor között található. Hajdanán ott legeltették a bikákat.

Birkalegelő lásd **Savanyú-legelő**

Bocirét 2016: *Bocirét*, 1889: *Boczi rét* (Kat.). — Szántóföld és legelő, a külterület déli részén, a Bodolyótanya szomszédságában található. Egykor szarvasmarhákat tenyésztettek rajta.

Bocskoros 2016: *Bocskoros.* | *A Bodojónak a háta megett van. | Ott is sokszor előntötte a víz. Ojan vizes, szurkos főüd.* 1900: *Bocskoros* (Sztg.), 1889: *Bocskoros* (Kat.). — Szántóföld a külterület keleti részén, a Bodolyótanya és a Románsor szomszédságában. Az adatközlők szerint a *Bocskoros* névvel a névadók arra akartak utalni, hogy a terület a Románsor mellett fekszik, a bocskor ugyanis tipikusan a román népviselet része. A helynév és a román lakosság közötti összefüggés azonban kevésbé valószínű, a név ugyanis már egy 1900-ban keletkezett gazdasági térképen (Sztg.) és az 1889-es kataszteri térképen is szerepel. Az 1920-as évek előtt a Románsor még külterületi rész volt, nem volt lakossága.

Bodolyó lásd **Bodolyótanya**

Bodolyó-major lásd **Bodolyótanya**

Bodolyó-puszta lásd **Bodolyótanya**

Bodolyó-rész 2016: *Bodolyó-rész ~ Bodolyósi-rész.* — A Bodolyótanya környékén lévő szántóföldek összefoglaló elnevezése. A Bocirét és a Bocskoros tartozik ide. Vö. Bodolyótanya.

Bodolyós lásd **Bodolyótanya**

Bodolyósi-rész lásd **Bodolyó-rész**

Bodolyósitanya lásd **Bodolyótanya**

Bodolyósi út lásd **Barackos út**

Bodolyósi utca lásd **Oncsa sor**

Bodolyótanya 2016: *Bodolyóutanya ~ Bodolyósitanya ~ Bodolyóu.* | *Volt egy uraságnak egy gazdasága.* 1941: *Bodolyó-ma.* (MKF.), 1913: *Bodojótanya*, 1907: *Bodolyó tanya* (Hnt.), 1906–1909: *Bodojó, Bodojó tanya, Bodolyó, Bodojós* (Reg.), 1902: *Bodolyó tanya* (Hnt.), 1901: *Bodolyó* (BOROVSKY 146), 1900: *Bodolyó*, 1898: *Bodolyó* (Hnt.), 1897–1905: *Bodojó, Bodojó, Bodojó puszta, Bodojó p.* (Reg.), 1889: *Bodojó major* (Kat.), 1888: *Bodolya* (Hnt.), 1884: *Bodolyo maj* (HKFT.). — Tanya a külterület délkeleti részén, a Bocirét, a Bocskoros és a Barackosi út szomszédságában. A vidék egykori földbirtokosainak volt a tulajdonában, először Tóth Mihály, majd a Bartsch család birtokolta. A kommunista rendszerben államosították. Ebben az időben tehenészet volt. Ma már nem működtetik, de a gazdasági épületek még állnak. A név talán a szomszédos *Bodozó-patak* nevével hozható összefüggésbe. Mindemellett ugyanez a szóalak más települések helynévanyagában is megjelenik, pl. a Borsod–Abaúj–Zemplén megyei Nagyrozvággy névkincsében (MDH.). Vö. *Bodozó-patak*.

Bodolyó út lásd **Barackos út**

Bodozó-patak 1864: *Bodozo-Bach* (MKFT.). — Patak. A település külterületének déli részén folyt. Az adatközlők a helynevet nem ismerték. A *bodozó* köznév a 19. század második feléből való CZUCZOR–FOGARASI-féle szótárban is megjelenik. E szerint a szó a *bogyozó* alakváltozata és a *bodza ~ bogyza* származékszava (CzF.).

Bogár-kút 2016: *Bogár-kút.* | *Ott vóut szembe a Bodojóuval. Jobb kéz felől. Ott is volt egy kút. Ahogy menni a Barackosi úton.* | *Valamikor valami sáskainvázio vóut, és onnan vízárammal locsolták a sáskákat, azér mongyák, hogy Bogár-kút.* — Kút, a település külterületének délkeleti részén, a Bogár-kúti-dűlön található. Az adatközlők szerint a név arra utal, hogy a környékén elszaporodtak a bogarak. Vö. *Bogár-kúti-dűlő*.

Bogár-kúti-dűlő 2016: *Bogár-kúti-dűlő ~ Bogár-kúti-dűlőü.* | *Az erdő mellett a földek felfele.* — Szántóföld, a külterület délkeleti részén, a Lóház-tábla, a Varga-vágás és a Szalárdi-erdő szomszédságában található. Nevét a rajta álló kútról, a Bogár-kútról kapta. Vö. *Bogár-kút*.

Borsi-tó 2016: *Borsi-tó ~ Borsi-tóu ~ Örmény ~ Örvény ~ Örmény-gödör ~ Örvény-gödör.* | *A falu alatt van egy nagy árok.* — Mélyedés, a belterület szomszédságában, a falu és a Berettyó-folyó között található. Az adatközlők szerint egy olyan tó, amely gyakran kiszárad. Ezen a részen állhatott a település valamikori vízi malma. A *Borsi* nevét a terület mellett lakó családról kapta.

Cafe bar 2016: *Káfe bár*. — Emeletes épület. A Románsoron, a Siteri út és a Barackosi út találkozásánál áll. Régebben kocsmaként és kávézóként működtek. Ma már használt műszaki cikkek árulnak benne.

CBA 2016: *Cébéa ~ Alimentára ~ Önkiszolgáló*. — Bolt. A központban, a CEC Bank és a Gyógyszertár között található. A CBA hivatalos név.

CEC lásd **CEC Bank**

CEC Bank 2016: *Csekk Bank ~ Csekk*. — Épület. A Zöldfa utcán, a CBA mellett található. Jelenleg a CEC (ejtsd: csekk) Bank egyik fiókja működik benne.

Cifra-kút 1889: *Czifrakút* (Kat.). — A kataszteri térkép szerint a település külterületének délkeleti részén, a Bodolyótanya szomszédságában található. Az adatközlők nem ismerték a nevet.

Cigány-ér 1889: *Czigány ér* (Kat.). — Patak. A kataszteri térkép szerint a település külterületének nyugati részén folyt. Az adatközlők nem ismerték a nevet. A *Cigány-ér* és a *Cigány-legelő* nevek arra mutatnak rá, hogy a település roma lakossága a régebbi időkben is ezen a részen lakhatott. Vö. Cigánygödör, Cigány-legelő, Cigánytelep.

Cigánygödör 2016: *Cigánygödör*, 1906–1909: *Téglavető* (Reg.), 1897–1905: *Téglavető* (Reg.). — Gödrös terület. A Bikarét része, a belterület szomszédságában, a Szivárvány utca és a Cigánysor között található. A település cigány lakossága egykor itt vetette a vályogot. A helyi cigányság a mai napig a Cigánygödör szomszédságában él. Vö. Cigány-ér, Cigány-legelő, Cigánytelep.

Cigány-legelő 2016: *Cigány-legelő*, 1889: *Czigány legelő* (Kat.). — Legelő. A település külterületének nyugati részén található. Vö. Cigány-ér, Cigánygödör, Cigánytelep.

Cigánysor lásd **Cigánytelep**

Cigánytelep 2016: *Cigánytelep ~ Cigánysor*. | *Ahogy van a kultúrház, egyesenesen megyünk lefele, az Újsornak a végiben van. [...] És, ha jövünk Várad felől, a Pekónál van egy kis ucca, és akkor ott is lehet hozzájuk*. | *Valamikor a Cigánytelep, az ojan mocsaras hej vóút*. 1907: *Czigánytelep*, 1902: *Czigánytelep* (Hnt.). — Az Új sor nevű utca folytatása. A település cigány lakossága él ezen a részen. Vö. Cigány-ér, Cigánygödör, Cigány-legelő.

Colonia nouă lásd **Új-Kolónia**

Colonia veche lásd **Régi-Kolónia**

Csárda lásd **Szil-völgyi csárda**

Csatári-dűlő lásd **Döggúti-dűlő**

Csatári út 2016: *Csatári út*. | *Az Ortodox temetőtől fel végig az*. | *Egészen bevezet a falu alá*. 1889: *Csatári út* (Kat.). — A Hegyközcsatárba vezető földút. A külterület déli részén, a Román temető mellett vezet el.

Csatári úti dűlő lásd **Döggúti-dűlő**

Csebáj lásd **Csebáj-bolt**

Csebáj-bolt 2016: *Csebáj-bolt ~ Csebáj ~ Norbi-bolt*. — Bolt, a Központban, az ANL-blokk szomszédságában található. A *Csebáj-bolt ~ Csebáj* és a *Norbi-bolt* neveket a tulajdonosáról kapta. A *Csebáj* a tulajdonos ragadványneve. A lekéma a román *Ce-i baiu* ’? ’Mi a baj?’ kifejezésre vezethető vissza.

Csegő-bolt lásd **Juci-bolt**

Cséki-árenda 1889: *Cséki árenda* (Kat.). — Földterület. A kataszteri térkép szerint a település belterülete és az Ó-Berettyó között található. Az adatközlők nem ismerték a nevet.

Csendőrtanya lásd **ANL-blokk**

Csengeri lásd **Csengeri-kúti-dűlő**

Csengeri-dűlő lásd **Csengeri-kúti-dűlő**

Csengeri-kút 2016: *Csengeri-kút*. | *Vóút ott is kút, igen, vóút a főüdek köze-pin, csak az is be vóút tömve, már évek óta*. 1889: *Csengeri kút* (Kat.). — Kút. A külterület déli részén, a Csatári út mellett, a Csengeri-kúti-dűlőn található. Ma már nem használják. Vö. Csengeri-kúti-dűlő.

Csengeri-kúti-dűlő 2016: *Csengeri-kúti-dűlő ~ Csengeri ~ Csengeri-dűlő*. — Szántóföld. A külterület déli részén, a Kertészeti-dűlő, a Tag és a Döggúti-dűlő szomszédságában található. Nevét a rajta álló kútról, a Csengeri-kútról kapta. Vö. Csengeri-kút.

Csikókorlát 2016: *Csikókorlát ~ Malom-rét*. | *Tót Miháj ott nevelte a csikóit. A Berettyó és a falu köszt*. 1889: *Malom rét* (Kat.). — Legelő. A külterület északi részén, a belterület szomszédságában található. A név a *csikókorlát* földrajzi köznévvel áll kapcsolatban (FKnT.), arra utal, hogy egykor azon a területen legeltették Tóth és Bartsch földbirtokosok csikóit. A *Malom-rét* névváltozat pedig minden bizonnyal az egykori vízi malom emlékét őrzi. Vö. Borsi-tó, Kerek Malom utca, Vízi malom.

Csillagos lásd **Csillagostanya**

Csillagos-dűlő 2016: *Csillagos-dűlő ~ Csillagosi-dűlő ~ Csillagosi-főüd ~ Csillagosi-földek ~ Csillagosi-főüdek ~ Katona-dűlő ~ Román-Katona-dűlő*. — A Csillagostanyához tartozó szántóföld a külterület déli részén. A *Katona-dűlő* és a *Román-Katona-dűlő* nevek előtagjai a román nemzetiségű *Catona* családra utalnak. A szántóföld egy része ugyanis az ő tulajdonukban van.

Csillagosi-dűlő lásd **Csillagos-dűlő**

Csillagosi-föld lásd **Csillagos-dűlő**

Csillagosi-földek lásd **Csillagos-dűlő**

Csillagosi-oldal lásd **Csillagos-oldal**

Csillagositanya lásd **Csillagostanya**

Csillagosi út 2016: *Csillagosi út*. — A belterületről a Csillagostanyához vezető műút a település külterületének déli részén. A folytatása a Siteri út. Vö. Siteri út.

Csillagos-major lásd **Csillagostanya**

Csillagos-oldal 2016: *Csillagos-oldal ~ Csillagosi-ódal*. — A Csillagostanya szomszédságában lévő földek összefoglaló megnevezése. A Varga-vágás, a Csillagos-dűlő, a Csengeri-küti-dűlő és a Döggküti-dűlő tartoznak ide.

Csillagostanya 2016: *Csillagostanya ~ Csillagositánya ~ Csillagos*. | *Volt itt egy téesz. [...] Egy gosztát volt, állatokat, szarvasmarhát tenyésztettek benne, [...] és eladták egy olasz cégnek, és az olasz cégtől ellopták az egész nagy fermát, egy, komplett lebontották, istálót, földet, kerítést [...] az egyenlően van a földdel. [...] Ahogy megyünk Váradra, egyenesen vezet az út oda*. 1941: *Csillagos-ma*. (MKF.), 1900: *Csillagos* (Sztg.), 1913: *Csillagostanya*, 1907: *Csillagos tanya*, 1902: *Csillagos tanya* (Hnt.), 1901: *Csillagos* (BOROVSKY 146), 1900: *Csillagos*, 1898: *Csillagos* (Hnt.), 1897–1905: *Csillagos tanya* (Reg.), 1889: *Csillagos major* (Kat.), 1884: *Új Csillagos m.* (HKFT.). — Egykori tanya a külterület déli részén, a Varga-vágás, a Csillagos-dűlő, a Csengeri-küti-dűlő és a Döggküti-dűlő szomszédságában. A 20. század elején még a Bartsch család birtoka volt. A kommunizmus idejében államosították. Szarvasmarhákat tenyésztettek benne. Később egy olasz cég vette át. Mára teljesen tönkrement, csupán az épületek alapjai és néhány fal maradt meg. Az adatközlők a név eredetére vonatkozóan nem tudtak információval szolgálni.

Csonkasor 2016: *Csonkasor ~ Miháj Viteázu ucca*. | *A Fotbalpájának tart, ott kell kimenni a Diszpenzárnál. | Ez az ucca nem vóut végig*. 1906–1909: *Csonkasor* (Reg.), 1897–1905: *Csonkasor, Csonka sor* (Reg.). — Utca, a belterület keleti részén, a Hajnal utca, a Szalai utca és a Zöldfa utca között található. A *Csonkasor* névváltozat előtagja arra utal, hogy sokáig csupán néhány házból állt, bizonyos értelemben tehát csonka volt. A *Mihai Viteazu utca* változat az utca hivatalos neve volt. Mára ezt a státuszát elvesztette.

Csuba utca 2016: *Csuba ucca*. — Utca. A település belterületének északnyugati részén található. A Hörcsögtelep része. Nevét az ott lakó Csuba családról kapta.

Danca 1. lásd **Danca-patak**

Danca 2. lásd **Danca-szél**

Danca-híd 2016: *Danca-híd*. — A Danca-patak hídja a település központjában. A Danca-szél utcát és a Kerek Malom utcát köti össze egymással.

Danca-part lásd **Danca-szél**

Danca-patak 2016: *Danca-patak ~ Danca*. | *Belejön a hátunk mögött a Berettyóba. [...] Egy kis ér vagy patak*. 1941: *Danca-p.* (MKF.), 1889: *Danca patak* (Kat.), 1884: *Danca p.* (HKFT.), 1864: *Danza-B.* (MKFT.). — A belterület központjában lévő patak. Neve feltehetőleg a *danca* 'mélyebben fekvő, lapos terület, ahol megáll a víz' (FKnT.) jelentésű földrajzi köznévre vezethető vissza.

Danca-szél 2016: *Danca-szél ~ Danca-szil ~ Danca-part ~ Danca-szél ucca ~ Horeá ucca*, 1906–1909: *Dancaszél, dancaszél* (Reg.), 1897–1905: *Danca szél, Danczaszél, Danca* (Reg.). — Utca. A belterület északi részén, a Kerek

Malom utca szomszédságában található. Az elnevezés arra utal, hogy az ott lévő házak a Danca-patakra néznek, a folyó medre ugyanis párhuzamos az utcával. A *Horea utca* névváltozat hivatalos név volt. Mára ezt a státuszát elvesztette.

Danca-szél utca lásd **Danca-szél**

Derecskei-bolt 2016: *Derecskei-bolt*. — Bolt. A belterület déli részén, a Románsor szomszédságában található. Nevét tulajdonosáról kapta.

Dienes halma 1889: *Dienes halma* (Kat.). — Földterület. A kataszteri térkép szerint a település külterületének délkeleti részén található. Az adatközlők nem ismerték a nevet.

Disznófarm 2016: *Disznófarm*. — Disznótelep. A külterület délnyugati részén, a Református temető szomszédságában található.

Disznókút 2016: *Disznókút*, 1889: *Disznó kút* (Kat.). — Egykori kút a külterület délnyugati részén, a Disznókúti-dűlőn. Ma már nincs meg, betömték.

Disznókút-dűlő 2016: *Disznókút-dűlő ~ Disznókúti ~ Disznókúti-tábla*. | *Itt vóút egy nagy kút, a disznókúttan delettek. Meg ott ittak vizet. Ez a föld maga a Disznókúti.* | *A legelőtől az országút felé. Vóút ott régen egy kis akácos. Most is van egy kis erdő. A kis erdőtől ki az országútig.* — Szántóföld a külterület délnyugati részén. Nevét a rajta lévő kútról, a Disznókútról kapta.

Disznókúti lásd **Disznókút-dűlő**

Disznókúti-tábla lásd **Disznókút-dűlő**

Disznó piac lásd **Kinti piac**

Diszpenzár lásd **Orvosi rendelő**

Dóci lásd **Dóci-rét**

Dóci-rét 2016: *Dóci-rét ~ Dóci-rét*, 1889: *Dóci* (Kat.). — Szántóföld, a külterület délnyugati részén, a Kettős-kúti-dűlő és a jákóhodosi határ szomszédságában található. Nevét valószínűleg a tulajdonosáról kapta.

Dózsa György utca lásd **Kerek Malom utca**

Döggút 2016: *Döggút*. — Kút, a külterület déli részén, a Döggúti-dűlő szomszédságában található. Az elhullott állatokat hordták oda. Jelenleg is megvan.

Döggút-dűlő lásd **Döggúti-dűlő**

Döggúti-dűlő 2016: *Döggúti-dűlő ~ Döggút-dűlő ~ Csatári úti dűlő ~ Csatári-dűlő*. | *Oda volt ásva egy ijen döggút.* — Szántóföld, a külterület déli részén, a Csengeri-kúti-dűlő, a Csillagostanya és a Kocsis-dűlő szomszédságában. Nevét a rajta álló kútról, a Döggútról kapta.

Dr. Petru Groza utca lásd **Templom zug**

Ecsedi-fürdő 2016: *Ecsedi-fürdő ~ Fürdő*. — Egykori fürdő, a Fürdő utcán állt. Ma már nem működtetik. „Keletre a helységtől mintegy óranegyedre van fürdőintézete és savanyuvize, melly távul vidékekről is erősen látogatatik. A víz 2 fő forrásban csergedez, mellyek közül az első a fürdő- és vendégházaknál, a másik ettől egy néhány száz lépésnyire egy erdőcske széliben találtatik, s üvegekre, hordókra ebből a kutból szoktak tölneni” (FÉNYES). „A községben savanyú

vízforrás van. 1870 körül megszűnt fürdőjét régente nagyon látogatták” (BOROVSKY 146). A név *Ecsedi* előtagja a tulajdonosra utal. Vö. Savanyú-kút.

Ecsedi-fürdő utca lásd **Fürdő utca**

Egyház utcája 1883: *Egyház-utcája*. | „E középkori kis városnak a már bemutatott klostromon s egyházán kívül más egyháza is volt, mely a klostrom alapítása előtt jóval, e község alakulásakor keletkezett. A már említett Varga-utcza mellett, párhuzamosan haladt egy másik, szintén már elpusztult utcza, melyet történeti emlékeink «Egyház-utcájának» neveznek, s melynek helyén, a mai «Madarász kert»-ben a hantok romokat s nagyobb mennyiségű emberi csontokat takarnak. E romok a község plébániai egyházának, s a csontok ez egyház hajdani temetőjének maradványai.” (BUNYITAY). — Szántó föld, a külterület északnyugati részén, a Madarász-kert és a Hörcsögtelep szomszédságában található. A 16. században elpusztult plébániatemplom felé vezet. Vö. Madarász-kert.

Emlékmű lásd **Világháborús emlékmű**

Elby 2016: *Elbi ~ Hívő bolt ~ Hívőü bót*. | *Aszt híjják Hívőü bót*nak a ruhásbótot, ott az ócskaruhás bótot. Az Imaház mellett. | *Egy holland idős hölgynek a neve, aki régen alapította meg, azóta is segíti.* — Használtruha bolt. A Városon, a Baptista imaház mellett áll. A hivatalos neve, az *Elby* személynévre vezethető vissza. Annak az idős, holland hölgynek a neve, aki támogatja az üzlet működtetését. A *Hívő bolt* névváltozat *hívő* előtagja arra utal, hogy a bolt baptisták, a helybeliek szóhasználatával „hívők” tulajdona.

Első-forduló 2016: *Első-forduló*. | *Úgy osztották be a határt, hogy három forduló legyen: az első fordulóba mindig búzát vetettek meg kalászoszt. A második fordulóba kukoricát és a harmadik fordulóba valamijen takarmánynövényt.* | *Tót Mihájé vót ez a rész itten, mán innetől kezdve a Csillagostól egészen, ameddig tartott a szalárdi határ, és ott erdő vót régen, s akkor Tót Miháj kiirtotta az erdőt, és felajánlotta Szalárd kösségnek, a falunak magának, felajánlotta, hogy aszt a részt odaaggya az embereknek a többi részét, ami ott vót.* 1889: *I. Forduló* (Kat.). — Szántó föld a település külterületének délnyugati részén. A név a hivatali/hivatalos szóhasználat részét képezi. Szalárd kataszteri térképein szerepel. Ennek megfelelően főként azok ismerik és használják, akiknek alkalmuk volt rá, hogy ezeket a térképeket tanulmányozzák. Vö. Második-forduló, Harmadik-forduló.

Első-Fűz-tó 1. lásd **Fűz-tó egy**

Első-Fűz-tó 2. 1889: *I. Fűztó* (Kat.). — A kataszteri térkép szerint a belterület szomszédságában, a külterület keleti oldalán található. Az adatközlők nem ismerték. Vö. Fűz-tó egy.

Első számú Berettyó-parti őrház 1906–1909: *Iső sz őrház* (Reg.), 1897–1905: *I számú Ber. parti őrház, I-ső számú őrház* (Reg.). — Feltehetőleg a Partőrház névvariánsa. Az adatközlők ebben a formában nem ismerték a nevet. Vö. Partőrház.

Első számú őrház lásd **Első számú Berettyó-parti őrház**

Eperfa-dűlő 2016: *Eperfa-dűlő*. | *A Kertészeti-dűlőn felül rajta*. — Szántóföld a falu külterületének délnyugati részén, a Kertészeti-dűlő és a Piros-kőhídi-dűlő szomszédságában. Az adatközlők szerint egykor eperfa állt a területen.

Fácános 2016: *Fácános ~ Fácános-erdő*. — Erdő. A falu külterületének északkeleti részén, az Adorján és a Berettyó-folyó szomszédságában található. Az adatközlők szerint a földbirtokos létesítette azzal a céllal, hogy fácánokat tartson benne.

Fácános-erdő lásd **Fácános**

Farkas-dűlő lásd **Kertészeti-dűlő**

Farnasi út 2016: *Farnasi út ~ Adorján út*. — Berettyófarnosra vezető földút, mely a település külterületének északkeleti részén, az Adorján nevű földterületen vezetett keresztül. Vö. Linek-rakodó.

Ferences rendi kolostor 2016: *Ferences rendi kolostor ~ Klastrom ~ Kolostor*. — Egykori ferences rendi kolostor, a belterület északi részén, a mai Református templom közelében állt. Ma már nincs meg. „1401-ben pedig Zsigmond király a Csákyaknak adományozta, kik itt a Ferenc-rendiek számára klastromot alapítanak. [...] E templom közelében állhatott, a hol 1451-ben Vitéz János püspök hosszabb időt töltött. A klastromot a törökök 1660-ban pusztították el” (BOROVSKY 146).

Filadelfia lásd **Filadelfia öregotthon**

Filadelfia öregotthon 2016: *Filadelfia öregotthon ~ Filadelfia ~ Öregek otthona*. | *Ahun van ez az öregek otthona, ott kastéj vóut régen. Akkor a Gosztátnak ott lett a köszpontja, székháza, az iroda. Asztán születet lett belőle. Most meg az öregek otthona*. — Épületegyüttes, mely a Bartsch-kastélyból és a Bartsch-kastély kertjében lévő épületből áll. Magát az öregotthont az 1990-es években nyitották meg.

Foglár-hát 2016: *Foglár-hát*, 1900: *Foglárhát* (Szgt.), 1889: *Foglárhát* (Kat.), 1884: *Foglari erdő* (HKFT.), 1864: *Foglárhát Erdő* (MKFT.). — Szántóföld, a falu külterületének déli részén, a Siteri út, a Szalárdi-erdő és a Bodo-lyótanya szomszédságában található. A név előtagja feltehetőleg a *foglár* 'a falu közelében a telekhez kimért toldás' (FKnT.) és a *hát* 1. 'kiemelkedés', 2. 'szántóföld, domb magasabb része' (FKnT.) jelentésű földrajzi köznevekkel hozható összefüggésbe.

Foglár-hát-erdő lásd **Foglár-hát**

Foglári-erdő lásd **Foglár-hát**

Földvár 1889: *Földvár* (Kat.). — A kataszteri térkép szerint a település külterületének északkeleti részén található. Az adatközlők nem ismerték a nevet.

Fövény-zug 1889: *Fövény zug* (Kat.). — A kataszteri térkép szerint a település külterületének keleti részén található. Az adatközlők nem ismerték a nevet.

Fő út lásd **Országút**

Fő utca lásd **Város**

Futballpálya lásd **Sportpálya**

Fürdő 1. lásd **Ecsedi-fürdő**

Fürdő 2. lásd **Vágóhíd**

Fürdő utca 1. 2016: *Fürdő ucca ~ Ecsedi-fürdő ucca ~ Pálinkafőző ucca ~ Pálinkafőző ucca.* | *A Hajnal ucca felinél befele van egy kis ucca.* — Utca, a belterület keleti részén, a Hajnal utca és a Kot-szeg szomszédságában található. Egykor ide jártak a környékbeliek fürödni, ezen az utcán állt ugyanis az Ecsedi-fürdő. A *Pálinkafőző utca* névváltozat arra utal, hogy pálinkafőzőt is működtettek arra. Ma már sem a fürdő, sem a pálinkafőző nincs meg. Vö. Ecsedi-fürdő.

Fürdő utca 2. lásd **Templom zug**

Fűz-kút-domb 1900: *Fűzkutdomb* (Szgt.), 1889: *Fűzkút domb* (Kat.). — Földterület. A kataszteri térkép szerint a település külterületének déli részén található. Az adatközlők nem ismerték a nevet.

Fűz-tó 2016: *Fűz-tó ~ Fiz-tó.* | *Nem hitták asztat a főüdet semminek, csak úgy, hogy Fiz-tó. Víz állt rajta mindig.* | *A Bakvirágos-réttel szembe.* 1889: *Fűztó* (Kat.), 1860: *Fűztó* (MKFT.). — Szántóföld a falu külterületének nyugati részén, a Kenderföldek és a Bakvirágos-rét szomszédságában. Két darabból áll: a Fűz-tó egyből és a Fűz-tó kettőből. Vö. Fűz-tó egy, Fűz-tó kettő.

Fűz-tó egy 2016: *Fűz-tó egy*, 1889: *I. Fűztó* (Kat.). — Szántóföld, a falu külterületének nyugati részén, a Bakvirágos-rét és a Fűz-tó kettő között helyezkedik el. A *Fűz-* előtag arra utal, hogy fűzfák álltak a területen, a *tó* lexéma pedig arra, hogy lapályos hely. A kataszteri térkép tanúsága szerint a belterület közelében létezik egy másik *Fűz-tó egy* nevű rész. Ez a keleti oldalon található. Ez utóbbit azonban az adatközlők nem ismerték. Vö. Fűz-tó, Első-Fűz-tó 2., Fűz-tó kettő.

Fűz-tó kettő 2016: *Fűz-tó kettő*, 1889: *II. Fűztó, Fűztó II.* (Kat.). — Szántóföld, a falu külterületének nyugati részén, a Fűz-tó egy és az Apáti-rét között helyezkedik el. A *Fűz-* előtag arra utal, hogy fűzfák álltak a területen, a *tó* lexéma pedig arra, hogy lapályos hely. Vö. Fűz-tó, Első-Fűz-tó 2., Fűz-tó egy.

Gát lásd **Románsor**

Gólya-völgy 2016: *Gója-völgy.* — Szántóföld, a falu külterületének déli részén, a Tötteleki-erdő, a Kokárdi és a Latabár szomszédságában helyezkedik el. Lapályos terület lévén nyáron sok gólyát látni arra. A névváltozat előtagja erre utalhat.

Gór-rét 1889: *Górrét* (Kat.). — A település külterületének keleti részén található. A nevet az adatközlők nem ismerték.

Granárium 2016: *Granárium.* — Épület. A Zöldfa utcán, a Nagy Guba-bolttal és a Tűzoltósággal szemben helyezkedik el. A 18. századi magtárépületet ma is használják.

Guba-bolt lásd **Nagy Guba-bolt**

Gumijavító 2016: *Gumijavító.* — Épület a belterület déli részén, a Románsoron, a Pünkösdistaimaház szomszédságában található.

Győri-kút 2016: *Győri-kút*. — Kút a külterület keleti részén, mely a Győri-réten helyezkedik el. Jelenleg is megvan. Vö. Győri-rét.

Győri-rét 2016: *Győri-rét*. | *Vőut ott is egy kút*. 1900: *Győrrét* (Sztg.). — Legelő. A külterület keleti részén, a Savanyú-legelő és a Hernyós szomszédságában helyezkedik el. Az adatközlők a *Győri* előtagra vonatkozóan nem tudtak információval szolgálni. Vö. Győri-kút.

Győr-rét lásd **Győri-rét**

Hagyadán-bolt 2016: *Hagyadán-bóut*. — Bolt, a Zöldfa utcán, az Ortodox templommal szemben található. Nevét tulajdonosáról (*Hadaghian*) kapta.

Hajnal lásd **Hajnal utca**

Hajnal kocsm 2016: *Hajnal kocsm*. — Egykori kocsm, a Hajnal utca végében állt. Ma már nincs meg. Vö. Hajnal utca.

Hajnal utca 2016: *Hajnal ucca*. | *Addig volt Szalárd. A telepítések után osztották ki az új házhejeket. A sarkán volt egy kocsm, a Hajnal kocsm. Innen kapta a nevét*. | *Biztos ott kött fel a nap*. 1906–1909: *Hajnal*, 1897–1905: *Hajnal ú.*, *Hajnal ú*, *Hajnal* (Reg.). — Utca. A település belterületének keleti részén, az Ecsedi-fürdő utca, a Csonkasor és a Szalai utca szomszédságában található. Vö. Hajnal kocsm.

Halom 2016: *Halom, -nál*. | *Van ott egy magaslat összehordva. Nagy villanyelosztó pözna van ott. Aszt híjják Halomnak*. — Kiemelkedés, a külterület déli részén, Hegyköztöttelek és Szalárd között található. Az adatközlők egy része szerint a „török időben” csinálták, mások úgy gondolják, hogy jóval későbbi.

Harmadik-forduló 2016: *Harmadik-forduló*, 1889: *III. Forduló* (Kat.). — Nagy kiterjedésű szántóföld. A település külterületének délnyugati részén található. A név a hivatali/hivatalos szóhasználat része. Szalárd kataszteri térképein szerepel. Ennek megfelelően főként azok ismerik és használják, akiknek alkalmuk volt rá, hogy ezeket a térképeket tanulmányozzák. Vö. Első-forduló, Második-forduló.

Hatház lásd **Hatház utca**

Hatház utca 1897–1905: *Hatház ú.*, *Hatház ú*, *Hatház* (Reg.). — Belterületi rész. Az adatközlők nem ismerték a nevet.

Hát-rét 2016: *Hát-rét ~ Hát-rít*. | *A Berettyón túl, ott lefele az a Hát-rít*. 1913: *Hátrét*, 1907: *Hátrét p.* (Hnt.), 1906–1909: *Hátrét* (Reg.), 1901: *Hátrét* (BOROVSKY 146), 1902: *Hátrét p.* (Hnt.), 1900: *Hátrét* (Sztg.), 1900: *Hátrét*, 1898: *Hátrét* (Hnt.), 1897–1905: *Hátrét*, *Hátrét puszta* (Reg.), 1889: *Hátrét* (Kat.), 1884: *Hát rét* (HKFT.), 1860: *Kis hát rét* (MKFT.). — Szántóföld, a település külterületének északi részén, a Berettyó-folyó és a Sirató között helyezkedik el. Ez utóbbi földterület már Hegyközszentimre határához tartozik.

Hát-rét-puszta lásd **Hát-rét**

Hegyköz 2016: *Hegyköz*. — Kistérség. SZILÁGYI FERENC Partium-kutató szerint „A legbiztosabban délnyugati irányból lehet lehatárolni, a Sebes-Körös-

Berettyó vízvázlatzója mentén [...], de minden más irányban összeolvad ez a kis tájegység a szomszédjaival. Keleten és délkeleten a Rézaljával, északkeleten a felső Berettyó-vidékkel, északon az Érmellékkal, nyugaton a Bihari-síkkal. Ha a tájegység természeti képére helyeznénk a hangsúlyt, akkor talán a Rézaljával együtt lenne érdemes tárgyalnunk, ha viszont a társadalmi vonatkozások érdekelnek bennünket, akkor a Bihari-síkkal, esetleg az Érmellékkal együtt, de ezektől semmiképpen nem elválasztva kell vizsgálnunk” (2013: 55). Szalárd település az ún. Alsó-Hegyköznek, a térség északi oldalának a része.

Hegyközszentimrei út 2016: *Hegyközszentimrei út ~ Szentimrei út*, 1889: *Hegyköz-Szent-Imrei út* (Kat.). — A Hegyközszentimrere vezető műút, a település külterületének északi részén található.

Hernyós 2016: *Hernyós*, 1900: *Hernyós* (Szgt.), 1884: *Hernyos erdő* (HKFT.), 1864: *Hernyós Erdő* (MKFT.). — Szántóföld, a település külterületének keleti részén, a Bodolyótanya és Újfégyvernek település szomszédságában található. *Kis-, Nagy-,* valamint *Magyar- és Oláh-Hernyós* nevű részekből áll. A név eredetére vonatkozóan az adatközlők nem tudtak információval szolgálni. Vö. Kis-Hernyós, Nagy-Hernyós, Magyar-Hernyós, Oláh-Hernyós.

Hernyós-erdő lásd **Hernyós**

Hívó bolt lásd **Elby**

Hodosi út lásd **Jákóhodosi út**

Hodos utca lásd **Sás utca**

Hollanditanya 2016: *Hollanditanya ~ Hollandtanya*, 1889: *Hollandi tanya* (Kat.), 1884: *Hollandi tn.* (HKFT.). — Egykori tanya a település külterületének északi részén. Ma már nincs meg.

Hollandtanya lásd **Hollanditanya**

Horea utca lásd **Danca-szél**

Horthy Miklós utca lásd **Város**

Hosszú-rét 2016: *Hosszú-rét*. | *A Pusztai út végében a hodosi földekkel határos.* | *Ez azér Hosszú-rét, mert itt háromszáz-háromszázhetven méter hosszúk a földek.* — Nagy kiterjedésű föld, a település külterületének délnyugati részén, a jákóhodosi Eperfás út és a Pusztai út között található.

Höröcsögtelep 2016: *Höröcsögtelep ~ Telep*. | *Ennek a lenti résznek úgy mondták. | Gúnynév. Igen, azér, mert ott ojan emberek laktak a kollektíva idejébe, hogy nyom vóút a hullámtéren át a Berettyón, a túlsó oldalt megint, rendes nyom, lehetett menni mellette, és tulrul a Hát-réten ott pedig szették: tengerit, napraforgót, minden, amit lehetett guberálni, azér kereszteltük el Höröcsögtelepnek. Mint a höröcsög, guberáltak.* — Több utcából álló rész, a belterület északi oldalán található. Ide tartozik a Varga utca és a Csuba utca is. A név eredetére vonatkozóan nincsenek biztos ismereteink. Egyesek szerint egy időben a területen elszaporodtak a höröcsögök, mások szerint magukat a Höröcsögtelepen élőket nevezték höröcsögöknek. Vö. Csuba utca, Varga utca.

Hungaroring 2016: *Hungaroring*. — Kör alakú, aszfaltozott utcarész, a település központjában található.

Húsbolt lásd **Nagy Guba-bolt**

Húsüzlet lásd **Nagy Guba-bolt**

Imaház lásd **Baptista imaház 1.**

Ingyenkonyha lásd **Agapé**

Iskola lásd **Szalárdi János I–VIII. Osztályos Általános Iskola**

Izsó-lapos 1889: *Izsólapos* (Kat.). — A kataszteri térkép szerint a település külterületének nyugati oldalán található. Az adatközlők nem ismerték a nevet.

Jákóhodosi út 2016: *Jákóhodosi út ~ Hodosi út*, 1889: *Jákó-Hodosi út* (Kat.). — Műút, a település külterületének nyugati részén, Szalárd és Jákóhodos között húzódik. Az adatközlők szerint nagyon rossz minőségű út volt, a közelmúltban aszfaltozták le.

Jegyzőlak lásd **Agapé**

Jószág piac lásd **Kinti piac**

József Attila utca lásd **Belső-Kodrák**

Juci-bolt 2016: *Juci-bolt ~ Jucika-bolt ~ Csegő-bolt*. — Élelmiszerbolt. A Központban, a Tűzoltóság és az Iskola között helyezkedik el. Nevét tulajdonosáról kapta.

Jucika-bolt lásd **Juci-bolt**

Kadrátos utcák lásd **Kodrák**

Kastély lásd **Bartsch-kastély**

Katolikus temető 2016: *Katólikus temető*. — A Román temető része, a település belterületének délnyugati részén található.

Katolikus templom 2016: *Katólikus templom*. — Épület a település belterületének északi részén, a Városon. 1939 augusztusában szentelték fel (DANI 2012/2017 b: 127).

Katona-dűlő lásd **Csillagos-dűlő**

Kenderes-kert 1889: *Kendereskert* (Kat.). — A kataszteri térkép szerint a település külterületének keleti részén található. Az adatközlők csak a nyugati oldalon lévő kenderföldekről beszéltek. Erről a részről nem tettek említést.

Kenderföld lásd **Kenderföldek**

Kenderföldek 2016: *Kenderföldek ~ Kenderföld*. | *Ami itt van a faluvígen mingyár, aszt Kenderföldnek híjják. | Ojan kis ötárisok. [...] Azok voltak a legjobb földjei a falunak.* 1889: *Kenderföldek* (Kat.). — Szántóföld a település külterületének nyugati részén, az Apáti-rét és a belterület szomszédságában. Egykor kenderet termesztettek rajta. Ma már jó része használaton kívül van.

Kerek Malom utca 2016: *Kerek Malom ucca ~ Malom ucca ~ Dózsa György ucca ~ r. Sztrádá Gjorge Dozsá*. | *Ahogy megy ki az ucca Szentimrének, az a Malom ucca. [...] A háta megett van egy kisebb ucca, az meg a Kerek Malom ucca. | A falu végén volt egy vízi malom.* 1906–1909: *Malom, Malom u.*, 1897–

1905: *Malom ú., Malom, Malom útca* (Reg.). — Utca, a település belterületének északkeleti részén található. A *Kerek* előtag az utca alakjára utal, a *Malom* utótag pedig arra, hogy egykor vízi malmot működtettek rajta. Az adatközlők egy csoportja különbséget tett a *Malom utca* és a *Kerek Malom utca* között, sokan viszont úgy gondolják, hogy a kettő ugyanazt a nagyobb kiterjedésű objektumot jelöli. Ha a belterület északkeleti részét két külön utcának tekintjük, azt mondhatjuk, hogy az egyik utca a másik folytatása. A *Dózsa György utca* és a *Strada Gheorghe Doja* névváltozatok hivatalos utcanevek voltak. Mára ezt a státuszukat elvesztették.

Kéri utca 2016: *Kéri ucca ~ Kéri uccája ~ Potyapina ucca ~ Potya ucca*. — Utca a település belterületének délnyugati részén, mely a Külső-Kodrák és a Románsor között helyezkedik el. A *Kéri utca* névváltozat az egyik ott lakó családra utal. Az adatközlők által sokat emlegetett „Kéri bácsi” a falu suszterje volt. A *Potyapina utca* és a *Potya utca* névváltozatok az adatközlők szerint arra utalnak, hogy hajdanán a férfiaknak ezen az utcán lehetett „potyázni”.

Kéri utcája lásd **Kéri utca**

Kertészet 2016: *Kertészet*. — Tanya a település külterületének délnyugati részén, a Nagy-mezőn. Eredetileg az állami vagy a kollektív gazdaságé volt. Jelenleg magántulajdonban van.

Kertészet-dűlő lásd **Kertészeti-dűlő**

Kertészeti-dűlő 2016: *Kertészeti-dűlő ~ Kertészet-dűlő ~ Farkas-dűlő ~ Veres-dűlő*. | *A Kenderföldön meg azon kívül, itt volt a kollektíva kertészete. | Azér hívják Kertészeti-dűlőnek, mer itt volt a Kertészet. [...] Az épületek is megvannak, csak már nem kertésszel foglalkozik, hanem nagykultúrával*. — Szántóföld. A település külterületének délnyugati részén, a Nagy-mezőn található. A Kertészet-hez tartozik. A *Farkas-dűlő* változat előtagja feltehetőleg a tulajdonosra utal.

Kettős-kút 2016: *Kettős-kút ~ Kettes-kút ~ Nagy-kút*. | *Az létezik most is. Van egy nagy darab legelő, látszik itten, és régen sok jószág volt, és kézzel húzták a vizet, és Kettős-kút azért, mert két kút, kútágas, szembe egymással, egy nagy kút van ott*. 1889: *Nagy kút* (Kat.). — Egykori kút, a település külterületének nyugati részén, a Kettős-kúti-dűlőn található. A *Kettes* vagy *Kettős* előtag arra utal, hogy eredetileg két vödör tartozott hozzá. Vö. Kettős-kúti-dűlő.

Kettős-kúti-dűlő 2016: *Kettős-kúti-dűlő ~ Nagy-kúti-dűlő*. — Szántóföld, a település külterületének nyugati részén, a Dóci-rét és a Disznókúti-dűlő szomszédságában. Nevét az egykor rajta álló kútról, a Kettős-kútról kapta. Vö. Kettős-kút.

Kincses 1889: *Kincses* (Kat.). — A kataszteri térkép szerint a település külterületének északnyugati részén található. Az adatközlők nem ismerték a nevet.

Kinti piac 2016: *Kinti piac ~ Állat piac ~ Disznó piac ~ Jószág piac ~ Jószág piac ~ Nagy piac*. | *A sarokban. [...] A Csillagosi-úton*. — Állatpiac, a település belterületének déli részén, a Csillagosi út mellett található. A *Nagy piac* és a *Kinti piac* névváltozatok előtagjai a *Kis piac* és a *Benti piac* nevek előtagjaival állnak összefüggésben. Az Állatpiac ugyanis jóval nagyobb és jóval periférikusabb

helyen van, mint az élelmiszerpiac. Az idősebb adatközlők elmondása szerint régebben a mai Sportpálya helyén tartották az állatvásárokat. A Kinti piac a falu terebélyesedésével került át a mai helyére. Vö. Benti piac.

Kis-árenda 1889: *Kis arenda, Kis árenda* (Kat.). — A kataszteri térkép szerint a település külterületének keleti részén található. Az adatközlők nem ismerték a nevet.

Kis-erdő 2016: *Kis-erdő*. | *Ott is vóut egy kis akácos, a tanyán kívül. Az vóut a Kis-erdőü.* — Akácos a település külterületének nyugati részén, a Kollektív-tanya szomszédságában található. Vö. Kis-erdő-hát.

Kis-erdő-hát 2016: *Kis-erdő-hát*, 1889: *Kis-Erdőhát* (Kat.), 1860: *Kiserdő hát* (MKFT.). — Szántófield és legelő, a település külterületének nyugati részén, a Református temető és a Kis-erdő szomszédságában található. Az ún. Kollektív-tanyához tartozott. Vö. Kis-erdő.

Kis Guba-bolt 2016: *Kis Guba-bolt ~ Kis Guba-bóut ~ Orsi-bolt ~ Orsi-bóut*. | *Korpát meg ijén mindenfélét árulnak.* — Épület a település belterületének északi részén, a Zöldfa utcán. A *Kis Guba* és az *Orsi* előtagok a tulajdonosra utalnak. A *Kis Guba* és a *Nagy Guba* ragadványnevek a településen: *Kis Guba* ugyanis a fiatalabb, míg *Nagy Guba* az idősebb utódja a szalárdi Guba családnak. Vö. Nagy Guba-bolt.

Kis-Hát-rét lásd **Hát-rét**

Kis-Hernyós 2016: *Kis-Hernyós*. — Szántófield, a település külterületének keleti részén, a Győri-rét és Újfégyvernek település szomszédságában található. A Nagy-Hernyóssal együtt a Hernyós része. Vö. Hernyós, Nagy-Hernyós.

Kis Jóska-kút 2016: *Kis Jóska-kút*. — A település külterületének nyugati oldalán állt. Ma már nincs meg. Vö. Kis Jóska kútja.

Kis Jóska kútja 2016: *Kis Jóska kútja*. | *A Puszta út mellett vóut. Meg is vóut még ezelőtt vagy negyven évvel. Itt van egy nagy mocsaras rész, egy nagy kanálist csinált ide a kommunizmus, de sokkal rosszabbat csinált vele, mint régen.* — Szántófield, a település külterületének nyugati részén, a Puszta út szomszédságában található. A valamikori Kis Jóska-kútról kapta a nevét. Vö. Kis Jóska-kút.

Kis-lapos 2016: *Kis-lapos ~ Kis-lapis ~ Lapos ~ Lapis*. — Belterületi rész. A Kultúrotthon környéke. Feltehetően lapályos rész lehetett. A *Kis-lapos* név a *Nagy-lapos* névvel áll összefüggésben. A *lapos ~ lapis* köznévv 'környezeténél alacsonyabban fekvő, vizenyős' (FKnT.) területet jelöl. Vö. Nagy-lapos.

Kis-Latabár-erdő lásd **Tótteleki-erdő**

Kis piac lásd **Benti piac**

Kis-Tag 2016: *Kis-Tag*. — Szántófield, a település külterületének déli részén, a Román temető és a Nagy-Tag szomszédságában található. A Nagy-Taggal együtt a Tag része. A név a *kis* melléknév és a 'földterület' jelentésű *tag* (FKnT.) összetételéből áll. Vö. Tag, Nagy-Tag.

Klastrom lásd **Ferences rendi kolostor**

Kocsis-dűlő 2016: *Kocsis-dűlő ~ Kocsis-dűlőü.* — Szántóföld a település külterületének déli részén, az országút szomszédságában található. Nevét *Kocsis* nevű tulajdonosáról kapta.

Kocsárdi lásd **Kulcsárdi**

Kocsordos 1. 1889: *Kocsordos* (Kat.). — A kataszteri térkép szerint a település külterületének keleti részén, a Bodolyótanya szomszédságában található. Az adatközlők nem ismerték a nevet. A megnevezés bizonyára a *kocsordfű* (ÚMTsz.) nevével van összefüggésben.

Kocsordos 2. 1889: *Kocsordos* (Kat.). — A kataszteri térkép szerint a település külterületének északi részén, az Adorján-vár szomszédságában található. Az adatközlők nem ismerték a nevet.

Kodrák 2016: *Kodrák ~ Kodrák utcák ~ Kadrátos utcák. | Nem így, egyenesre mentek ki a földek, hanem kodrákosan. | Valamikor ez a rész ki lett osztva a szegényeknek. | Ez ojan szegényebb ucca vóut. Leníztik őket, a kodrákiakat.* 1906–1909: *Quadrát, Quad*, 1897–1905: *Quadrat, Quadrát* (Reg.). — A Belső- és a Külső- vagy Szélső-Kodrák nevű utcák összefoglaló megnevezése. A *kodrák* szó etimológiailag a *kvadrátos* 'négyzet alakú, négyszögletes' (ÚMTsz.) lexemával hozható összefüggésbe. A Kodrák ugyanis olyan, viszonylag új része a településnek, amely egyenes, négyzet alakú utcahálózatból tevődik össze. Vö. Belső-Kodrák, Külső-Kodrák.

Kodrák utcák lásd **Kodrák**

Kokárdi 2016: *Kokárdi.* | *A Tótteleki-erdőtől, szóval jött a Síteri útig. Ahogy menni Síterbe, addig nyúlt. Egy parcella, aszt úgy hitták, Kokárdi. A románoknak atták asztat. Aszt osztották. Meg a Sás-vőügy. Tulrul szembe vele, ahogy mentél Síterbe, jobbrul a Kokárdi, balrul a Sás-vőügy.* — Szántóföld, a település külterületének déli részén, a Síteri út, a Gólya-völgy és a Sás-völgy szomszédságában található. A név eredetére vonatkozóan nincsenek ismereteink.

Kolerás temető 2016: *Kolerás temető ~ Kolerás temetőü.* | *A járvány pusztítása idején temettek oda.* — Temető. A település belterületének nyugati részén található. Az ún. Református temető része. Egykor ebbe a részbe temették a kolerajárvány áldozatait. Ma már elhanyagolt, elgazosodott része a falunak.

Kollektíva lásd **Kollektívtanya**

Kollektívtanya 2016: *Kollektívtanya ~ Kollektíva.* | *A temetőnél. [...] Csak le vannak annak már több része bontva.* — A valamikori kollektív gazdaság, az ún. kollektíva tanyája. A település belterületének nyugati oldalán található. A gazdaság épületeinek többségét ma már nem használják. Romos állapotban vannak.

Kolónia lásd **Románsor**

Kolostor lásd **Ferences rendi kolostor**

Kondoros 1889: *Kondoros* (Kat.). — A kataszteri térkép szerint a település külterületének keleti részén, a Bodolyótanya szomszédságában található. Az adatközlők nem ismerték a nevet.

Korner pizzázó lásd **The Corner House**

Korner vendéglő lásd **The Corner House**

Kossuth lásd **Kossuth utca**

Kossuth Lajos utca lásd **Új sor**

Kossuth utca 1906–1909: *Kossuth*, 1897–1905: *Kossuth ú.*, *Kossuth. u.*, *Kossuth* (Reg.). — Az írásos dokumentumok szerint a 19. század végén és a 20. század elején ez a név nem a jelenlegi Új sor, hanem egy másik utca neve volt.

Kot-szeg 2016: *Kot-szeg ~ Május egy ucca.* | *Megy egy ucca a Hajnal uccának meg a Piacnak, az a Kot-szeg.* [...] *Abba egy pár ház van csak.* | *Vezet egészen a Danca-hídig.* — Kisebb utca a település belterületének északi részén, az Ecsedi-fürdő utca, a Hajnal utca és a Danca-szél szomszédságában. A *Kot* előtag valószínűleg a *kotú* '1. mocsaras, lápos terület', 2. 'hajlat, mélyedés', 3. 'vizenyős, vadvízes terület, rendszerint rét' jelentésű földrajzi köznévre vezethető vissza (FKnT.). Az utótag pedig a *szeg* 'a falunak valamely része' földrajzi köznévi (FKnT.). Ilyen nevű utcát a szomszédos Jákóhodos településen is találunk. A *Május 1. utca* névváltozat hivatalos utcanév volt. Mára ezt a státuszát elvesztette.

Körforgalom 2016: *Körforgalom.* — A település egyetlen körforgalma, a Város, a Zöldfa utca, a Kerek Malom utca és a Danca-szél találkozásánál áll. A község vezetősége néhány éve létesítette. A többség magával a település központjával azonosítja. Vö. Központ.

Központ 2016: *Központ.* — Belterületi rész. A Város, a Zöldfa utca, a Kerek Malom utca és a Danca-szél környéke. A település román lakossága, mivel tisztán magyarok által lakott környékről van szó, nem feltétlenül ezt a részt tekinti központnak, a magyarság viszont határozottan ezt a részt tartja annak. Vö. Körforgalom.

Községház 1906–1909: *Községház* (Reg.). — A név vagy a Rendőrség, vagy a Katolikus templom szomszédságában álló épületet jelölte.

Községháza lásd **Polgármesteri hivatal**

Krém-sziget 2016: *Krém-sziget ~ Sziget.* | *Egy kis szigeten voltak. Körbe voltak vízzel, egy kis bejárat vóut.* — Annak a területnek a megnevezésére szolgált, amelyen a település cigány lakossága élt régebben. Ma már kaszáló, a Bikarét része. Az adatközlők emlékezete szerint a szigetiek kunyhókat építettek a területre. Rossz, szegényes körülmények között éltek. Vályogvetéssel foglalkoztak. Gyakorlatilag körbeásták magukat és a lakásaikat. Így kapta a lakónegyedük a *Sziget*, az árokszerű rész, ahol dolgoztak, pedig a *Cigánygödör* nevet. A *Krém-sziget* névváltozat előtagja néhány adatközlő szerint arra utal, hogy az ott élők nem figyeltek a tisztaságra és a higiéniára, volt olyan lakója, aki szinte bárhol elvégezte a dolgát. Vö. Cigánygödör.

Kulcsárdi 2016: *Kulcsárdi ~ Kocsárdi ~ Kúcsárdi ~ Kúcsádi.* | *A Hodosi úttól a partig, annak úgy mongyák, hogy Kúcsárdi.* | *A Hodosi út és a Berettyó között [...]. Valami méltóságoknak a főggye lehetett ott, kulcsároknak.* 1889: *Kulcsárdi*

(Kat.), 1860: *Kacsardi* (MKFT.). — Szántó föld, a település külterületének északnyugati részén, a Hodosi út és a Bakvirágos-rét szomszédságában található. Az adatközlők a név eredetére vonatkozóan nem tudtak információval szolgálni.

Kultúrház lásd **Kultúrotthon**

Kultúrotthon 2016: *Kultúrotthon ~ Kultúrház ~ Új kultúrotthon*. — Épület, a település belterületének nyugati részén, az Új sor és a Zöldfa utca találkozásánál áll. Az 1960-as években építették. Az elődje, a régi Kultúrotthon a mai Orvosi rendelő (Diszpenszár) helyén állt.

Kutyakaparó 1889: *Kutyakaparó* (Kat.). — A kataszteri térkép szerint a település külterületének keleti részén, a Dienes halma mellett található. Az adatközlők nem ismerték a nevet.

Külső-Adorján 2016: *Külső-Adorján*, 1889: *Külső-Adorján* (Kat.). — Szántó föld a település külterületének északkeleti részén, a Belső-Adorján, a Fácános és a belterület szomszédságában. A Belső-Adorjánnal együtt az Adorján része. Vö. Adorján, Belső-Adorján.

Külső-Kodrák 2016: *Külső-Kodrák ~ Szélső-Kodrák ~ Szílső-Kodrák*, 1906–1909: *K. Quad.*, *k Quad.*, 1897–1905: *Külső Quadrat*, *Külső Quadrát*, *Sz. Quadrát* (Reg.). — Utca, a település belterületének délnyugati részén, a Belső-Kodrák és a Kéri utca között található. A *kodrák* szó valószínűleg a *kvadrát* 'négyzet' (ÉrtSz.) köznévre vezethető vissza. A Kodrákot képező utcák ténylegesen négyszög alakzatban helyezkednek el. Vö. Kodrák, Belső-Kodrák.

Kvadrátos utcák lásd **Kodrák**

Lapos lásd **Kis-Lapos**

Latabár 2016: *Latabár ~ Latobár ~ Latobárd ~ Latobári-dűlő*. | *A Szil-völgy, annak a vígibe van egy darab, aszt híjják Latabárnak*. | *Vőút valamikor ott egy falu*. 1883: *Latabár, Lathabar, Latabar*. | „Nevében a Latibor személynév van megörökítve, mely a középkorban nagy kelendőségnek örvendett [...] romhalma kiemelkedik most is a Csatárról Szalárdra vivő ut jobb oldalán, s körülötte egykori hiveinek telekhelyei s elvadult gyümölcsfái ma is láthatók. A kis község, melynek birája 1576-ban Konczos Pál volt s lakosai, egyebek között, Barabás Mátyás s Konya Gergely, már rég elpusztult” (BUNYITAY), 1598: *Lathabár*, 1588: *Latthobar*, 1587: *Latobar*, 1318>1390>1406: *Lathabar*, [1291–1294]: *Latabar*, [1272–1290]>1374/1500 k.: *Lathabar* (RÁCZ). — Nagy kiterjedésű szántó föld, a település külterületének délnyugati részén, a hegyközkovácsi Pártferma és a Szil-völgy szomszédságában található. Az elpusztult Latabár település emlékét őrzi. A helynév metonimikus névadással a *Lotibar*, *Latibar* személynévből jött létre, és birtoklást fejezhetett ki (RÁCZ). Vö. Latabár-alj, Latabári út, Kis-Latabár-erdő, Nagy-Latabár-erdő.

Latabár-alj 1889: *Latabár alj* (Kat.). — A kataszteri térkép szerint a Latabár melletti szántóföldek neve. A település külterületének déli részén található. Vö. Latabár.

Latabárd lásd **Latabár**

Latabári-dűlő lásd **Latabár**

Latabári út 2016: *Latabári út ~ Latobári út*. — Az országút azon szakasza, amely a Latabár nevű szántóföld mellett halad el. Vö. Latabár.

Legelő-szél lásd **Románsor**

Lila bolt 2016: *Lila bolt ~ Panni-bolt*. — Épület a település belterületének déli részén, a Románsoron. *Panni-bolt* nevét tulajdonosáról kapta. A *Lila bolt* névváltozat előtagja az épület színére utal.

Linek-rakodó 2016: *Linek rakodó ~ Linek rakodóy*. — A Farnasi út része. A település külterületének északkeleti részén található. A név utótagja arra utal, hogy az út egy részét rakodóhelyként használták. Az előtaggal kapcsolatban az adatközlők csupán annyit tudtak biztosan, hogy néhány éve még volt Linek nevű család a településen. A név talán velük hozható összefüggésbe.

Lóház-tábla 2016: *Lóház-tábla*, 1889: *Lóház tábla, Lóház-tábla* (Kat.). — Szántóföld a település külterületének keleti részén, a Barackosi út, a Szénégető, a Varga-vágás és a Bogár-küti-dűlő szomszédságában található. Az adatközlők a név eredetére vonatkozóan nem tudtak információval szolgálni.

Madarász lásd **Madarász-kert**

Madarász-kert 2016: *Madarász-kert ~ Madarász*. | *A Madarász-kert, az tul-rul van a Berettyón*. 1901: *Madarászkert*. | „Azonban a mai u. n. Madarászkert helyén is hajdan templom állhatott, melynek még látszanak a nyomai.” (BOROVSKY 146), 1889: *Madarászkert* (Kat.), 1883: *Madarászkert* (BUNYITAY). — Szántóföld, a település külterületének északi részén, a Hát-rét és a Berettyó-folyó között található. Az ásatások szerint a területen állhatott a ferences rendiek plébánia-temploma. Erre utalhat a szomszédos szántóföld neve, az *Egyház utcája* is. Vö. *Egyház utcája*.

Magyar-Hernyós 2016: *Magyar-Hernyós*, 1889: *Magyarhernyós* (Kat.). — Szántóföld, a település külterületének keleti részén, az Oláh-Hernyós és a Bodo-lyótanya szomszédságában található. Az Oláh-Hernyóssal együtt a Nagy-Hernyós részét képezi. Vö. *Hernyós, Oláh-Hernyós, Kis-Hernyós, Nagy-Hernyós*.

Major lásd **Szalárdi-erdő**

Major-ér 1889: *Major ér* (Kat.). — A kataszteri térkép szerint a település külterületének keleti részén, a Külső-Adorján mellett található. Az adatközlők nem ismerték a nevet.

Major-erdő lásd **Szalárdi-erdő**

Majoros lásd **Szalárdi-erdő**

Május 1. utca lásd **Kot-szeg**

Málé-domb 2016: *Málé-domb*. | *A Bangétátul vóút, a Barackos, ahun vóút*. 1889: *Málé domb* (Kat.). — Szántóföld, a település külterületének déli részén, a siteri határ és a Bangéta szomszédságában található. Az előtag 'kukorica' (ÉrtSz.) értelmű.

Malom 1. 2016: *Malom ~ Pékség.* | *A Malom itt volt régen fent a Köszpontban, az Iskolával.* — Épület, a Zöldfa utcán, a Tűzoltóság és a Csegő-bolt között található. Egykor ez az épület látta el Szalárdot árammal. Olajütő is működött benne. A rendszerváltást követően szüntették meg. Egy ideig pékségként működtették.

Malom 2. lásd **Vízi malom**

Malom 3. lásd **Kerek Malom utca**

Malomház 1906–1909: *Malomház, Szélső malomház* (Reg.). — Feltehetőleg a valamikori malom része volt. Vö. Malom 1.

Malom-rét lásd **Csikókorlát**

Malom utca lásd **Kerek Malom utca**

Margittai út 2016: *Margittai út.* — A Margitta település irányába vezető országút. A település külterületének déli részét szeli át. Vö. Nagyvárad–Margitta út.

Második-forduló 2016: *Második-forduló, 1889: II. Forduló* (Kat.). — Nagy kiterjedésű szántóföld. A település külterületének délnyugati részén található. A név a hivatali/hivatalos szóhasználat része. Szalárd kataszteri térképein szerepel. Ennek megfelelően főként azok ismerik és használják, akiknek alkalmuk volt rá, hogy ezeket a térképeket tanulmányozzák. Vö. Első-forduló, Harmadik-forduló.

Második-Fűz-tó lásd **Fűz-tó kettő**

Mihai Eminescu utca lásd **Sás utca**

Mihai Viteazu utca lásd **Csonkasor**

Miorița utca lásd **Város**

Mosó-füzes 1889: *Mosó füzes* (Kat.). — A kataszteri térkép szerint a település külterületének északnyugati részén, a Pap-rét mellett található. Az adatközlők nem ismerték a nevet.

Motoros klub 2016: *Motoros klub.* — Épület a Danca-szélien. Hajdanán az Iparos kör székháza volt. Egy időben óvoda is működött benne. Ma főként a helyi motoros klub használja az épületet.

Nagy Guba-bolt 2016: *Nagy Guba-bolt ~ Nagy Guba-bóút ~ Guba-bolt ~ Guba-bóút ~ Húsbolt ~ Húsbóút ~ Húsüzlet.* — Épület, a Zöldfa utcán, a Tűzoltóság mellett áll. Élelmiszerbolt. A *Nagy Guba*, *Guba* előtagok a tulajdonosra utalnak. A *Nagy Guba* és a *Kis Guba* ragadványnevek a településen: *Kis Guba* ugyanis a fiatalabb, míg *Nagy Guba* az idősebb utódja a szalárdi Guba családnak. Vö. Kis Guba-bolt.

Nagy-Hernyós 2016: *Nagy-Hernyós.* — Szántóföld, a település külterületének keleti részén, a Bodolyótanya és a Kis-Hernyós szomszédságában található. Két részből áll: a Magyar- és az Oláh-Hernyósból. A Kis-Hernyóssal együtt a Hernyós része. Vö. Hernyós, Kis-Hernyós, Magyar-Henyós, Oláh-Hernyós.

Nagy-kút lásd **Kettős-kút**

Nagy-kúti-dűlő lásd **Kettős-kúti-dűlő**

Nagy-lapos 2016: *Nagy-lapos ~ Nagy-lapis.* | *Ahun itt a köszpont volt a parknál, a második blokk. Ott volt egy poronty. Egy vízálló tócska vóút.* — Belterületi

rész. A Benti piac és környéke. Az adatközlők elmondása szerint lapályos, vizenyős rész volt. Néhány évtizeddel ezelőtt még nem volt beépítve. Ma már tömbházak állnak rajta. A *Nagy-lapos* név a *Kis-lapos* névvel áll összefüggésben. A *lapos* ~ *lapis* köznév 'környezeténél alacsonyabban fekvő, vizenyős terület' (FKnT.) jelöl. Vö. Kis-lapos.

Nagy-Latabár-erdő 1884: *Nagy latobar erdő* (HKFT.), 1860: *Nagy latobár Erdő* (MKFT.). — A *Latabár* nevű terület része. A katonai felmérések térkép-szelvényei szerint a település külterületének déli részén, a hegyköztótteleki határ szomszédságában található. Eredetileg erdő volt. Ma már szántóföld. Vö. Tótteleki-erdő.

Nagy-mező 2016: *Nagy-mező*. | *A Pekóutal fel egész a Szil-vőügyi csárdáig, az a Nagy-mezőü, azok a rengeteg dülők*. 1941: *Nagymező* (MKF.), 1884: *Nagy mező* (HKFT.). — Gyűjtőnév. Azoknak a szántóföldeknek az összefoglaló neve, amelyek a Szil-völgytől a Csillagosig találhatók.

Nagy piac lásd **Kinti piac**

Nagy-rét 1941: *Nagyret* (MKF.). — A katonai felmérés térképe szerint a név a település külterületének nyugati részét jelöli. Az adatközlők nem ismerték.

Nagy-Tag 2016: *Nagy-tag*. — Szántóföld a külterület déli részén, a Román temető és a Kis-Tag szomszédságában. A Kis-Taggal együtt a Tag része. A név a *nagy* melléknév és a 'földterület' jelentésű *tag* (FKnT.) összetétele. Vö. Tag, Nagy-Tag.

Nagyvárad 2016: *Nagyvárad út*. — A Nagyvárad irányába vezető műút. A település külterületének déli részén húzódik. Vö. Nagyvárad–Margitta út.

Nagyvárad–Margitta út 1889: *Nagyvárad-Margittai út* (Kat.). — A Nagyvárad és Margitta városok között húzódó aszfaltos út, mely Szalárdot is átszeli. Vö. Országút, Margittai út, Nagyvárad út.

Napkollektorok 2016: *Napkollektorok*. — A település Margitta felőli végén, az országút mentén található napelempark.

Nelu lásd **Nelu-bolt**

Nelu-bolt 2016: *Nelu-bolt* ~ *Nelu*. — Épület, a Fő út mentén, az üzemanyag-töltő állomással szemben található. Építkezési anyagokat árulnak benne. Nevét tulajdonosáról kapta.

Német-kert lásd **Bikarét**

Néptanács lásd **Polgármesteri hivatal**

Norbi-bolt lásd **Csebáj-bolt**

Ó-Berettyó 2016: *Ó-Berettyó* ~ *Ó-Berettyóu*, 1889: *Ó-Berettyó* (Kat.). — Patak, mely a település külterületének északi-északkeleti részén, a Fácános mellett folyik.

Ó-Csillagos 1889: *Ó-Csillagos* (Kat.). — A kataszteri térkép szerint a település külterületének déli részén, a Csillagostanya és a Tag szomszédságában található. Az adatközlők nem ismerték a nevet.

Oláh-Hernyós 2016: *Oláh-Hernyós*. | *Farnasiak vóutak tulajdonosok az Olában*. 1889: *Oláh hernyós* (Kat.). — Szántóföld a település külterületének keleti részén, a Magyar-Hernyós és Újfehyvernek település szomszédságában. A Magyar-Hernyóssal együtt a Nagy-Hernyós részét képezi. Az *Oláh* előtag arra utal, hogy ez a rész főként a román lakosságú újfehyvernekiekhez tartozik.

Oncsa sor 2016: *Oncsa sor ~ Bodolyósi ucca ~ Oncsa telep*. | *Azok a házak az állami gazdaság alkalmazottai részére lettek valamikor építve, és mivel Váradon vóút az az Oncsa sor, itt a Csefere hídja körül, annak másolatára atták eszt az elnevezést*. | *A Gosztát építette azokat*. — Utca, a Románsoron található. A folytatása a Bodolyótanyához vezető Barackosi út. A közhiedelemmel ellentétben nem a magyar Országos Nép- és Családvédelmi Alap (ONCSA) támogatta az utca megépítését, hanem a román Gospodaria Agricola de Stat (Gosztát), a saját munkásainak a megsegítésére. Mivel a közeli Nagyvárad viszonylag újnak számító része az Oncsa nevet viseli, érthető, hogy a 20. század közepe táján kiosztott utca miért kaphatta ugyanezt megnevezést.

Oncsa telep lásd **Oncsa sor**

Orsi-bolt lásd **Kis Guba-bolt**

Orsi-fodrászat 2016: *Orsi-fodrászat*. — Épület, a Zöldfa utcán, a Zsozsó-bolt szomszédságában található. Jelenleg fodrászat működik benne. Nevét tulajdonosáról kapta.

Országút 2016: *Országút ~ Fő út*. — Műút. A település belterületének déli részén húzódik. A Nagyvárad–Margitta-útvonal része. Vö. Margittai út, Nagyváradi út, Nagyvárad–Margitta út.

Ortodox temető 2016: *Ortodox temető ~ Ortodox temetői*. — A Román temető része, a település belterületének délnyugati részén található.

Ortodox templom 2016: *Ortodox templom ~ Román templom*. | *A szalárdiak a magyar időben, hát, a legenda szerint egyetlen éjszaka alatt a nagy román katedrális lebontották. [...] A templom a mostani templom és az út között állt, tehát hatalmas templom volt [...] És eszt a templomot a hetvenes években építették vissza*. — Épület, a Zöldfa utca és a Románsor sarkán áll. 1983-ban szentelték fel. A jelenlegi templom elődjét Észak-Erdély visszacsatolása után, 1940-ben bontották le.

Orvosi rendelő 2016: *Orvosi rendelő ~ Diszpenszár*. | *Ott is volt egy malom. Az államosítás során leszerelték, negyvenkilencben. Asztán kultúrház lett. A Diszpenszár hatvankilencben lett építve*. — Épület a Zöldfa utca és a Szalai utca sarkán. Jelenleg orvosi rendelő. A *Diszpenszár* név a román *dispensar* 'orvosi rendelő' (RK.) szó átvétele.

Önkiszolgáló lásd **CBA**

Öregek otthona lásd **Filadelfia öregotthon**

Órház 1889: *Órház* (Kat.). — A kataszteri térkép szerint a település külterületének keleti részén, a Fácános mellett állt. Az adatközlők nem ismerték a nevet.

Örvény lásd **Borsi-tó**

Örvény-gödör lásd **Borsi-tó**

Pálinkafőző utca lásd **Fürdő utca**

Palló-tövis 1889: *Pallótövis* (Kat.). — A kataszteri térkép szerint a település külterületének keleti részén, a belterület szomszédságában található. Az adatközlők nem ismerték a nevet.

Panni-bolt lásd **Lila bolt**

Pap Károly-dűlő lásd **Pap Károly-rét**

Pap Károly-rét 2016: *Pap Károly-rét ~ Pap Károly-dűlő ~ Pap-rét*. — Szántó-föld, a település külterületének nyugati részén, a Puszta út és a Kettős-kúti-dűlő között található. Nevét tulajdonosáról kapta.

Pap-rét 1. lásd **Pap Károly-rét**

Pap-rét 2. 1889: *Pap-rét* (Kat.). — A kataszteri térkép szerint a település külterületének északi részén található. Az adatközlők nem ismerték a nevet.

Paptamási út lásd **Pusztai út**

Park 2016: *Park*. — Kisebb park, a település központjában található. A közepén világháborús emlékmű áll. Az adatközlők elmondása szerint a terület eredetileg szénatér volt.

Partórház 2016: *Partórház*. — Épület, a település külterületének északi részén, a Berettyó-folyó partján található. Jelenleg is használják.

Pekó lásd **Unic oil**

Pékség lásd **Malom 1.**

Pentikosztális lásd **Pünkösdisták imaház**

Peres 1889: *Peres* (Kat.). — A kataszteri térkép szerint a település külterületének északi részén, a Belső-Adorján mellett található. Az adatközlők nem ismerték a nevet.

Pete-oldal 1889: *Peteoldal* (Kat.). — A kataszteri térkép szerint a település külterületének déli oldalán, a Varga-vágás szomszédságában található. Az adatközlők nem ismerték a nevet.

Piactér lásd **Sportpálya**

Piros kőhídi dűlő 2016: *Piros kőhídi dűlő ~ Veres kőhídi dűllő*. — Szántó-föld, a település külterületének délnyugati részén, a Sass Károly-dűlő és az Eperfa-dűlő szomszédságában található. A név eredetére vonatkozóan nincsenek biztos ismereteink.

Polgármesteri hivatal 2016: *Polgármesteri hivatal ~ Községháza ~ Néptanács ~ Primöria*. — Épület, a Városon áll. Egykor szolgabíróház működött benne. Ez arra az időszakra tehető, amikor Szalárd még járási központ volt. Eredetileg a katolikus templom szomszédságában álló épület volt a községháza. A *Néptanács* névváltozat a kommunizmus idejéből hagyományozódott át. A *Primöria* a román *primărie* 'községháza, városháza' (RK.) szóból ered.

Poronty 2016: *Poronty*. | *A Falu vigin ott, a Danca szílin, hogy kimenni, a kertek alatt, ott volt egy kis poronty. [...] Sokszor ráment a víz*. — Elgazosodott

terület. Egykor belterületi rész volt, néhány évtizede még épületek álltak rajta. A 20. században többször elöntötte a víz. Ennek okán ürült ki. A *Poronty* név feltehetően a *porond* 1. 'szántóföldből, rétből vagy vizenyős területből kiemelkedő magasabb földhát, földdarab', 2. 'vízmosásos, kövecses, száraz, puszta hely', 3. 'víz mellett lévő, növényzettel borított, mocsaras, iszapos, terület' (FKnT.) jelentésű földrajzi köznévre vezethető vissza.

Potyapina utca lásd **Kéri utca**

Potya utca lásd **Kéri utca**

Primăria lásd **Polgármesteri hivatal**

Proletárföld 2016: *Proletárföld*. | *Ami a háborubul, akik hazajöttek. Az uraságé vóut. Oszt kiosztották.* — Összefoglaló megnevezés. A Csillagoshoz tartozó földek egy részét nevezték *Proletárföldek*-nek. Ezeket a szántóföldeket azok kapták meg, akik szolgáltak a háborúban.

Pusztá út 2016: *Pusztá út ~ Paptamási út*. | *Ez kötötte össze Szalárdot Paptamásiival valamikor.* 1889: *Pap-Tamási út, Pap-Tamási út* (Kat.). — A Szalárdot Paptamásiival összekötő földút, a település külterületének nyugati részén húzódik. Egykor kiemelkedő fontosságú út volt. Mára a legnagyobb részét beszántották. Vö. Pusztá úti dűlő.

Pusztá úti dűlő 2016: *Pusztá úti dűlő ~ Temető-rét*. | *Az az öt hektár vagy hat hektár rész, ami a Fűz-tó és a Pusztá út között van. Az jobb ódalt. Az a dombos rész.* 1889: *Temető tábla* (Kat.). — Szántóföld, a település külterületének nyugati részén, a Református temető szomszédságában található. Nevét a rajta áthaladó útról, illetve a közeli temetőről kapta. Vö. Pusztá út.

Pünkösdistá imaház 2016: *Pünkösdistá imaház ~ Pentikosztális ~ Román imaház*. — Épület, az Országút mentén, a Lila-bolt szomszédságában található. A román pünkösdistá, az ún. pentikosztális egyház használja.

Református temető 2016: *Református temető ~ Református temetőü ~ Temető ~ Temetőü*. — Temető, a település belterületének nyugati részén található. A Református temető *Régi temető* és *Új temető* nevű részekből áll. Vö. Régi temető, Új temető.

Református templom 2016: *Református templom*. — Épület, a település belterületének északi részén, a Templom zug utcán áll. A 15. században épült. A gótikus stílus jegyeit őrzi. Szalárd lakossága 1558-ban tért át a református hitre. A ferences kolostorhoz tartozó templom így lett protestánsná.

Régi gyógyszerház 2016: *Régi gyógyszerház*. — Elhanyagolt, romos állapotban lévő épület, a település belterületének északi részén, a Danca-patak partján található. Egykor gyógyszerházként működtek.

Régi iskola 2016: *Régi iskola*. — Épület, a település belterületének északi részén, a Zöldfa utcán, a CEC Bankkal szemben található. A *Régi iskola* név előtagja az *Új iskola* név előtagjával állítható szembe. Az előbbi épület ugyanis korábban épült, mint az utóbbi. Vö. Új iskola.

Régi-Kolónia 2016: *Régi-Kolónia ~ r. Kolonijá veke.* — A Románsor része. A településrész régebben beépített része. A román *Colonia veche* jelentése: 'rég kolónia'. Vö. Új kolónia.

Régi községháza 2016: *Régi községháza.* — Épület, a Városon, a Katolikus templom szomszédságában áll. Jelenleg üres, nem használják. Egykor ez az épület volt a községháza.

Régi temető 2016: *Régi temetőü.* — A Református temető legrégebbi része, a település belterületének nyugati oldalán található. Vö. Új temető.

Rémusz-autómosó 2016: *Rémusz-autómosó.* — Épület, a település belterületének délkeleti részén, a Románsor Margitta felőli végén található. Az előtag az egykori tulajdonosra utal.

Rendőrség 2016: *Rendőrség.* — Épület, a Város elején, a Polgármesteri hivatal mellett áll. Jelenleg a rendőrség használja.

Rét 2016: *Rét ~ Rít.* | *A kerti föld végénél egy nagy darab föld. [...] Hodosnak megy.* — Azoknak a földeknek az összefoglaló neve, amelyek a település külterületének a nyugati részén fekszenek.

Rodi lásd **Rodi-fodrászat**

Rodi-fodrászat 2016: *Rodi-fodrászat ~ Rodi.* — Épület a település belterületének déli részén, a Románsoron. Jelenleg fodrászat működik benne. Nevét tulajdonosáról kapta.

Román baptista imaház lásd **Baptista imaház 2.**

Román bolt 1. 2016: *Román bolt.* | *Románul beszélnek.* — Épület, a Zöldfa utcán, a Zsoszó-bolt szomszédságában található. A név előtagja arra utal, hogy a benne működő üzletnek román nemzetiségű tulajdonosai vannak.

Román bolt 2. 2016: *Román bolt.* — Épület. A Kerek Malom utcán található. A név előtagja arra utal, hogy a benne működő üzletnek román nemzetiségű tulajdonosai vannak.

Román-Katona-dűlő lásd **Csillagos-dűlő**

Román imaház 1. lásd **Baptista imaház 2.**

Román imaház 2. lásd **Pünkösdistá imaház**

Román óvoda 2016: *Román óvoda.* — Épület, a település belterületének déli részén, a Románsoron található. Jelenleg román tannyelvű óvoda működik benne.

Románsor 2016: *Románsor ~ Gát ~ Kolónia ~ Kolónia ~ Legelő-szél ~ Romántelep ~ Telep.* | *Ahogy bejönni Szalárdra, jobb kéz felől, ami végigmegy, egész a Margittai út, a falu végéig, az Románsor [...] Mert csakugyan ott laknak jobban a románok. | Azok úgy települtek be a háború után. | Az erdéli földreform arra volt kihegyezve, hogy ő, hogy elvegyék az erdéli magyar egyházaktól és nagybirtokosoktól a földet, és lehetőleg románokat telepítsenek be. Mert a földreform, az egyet jelentett a román betelepítéssel, és így telepítenek Szalárdra ezerkilencszázhuszonnégyben négyszáz román. [...] Namost, vannak közülük ojanok, akik megőrizték aszt a nincstelenséget, amihez hozzászoktak ott, a hegyvidéken,*

és vannak ojanok, akik nagyon jól adaptálódtak a heji körülményekhez. [...] Mindenesetre nagyon sokkoló volt számukra az, hogy az itteni parasztság csizmában járt, tehát bőrcsizmában, egyszerűen nem, ezeket a régi parasztszekereket csodálták, ahol bőrpárna volt az ülésen, tehát ő, ez egy kultúrsokk volt. — A település belterületének déli része. A világháborúk utáni román betelepítések eredménye. Az 1923-as földreform eredményeképpen negyvenöt Feketető és Csucsá vidékéről származó román család kapott földet és ezzel együtt esélyt a Szalárdon való letelepedésre (BORZÁSI–DANI–KÖRÖSI 2012/2017: 68–69). Ők hozták létre az ún. Románsort, Romántelepet vagy Kolóniát. A terület tehát viszonylag újonnan beépített része a falunak. A *Legelő-szél* név is arra utal, hogy ez már a legelő része volt. A *Gát* névváltozat pedig arra, hogy hajdanán a töltés is errefelé húzódott.

Romántelep lásd Románsor

Román temető 2016: *Román temető*. — Temető, a település belterületének délnyugati részén található. A Román temető *Ortodox temető*, *Katolikus temető* és *Baptista temető* nevű részekből áll. A felsorolt felekezetek nem minden tagja román nemzetiségű. A tulajdonnév előtagja arra utal, hogy az adott területen románok is temetkeznek, szemben a Református temetővel, ahol szinte kizárólag magyar sírok vannak.

Román templom lásd Ortodox templom

Sălard lásd Szalárd

Sás lásd Sás utca

Sass Károly-dűlő 2016: *Sas Károly-dűlő*. | *A Szil-völgy alatt*. — Szántófield, a település külterületének délnyugati részén, az Eperfa-dűlő és a Szil-völgy szomszédságában található. Nevét tulajdonosáról kapta.

Sás utca 2016: *Sás ucca ~ Hodos ucca ~ Miháj Emineszku ucca*. | *A Hodosra való kis házak. Aszt úgy híjják, hogy Sás ucca*. | *A kommunizmus idejében Miháj Emineszku volt*. 1906–1909: *Sás*, *Sás u*, 1897–1905: *Sás útcza*, *Sás ú.*, *Sás* (Reg.). — Utca, a település belterületének északnyugati részén található. A Város folytatása. Az adatközlők szerint lapályos hely volt, innen eredhet a *Sás utca* elnevezés. A *Hodos utca* névváltozat arra utal, hogy közel esik Jákóhodos településhez. A *Mihai Eminescu* névváltozat hivatalos utcanév volt. Mára ezt a státuszát elvesztette.

Sás-völgy 2016: *Sás-völgy ~ Sás-völgy*. | *Maga a völgy ez, de a dűlőnek is aszt mongyák, hogy Sás-völgy*. | *A Csillagositánya alatt*. 1900: *Sásvölgy* (Sztg.), 1889: *Sásvölgy* (Kat.). — Szántófield és kaszáló, a település külterületének déli részén a Siteri út, a Foglár-hát és a Varga-vágás szomszédságában található. Egy része már elbokrosodott. Vö. Sás-völgyi-patak.

Sás-völgyi-patak 1941: *Sásvölgyi p.* (MKF.), 1889: *Sásvölgyi patak* (Kat.), 1884: *Sásvölgy p.* (HKFT.). — Patak. A település külterületének déli részét, a Sás-völgyet szeli ketté. Az adatközlők nem ismerték a nevet. Vö. Sás-völgy.

Sás-völgy-patak lásd Sás-völgyi-patak

Savanyú lásd **Savanyú-kút**

Savanyú-forrás lásd **Savanyú-kút**

Savanyú-kút 1. 2016: *Savanyú-kút ~ Savanyú-forrás ~ Savanyú ~ Savanyú-víz. | Az a legelőn van, ott a Savanyú-kút. A falu végén, ahogy kimenni az országúton Margitta fele egiszen.* 1901: *Savanyukút* (BOROVSKY 146), 1889: *Savanyú kút* (Kat.), 1884: *Savanyú kút* (HKFT.). — Egykori forrás, a település külterületének keleti részén, a belterület szomszédságában folyt. Hajdanán Szalárd híres volt a savanyú vizéről.

Savanyú-kút 2. lásd **Savanyú-kút-tanya**

Savanyú-kút-tanya 1913: *Savanyukút, Savanyúkút*, 1907: *Savanyukút tanya* (Hnt.), 1906–1909: *Savanyu tanya, Savanyu* (Reg.), 1902: *Savanyukút tanya*, 1900: *Savanyukút*, 1898: *Savanyukút* (Hnt.), 1897–1905: *Savanyu tanya* (Reg.), 1888: *Savanyúkút* (Hnt.). — Egykori tanya. A település külterületének keleti részén, a belterület szomszédságában állt. Nevét az ott lévő forrásról kapta.

Savanyú-legelő 2016: *Savanyú-legelő ~ Savanyúsi-legelő ~ Birkalegelő. | Hát, arra jártak ki jobban a birkák a Bán-telek fele. [...] Oda jártak, arra volt a birkahodáj is. Oda jártak jobban a birkák a kollektívidőbe. | Van itt egy forrás, egy savanyú, és attól van a víz.* — Legelő, a település külterületének keleti részén, a Bán-telek és a Fácános szomszédságában található. Birkákat legeltettek rajta. A *Savanyú* előtag arra utal, hogy a közelben eredt a község híres savanyúvize.

Savanyúsi-legelő lásd **Savanyú-legelő**

Savanyútanya lásd **Savanyúkút-tanya**

Savanyú-víz lásd **Savanyú-kút**

Simon-dűlő 2016: *Simon-dűlő.* — Szántóföld, a település külterületének délnyugati részén, a Kocsis-dűlő és a Döngkúti-dűlő szomszédságában található. Nevét valószínűleg tulajdonosáról kapta.

Sirató 2016: *Sirató ~ Siratóy.* | *A régi öreg bácsik aszonták, hogy, ahogy megyünk Szentimréről Vajdára vóut az a domb, ahol akasztották az embereket, és ott az emberek, ahogy nézték, annak monták, hogy Sirató. Úgy hallottam én, mikor gyerek voltam.* — Szántóföld, a település külterületének északi részén, a szalárdi és a hegyközszentimrei határban található. A Sirató nevű szántóföldhöz és a közeli Akasztó-domb nevű részhez legenda kapcsolódik. A legenda szerint a közeli ferences rendi kolostorban élő barátok fogva tartották a fejedelem rég eltűntnek hitt lányát. Egy koldus, aki a kolostorban töltötte az éjszakát, felfedezte, hogy a lány a szerzetesek foglya. A kolostort elhagyva híret vitte a látotaknak. A fejedelem, miután tudomást szerzett a lány fogvatartásáról, mozgósította a katonáit. Az emberek felsorakoztak a kolostor bejáratánál. A foglyot többszöri felszólításra sem adták ki, így az uralkodó dühében az összes barátot megölette. A lány ennek ellenére soha nem került elő. Az adatközlők szerint az Akasztó-dombon (Hegyközszentimre) végezték ki a barátokat, a környékbeliek pedig a dombhoz közel fekvő földterületen, a Siratón nézték végig az eseményeket.

Siteri út 2016: *Siteri út*, 1889: *Siteri út* (Kat.). — Út, a település külterületének déli részén húzódik. A Csillagosi út folytatása. Siter településre vezet. Vö. Csillagosi út.

Sportcsarnok 2016: *Sportcsarnok ~ Sportterem*. — A Sportpályán lévő épület.

Sportpálya 2016: *Sportpálya ~ Fotbalpálya ~ Vásártér*, 1906–1909: *Piac tér* (Reg.), 1897–1905: *Piac tér* (Reg.). — A Zöldfa utcán lévő sportpálya. Az idősebb adatközlők emlékezete szerint a terület egykor vásártér, disznópiac volt.

Sportterem lásd **Sportcsarnok**

Strada Gheorghe Doja lásd **Kerek Malom utca**

Szalai utca 2016: *Szalai ucca*. | *Az Orvosi rendelőtől lefele*. | *Ott lakott a Szalai család*. — Utca, a település belterületének keleti részén található, a Külső-Kodrák folytatása. Nevét az egyik ott lakó családról kapta.

Szalárdi-erdő 2016: *Szalárdi-erdő ~ Major ~ Majoros ~ Major-erdő*. | *Háromszögű rész. Egy uradalmi erdő, egy akácos volt régebben. Most is az*. — Erdő, a település külterületének délkeleti részén található. Uradalmi birtok volt.

Szalárdi János I–VIII. Osztályos Általános Iskola 2016: *Szalárdi János I–VIII. Osztályos Általános Iskola ~ Iskola*. — Épületegyüttes, a Zöldfa utcán áll. Elemi és általános iskolát működtetnek benne. A településnek eredetileg egyházi iskolája volt. Az iskola ma már ezen a településen is állami intézmény. A Szalárdi János nevet néhány éve vette fel.

Szalárdi János szobra 2016: *Szalárdi János szobra ~ Szobor*. — A Régi iskola előtt állították fel. Az iskola névadóját és a település híres szülöttét, Szalárdi János krónikást ábrázolja.

Száraz-gát 1864: *Szárazgát*, 1860: *Száraz gát, Szárazgát* (MKFT.). — A katonai térkép szerint a település külterületének déli részén található. Az adatközlők nem ismerték a nevet.

Száraz-völgy 1900: *Szárazvölgy* (Szgt.), 1889: *Szárazvölgy* (Kat.). — A térképszelvények szerint a település külterületének déli részén, a Csillagostanya és a Sás-völgy szomszédságában található. Az adatközlők nem ismerték a nevet.

Szegénykonyha lásd **Agapé**

Szélső-Kodrák lásd **Külső-Kodrák**

Szélső-Malomház lásd **Malomház**

Szénégető 2016: *Szénégető*. — Szántófield, a település külterületének keleti részén, a Barackosi út és a Lóház-tábla szomszédságában található. A név a *szénégető* 'faszén égetésére használt hely' jelentésű földrajzi köznévvvel (FKnT.) áll kapcsolatban.

Szente-rét 1900: *Szenterét* (Szgt.), 1889: *Szente rét* (Kat.). — A térképszelvények szerint a település külterületének északi részén, a Hát-rét és a Madarász-kert szomszédságában található. Az adatközlők nem ismerték a nevet.

Szentimrei út lásd **Hegyközszentimrei út**

Szépasszony-patak 2016: *Szépasszony-patak*. | *Arra a Bodojónál [...] jön lefele a Szalárdi-erdőütiül*. 1941: *Szépasszony-p.* (MKF.), 1889: *Szépasszony pataka*, *Szépasszony patak* (Kat.), 1884: *Szépasszony p.* (HKFT.). — Patak, a település külterületének délkeleti részén, a Bodolyótanya és a Szalárdi-erdő környékén folyik.

Szépasszony patakja lásd **Szépasszony-patak**

Sziget 1. lásd **Krém-sziget**

Sziget 2. 1900: *Sziget* (Sztg.), 1889: *Sziget* (Kat.). — A térképszelvények szerint a település külterületének északkeleti részén található. Az adatközlők nem ismerték a nevet.

Szik 1889: *Szik* (Kat.). — A kataszteri térkép szerint a település külterületének déli részén, a Románsor szomszédságában található. Az adatközlők nem ismerték a nevet.

Sziki-kút 2016: *Sziki-kút*. | *Az itt van, ahogy menni az Országútra, itt a temető alatt. Ott, ahun vannak azok az üzletek. A háta megett. Közel a temetőhöz*. 1889: *Széki kút* (Kat.). — Kút, a település külterületének nyugati részén, a Református temető szomszédságában található.

Szil-völgy 2016: *Szil-völgy ~ Szil-vőügy*. | *Itt volt egy csárda, aszt elbontották*. 1901: *Szilvölgy* (BOROVSKY 146), 1900: *Szilvölgy*, 1898: *Szilvölgy* (Hnt.). — Szántóföld, a település külterületének délnyugati részén, Hegyközkovácsi település és a Latabár nevű szántóföld szomszédságában található. Egykor egy csárda is állt a területen, ez volt a Szil-völgyi csárda. Vö. Szil-völgyi csárda.

Szil-völgy csárda lásd **Szil-völgyi csárda**

Szil-völgyi csárda 2016: *Szil-völgyi csárda ~ Csárda*, 1889: *Szilvölgyi csárda* (Kat.), 1884: *Szélvölgy cs.* (HKFT.), 1860: *Sélvölgy Csárda* (MKFT.). — Egykori csárda. A külterület délnyugati részén, a Szil-völgyön állt. Ma már nincs meg. Vö. Szil-völgy.

Szivárvány sor lásd **Szivárvány utca**

Szivárvány telep lásd **Szivárvány utca**

Szivárvány utca 2016: *Szivárvány ucca ~ Szivárvány sor ~ Szivárvány telep*. | *Ahogy mekkapták eszt a Szivárvány uccát, ugyi új házakat, meg kezdtek ott már befele jönni, már jönnek befele a faluba, mer régen itt voltak, egész kint a falu végén, ott a réten, ott volt nekik, s akkor ott volt a Cigánygödör is, ott volt nekik, há, ijen kis kunyhójuk, ott laktak, meg ott vóút a szemételep is a Cigánygödör mellett, oda hordták ki a szemetet régen*. | *Minden ucca más színű vóút*. — Utca, a belterület nyugati részén, a Cigánysor szomszédságában található. Csak néhány éve építették be. Holland támogatással, a település cigány lakosságának megsegítésére létesült. Eredetileg minden háznak más színe volt. A *Szivárvány utca* és a *Szivárvány telep* névváltozatok előtagjai erre utalnak. Ma már minden ház ugyanarra a jellegzetes zöld színre van befestve.

Szobor lásd **Szalárdi János szobra**

Szódavíz gyár 2016: *Szódavíz gyár*. — Épület, a malomudvarban található. Szódavízet készítettek benne.

Tag 2016: *Tag*. | *A Román temetőnél, ahogy menni felfele, Kis-Tag meg Nagy-Tag. [...] A Kis-Tag kisebb, mint a Nagy-Tag. | Egész fel a Dökkútig*. 1889: *Tag* (Kat.). — Szántóföld, a település külterületének déli részén, a Román temető szomszédságában található. Két része van: a Kis-Tag és a Nagy-Tag. Vö. Kis-Tag, Nagy-Tag.

Tataros-domb 1889: *Tataros domb* (Kat.). — A kataszteri térkép szerint a település külterületének délkeleti részén, a Lóház-tábla mellett található. Az adatközlők nem ismerték a nevet.

Téglavető lásd **Cigánygödör**

Tehénlegelő 2016: *Tehénlegelő*. | *Ez kösségi legelő volt valamikor*. — Szarvasmarha-legelő, a település külterületének délnyugati részén, a Disznókúti-dűlő és a Hosszú-rét szomszédságában található.

Telep 1. lásd **Hörcsögtelep**

Telep 2. lásd **Románsor**

Temető lásd **Református temető**

Temető-rét lásd **Pusztai úti dűlő**

Temető-tábla lásd **Pusztai úti dűlő**

Templom lásd **Templom zug**

Templom köz lásd **Templom zug**

Templom tér 1906–1909: *Templom tér, Templomtér* (Reg.). — Feltehetőleg a Református templom udvara, környéke.

Templom utca lásd **Templom zug**

Templom zug 2016: *Templom zug ~ Doktor Petru Groza ucca ~ Fürdő ucca ~ Templom ucca*, 1897–1905: *Templom köz, Templom, Templom zug* (Reg.). — Utca, a település belterületének északi részén található. Ezen a részen áll a település legrégebbi épülete, a jelenlegi Református templom. A *Fürdő utca* névváltozat arra utal, hogy egykor fürdőt is működtettek arra. A *Dr. Petru Groza utca* névváltozat az utca hivatalos neve volt egykor, mára ezt a státuszát elvesztette.

The Corner House 2016: *Dö Korner Háusz ~ Korner pizzázó ~ Korner pizzázóu ~ Korner vendéglő ~ Korner vendéglőü*. — A Románsor épülete. Jelenleg itt működtetik a település egyetlen éttermét. A *The Corner House* hivatalos név.

Tótteleki-erdő 2016: *Tótteleki-erdő*. | *A két falu közt van*. 1884: *Kis Latobar erdő* (HKFT.). — Erdő, Szalárd és Hegyköztóttelek települések között található.

Török-rét 1889: *Török rét* (Kat.). — A kataszteri térkép szerint a település külterületének északi részén, a hegyközszentimrei határ szomszédságában található. Az adatközlők nem ismerték a nevet.

Tűzoltóság 2016: *Tűzoltóság*. — Épület, a Zöldfa utcán, a Nagy Guba-bolt mellett található. Jelenleg tűzoltóság működik benne.

Új-Csillagos-major lásd **Csillagostanya**

Új iskola 2016: *Új iskola*. — Épület, a település belterületének északi részén, a Zöldfa utcán található. Az *Új iskola* név előtagja a *Régi iskola* név előtagjával állítható szembe. Az előbbi épület ugyanis későbbi, mint az utóbbi. Vö. Régi iskola.

Új-Kolónia 2016: *Új-Kolónia* ~ r. *Koloniã nouã*. — Településrész, a község belterületének déli oldalán található. A Régi-Kolóniával együtt a Románsor része. A településrész újabban beépített része. A román *Colonia nouã* kifejezés jelentése 'új kolónia'. Vö. Régi-Kolónia.

Új kultúrotthon lásd **Kultúrotthon**

Új sor 2016: *Új sor* ~ *Kosut Lajos ucca*. | *Amék megyen a Kultúrháztul kifele, az az Új sor.* | *A Kultúrháztól a Cigánysorig*. 1906–1909: *Ujsor* (Reg.), 1897–1905: *Uj sor, Ujsor* (Reg.). — Utca, a település belterületének nyugati részén található. A *Kossuth Lajos utca* névváltozat hivatalos utcanév volt. Mára ezt a státuszát elvesztette. Az utca folytatása az ún. Cigánysor. Viszonylag új része a falunak.

Új temető 2016: *Új temető* ~ *Új temetőü*. — A Református temető része. Csúpán néhány éve temetkeznek ezen a részen. Vö. Református temető, Régi temető.

Unic Oil 2016: *Unic oil* ~ *Pekó* ~ *Pekóu*. — Üzemanyagtöltő-állomás, a település belterületének délnyugati részén található. Hivatalosan az *Unic Oil* nevet viseli. A *Pekó* név a román *PECO* mozaikszóból, azaz a *Produse Etilate cu Cifrã Octanicã* 'oktánszámmal rendelkező etiltermékek' kifejezésből ered. A rendszer-váltás előtt ez volt az üzemanyagtöltő-állomások hivatalos elnevezése. A szó mára köznevesült, a romániai magyarok általában mindenféle töltőállomást *pekó*-ként emlegetnek.

Urasági malom udvar 1897–1905: *Urasági malom udvar* (Reg.). — Feltehetőleg az egykori malom udvara. A Tűzoltóság szomszédságában található.

Vágóhid 2016: *Vágóhid* ~ *Vágóuhid* ~ *Fürdő*. | *Fürdő itt vóút régen, ott, a Templomtul mingyá, ahogy van az a pár ház. Vóút ott valamikor vágóhid, ott vóút fürdő vagy három-négy évig, aszt működtették, oszt elmaradt.* | *Vóút közös is, meg kádas is.* — Épület, a Templom zug utcán található. Először vágóhidként, majd fürdőként működtették. Jelenleg nem használják.

Vár lásd **Adorján-vár**

Varga Ecaterina lásd **Varga utca**

Varga utca 1. 2016: *Varga ucca* ~ *Varga Ekáterina*. | *Az régen párhuzamos volt a falutól a Madarász-kertig. A régi Varga ucca, de az megsemmisült. De a háború után ezt a részt kiosztották telkeknek.* — Utca a település belterületének északnyugati részén. A Hörcsögtelep része. A *Varga utca* név hivatalos neve volt az utcának. Mára ezt a státuszát elvesztette. Az adatközlők tudomása szerint az eredeti Varga utca megsemmisült. Vö. Varga utca 2.

Varga utca 2. 1900: *Varga utca* (Sztg.), 1889: *Varga utza* (Kat.). 1883: *Varga-utcza* (BUNYITAY). — Szántófield. A település külterületének északnyugati

résznén, a belterület szomszédságában található. Az írásos dokumentumok utalásai szerint eredetileg lakott terület lehetett. Vö. Varga utca 1.

Varga-vágás 2016: *Varga-vágás*, 1900: *Vargavágás* (Sztg.), 1889: *Vargavágás* (Kat.). — Szántó föld, a település külterületének déli részén, a Bogár-kúti-dűlő és a Sás-völgy szomszédságában található. A név előtagjának eredetére vonatkozóan nincsenek biztos ismereteink. Az utótagja a *vágás* 1. 'kivágott vagy kivágásra szánt erdő rész', 2. 'szántó, amely valamikor erdő volt' (FKnT.) földrajzi köznévvvel hozható összefüggésbe.

Vár-lapos 2016: *Vár-lapos ~ Vár-lapis*. | *Túl már a Berettyón*. 1900: *Várlapos* (Sztg.), 1889: *Várlapos* (Kat.). — Szántó föld, a település külterületének északi részén, az Adorján-vár szomszédságában található. A név előtagja valószínűleg az Adorján-várra utal. Az utótagja a *lapos ~ lapis* 'környezeténél alacsonyabban fekvő, vizenyős terület' (FKnT.) köznévv.

Város 2016: *Város ~ Fő ucca ~ Horti Miklós ucca ~ Miorica ucca*. | *Ez volt az első ucca a faluban*. | *Ez a rész, amejk a Központtól jön Hodos fele*. 1897–1905: *Város* (Reg.). — Utca. A falu belterületének északi részén található. A Körforgalomtól a Sás utca és az Alvég elágazásáig tart. Egyike a falu legrégebben beépített részeinek. A *Város* névváltozat valószínűleg arra utal, hogy a település egykor mezővárosi ranggal rendelkezett: „Már a XIII. században város volt és vásártartási joggal bírt” (BOROVSKY 146). A legidősebb adatközlők emlékezete szerint a *Horthy Miklós utca* és a *Miorița utca* névváltozatok hivatalos nevek voltak. Ezt a státuszukat mára elvesztették.

Vásártér lásd **Sportpálya**

Veres-dűlő lásd **Kertészeti-dűlő**

Veresfű-szeg 1900: *Veresfűszeg* (Sztg.), 1889: *Veres fűszeg* (Kat.). — A térképszelvények szerint a település külterületének északnyugati részén található. Az adatközlők nem ismerték a nevet.

Veresház 2016: *Veresház*. | *Téglából építette, s nem vóút bepucolva, hanem pirosban maradt, azér Veresház*. — Egykori őrház, a Fácánosban állt. Ma már csupán az alapjai vannak meg. A *Veres* előtag az objektum színére utal, az emlékezet szerint piros téglás épület volt.

Veres kőhídi dűlő lásd **Piros kőhídi dűlő**

Victoriei 2016: r. *Viktóriéj*. — Utca. A belterület déli részén, a Románsoron található. A név hivatalos utcanév volt. Mára ezt a státuszát elvesztette. A román *victorie* 'győzelem' köznévből ered.

Világháborús emlékmű 2016: *Világháborús emlékmű ~ Emlékmű*. | *El kellett költöztetni. A táblákat a református templomnál rejtették el. A blokkokat oda kellett tenni, ahol állt az emlékmű*. — Emlékmű, a parkban található. Eredetileg 1943-ban állították fel a világháborúban elesett szalárdiak tiszteletére. Az adatközlők emlékezete szerint az 1980-as évekre a magyarok által állított emlékmű zavarta a helyi kommunista vezetőséget. 1985-ben, a tiltakozások ellenére az építményt

lebontották, a helyére pedig tömbházat építettek. A részeit, a háborús áldozatok neveit feltüntető márványtáblákat a református parókián rejtették el. A kommunista rendszer bukása után a szalárdiaknak 1995-ben sikerült az emlékművet újra felállítaniuk. Jelenleg az eredeti helyétől mintegy 40 méterre található.

Vízi malom 2016: *Vízi malom ~ Malom*. — Egykori malom, a település belterületének északi részén állt. Már régen nem létezik. Az olyan helynevek, mint a *Kerek Malom utca* és a *Malom-rét* viszont még őrzik az emléket.

Völgy-köz 1900: *Völgyköz* (Sztg.), 1889: *Völgyköz domb* (Kat.). — A gazdasági és a kataszteri térképszelvények szerint a település külterületének déli részén, a Száraz-völgy és a Sás-völgy között található. Az adatközlők nem ismerték a nevet.

Völgy-köz-domb lásd **Völgy-köz**

Walti lásd **Walti-bolt**

Walti-bolt 2016: *Walti-bolt ~ Valti*. — A Kollektívtanya szomszédságában található épület. Jelenleg használt bútorokat árulnak benne. Nevét tulajdonosáról kapta.

Zöld lásd **Zöldfa utca**

Zöldfa lásd **Zöldfa utca**

Zöldfa utca 2016: *Zöldfa ucca ~ Békástó*. | *Amikor a magyarok bejöttek, akkor keresztelték el Zöldfa uccának*. | *Megy ki egészen az Országútig*. 1906–1909: *Zöldfa* (Reg.), 1897–1905: *Zöldfa ú, Zöld fa ú, Zöldfa, Zöld* (Reg.). — A település egyik leghosszabb utcája. Ez a rész képezi a belterület gerincét. Észak–dél irányban húzódik. Az adatközlők szerint egykor lapályos rész volt. A *Békástó* neve talán erre utal. A területet a lecsapolások után osztották ki házhelyeknek. A *Zöldfa utca* nevet azért kaphatta, mert fák szegélyezik.

Zsákutca 2016: *Zsákucca*. | *Aszt a területet negyvenkilencben osztották ki házhejeknek. A kastéjkert része volt*. — Utca, a település belterületének északi részén, a Templom zug szomszédságában található. A nyugati végének nincs kijárata.

Zsidó temető 2016: *Zsidó temető ~ Zsidóu temetőü*. — Elhanyagolt, elgazosodott rész. A Református temető mellett található. Vö. Zsidó templom.

Zsidó templom 2016: *Zsidó templom*. | *Még a templomukat is elbontották. Az ott vóút a Zöldfa uccán*. — Egykori zsinagóga, mely a Zöldfa utcán állt. Ma már nincs meg. A kollektivizálás idején mérnöki lakást építettek a helyére. Vö. Zsidó temető.

Zsozsó-bolt 2016: *Zsozsó-bolt ~ Zsozsóu-bolt*. | *Annak az a neve hivatalosan*. — Épület, a Zöldfa utcán, az Orsi-fodrászat mellett található. Jelenleg élelmiszer- és ruhásboltot működtetnek benne. A tulajdonos fiát Zsoltnak hívják, a név előtagja valószínűleg erre utal.

Források

- CzF. = CZUCZOR GERGELY–FOGARASI JÁNOS, *A magyar nyelv szótára 1–6*. Pest, 1862–1874.
- EKFT. = *Az első katonai felmérés. A Magyar Királyság teljes területe 965 nagyfelbontású színes térképszelvényen. 1782–1785*. DVD. Budapest, Arcanum Adatbázis Kft, 2004.
- ÉrtSz. = BÁRCZI GÉZA–ORSZÁGH LÁSZLÓ, *A magyar nyelv értelmező szótára*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1959–1962.
- HKFT. = *A harmadik katonai felmérés. 1869–1887, a Magyar Szent Korona Országai 1:25000*. DVD. Budapest, Arcanum Adatbázis Kft, 2007.
- ISPMN. = A Nemzeti Kisebbségkutató Intézet honlapja:
http://www.ispmn.gov.ro/maps/county/mixt2011_maghiar (2018.10.01.)
- Hnt. = *Magyarország helységnévtára*. Statisztikai Kiadó Vállalat, 1873, 1877, 1882, 1888, 1892, 1895, 1898, 1900, 1902, 1907, 1913. URL: http://www.ksh.hu/apps/hntr.egyeb?p_lang=HU&p_sablon=KONYVEK (2018.10.01.)
- Kat. = *Szalárd kataszteri térképszelvényei*. 1889.
- LELKES GYÖRGY 2011. *Magyar helységnév-azonosító szótár*. Budapest, Argumentum Kiadó.
- MDH = Magyar Digitális Helynévtár: <http://mdh.unideb.hu/telepules.php?c=24-7-63&adatlap=24-7-63&t=Nagyrozzv%C3%A1gy> (2019.01.06.)
- MKF. = *Magyarország katonai felmérése 1941*. URL: http://mapire.eu/hu/map/hungary_1941 (2018.10.01.)
- MKFT. = *A második katonai felmérés. A Magyar királyság és a Temesi bánóság nagyfelbontású, színes térképei. 1819–1869*. DVD. Budapest, Arcanum Adatbázis Kft, 2005.
- Reg. = Iskolai beiratkozási regiszter – *Registru de înscrieri elevi*. Kézirat. Szalárd, 1897–1905, 1906–1909.
- Szgt. = Szalárdi gazdaság térképe. 1900. URL: <https://maps.hungaricana.hu/hu/OSZKTerkeptar/403/view/?bbox=3584%2C-6345%2C5843%2C-882> (2018.10.01.)

Irodalom

- BOROVSKY = BOROVSKY SAMU–SZIKLAY JÁNOS szerk., *Magyarország vármegyéi és városai*. 5. kötet. Bihar vármegye és Nagyvárad. Budapest, 1901.
- BORZÁSI GYULA–DANI ZOLTÁN–KÖRÖSI IMRE 2012/2017. A történelem forgatagában. In: DANI ZOLÁN–NAGY MIKLÓS, *Szalárd és vidéke. Tegnap és ma*. Nagyvárad, Szalárdi Polgármesteri Hivatal. 7–85.
- BUNYITAY VINCE 1883. *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig. Egyházak*. Harmadik kötet. Nagyvárad.
- DANI ZOLTÁN 2012/2017a. Elpusztult falvak a környéken. In: DANI ZOLÁN–NAGY MIKLÓS, *Szalárd és vidéke. Tegnap és ma*. Nagyvárad, Szalárdi Polgármesteri Hivatal. 99–104.

- DANI ZOLTÁN 2012/2017b. A község katolikus egyházának története. In: DANI ZOLTÁN–NAGY MIKLÓS, *Szalárd és vidéke. Tegnap és ma*. Nagyvárad, Szalárdi Polgármesteri Hivatal. 123–128.
- FÉNYES = FÉNYES ELEK, *Magyarország geográfiai szótára, mellyben minden város, falu és puszta, betűrendben körülményesen leiratik*. Pest, [később] Budapest, 1851.
- FKnT. = BÁBA BARBARA–NEMES MAGDOLNA, *Magyar földrajzi köznevek tára*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014.
- JAKÓ = JAKÓ ZSIGMOND, *Bihar megye a török pusztítás előtt*. Település- és népiségtörténeti értekezések 5. Budapest, Sylvester Nyomda Rt., 1940.
- KNIEZSA ISTVÁN 1943–1944/2001. *Kelet-Magyarország helynevei*. Budapest, Lucidus Kiadó.
- RÁCZ = RÁCZ ANITA, *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára*. A Magyar Névérték Kiadványai 12. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 2007.
- RK. = MÁRTON GYULA–PÉNTEK JÁNOS–VÖÖ ISTVÁN, *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1977.
- SZENDREI ÁKOS 2013. A Bihari Hegyköz történetének vázlata. In: FORRÓ ENIKŐ–KÖRÖSI ZOLTÁN–SZENDREI ÁKOS–VERES PÉTER szerk., *Bihari Hegyköz 1*. Debrecen–Nagyvárad, Hatvani István Szakkollégium–Debreceni Egyetem Tudományegyetemi Karok. 15–53.
- SZILÁGYI FERENC 2013. A Bihari Hegyköz községeinek társadalomföldrajzi arculata. In: FORRÓ ENIKŐ–KÖRÖSI ZOLTÁN–SZENDREI ÁKOS–VERES PÉTER szerk., *Bihari Hegyköz 1*. Debrecen–Nagyvárad, Hatvani István Szakkollégium Debreceni Egyetem Tudományegyetemi Karok. 54–83.
- ÚMTsz. = B. LŐRINCZY ÉVA főszerk., *Új magyar tájszótár 1–5*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979–2010.

ISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK

TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk.: **A magyar nyelv jelene és jövője.**
Budapest, Gondolat Kiadó, 2017. (513 lap)

1. A Magyar Tudományos Akadémiának létrehozásától kezdődően hagyománya és egyik legfontosabb kötelezettsége a magyar nyelvvel való törődés. Az alapítás óta a nyelvtudomány rendkívül sok ismeretet kutatott ki a magyar nyelvről, s azokat különböző formában közzé is tette. Időről időre azonban hasznos ezek egy részét kompendiumszerűen is összefoglalni. Erre a feladatra vállalkozott a Gondolat Kiadó gondozásában megjelent *A magyar nyelv jelene és jövője* című tanulmánykötet is, amely az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának kezdeményezésére jött létre azzal a céllal, hogy stratégiai összefoglalás készüljön a magyar nyelvről és a magyar nyelvű közösség helyzetéről.

A nagyon alapos, több mint ötszáz oldalas kötet az elmúlt harminc-negyven év nyelvi tényeire és történeti folyamataira koncentrál, de nemcsak nyelvészeti munka. A nyelvre ugyanis nem pusztán mint jelrendszerre tekint, hanem társadalmi funkciójában is vizsgálja azt. Ezért a kötetben szereplő tanulmányok elkészítésében számos más tudományág, például a jogtudomány, az antropológia, a művelődéstudomány, az irodalomtudomány és a történettudományok képviselői is részt vettek.

A tudományos kutatásokon alapuló kötet részletesen foglalkozik a nyelv és a nyelvű közösség értelmezésével, vizsgálja a magyar nyelvet és nyelvű közösséget európai környezetében, valamint a magyar nyelvű közösség belső szerkezetének és működésének számos összetevőjét, többek között a kommunikációs rendszert, a népesség alakulását, a külső régiók helyzetét és anyaországgal való kapcsolatukat, a nyelvjárások és a magyar nyelvi standard viszonyát, a nyelvhasználat intézményes színtereit, a számítógépes kommunikációt, az anyanyelvi nevelés kérdéseit határon innen és túl, a magyar irodalom nyelvi alakulását és a nyelvi tervezés kérdését.

A kötetet Lovász Lászlónak, az MTA elnökének rövid előszava vezeti be (15–16), melyben bemutatja a könyv céljait, és áttekinti annak szerkezeti felépítését.

A kötetben összesen 22 tanulmány kapott helyet, ezek nyolc tematikus blokkba rendeződnek, igaz, némelyik csupán egyetlen tanulmányt tartalmaz. Az egyes fejezetek — az adott terület igényeinek megfelelően — körülbelül 15 oldal hosszúságúak, bennük a szerzők röviden definiálják a tárgyalt témakör alapfogalmait,

majd részleteiben is tárgyalják a témát, a nem nyelvész szakember számára is érthető stílusban.

2. Az első nagy fejezet A jelen tapasztalati tere: nyelv és nyelvközösség címet viseli, benne két tanulmányt olvashatunk, mindkettőt a kötet főszerkesztőjének, Tolcsvai Nagy Gábornak a tollából, aki a szerkesztő és irányító munkán túl szerzőként is nagyon aktív volt: a kötet kilenc tanulmányát jegyzi.

Ennek a résznek első alfejezete (Bevezetés, 19–31) előbb a szintetizáló munka elkészítésének szükségességét indokolja meg, jelezve, hogy az elmúlt évtizedek társadalmi, politikai, diplomáciai, információtechnikai fejleményei rendkívüli hatást gyakoroltak a magyar nyelvhasználatra és annak színtereire, ezért fontos ezeket áttekinteni, egyben pedig a jövőbe tekinteni, a további irányokat elemezni, illetve kijelölni. Rámutat, hogy a nyelvtudomány mellett mennyire sokféle egyéb tudományterület is bevonódott a munkába, az antropológiától a jogtudományokon és a történettudományon át a kultúratudományig vagy a hermeneutikáig. A leírás nyelvtudományi kereteként a használat alapú nyelvtudomány szolgál, mely a rendszer és a használat egységén alapul, a módszertan tekintetében pedig nagyon fontos, hogy az egész áttekintés empirikus adatokra, azok feldolgozására, modellálására és a belőlük levonható interpretációkra épít. A főszerkesztő azt is jelzi: nincs a kérdéskör minden területe egyformán feldolgozva, vannak fehér foltok, amelyek kutatásra várnak, így a kutatások további lehetséges irányait jelentik.

A következő alfejezetben Tolcsvai a nyelv kulturális, ideológiai értelmezésével foglalkozik (32–45). Rámutat többek között arra, hogy a magyar kultúrában a nyelvi ideológiáknak több csoportja is kialakult az ezredfordulóra: az egyik szerint a nyelv csupán eszköz, a másik szerint viszont lényeg, szubsztancia, a megismerés és az emberi kapcsolatok létrehozója. Ugyancsak többféle álláspont jött létre a nyelv történeti alakulását illetően. Vannak olyanok, akik minden nyelvi változást romlásnak tartanak, mások a magyar nyelvben külső erők által üldözött, minőségében egyedülálló rendszert látnak, míg a strukturalista szemlélet hívei minden kulturális vagy történeti összefüggést hárátnak. Egy harmadik irány a helyesség és a hatalom irányából közelít a nyelvhez: egyesek a helyes nyelvhasználatot különleges értéknek és követendőnek tekintik, míg mások épphogy a hatalmi elnyomás eszközét látják benne, s — a különféle változatok egyenjogúságát hirdetve — küzdenek ellene. Mivel az ideológiák az egyéni és csoportazonosság manifesztációjának lényeges tényezői, nem meglepő, hogy — gyakran hatalmi harcot folytatva — küzdenek egymás ellen.

3. A második tematikus blokkot alkotó további fejezetek a magyar nyelv és a nyelvközösség értelmezésével és annak európai környezetében való helyzetével foglalkoznak (47–106). Elsőként ismét Tolcsvai Nagy Gábor elemzi a magyar nyelv és nyelvközösség Európában elfoglalt helyét (49–63). Rámutat, hogy a magyar nyelvközösség, nemzet és állam európai regionális

környezete Közép-Európával azonosítható, ezt alá lehet támasztani történettudományi és nyelv tudományi modellekkel egyaránt. Különösen Kosáry Domokos, Szűcs Jenő és Hanák Péter munkáiban olvashatunk fontos megállapításokat arról, miként vált Közép-Európa egy olyan köztes régióvá, amely a középkor végén — elsősorban hódítások miatt — levált Nyugat-Európáról, s bár azt utóbb mindig utolérni próbálta, nem koronázta siker ebbéli törekvéseit. Ami a nyelv tudományi modelleket illeti, a magyar nyelv a dunai nyelv szövegség részeként része Közép-Európának, ezen belül érte és éri számos területen areális hatás, igaz, újabb elemzések a korábbi kutatások erősen egységesítő képét némi kritikával illetik. Mindenesetre mind Közép-Európa, mind a magyar etnikum a 20. század során többszöri és igen lényeges átalakulást szenvedett el különböző politikai és katonai beavatkozások hatására. Ezek nyomán előbb 1945 és 1990 között koloniális helyzetbe került, sok szempontból inkább a kelet-európai térségbe sodródott, majd a rendszerváltás után posztkoloniális állapotba kerülvén a nyugat-európai térséghez való mielőbbi felzárkózás lett a követendő cél. A magyar nyelv státuszában pozitív változásokat indított el az Európai Unióhoz való csatlakozás, hiszen nyelvünk az EU egyik hivatalos nyelve lett, ami bizonyos védettséget jelent. Mivel azonban az uniós jogalkotás az egyén szabadságát a kisebbségek elé helyezi, ez sem oldja meg igazán a határon túli magyar kisebbségek nyelvi jogainak effektív védelmét.

Andrássy György tanulmánya (64–90) j o g i s z e m p o n t b ó l közelíti meg ugyanezt a kérdést: a magyar nyelv közösség jogi helyzetét tekinti át. Rámutat, hogy milyen nagyok a különbségek az egyes államok nyelvjoga között, s hogy a nemzetközi szervezeteknek mennyire nem sikerült egyezsége jutniuk a nyelvi jogok főbb kérdéseiben. Röviden áttekinti a magyar nyelv jogi helyzetét Magyarországon, a történelmi Magyarország korábbi területein és a diaszpórában, majd kitér arra, hogy az emberi jogok szemszögéből miként és hol követelhető a saját nyelv hivatalos nyelvként való használata. Végül érinti az Európai Unió nyelv jogát is, amely nem annyira jogokat ismer el, hanem nyelveket véd a kulturális sokszínűség jégében.

Gyáni Gábor tanulmánya (Nyelvközösség, nemzet, állam, társadalom viszonya, 91–106) ugyanezt a kérdéskört történeti szempontból közelíti meg: elsősorban azt tekinti át, miként alakultak ki az 1867-es kiegyezést követően közép-európai nemzetállamok, s milyen törekvések voltak a kulturális és nyelvi homogenizáció érdekében. Bemutatja, miként segítette elő a magyar iskolapolitika a 19–20. század fordulóján a Magyarországon élő kisebbségek asszimilációját, s miként változott meg ez a helyzet gyökeresen Trianon után, amikor a Kárpát-medencei magyar anyanyelvű népesség jelentős része idegen nemzetek fennhatósága alá került. A felvidéki magyarság nyelvhasználati lehetőségeinek példáján szemléltetve részletesebben is bemutatja a magyarság nyelvi helyzetének drasztikus romlását az egyik utódállamban, s rámutat, hogy a helyzet annak ellenére sem javult sokat, hogy a trianoni utódállamok közül többen időközben az Európai

Uniónak a tagjai lettek. A globalizáció ugyan hozott pozitív hatásokat ezen a téren, mert megnyitja az utat az államhatárokon átívelő regionális integrációk képződése előtt, ám egyúttal erodálja is a nemzetállamokat és a nemzeti kulturális kompetenciákat.

A harmadik nagy tematikus blokk első alfejezete a magyar nyelvközösség belső szerkezetét és működését mutatja be a Kárpát-medencében. Elsőként Tóth Pál Péter a történelmi és a mai Magyarország népesedési viszonyait elemzi (109–136). Előbb tisztázza, hogy kiket érthetünk a magyar nyelvközösséghez tartozóknak, illetve hogy mit kell értenünk a nyelvközösség szűkebb, illetve tágabb környezetén (a Kárpát-medence, illetőleg maga a földgolyó). Ezután fejezetenként bemutatja a magyar nyelvközösség népesedési viszonyait a honfoglalástól. Ennek során rámutat, mekkora visszaeséseket okoztak különféle politikai események és a hozzájuk társuló demográfiai katasztrófák a népességfejlődésben (tatárjárás, török hódoltság, a 19. század végi tömeges kivándorlási hullám, az első és második világháború, valamint a trianoni döntés), s miként változtatták meg az ország lakosságának nemzetiségi arányait az ezek nyomán bekövetkező betelepítések. A szerző elemzi az 1945 utáni időszakot is, benne a Ratkó-korszak, a vasfüggöny, illetve az 1956-os emigráció demográfiai hatásaival, valamint azzal a problémával, hogy a mai magyar népességfogyásnak a szomszédos országokból való magyarság soraiból való lassítása az ottani közösségeket gyengíti. Mindeközben a magyarok gyorsuló migrációja az Európai Unió országaiba sajnálatos módon tovább ront az alacsony születésszám miatt amúgy sem rózsás demográfiai helyzetet.

4. A következő fejezetben (137–149) Tolcsvai Nagy Gábor a magyar nyelvközösség 1945 utáni kommunikációs rendszerét tárja elénk. Előbb arra mutat rá röviden, hogy milyen történelmi átalakulásokon ment át Közép-Európa a 20. században, beleértve Trianon után a korábbi etnikai és állami határok szétrombolását, az 1945 és 1990 közötti koloniális állapotokat, majd az 1990 utáni posztkoloniális szituációt. Ezután pedig rátér arra, mi jellemezte az 1945 utáni koloniális állapotok idején a magyar nyelv kommunikációs rendszerét, s miként változott meg ez a rendszer a rendszerváltás utáni posztkolonialista időszakban. Kiemeli, hogy a bolsevik uralom alatt a vasfüggönnyel szinte teljesen elzárták a nyelvközösséget az innovációk befogadásától éppúgy, mint a közösség határon kívül rekedt tagjaival való mindennapos érintkezéstől. Emellett a politikai cenzúra (sőt az ennek nyomán kialakuló öncenzúra) a nyelv több alapvető funkcióját — például az információáramlás medializálását és a nyelvi innovációt — is elfojtotta. Emellett új szavakat vezettek be, régi szavakat tiltottak vagy megváltoztatták jelentésüket (ezt jól szemlélteti a szerző a *tanácselnök* és a *polgármester* szavak példáján). Ugyancsak megváltoztatta ez az időszak a nyelvhasználati regiszterek presztízsét is: az üldözött társadalmi csoportok (parasztság és polgárság) saját nyelvváltozataik (nyelvjárások és polgári keretű

standard) háttérbe szorításával igyekeztek belesimulni a rendszerbe. 1990 után ez megváltozott: a szólás- és vélemény szabadság térhódításával a nyelv is visszakapta alapvető funkcionálásának garanciáit, s a korábban üldözött társadalmi rétegek is visszanyerték társadalmi szerepeiket, így nyelvváltozataik megfelelő presztízsét is. Az átalakulás viszont nagyon gyors volt, a fiatalok pedig sokkal jobban tudtak hozzá alkalmazkodni, mint az idősebb generációk.

Az ezt követő fejezetet (150–163) ugyancsak Tolcsvai Nagy Gábor írta, s a z anyaország és a külső régiók között 1920 majd 1945 után létrehozott határoknak a magyar nyelvközösségre gyakorolt negatív hatásával, illetve ezeknek 1990 utáni átjárhatóbbá válásával, s ehhez kapcsolódva a határtalanítás (detrianonizáció) programjával, feladataival foglalkozik. Előbb bemutatja, miként szabdalták szét a trianoni és az 1945 utáni államhatárok a magyar nyelvközösséget, sőt annak kommunikációs hálózatát is. Ez nemcsak a nyelvközösség viszonylatában történt meg, hanem nyelvjárási régiók, sőt egyes esetekben akár települések kettévágásával. Ráadásul ezt erőszakos asszimilációs törekvések követték, beleértve a lakosságcserét, az anyanyelvi média korlátozását, rádió- és tévéadások zavarását és az anyanyelvhasználat hivatalos fórumainak az erőszakos szűkítését. A kommunikációs hálózat szétszakításának egyenes következménye a régiónkénti elszigetelődés lett, az elzárt magyar közösségek elvesztették kapcsolataikat a mintaadó központokkal. Mindezt tovább rontotta az akkori magyar nyelv művelésnek a hozzáállása, amely egyedül a standard nyelvváltozatot tekintette helyesnek, így a határon túli változatokat is stigmatizálta. Mindezek ellenére a magyar nyelv nem lett több központú, mint például az angol vagy a német, de az egyes külső régiók — a különböző államnyelvi párok hatására — különbségeket mutatnak, főként a szókincs tekintetében. Az 1990 körül bekövetkezett rendszerváltás ezeket a viszonylagos szétfejlődési tendenciákat megállította, s a politikai változások következtében lehetővé tette a határtalanítás programját. Ezt mint a magyar nyelvközösség hálózatának újraépítését kell elképzelnünk, amit nagyon jól segít az Európai Uniónak az információ, a munkaerő és a tőke szabad áramlásáról szóló alapelve, amely könnyen átjárhatóvá, sőt — a schengeni övezetben — virtuálissá teszi a korábbi államhatárokat. Ezt tovább segítik azon távközlési újítások, amelyek a magyar nyelvközösség tagjainak egymás közti kommunikációját könnyítik meg.

A következő fejezet (164–178) — ugyancsak Tolcsvai Nagy Gábor tollából — azt mutatja be, hogy 1990 után miként alakult át a magyar nyelvközösség anyaországi kommunikációs hálózata, miként változtak meg az autentikus beszéd módok és a szókészlet. Kitér az elemzésre olvashatunk arról, miként alakult át a magyarországi társadalom belső tagoltsága, miként változott meg a korfa formája, váltak zártabbá a társadalmi csoportok, s nehezedett meg a mobilitás, illetve miként nőtt az iskolázottság szintje úgy, hogy közben a legalsó réteg felsőbb iskolába jutásának az igénye inkább csökkent. A zavarba

ejtő sokféleséghez könnyebben tudnak alkalmazkodni a kulturális elit kreatív tagjai és a fiatalok, miközben az idősebbek és az iskolázatlanok csak nehezen tudnak megküzdeni az új korszak kihívásaival, s az ezt leképező nyelvi innovációval. Fontos változás a standard változat felé haladó konvergencia mellett újfajta szét-tartások megjelenése, például a cenzurális hajlamok felbukkanása a politikailag korrekt beszéd vagy a gender mozgalmak következtében, illetve az elektronikus kommunikációban az arctalanság (álneves megszólalás) és a trágárság terjedése.

Péntek János tanulmánya (179–198) a külső régiókba, azaz a trianoni döntés nyomán az utódállamokba került magyarság nyelvhasználati lehetőségeivel, a magyar és a többségi nyelvek viszonyával foglalkozik. Látható, hogy az egyes régiók egymástól és az anyaországtól való elszigeteltségének mértéke a 20. században régióként és történelmi korszakonként változó volt, de 1990 után javulás állt be, mert megszűnt a régiók elszigeteltsége, és a korábbihoz képest szabadabbá vált a nyelvhasználat. Ugyanakkor egyes régióknak az Európai Unióba való bekerülése sem hozta magával a nyelvi jogok maradéktalan érvényesülését: a nyelvhasználat viszonylagos szabadságát sokkal inkább az informatikai és technikai újítások eredményezték. Jellemző a szórványban élő közösségek nyelvhasználatára az államnyelvi dominanciájú két-nyelvűség kialakulása, ebben a nyelvileg vegyes családok és a tannyelv választása játssza a legfőbb szerepet. Ami a kommunikációs színtereket és jellegzetes regisztereiket illeti, szociolingvisztikai vizsgálatok nem annyira a kisebbségi nyelvváltozatok szétfejlődését mutatják, hanem a funkcionális térvesztést, a nyelvi rendszer erózióját. Az igazi veszélyt ennek megfelelően a nagyfokú nyelvi hiányok, sőt szélsőséges esetben a nyelvcsere következményeként fellépő nyelvépülés jelenti, amit csak részben képes ellensúlyozni, hogy az anyaország hatatos támogatása nyomán bővültek az anyanyelvoktatás intézményes keretei, valódi nemzeti ügyé vált az anyanyelvi mozgalom.

A következő fejezetben Kiss Jenő a magyar nyelvjáráso mai helyzetét elemzi (199–221). Bemutatja a helyi nyelvjárások, nyelvjárás csoportok és nyelvjárási régiók különbségét, majd a mai magyar nyelvjárási régiók elhelyezkedését. Ezt követően megvizsgálja a mai nyelvjárási állapotot, rámutatva bizonyos hangtani sajátosságokra és szóképzési eltérésekre, majd azt a kérdést járja körül, miért és hogyan változnak a nyelvjárások. Kifejti, hogy a magyar nyelvjárások hosszú történetében eddig három igen erős változási szakasz volt: a honfoglalás után, a török hódoltság idején, majd az 1960-tól máig tartó időszakban. Körüljárja a változások legfőbb okait, bennük a modern társadalmakra jellemző egyetemes változásokkal, melyek a térbeliség fontosságának csökkenését eredményezik, a hagyományos paraszti gazdálkodás visszaszorulásával, a ma is folyó kultúraváltással, a falusi lakosság biológiai fogyásával, a nyelvi szocializáció megváltozásával és a nyelvjárási beszélők attitűdváltásával, amellyel anyanyelvjárásukat a standard változattal igyekeznek felváltani. Mindennek eredménye a

kettősnyelvűség megerősödése, ezáltal a regionális köznyelvi változatok fokozott kiépülése.

A következő fejezet a magyar standard nyelvváltozat ezredforduló utáni helyzetét mutatja be (222–238). Szerzője, Tolcsvai Nagy Gábor előbb elemzi a standard létrejöttének okait és körülményeit, majd ezek magyarországi megvalósulását. Bemutatja a standard létrejöttének és változásának szakaszait a 18. század utolsó harmadától kezdődően a Tudós Társaság első kodifikációs művein keresztül a 19. század második feléig az új ortológiát zászlajára tűző mozgalmáig, majd a Trianontól a második világháborúig tartó szakaszt, melyre a standard nagymértékű tekintélyerősödése volt jellemző. Az 1945 utáni időszakban a diktatúra hegemon ideológiája tovább erősítette a nyelv-helyességi és nyelverterező tevékenységet, a szükséges kodifikációt maga az Akadémia végezte több fórumon is. 1990 után azonban ez a kodifikációs tevékenység nem kis mértékben meggyengült, a standard is teret veszít, inkább a gyakorlat és a gyakoriság szolgálnak orientáló mintákként. Ennek következtében a standard határai néhol elmosódnak, s más, többnyire városi populáris nyelvváltozatokkal érintkeznek, miközben további nyelvváltozatok (nyelvjárások és a határon túli magyar régiók nyelve) is megerősödtek.

Knipf Erzsébet tanulmánya (239–264) a Magyarországon élő, törvényileg elismert nem magyar kisebbségek helyzetének áttekintésére vállalkozik. Előbb azt mutatja be, mely kisebbségek éltek már eleve is ebben a térségben, s melyek kerültek ide különféle betelepítések, esetleg etnikai tisztogatások révén, továbbá milyen migrációs mozgások következtek be a 19. század végi iparosodás, majd a trianoni békediktátum és az 1945 utáni erőszakos ki- vagy áttelepítések nyomán. Táblázatokkal és térképekkel is szemlélteti népszámlálási adatok nyomán a nemzetiségek lélekszámát és mai területi eloszlását. Külön alfejezetben tárgyalja a nemzetiségek helyzetének jogi szabályozását illető változásokat a 19. század második felétől napjainkig. A továbbiakban a kisebbségek nyelvi helyzetének szociolingvisztikai dimenzióival foglalkozik, elsősorban a nyelvi kompetencia és a kétnyelvűség kérdéseit elemzi. Ennek kapcsán megállapítja, hogy a Magyarországon élő nemzetiségek körében a nyelvcsere tipikus folyamata zajlik, sőt részben már le is zajlott, amelyet az egyébként nagyon megengedő jogi szabályozás sem tud igazából megfordítani.

A következő fejezetben Bába Szilvia a tengerentúli diaszpórában élő magyarság nyelvhasználatának jellemzőit mutatja be (265–275). Elsősorban arra keresi a választ, miként lehet magyarnak maradni a tengerentúlon. Egy részben kérdőívvel, részben terepmunkák során készített mélyinterjúkkal végzett kutatás eredményeit tárja elénk, hangsúlyozottan csupán a tengerentúli magyarság köréből, vagyis a nyugat-európai vagy a dél-afrikai magyarságra nem tér ki a vizsgálat. Ezt — főleg Európa vonatkozásában — némileg sajnálhatjuk, de érthető, hogy egy ennyire kiterjedt vizsgálatot nehéz

elvégezni. A tanulmány — néha talán már túl sok adattal is — bemutatja a diaszpórában élők nyelvismeretének alakulását az egymást követő generációkban, s azt is, miként és mennyien igyekeznek a nemzethez való kötődésük okán még ma is valamilyen szinten a fiatalabb generációkat magyar nyelvre taníttatni. Összességében azonban a fiatalabb generációk körében mégis egyértelműen látszik a nyelvvesztés és a nyelvcsere, s hogy a magyar nyelv már nem játszik igazán fontos szerepet az identitás jelölésében. Helyét más szimbólumok foglalták el: a magyar ruhaviseletek, az ünnepek, a zene és az étkezési szokások.

5. A negyedik nagy tematikus egység a nyelvhasználat intézményszerűségeit mutatja be. Ezen belül az első fejezet (279–298) Domonkosi Ágnes munkája, s a nyelvi kapcsolattartás alapformáival foglalkozik, elsősorban a tegezés és nemtegezés különféle változataival, ez utóbbit illetően pedig a különböző nemtegezhető változatok (magázás, önözés, tetszikelés és névmáskerülő 3. személyű megszólítások) funkcióival és azoknak a beszélőközösségen belüli megítélésével. Kitér a tanulmány az általános és hivatalos névszói megszólítások fajtáira, az ezek körüli bizonytalanságra és a köszönések szokásrendjére is, s megállapítja, hogy összességében a kommunikáció minden színterén a szolidárisabb, vagyis a partnerek azonos rangúságát hangsúlyozó formák vannak terjedőben, vagyis a tegezhető, második személyű formák használata és a keresztnéven történő megszólítás gyakorlata.

A második tanulmány ebben a blokkban (299–320) azt vizsgálja, mennyire van meg a lehetősége a szomszédos országok magyar nyelvű kisebbségeinek arra, hogy anyanyelvüket a hivatalos színtéren, konkrétan a közígyazgatásban használhassák. A szerző, Szabó Mihály Gizella országonként áttekinti a kisebbségvédelmi keretegyezmény és a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartájának végrehajtását a szomszédos államokban, s arra jut, hogy bár egyes országokban, így Ausztriában vagy Szlovéniában egészen jó a helyzet, összességében azonban a jogszabályok „írott malasztoknak” tekinthetők, részben a megfelelő közigazgatási terminológia hiánya, részben a hivatalnokok alacsony szintű nyelvi tudása miatt.

Prószéky Gábor tanulmánya (321–335) arra a kérdésre keresi a választ, változott-e a magyar nyelv rendszere a számítógép és az elektronikus kommunikáció hatására, és ha igen, akkor miben és miképp? Ezzel kapcsolatban kitér az írott beszélnyelviség térhódítására, s azokra az újfajta hibákra, amelyek az új technikák lehetőségeinek kihasználásából fakadnak (pl. a helyesírási programok nem kellő nyelvi tudás melletti használatára, egyes automatikus javítási lehetőségek káros mellékhatásaira stb.). Sajátos tendencia például, hogy helyesírási bizonytalanságok esetén a nyelvhasználók nem a szabályzathoz nyúlnak, hanem az internetes keresők gyakorlati adatait veszik alapul, ami gyakran a helytelen írásmód elfogadásához vezet. Foglalkozik a tanulmány azzal a kérdéssel is, hogy megváltozott-e ezen technikai

eszközök nyomán a magyar nyelvközösség kommunikációs kultúrája befelé, illetve kifelé. Ebben a vonatkozásban látni kell, hogy a hangalapú kommunikációt ma már bármikor felválthatják vagy kiegészíthetik írásbeli, képi és más párhuzamos kommunikációs csatornák, s fontos az is, hogy megnövekedett az írásos kommunikáció jelentősége. Mivel az internethasználók nagy többsége fiatal és viszonylag képzett, őket nem zavarja az internet idegen nyelvű dominanciája sem, ez pedig növeli egyes jövővény elemek meghonosodásának esélyeit nyelvünkben.

Kugler Nóra dolgozata (336–356) az elmúlt három évtizedre visszatekintve áttekinti a magyar anyanyelvoktatás, illetve anyanyelvpedagógia helyzetét és változásait a magyarországi közoktatásban. Előbb a tantervi szabályozás változásait elemzi (a Nemzeti alaptanterv és a különböző kerettantervek elfogadását, majd többszöri módosítását), majd az érettségi vizsga változásait és annak kihatását az anyanyelvoktatásra. Megjegyzi, hogy az alapvetően üdvözlendő célok (pl. a kommunikációs kompetenciák fejlesztése, a nyelv társas vonatkozásainak előtérbe állítása) mellett a megvalósítás inkább csak látszólagos reformokat hozott: ennek sajnálatos eredménye, hogy bár a szövegértés kiemelt fejlesztési terület, a tanulók ötöde úgy lép ki a közoktatásból, hogy az elemi szövegértési készségeknek is híján van. A tanulmány foglalja a tananyagfejlesztés és a tankönyvkiadás helyzetével is. Ebben a vonatkozásban igen siralmas a helyzet: a jelenleg rendelhető tankönyvek elemzéséből kitetszik, hogy egyenetlen színvonalúak, sőt bizonyos szempontból visszalépést mutatnak a korábbi reformtananyagokhoz képest. Ugyancsak szomorú képet mutat a pedagógusoknak a nyelvtanórákon használt módszertani eszköztára is. Összességében megállapítható, hogy igen nagy kihívások állnak az anyanyelvpedagógia előtt.

A nyelvhasználat intézményes színtereit bemutató tematikus blokk utolsó, egyben leghosszabb fejezete (357–430) Vančo Ildikó munkája, s a határon túli magyar tannyelvű és magyar tematikájú közoktatás helyzetét foglalja össze. Azért ilyen hosszú, mert külön-külön bemutatja, hogy a környező országokban milyen lehetőségei vannak a kisebbségben élő magyaroknak magyar nyelven való tanulásra. Számos kutatás szerint a Kárpát-medencei magyarság identitásának egyik legfontosabb összetevője az anyanyelv, ezért nyelvük megtartásában kulcsszerepet játszik az oktatás. A magyar nyelvű oktatásnak különféle megvalósulási formáival találkozunk a környező országokban: léteznek magyar tannyelvű iskolák, de olyanok is, amelyekben külön magyar és többségi nyelvű tagozatok működnek, esetleg csak bizonyos tantárgyakat lehet magyarul tanulni. A tanulmány — az egyes országokban élő magyar kisebbség lélekszámának nagysága szerinti sorrendben — sorra veszi a hét környező országban folyó magyar tannyelvű oktatás helyzetét, elemzi a hatályos tanterveket és a használt tankönyveket, foglalkozik az illető országokban folyó kisebbségi nyelvű oktatás jogi hátterével. Kifogásolja, hogy számos országban a

tananyagok nincsenek tekintettel a diákok vernakuláris nyelváltozatára, emiatt nehezítik a helyi nyelváltozathoz való pozitív attitűd kialakulását. A tananyagok is gyakran korszerűtlenek: noha tantervi szinten hangsúlyozzák a kommunikációs készségek fejlesztését, a tankönyvekben mégis sok esetben inkább a nyelvi struktúrák elemzése dominál.

6. Az ötödik nagy fejezet a magyar nyelv és az irodalom témakörével foglalkozik (431–461). Ebben egyetlen hosszabb tanulmány kapott helyet: Kulcsár-Szabó Ernőnek A nyelv, a dolgok és az alapító megnevezés című dolgozata. A bevezető nyelvfilozófiai fejtegetések végén a szerző arra jut, hogy az irodalom, illetve a költői nyelv nem határozható meg úgy, mintha a nyelvhasználatok egyike volna, sokkal inkább tekinthető magának a nyelvnek egyáltalán, azaz az összes nyelvi lehetőség megvalósulásának. Ebből viszont az is következik, hogy csak jelentős irodalmi kultúrával rendelkező nyelvek tesznek lehetővé kifinomult, ennél fogva alkotó gondolkodásmódot. Az irodalom nyelvhez való viszonyát két oldalról is vizsgálhatjuk: az alkotóknak a nyelvről tett megnyilatkozásai szemszögéből, illetve szövegeik nyelvi interpretációja révén. A tanulmány további részében ezt a két nézőpontot egyesítve elemezi a szerző az elmúlt évtizedek magyar szerzőinek a munkásságát, s mutat rá többek között arra, mennyire gazdag nyelvművészeti tér jött létre ebben az időszakban egyfelől Esterházy, Kovács András Ferenc, másfelől Tandori, Petri vagy Parti Nagy Lajos műveinek szövegvilágában, s járult hozzá nyelvünk megújulásához.

7. A következő, hatodik fejezet a magyar nyelv külföldi megismertetésének kérdéseit tárgyalja (465–483). Ezt a tematikát már érintették az észak-amerikai szóránymagyarság és a határon túli magyarok körében folytatott magyaroktatást bemutató fejezetek is, Nádor Orsolya írásában viszont szélesebb horizonttal találkozunk: a magyar mint idegen nyelv oktatásával szerte a világban. A tanulmány bemutatja, miként alakultak ki a hungarológiai oktatás szinterei és intézményrendszere a 19. századi kezdetektől napjainkig, milyen finanszírozási háttér mellett dolgoznak, milyen szerepet játszott a kulturális diplomácia a 20. századi virágzásukban, majd megtorpanásukban. Szó esik a hungarológiai oktatóhelyek hálózatosodási törekvéseiről és azok részbeni kudarcairól, a hiányzó korszerű tananyagokról, s a kis létszámú érdeklődő hallgató nyomán bezárt vagy a túlélésért harcoló egyetemi képzőhelyekről. Csak remélni lehet, hogy a magyarországi kultúrpolitika a jövőben nagyobb hangsúlyt helyez ennek a területnek a támogatására, s ez képes némileg ellensúlyozni a külföldi egyetemek gazdaságossági számításokon nyugvó negatív döntéseit.

8. Az utolsó, hetedik fejezet a nyelvi tervezés kérdéseit tárgyalja: a kötet főszerkesztője, Tolcsvai Nagy Gábor foglalja össze benne a magyar nyelvstratégia lehetőségeit és kötelelességeit (485–507). Nagyon helyesen mutat rá arra, hogy ebben a vonatkozásban „nem hasznos a tragikum

(hungaropesszimizmus) és nem hasznos a közömbösség, éppígy nem az eltúlzott honféltség” (488). Ezért fontos, hogy felelősségtudattal közelítsünk ehhez a kérdéskörhöz, megfelelő — elméleti és módszertani — keretekbe ágyazott nyelvtudományi megalapozottsággal. A tanulmány röviden, de szisztematikusan körüljárja a stratégia fogalmát és az azt meghatározó — külső és belső — körülményeket, majd áttekinti a nyelvstratégia cselekvési formáit, a tudományos leírástól kezdve a nyelvi jogok kérdésén és a nyelvtervezésen át az oktatásig, illetve a kulturális politikáig. Kitér azokra a kötetben már másutt is érintett kérdésekre is, hogy a rendszerváltás óta eltelt idő a szólásszabadságot és a Kárpát-medencei magyar nyelvterület nyelvi egységesülését hozta magával, ám egyúttal egyre határozottabbá vált a kisebbségi helyzetben élő magyar anyanyelvű csoportok nyelvi veszélyeztetettsége. Ez utóbbi miatt is fontos elérendő cél a kisebbségi anyanyelvi oktatás fejlesztése, akárcsak a magyarországi anyanyelv-pedagógiáé is. Kiemelt jelentősége van emellett a magyar nyelvvel kapcsolatos áltudományos ismeretterjesztés cáfolatának a tudományosan megalapozott nézetek visszafogott, de határozott és állandó ismertetése révén. Ezt a tevékenységet mindenképpen erősíteni kell.

9. A kötetet egy rövid **ö s s z e f o l l á s** zárja (510–513), melyben Tolcsvai Nagy Gábor hangsúlyozza, hogy noha a kötet tanulmányai a magyar nyelvvel kapcsolatos helyzetjelentések szorosra fűzött láncolatát alkotják, soha nem tévesztik szem elől a jelenlegi helyzetből várható jövőkép elemzését sem. A nagyon alapos, gyakorlatilag minden fontos szempontot körüljáró fejezetekből egyértelműen az a kép rajzolódik ki, hogy a magyar nyelvközösség és nyelv helyzete sok szempontból javult az utóbbi évtizedekben, egyúttal azonban más jellegű problémák és feszültségek jöttek létre. A nyelvi tervezés 1990 után inkább a külső régiókba szorult, a hagyományos nyelvművelés pedig elvesztette kapcsolatát a nyelvközösséggel, mert nem ismerte fel az átalakulás újabb kulturális és társadalmi faktorait. Hiányzik továbbá egy az új helyzetre reagálni tudó és akaró összefoglaló nyelvtudományi nyelvstratégia (jóllehet a tudomány szak a nyelvstratégiai alapokat megfelelően kidolgozta), amint a politikai vezetés is adós a magyar nyelvközösségre érvényes általános nyelvstratégiával.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy *A magyar nyelv jelene és jövője* című tanulmánykötet igen jól sikerült stratégiai összefoglalás a magyar nyelvről és a magyar nyelvközösség helyzetéről. Az egyes fejezetek sokféle szemszögből világitják meg a magyar nyelvközösség helyzetét, ezáltal segítik a nyelvet érintő társadalmi, politikai döntések meghozatalát, egyúttal pedig kijelölik a magyar nyelvre vonatkozó kutatások lehetséges súlypontjait is. A kötetet nemcsak nyelvészek forgathatják haszonnal, hanem oktatási és közművelődési szakemberek, illetve politikai döntéshozók is, valamint mindazon laikus érdeklődők, akiknek fontos anyanyelvünk mai és jövőbeni állapota.

VARGHA FRUZSINA SÁRA: **A nyelvi hasonlóság földrajzi mintázatai.**

Magyar nyelvjárások dialektometriai elemzése. Budapest,
Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2017. (130 lap)*

1. VARGHA FRUZSINA SÁRA eddigi tudományos kutatói pályája jó ideje magában hordozta annak ígéretét, hogy a szerző a magyar dialektológiai kutatásokban nóvumnak számító dialektometriai elemzések elméletéről és módszertanáról összefoglaló munkával jelentkezzen. Ez nem csupán azokból az egy évtizede megjelenő tanulmányokból következik, amelyek a témában a szerző tollából napvilágot láttak, hanem (ettől persze nem függetlenül) azokból a dialektológiai tárgyú kutatásokból (például papíratlaszok informatizálása, a Bihalbocs nevű geolingvisztikai program, illetve a nyelvtörténeti szövegek gondozására alkalmas Olló nevű szoftver fejlesztése stb.) is erre következtethetünk, amelyekben VARGHA FRUZSINA SÁRA 2005-től maga is aktívan részt vesz megteremtve a magyar nyelvjárások dialektometriai elemzésének lehetőségét.

2. A dialektometriát, más szóval nyelvjárásmérést¹ — ahogyan az az elméleti-módszertani alapvetéseket s egyben a tudománytörténeti előzményeket tömören bemutató első fejezetből (Dialektometria, 15–36) kiderül — a kvantitatív nyelv-földrajzi kutatási módszerek közé sorolhatjuk. Ám amíg a kvantitatív vizsgálatok többnyire egy-egy jelenség előfordulásainak területi különbségeit vizsgálják egy adott korpuszon belül (lásd pl BODÓ–VARGHA 2007, VARGHA 2007, JUHÁSZ 2011), addig a dialektometriai elemzések során az egyes jelenségek terén megmutatkozó hasonlóság mértéke összeadódik egyetlen aggregált adatként mutatva meg a kutatópontok közötti hasonlóságot vagy különbözőséget. A dialektometria kifejezést JEAN SÉGUY használta először 1973-ban, amikor az általa irányított nyelvjárásgyűjtés eredményét bemutató gascogne-i atlaszhoz szomszédos kutatópontok nyelvi hasonlóságának kvantitatív elemzését bemutató térképeket is készített. Az eljárás szerint ott feltételezhetünk nyelvjáráshatárt, ahol a kutatópontok közötti eltérés nagyobb, mint más kutatópontpárok esetében. SÉGUY kezdeményezését ugyanaz az igény hívta életre, mint a későbbi dialektometriai kutatások mindegyikét, hogy tudniillik a hagyományos elemző módszerekkel szemben az egyes nyelvjárástípusok, nyelvjárási régiók (jelen esetben a gascogne-i régió) terjedésének határait pontosabban és objektívebb módon lehessen leírni. Módszérének alapkonceptiója sok tekintetben megelőlegezte a későbbi statisztikai elemzéseket (CHAMBERS–TRUDGILL 1998: 138–140, KISS 2001: 138). A dialektometria mai értelmezésének olyan szempontból azonban nem felel meg az általa

* A tanulmány az MTA Prémium Posztdoktori Kutatóprogram keretében készült (befogadó intézmény: Debreceni Egyetem).

¹ A *nyelvjárásiasság-mérés* és *regionalitásfok-mérés* terminusok ugyancsak a kvantitatív nyelv-földrajz ezen ágát jelölik (KISS 2001: 137).

használt módszer, hogy a nyelvjárási törésvonalak meghatározását kizárólag a szomszédos kutatópontok összevetésére alapozta, ami a térbeli összefüggések megvilágításához VARGHA FRUZZSINA SÁRA szerint nyilvánvalóan nem lehet elegendő (15). Ennek ellenére az irányzatnak számos követője akadt szerte a világon (lásd pl. VIREECK 1985, CICHOCKI 1989, OGURA 1990 stb.), akik kezdetben javarészt egymástól függetlenül művelték a területet.

Közülük is leginkább a romanista nyelvész HANS GOEBL (1982) neve érdemel említést, aki az egyik legelterjedtebb dialektometriai irányzat, a kutatói csoportosításon alapuló salzburgi iskola módszertanának kidolgozója volt. Az eljárás kiindulópontja (amelynek megértését nagyban segíti, hogy a fejezetben a MNyA. és a RMNyA. integrált térképein keresztül követhetjük nyomon az egyes lépéseket), hogy az eredeti térképek alapján munkatérképek készülnek egy-egy jelenség szempontjából csoportosítva az adatokat, amely csoportosítást aztán az úgynevezett adatmátrix összegzi. A kutatói csoportosítás meglehetősen időigényes munkafolyamata helyett KESSLER (1995) az adatok automatikus összevetését kísérelte meg az ír nyelvjárások elemzésében a Levenshtein-algoritmus használatával. Az eljárás továbbfejlesztői és használatának megalapozói a groningeri egyetem kutatói, leginkább JOHN NERBONNE és WILBERT HEERINGA voltak. A módszer alkalmazása során az algoritmus két fonetikus lejegyzett nyelvi adat távolságát méri egymáshoz képest annak kiszámításával, hogy hogyan lehet legkevesebb lépéssel átforgatni egyik betűláncot a másikba. Az adatmátrixból (amely tehát készülhet előzetes kutatói csoportosítás által vagy automatikus összevetés eredményeképpen) jön létre aztán a kutatópontpárok közötti nyelvi hasonlósági értékeket jelző hasonlósági mátrix, amit interaktív térképre vetítve színskála mentén láthatjuk, hogy adott kutatópont mely kutatópontokkal milyen mértékű hasonlóságot mutat. A folyamatot a korábbiakhoz hasonlóan ugyancsak magyar példákön keresztül értelmezi a fejezet.

A hasonlósági mátrixon később további statisztikai elemzéseket is végezhetünk. Így például klaszteranalízissel a nyelvjárások automatikus csoportosítása, nyelvjárásterületek dialektometriai alapú kialakítása válik lehetségessé, ami a hagyományos felosztásoktól eltérően egy adott korpusz valamennyi adatát felhasználva csoportosít. A fejezetben bemutatott másik statisztikai elemzés, a többdimenziós skálázás klaszteranalízissel szembeni előnye, hogy nem kategorikus felosztást eredményez, hanem a nyelvi tér kontinuum jellegét hangsúlyozza. A fejezetben mind a klaszteranalízissel, mind a többdimenziós skálázással létrehozott térképekre látunk példát a MCsNyA., az MNyA. és az RMNyA. adatainak felhasználásával.

3. A dialektometria alapvető elméleti és módszertani kérdéseinek ismertetését célzó fejezet után a szerző különböző korpuszokon és más-más célok kijelölésével mutatja be az egyes módszerek előnyeit és hátrányait aprólékos részletességgel elemezve.

A Somogy-zalai nyelvatlasz (S–ZA.) alapján például nemcsak az előző fejezetben tárgyalt két — az adatok csoportosításán és a Levenshtein-algoritmussal történő automatikus összevetésen alapuló — dialektometriai módszer összevetését láthatjuk, hanem a Levenshtein-algoritmussal készült mátrixok különböző fonetikai érzékenységgű változatait létrehozva mindeközben azt a problémakört is körüljárja a szerző, hogy a fonetikai információ különböző mértéke hogyan hat a dialektometriai elemzés eredményére (Elemzések abszolút sűrűségű kutatópont-hálózaton — a Somogy-zalai nyelvatlasz, 37–48). Mivel a munkafolyamat során az eredeti, finom fonetikai érzékenységgű mátrix mellett, annak változtatásával tulajdonképpen fonológiai, illetve lexikai jellegű mátrixok jönnek létre, egyúttal arra a kérdésre is választ kaphatunk, hogy a nyelvi hasonlóság földrajzi mintázatai hogyan változnak a különböző nyelvi szintek függvényében. A vizsgálathoz a Somogy-zalai nyelvatlasz azért kitűnő választás, mert ez a kiadvány a 204 címszó anyagát nem térképre vetítve, hanem kétszintű csoportosítással (fő- és alkategóriákat elkülönítve), szócikkek formájában adja közre, ami azt jelenti, hogy a salzburgihoz hasonló kutatói csoportosításon alapuló módszer alkalmazásához munkatérképek létrehozása nélkül használható fel.

Az egyes mátrixok összevetése három egymásra épülő lépésben történik. A mátrixokat átfogóan összevető statisztikai elemzés, a Mantel-teszt eredményei szerint mind az automatikus összevetésen, mind a kutatói csoportosításon alapuló módszer alkalmas a kutatópontok közötti nyelvi hasonlóság vizsgálatára. A különböző mátrixok összevetése alapján készített korrelációs térképek azonban azt is megmutatják, hogy a két megye határához közeli néhány kutatópont hasonlósági értékei között valamilyen oknál fogva kisebb az együttjárás. Ahhoz azonban, hogy azt is lássuk, konkrétan miben térnek el a nyelvi hasonlóság földrajzi mintázatai a különböző dialektometriai elemzések esetében, az egyes kutatópontoknál kapott hasonlósági értékek külön térképezésére is szükség van. Ez az eljárás pedig azzal a módszertani kérdéseken túlmutató, konkrétan a nyelvre vonatkozó tanulással jár, hogy a megyehatár közelében több olyan település is található, amelynek ellentétes irányba mutatnak a fonetikai és a lexikai hasonlósági viszonyai. Mindez VARGHA FRUZSINA SÁRA szerint azt jelentheti, hogy ezek a somogyi kutatópontok hangtanilag ugyan őrzik somogyi jellegüket, a lexikont tekintve azonban igen erős zalai hatást mutatnak.

4. A módszertani kérdések mellett szintén számos, a nyelvjárásokra vonatkozó eredményhez vezet A magyar nyelvjárások atlaszának dialektometriai elemzése, melynek során az atlasz adatainak ugyancsak többszintű összevetését láthatjuk az előző fejezetben megismert három lépésben (Fonetikai információ, településtörténet, földrajzi távolság — A magyar nyelvjárások atlasza, 49–66). A mátrixokat átfogóan összehasonlító Mantel-teszt eredményeképpen ebben az esetben is azt tapasztaljuk, hogy a nyelvi hasonlósági viszonyokra általában véve

nem feltétlenül van hatással az, hogy milyen fonetikai részletességgel lejegyzett adatokon végezzük az elemzést.

A következő lépésben a korrelációs térképek azt mutatják meg, hogy mely kutatópontokon van nagyobb különbség a nyelvi hasonlósági viszonyokban az egyes szintek szerint. A legnagyobb eltérést nem meglepő módon a finom fonetikai érzékenységgű és a lexikai jellegű mátrixok összevetésekor tapasztaljuk, kiváltképpen erdélyi kutatópontok, illetve a palóc régió nyugati szélén elhelyezkedő Vága és Sókszelőce települések esetében. Az erdélyi kutatópontok kiugró eredményeit VARGHA FRUZZSINA SÁRA szerint egyfelől azzal magyarázhatjuk, hogy ezeknek a településeknek távolabbi nyelvi kapcsolataik lehetnek, amelyek hatása lexikai szinten kevésbé érvényesül; illetve összefüggésben lehet ez a tapasztalat az erdélyi kutatópont-hálózat ritka voltával is, ami azt eredményezi, hogy a távolabbi nyelvi kapcsolatok súlya fonetikai szinten felerősödik. A nyelvjáráshatáron elhelyezkedő Vága és Sókszelőce esetében szintén nagyobb eltérést tapasztalunk a két mátrix korrelációjának vizsgálatakor, ami azt jelezheti, hogy a két település átmeneti jellegénél fogva nem ugyanazokra a településekre hasonlít fonetikai és lexikai szempontból. A nagyobb egyezést mutató kutatópontok alaposabb szemügyre vétele szintén fontos tanulságokkal szolgálhat: a nyugat-dunántúli települések adatainak fonetikai és lexikai mátrixok közötti nagyobb együttjárását azzal hozhatjuk ugyanis összefüggésbe a szerző szerint, hogy a területet demográfiai, népmozgalmi szempontból viszonylagos stabilitás jellemezte az elmúlt évszázadokban.

Az egy-egy kutatópontra vonatkozó tapasztalatokat az adott kutatópont különböző mátrixok alapján készített hasonlósági térképeinek összevetése erősítheti meg. Ennek során azt látjuk, hogy a népmozgásokat tekintve stabilnak mondható Nyugat-Dunántúlon fekvő Mihályi hasonlósági viszonyait nem befolyásolja a hangtani részletek figyelmen kívül hagyása. Nem így van ez az eredeti környezetükből évszázadokkal ezelőtt kiszakadt települések, így például Zágon és Csíkrákos esetében, ahol az egyes mátrixok alapján készült hasonlósági térképek között igen nagy különbséget észlelünk. Mindebből VARGHA FRUZZSINA SÁRA azt a következtetést vonja le, hogy a fonológiai és a lexikai különbségeket megőrző dialektometriai elemzés a térben és időben távoli nyelvi kapcsolatok megmutatására nem alkalmas, ami véleménye szerint azzal a más nyelvekben is megfigyelhető jelenséggel magyarázható, hogy a környező települések szókészletének elemei könnyen, míg a hangtani jellegű változások nehezebben épülnek be az adott településen használt nyelvváltozatba. Ez a megállapítás összhangban van a fejezetet lezáró, a nyelvi hasonlóság és a földrajzi távolság korrelációját elemző téma végkövetkeztetésével, mely szerint a lexikai hasonlóság inkább korrelál a földrajzi távolsággal, mint a fonetikai; vagyis a gyorsabban változó lexikon inkább idomulhat a környező nyelvjárásokhoz, mint a hangállomány.

5. A teljes magyar nyelvterület dialektometriai elemzése az eddig felvázolt módszerekkel VARGHA FRUZZINA SÁRA szerint akkor válik lehetségessé, ha A magyar nyelvjárások atlaszát és A romániai magyar nyelvjárások atlaszát integráljuk (Integrált dialektometria — A magyar nyelvjárások atlasza és A romániai magyar nyelvjárások atlasza, 67–88). A két atlasz hangjelölési eltérései, vagyis az ún. adattárhatás azonban óvatosságra inti az integrált adatok elemzésére vállalkozó kutatót, az automatikus összevetés ugyanis olyan helyeken is eredményezhet különbséget, ahol a valóságban (vagyis az atlaszadatok alapján) nincsenek eltérések. A problémára kínálkozó két megoldási lehetőség előnyeit és hátrányait a fejezet a korábbi eljáráshoz hasonlóan konkrét példákön keresztül illusztrálja. Az adattárhatás a szerző szerint egyfelől az előzetes kutatói csoportosítással, vagyis a salzburgi módszer alkalmazásával küszöbölhető ki, ami hatékony megoldásnak ígérkezik az adattárhatás tompításában, hátránya azonban, hogy a nyelvi jelenségeket nem azok előfordulási arányai szerint veszi figyelembe. Az adatok lejegyzési pontosságának egyszerűsítése valamivel kevésbé, de még szintén jól használható módszer az adattárhatás tompítására, ugyanakkor a nyelv(járás)szigetek esetében a távoli nyelvi kapcsolatok kimutatására kevésbé alkalmas.

VARGHA FRUZZINA SÁRA az integrálás metodikai kérdéseinek megválaszolása mellett arra is vállalkozik ebben a fejezetben, hogy a MNyA. és az RMNyA. integrált korpuszát egy fiktív köznyelvi kutatóponttal kiegészítve mérhetővé és térképezhetővé tegye az egyes nyelvjárások köznyelvtől való távolságát. A vizsgálat eredménye szerint a köznyelvvel legnagyobb hasonlóságot mutató öt település közül négy a történelmi Abaúj és Zemplén megye területén, Sárospatakhoz, az egykori nyelvújítási központhoz közel helyezkedik el; az ötödik település, Gyón pedig az egyre inkább köznyelvi jelleget mutató Pest megye területén található. A köznyelvtől legtávolabbi kutatópontokként négy moldvai települést és a szerémségi Kórógyot jelöli meg az elemzés, aminek okát VARGHA FRUZZINA SÁRA a régóta tartó elszigeteltségben és a köznyelv föléboltozódásának hiányában látja. Ezeket az eredményeket a Magyar Nemzeti Szociolingvisztikai Interjú eredményeivel összekapcsolva végül azt a kérdést is körüljárja, hogy az adott nyelvjárás típus köznyelvtől való távolsága és a beszélőknek az arról alkotott értékítélete között milyen összefüggés mutatkozik.

6. A dialektometriai kutatásoknak már a kezdetektől fontos célja a nyelvjárási határok objektív módon való meghatározása.² A korábbi fejezetek eredményeit is felhasználva különböző korpuszok egymás utáni elemzésével erre tesz kísérletet

² Ezzel a céllal állítható párhuzamba az a névjáráshatárok megrajzolására irányuló törekvés, ami a magyar névkutatásban DITRÓI ESZTER szintén statisztikai megközelítést alkalmazó munkájában jelenik meg a leghangsúlyosabban (2017).

VARGHA FRUZZSINA SÁRA könyvének záró fejezetében (Nyelvjárások felosztása, osztályozása dialektometriai alapon, 89–122). A nyelvi hasonlósági mátrixok klaszteranalízissel és többdimenziós skálázással készült térképei alapján több metodikai megállapításra jut, így például véleménye szerint a nyelvjáráshatárok érzékelése függ az alkalmazott módszertől (attól tehát, hogy automatikus összevetés vagy kutatói csoportosítás által készülnek-e az elemzések), a vizsgált adattár által lefedett terület nagyságától, de akár az eltérő fonetikai információtartalmú lejegyzések is különböző eredményre vezethetnek.

Az elemzett térképek alapján leszűrhető tanulságok ismertetésekor ugyanakkor VARGHA FRUZZSINA SÁRA nem elégszik meg a dialektometria módszertanát érintő kérdések körüljárásával. Az egyes elemzési módszerek összevetése révén ugyanis olyan megállapításokat is megfogalmaz, mint például az, hogy „A nagy hatókörű, gyakori fonetikai jelenségeknek [...] alapvető fontossága van mind a nyelvjárási törésvonalak meghatározásában, mind a nyelvjárások közti történeti kapcsolatok feltárásában” (108). Ez pedig azért különösen fontos felismerés, mert a korábbi kutatásokban — megfelelő módszer és kellően nagy számú adat hiányában — a történeti összefüggések feltárásában éppen ellenkezőleg, a hangrendszerben elszigeteltebb, kisebb hatóerejű jelenségek szerepe hangsúlyozódott. Ebből a gondolatból kiindulva utal VARGHA FRUZZSINA SÁRA a folytatás lehetőségére is: a magyar nyelvjárások közötti rendszerszerű összefüggések feltárásához véleménye szerint a magánhangzórendszerek többszempontú elemzése vezethet el.

7. VARGHA FRUZZSINA SÁRA munkája vitathatatlanul úttörő mű a magyar dialektológiai kutatásokban, amely sallangmentes stílusban, feszes logikával, ugyanakkor kellő részletességgel mutatja be magyar nyelvjárási anyagban a dialektometriában uralkodó irányzatokat, s az egyes módszerek segítségével elérhető eredményeket. A dialektometriai eljárások összevetésekor azok erényeivel és buktatóival egyaránt megismerteti az olvasót, sőt nem egy esetben tapasztaljuk azt is, hogy a különböző eljárások módszerei egymást kiegészítve is működhetnek.

A szerző az egyes elemzési módszerek rendkívüli alaposággal történő illusztrálása közben azonban nem pusztán metodikai megfigyeléseket tesz, hanem eljut a dialektometriai kutatások egyik alapvető célkitűzéséhez is: a nyelvjárási törésvonalak objektív, nagy számú adat segítségével történő kijelöléséhez. Mindeközben számos, a nyelvjárásokra vonatkozó, helyenként a korábbi szakirodalmi megállapításokat felülíró eredménnyel igazolja a dialektometriai vizsgálatok létjogosultságát, sőt szükségességét a modern dialektológiai kutatásokban.

Irodalom

- BODÓ CSANÁD–VARGHA FRUZZSINA SÁRA 2007. *Jelenségtérképek A moldvai csángó nyelvjárás atlaszából*. CD. Budapest, ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék.
- CHAMBERS, JACK–TRUDGILL, PETER 1998. *Dialectology*. Második kiadás. Cambridge, Cambridge University Press.
- CICHOCKI, WLADYSLAW 1989. An application of dual scaling in dialectometry. Computer methods in dialectology. *Journal of English Linguistics* 22: 91–96.
- DITRÓI ESZTER 2017. *Helynévrendszerek modellalapú vizsgálata. A helynévminták összevető analízise statisztikai megközelítésben*. A Magyar Névtárhivatal Kiadványai 40. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- GOEBL, HANS 1982. *Dialektometrie*. Vienna, Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2011. A magyar nyitódó kettőshangzók történetéről a tér és idő dimenziójában. In: BAKRÓ-NAGY MARIANNE–FORGÁCS TAMÁS szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei 6*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem, Magyar Nyelvészeti Tanszék. 123–128.
- KESSLER, BRETT 1995. Computational dialectology in Irish Gaelic. In: *Proceedings of the 7th Conference of the European Chapter of the Association for Computational Linguistics*. Dublin, EACL. 60–67.
- KISS JENŐ 2001. A nyelvjárásmérés (dialektometria). In: KISS JENŐ szerk., *Magyar dialektológia*. Budapest, Osiris Kiadó. 137–140.
- MCsNyA. = GÁLFFY MÓZES–MÁRTON GYULA–SZABÓ T. ATTILA szerk., *A moldvai csángó nyelvjárás 1–2*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 193. Budapest, 1991.
- MNyA. = DEME LÁSZLÓ–IMRE SAMU szerk., *A magyar nyelvjárások atlasza 1–6*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1968–1977.
- OGURA, MIEKO 1990. *Dynamic dialectology*. Tokyo, Kenyusha.
- RMNyA. = MURÁDIN LÁSZLÓ–JUHÁSZ DEZSŐ szerk., *A romániai magyar nyelvjárások atlasza 1–11*. Budapest, 1995–2010.
- S–ZA. = KIRÁLY LAJOS, *Somogy-zalai nyelvatlasz*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2005.
- VARGHA FRUZZSINA SÁRA 2007. Állatok kicsinyeinek megnevezése a keleti magyar nyelvjárásokban. In: HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ szerk., *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói*. Debrecen–Budapest, Nemzetközi Magyarágtudományi Társaság. 237–248.
- VIERECK, WOLFGANG 1985. Linguistic atlases and dialectometry: the Survey of English dialects. In: KIRK, JOHN M.–SANDERSON, STEWART–WIDDOWSON, J. D. A. szerk., *Studies in Linguistic Geography*. London, Croom Helm. 94–112.

BÁBA BARBARA

ADELINA EMILIA MIHALI: Toponimie maramureșeana.
Valea superioara a Vișeului. Cluj-Napoca, Editura MEGA, 2015. (255 oldal)

ADELINA EMILIA MIHALI 2015-ben könyvalakban megjelent doktori disszertációja, amely a Visó folyó felső völgyének helyneveit vizsgálja, szervesen illeszkedik a romániai névtani, azon belül is a Kolozsvári Technikai Egyetemen és a Nagybányai Északi Egyetemen működő névtani központokban zajló kutatásokba. Ezeknek köszönhetően jelentek meg korábban olyan kötetek, amelyek az ország északi részének, közelebről Máramaros megyének a helyneveit rendszerezték. Ilyenek a 2005-ben az Iza völgyéről, 2008-ban a Lápos vidékéről (VIȘOVAN 2008), majd 2012-ben ismét az Iza vidékéről megjelent nagyszabású, a dialektológiai kutatásokat (FARCAȘ-FRĂȚILĂ-REZEANU-S. VIȘOVAN-Ș. VIȘOVAN 2012) is magukban foglaló tanulmánykötetek.

A Visó folyó felső völgyének helyneveit bemutató könyv a bevezetést követően hat fejezetre tagolódik.

Az első egység rövid áttekintést ad a helynévtani kutatások történetéről. Nem csupán a tudomány kezdeteit, elnevezésének eredetét mutatja be, hanem a romániai előzmények közül többet is kiemel. Ezek közé tartozik az 1958-as, VI. müncheni névtani világkongresszus, amelyet követően terelődött igazán a névtan irányába a romániai nyelvtudomány figyelme. Többek között olyan tudósok fordultak e tudományterület felé, mint IORGU IORDAN, EMIL PETROVIC (aki a román-magyar nyelvi kapcsolatokat is vizsgálta) vagy MARIUS SALA. Ezt követően a Román Tudományos Akadémia 1997-ig rendezett névtani szimpóziumokat, valamint öt alkalommal jelentette meg Névtani Tanulmányok című sorozata köteteit. A fejezet felsorolja a romániai névtani kutatások központjait is (Bukarest, Kolozsvár, Jászvásár, Temesvár, Craiova, Nagybánya), azok vezető professzorait is említve, illetve egy rövid gyűjteményt ad a legfontosabb névtani kiadványokról.

A második fejezetben az alkalmazott módszertant ismerteti ADELINA EMILIA MIHALI. A szerző három települést választott ki a Visó folyó felső völgyében: Borsát (Borșa), Majsint (Moisei) és Felsővisót (Vișeu de Sus), majd egy 1964-ben publikált névtani kérdőívet segítségül hívva gyűjtötte össze korpuszát. Ezenkívül interjúkat (szabad beszélgetéseket) is készített adatközlőivel, akik vagy a helyi lakosok, vagy legalább 25 éve a területen lakó és azt jól ismerő emberek közül kerültek ki, és akiknek nevét, életkorát, foglalkozását (erdészek, pásztorok, mezőgazdasággal foglalkozók) a fejezet lábjegyzetében közli. A gyűjtött adatokat kutatása során kiegészítette és összevetette hivatalos térképekkel, földhivatali nyilvántartásban szereplő adatokkal, valamint az ország más területein található hasonló, esetleg azonos helynevekkel is, így keresve rendszertani, nyelvtörténeti összefüggéseket közöttük.

A monográfia harmadik fejezete három témát tárgyal. Elsőként a táj földrajzi jellegét, gazdasági adottságait mutatja be. Románia ukrán határvidékén, Máramaros megye keleti szegletében található településekről van szó, amelyeknek lakói elsősorban fagazdálkodásból, illetve bányászatból élnek. Sokan az ortodox fatemplomokról ismerhetik ezt a területet. Ezenkívül gyógyvizekben is gazdag a terület, így az utóbbi időben a gyógyturizmus is fellendülőben van, valamint a síturizmus is kiépült. Növény- és állatvilága rendkívül változatos, köszönhetően a hegyvidéki terület adottságainak. A második alfejezetből a terület gazdag történelméről olvashatunk, amely szervesen kapcsolódik a magyar történelemhez is. A települések első említése a 14–15. század környékére tehető, s ezt követően több uralkodó tett látogatást a területen. Ezen kívül az 1717-es tatárjárást emeli ki a szerző, mint az egyik legfontosabb történelmi eseményt. Ekkor Sándor Lupu pápa vezetésével magyarok és románok összefogva a Sztrintura nevű helyen semmisítették meg a csapdába csalt tatár harcosokat. Nagyjából tizenötezer tatár halt meg ekkor. Ezt örökíti meg Borsán egy obelisz, valamint egy induló, amelyet a tatárokat megölő harcosok írtak a csatáról, és amelyet a szerző változtatás nélkül közöl a fejezetben (44–45). A területen jelentős zsidó kisebbség élt, akik a II. világháborút követően emigráltak Izraelbe. A harmadik alfejezet (52–54) a három település nevének eredetét és alakváltozatait, valamint azok időbeli változásait mutatja be.

A negyedik és egyben legterjedelmesebb egység (55–175) a helynevek szótárszerű feldolgozása. A betűrendben közölt szócikkek tartalmazznak fonetikus lejegyzésű alakokat, információt a jelölt objektum földrajzi elhelyezkedéséről, megadják a név jelentését és etimológiáját, valamint szófajtani besorolását. A nevek között szerepelnek olyan elnevezések, amelyek egyes helyek konkrét neveit tartalmazzák, mint például *Pódul Lui Lúpan* 'Lupán hídja', amely esetében megtudjuk, hogy a Borsában található híd neve a *Lupu* szóból ered, amely szó más nevekben is létezik, családnevekben használatos Máramaros megyében, a köznyelv azonban más alakot használ erre a fogalomra (138). Emellett nagyobb földrajzi területek neveit is bemutatja, amelyek egy terület más helyhez viszonyított elhelyezkedését jelölik meg, pl. *Sub Cruce* 'Kereszt alatt': ez egy a második világháború áldozatainak emléket állító kereszt fölötti területre utal a Hóra felső völgyében (154).

Az ötödik fejezetben kapjuk meg a névanyag elemzését. Ezt megelőzően a választott tipológiáról, illetve az osztályozás nehézségeiről olvashatunk. Több szakirodalmi előzmény is foglalkozik a besorolhatóság nehézségével. IORGU IORDAN például a helynevek négy nagy csoportját, a földrajzi, társadalmi, történelmi, illetve pszichológiai nevek (viselőjének magatartásformájára vagy mentális tulajdonságaira utaló) típusát különítette el (1963), emellett fonetikai és morfológiai szempontú rendszerezése is meghatározó a román onomasztikában. MIHALI

azonban az általa összegyűjtött helynévanyag szemantikai, szerkezeti és etimológiai elemzése során újabb rendszerező munkákra épít. A szemantikai osztályozás során a moldovai nyelvész, VASILE FRĂȚILĂ 2004-es tanulmányára támaszkodik, amely nyolc kategóriát különít el (179): a társadalomban betöltött szerepre (pl. *Valea Caselor* 'Házak völgye'), foglalkozásokra (pl. *Valea Blidarului* 'Fazekasok völgye'), állatvilágra (pl. *Dealul Boului* 'Ökrök dombja), növényzetre (pl. *Dealul Bobului* 'Búza dombja'), vizekre (pl. *Valea Borcutului* 'Borkút völgye'), geológiai jellemzőkre (pl. *Piatra alba* 'fehér kő'), a(z) egykori tulajdonos tulajdonságára, valamint (egykori) földrajzi jellemzőkre (*Dealul Mare* 'Nagy domb'), vagy azokon elhelyezkedő építményekre (pl. *deal* 'domb, kisebb hegy', *pod* 'híd') vonatkozó nevek. Emellett a szerző a sokak által követett, MARIUS OROS nevéhez kötődő tipológia (1996: 126) szempontjait is figyelembe veszi, mely szerint minden helynév két szempontból, szemantikai és morfológiai szinten jellemezhető. A tipológiai elvek ismertetésekor tér ki arra is, hogy a más nyelvekből származó románosított helyneveket román adatként kezeli.

Ezt követően kerül sor a máramarosi névanyag rendszertani elemzésére. Elsőként a szemantikai kategóriákat ismerteti MIHALI (181–189) a korábban felsorolt szempontokat figyelembe véve (FRĂȚILĂ 2004). A strukturális elemzés során (190–210) elkülöníti az egytagú és a többtagú vagy összetett neveket. Külön kategóriákba rendezi a helynevek végződéseinek alapján adatait, valamint elkülöníti egymástól a különböző esetekben álló helyneveket. Ezt követi az etimológiai elemzés (210–221), melynek részeként több magyar vagy magyarból románosított helynevet is vizsgál (219), pl. *Betigi* < *bükk*. Borsabánya vidékére az Osztrák-Magyar Monarchia idejében telepítettek magyar bányászokat. Ez a magyar kisebbség mind a mai napig megtalálható itt. Helyneveik nagy része szorosan kötődik a bányászathoz, pl. *Anieș* < *aranyos*, *Puzdrele* < *puzdra*, *Handal*.

Az utolsó fejezetben (222–228) a helynevek alaki jellemzőiről ír. Elsőként a fonetikai szintet jellemzi, ami nagyban függ a helyi nyelvjárástól. Külön kiemeli a szóhangsúly máramarosi sajátosságait, valamint bemutatja azt is, hogy a különböző helynevekben hogyan változnak szabályszerűen a hangok bizonyos hangkörnyezetben. Ezt követően a lexéma szintet is elemzi, külön kiemeli a kihalt szavakból képzett helyneveket (227), utalva arra, hogyan konzerválja a nyelv az egykori (leginkább állattenyésztéssel kapcsolatos) foglalkozásokat, valamint a területi sajátosságokat megjelölő nyelvi elemeket a helynevekben.

Összegzésként elmondható, hogy ADELINA EMILIA MIHALI munkája gazdag anyagot dolgoz fel. Legfőbb erénye az a helyneveket tartalmazó gyűjtemény, amely a kutatás kiindulóalapja. Összehasonlító vizsgálatot végez más területek helyneveivel, illetve bevon más tudományterületeket is kutatásába. Bízom benne, hogy kiindulópontja lehet egy nagyobb vizsgálatnak, amely Máramaros megye más területeinek helyneveit elemzi.

Irodalom

- IORDAN, IORGU 1963. *Toponimia românească*. București, Editura Academiei Republicii Populare Române.
- OROS, MARIUS 1996. *Studii de toponimie*. Cluj-Napoca, Editura ICPIAF.
- FARCAȘ, MIRCEA–FRĂȚILĂ, VASILE–REZEANU, ADRIAN–VIȘOVAN, SORIN–VIȘOVAN, ȘTEFAN 2012. *Valea Izei, Studii de onomastică și dialectologie*. Baia Mare, Editura Universității de Nord.
- VIȘOVAN, ȘTEFAN 2008. *Toponimia Țării Lăpușului*. Baia Mare, Editura Universității de Nord.
- FRĂȚILĂ, VASILE 2004. *Cercetări de onomastică și dialectologie*. Timișoara, Excelsior Art.

SZ. TÓTH LÁSZLÓ

SLÍZ MARIANN: **Személynévizsgálatok a középkori Magyarországról.** Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2017. (179 lap)*

Mint ahogyan azt Slíz Mariann is jelzi legújabb kötetének első fejezetében (13–15), a Személynévizsgálatok a középkori Magyarországról voltaképpen egy korábbi munkájának, a Személynévadás az Anjou-korban (2011b) című monográfiájának a szerves folytatásaként értelmezhető. Az Anjou-kori személynévtárból (SLÍZ 2011a) hiányzó további évek neveinek gyűjtésével — az Anjoukori okmánytár 1342–1359 közötti időszakban feljegyzett neveivel és az adott korszakban született mezővárosi oklevelek adataival kiegészítve — a szerző immár egy terjedelmesebb korpusz, az 1301–1359 közötti évtizedekből való személynevek alapján végezhetett átfogó vizsgálatot a középkori Magyarország személynévallományára, valamint névadási és névhasználati szokásaira vonatkozóan. A jelentős mértékben bővült, több mint 6600 új névadattal kiegészülő egyesített korpusz alapján végzett új elemzések eredményeit a szerző rendre összeméri a korábbi munkájában megjelentekkel.

A kötet második fejezetének (17–79) központi témája az egyénnevek vizsgálata. A szerző itt csak utal azokra az eljárás módokra, melyekkel az adatokat feldolgozta, rendszerezte, eredethez kötötte, ahogyan a névviselőket azonosította, hiszen a korábbi feldolgozásában ezeket már részletesen kifejtette. Ennek megfelelően az olvasó a két kötet együttes ismeretének birtokában kaphat átfogó képet az adott korszakban végzett személynévizsgálatok módszertani elveiről. Az

* A publikáció az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében készült.

egyénneveket a korábban már megismert módon mutatja be, azzal az eltéréssel, hogy most az adatok területi megoszlására nem tér ki az előző elemzés során levont tanulságokból következően. A fejezet a módszertani bevezetés után (17–18) négy nagy részre tagolódik.

Először a férfinevek állományának összetételéről kapunk alapos tájékoztatást a már kibővített korpusz alapján (19–31). Ennek során megtudhatjuk, hogy a vizsgált időszakban melyek voltak a leggyakoribb nevek az egyes társadalmi rétegekben, láthatjuk, hogy noha az új gyűjtésből származó adatok csaknem megkétszerezték a névadatok mennyiségét, ez a korábbiakhoz képest jelentős változást nem idézett elő.

A férfinevek eredet szerinti vizsgálata is a korábbiakhoz hasonló eredményeket mutat: minden társadalmi rétegben túlnyomó többségben vannak a jövevénynevek, melyet a görög-latin eredetű nevek népszerűsége okoz elsősorban. Az új gyűjtés hozadékaként figyelhetjük meg, hogy ugyan a polgárság körében több mint 5 százalékkal nőtt a görög-latin eredetű nevek aránya a megelőző gyűjtéshez képest, de még így is elmarad a többi társadalmi rétegben tapasztaltaktól. A különbség okát a szerző abban látja, hogy a német és francia eredetű nevek a polgárság körében magasabb arányban fellelhetők, mint a többi rétegben. A polgárság névanyagának eltérését a kötet írója egy célzatosan, kizárólag a városi lakosság névanyagára irányuló gyűjtéssel véli bizonyíthatónak. A mostani gyűjtés értéke mindemellett abban is megmutatkozik, hogy szinte minden eredet szerinti csoport új névpéldánnyal gyarapodott, valamint a régi korpuszban már szereplő névadatok száma is megnövekedett természetesen, s ez a nevek gyakorisági jegyzékén is módosított némileg.

Az egyes rétegekben előforduló névadatok mennyisége okán a nevek népszerűségének, valamint az eredet szerinti megoszlásának időbeli változására vonatkozó elemzést csak a birtokos rétegben lehetett elvégezni. Az új gyűjtéssel kitágított időintervallum vizsgálata a már korábban levont tanulságokat szilárdítja meg, hiszen a névgyakorisági mérés a nevek variabilitásának csökkenését mutatja, míg a néveredet időbeli változása a névhasználatban a görög-latin eredetű nevek gyors térnyerésével szemben a többi eredet szerinti csoport térvesztését látatja.

A korpusz női neveinek elemzése (31–37) a férfinevekhez hasonlóan történt annyi különbséggel, hogy itt az időbeli változás vizsgálata a jóval kisebb elemszám miatt csak a nevek eredet szerinti megoszlása szempontjából volt lehetséges. Jóllehet az újabb oklevelek feldolgozásával a női nevek száma jelentősen gyarapodott, elemszámát tekintve még így is jóval kevesebb nevet tartalmaz, mint a férfinevek állománya. Az adatok jelentős része itt is a birtokos rétegből származik, ahogyan ez a másik nemnél is megfigyelhető volt, annyit azonban meg lehetett állapítani a névgyakorisági vizsgálat során, hogy minden társadalmi

rétegben ugyanazok a nevek állnak a lista élén: az *Erzsébet* és a *Margit* megterheltsége kimagasló, ezek mellett pedig az *Ilona* és az *Anna* fordul elő minden jegyzék elején. Újabb elemekkel is gazdagodott a névanyag: például *Cecília*, *Lúcia*, *Ruzsin*, *Dominika*, *Judit*, *Krisztina*, *Orsolya* stb.

Az eredet szerinti vizsgálat azt mutatja, hogy a korábbiaknál is nagyobb arányban szerepelnek a görög-latin eredetű nevek a nők névállományában. Török eredetű név továbbra sem került elő a forrásokból, valamint a férfinevektől eltérően — minden bizonnyal az adathiány okán — itt nem lehet a polgári réteg német és francia neveinek megnövekedett számáról beszélni, és erre még egy kifejezetten városi oklevelek névanyagát célzó vizsgálat sem adna lehetőséget a szerző szerint a női nevek gyér adatoltsága miatt. Az eredet szerinti megoszlás időbeli változásának nyomon követése a várttal ellentétben a magyar eredetű nevek mérsékelt növekedését mutatja az 1343–1359 közötti időszakban, ezt azonban néhány népszerűbb magyar név nagyobb gyakorisága okozza csupán.

A következő alfejezetben a szerző a jövevénynevek változataival foglalkozik (37–56). Mind a férfinevek, mind pedig a női nevek esetében kapunk egy névjegyzéket az összesített korpusz görög-latin eredetű egyházi alapneveinek — kiegészítve az *Imre* és a *László* nevekkkel — névváltozataira vonatkozóan, melyben nemcsak a személynévi adatokat, hanem a feldolgozott oklevelek helynévi adataiban fellelhető személynévi változatokat is megjeleníti. A névváltozatok elhárításának nehézségeit, az egyes nevek besorolásáról hozott döntéseket számos példán keresztül illusztrálja a szerző. A névváltozatok oklevélbeli arányának időbeli változására vonatkozó elemzés azt jelzi, hogy a 14. századtól kezdve a férfiak megnevezésére kialakuló vulgáris nyelvi változatok megjelenése fokozatosan csökkenő tendenciát mutat, melyet a szerző a névváltozatok élőnyelvbéli használatának gyengülésével vél párhuzamba állíthatónak. A női nevek változatai ezzel szemben minden korszakban magasabb arányban kerültek be az oklevelekbe, melyre több lehetséges magyarázatot is kapunk. A női névkincs szűkösebb állománya miatt egyrészt az egyes nevek megterheltsége nagyobb lehetett. A nők korabeli társadalmi helyzetéből adódóan másrészt a nevük dokumentálására kevesebb figyelmet fordíthattak, ennek megfelelően kisebb mértékben látszanak rajtuk a standardizáló törekvések. Felvetődhet továbbá esetleg az is, hogy a női nevek képzői — a másik nemhez viszonyítva — tovább megőrizhették becéző funkciójukat. A szerző a vizsgált időszak névváltozatainak elemzése során arra a megállapításra jut, hogy nincs számottevő különbség az egyes rétegek között a névváltozatok oklevélbeli előfordulásának arányát figyelembe véve. Az általános megállapítások után bizonyos nevek — pl. *Demetrius*, *Saul*, *Benedictus*, *Johannes*, *Petrus*, *Desiderius*, *Magdalena*, *Blasius* stb. — egyedi jellemzői alapján kapunk képet a latin alapnevek és vulgáris változataik összefüggéseiről; majd a vizsgált korszak *Johannes*, *Joachim* és *Joseph* magyar névváltozatai alapján a

jo-/ju- > *i-* hangváltozás területi elterjedtségének feltérképezésére tesz kísérletet a szerző, ezáltal pedig az egyes változatok nyelvtörténeti hasznosíthatóságát is szemlélteti.

Az Egyénnevek utolsó részfejezetében a szerző a genealógia személynévtörténeti kutatásokban való hasznosíthatóságával foglalkozik (56–79). A névadási, névhasználati szokások feltárásához, a nevek terjedésének nyomon követéséhez, a névöröklés sokrétű kérdéskörének a vizsgálatához ENGEL PÁL középkori genealógiája (2003) szolgál forrásként. A genealógia tudománya az egyes nevek eredetének felfedéséhez is hozzájárulhat, ennek módszertanát a szerző a *Jolánta* név esettanulmánya kapcsán tárja az olvasó elé. Ezt követően a középkori magyarországi nemesség neveinek terjedéséről kapunk információkat. A családok közötti névterjedés, névöröklés vizsgálatára a női nevek — társadalmi szerepükből kifolyólag — lehetnek leginkább alkalmasak, melyet a *Dorottya* névnek a Garai családban való gyakorivá válása szemléletesen mutat. Végezetül a családon belüli névöröklést vizsgálja a szerző, valamint kitér az irodalmi eredetű egyénnevekre is.

A kötet harmadik fejezetében a megkülönböztető névelemek és a családnevek szerteágazó kérdésköre kerül terítékre (81–122). Slíz Mariann először azt mutatja be, hogy a különböző formai szempontok a történeti családnevek vizsgálatában milyen mértékben hasznosíthatók. Ehhez eltérő időben és különböző céllal készült források névelemeit hasonlítja össze, és vonja le azon következtetéseit, hogy egy-egy név családnévként való megítélésére pusztán a formai szempontok nem alkalmazhatók, mivel a hivatalos írásbeliségnek e produktumai nem okvetlenül a tényleges névhasználatot mutatják. A névlejegyzést nagyban befolyásolta ugyanis a dokumentum típusa, az adott korszak írásbeliségében jelentkező norma, de még a névviselő társadalmi helyzete is. A 14–16. századi oklevelekből származó személyjelölő szerkezetek vizsgálatával a szerző nagyszámú példa bemutatásával kitér arra, hogy a valós, élőszóbeli névhasználat milyen módon érhető mégis tetten a hivatalos írásbeliségben, valamint arra is, hogy a helynévi eredetű megkülönböztető névelemeket hogyan jelölték és használták a lejegyzés során.

Az időben kiterjesztett adatgyűjtés talán leggazdagabb hozadéka a névelemek öröklődésének vizsgálatában mutatkozik meg, ugyanis míg a korábbi korpuszban az öröklődő névelemeket csak csekély mennyiségben lehetett kimutatni, addig az új gyűjtésben négyszer annyi bizonyítottan ilyen névelem bukkant fel. Ez azt mutatja, hogy a 14. század első felében már ténylegesen megkezdődött a megkülönböztető névelemek öröklődővé válása, ugyanakkor a név átszármazása gyakran még csak egy-két nemzedékre terjedt ki, egy-egy generáció tagjai sem viselték mindig ugyanazt a névelemet, ami arra enged következtetni, hogy ekkor még bizonyosan nem lehet kialakult családnévrendszert feltételezni. A személyjelölő szerkezetek sajátosságait Slíz Mariann nemcsak latin, hanem német nyelvű

oklevelekben is megvizsgálta, amihez a Sopron szabad királyi város története című kiadvány 14–15. századi forrásait használta, és arra az eredményre jutott, hogy a német oklevélírásban jobban megmutatkozik az élő nyelvi névhasználat. Ez a körülmény pedig újfent igazolja azt a megállapítást, hogy kizárólag egyetlen forrástípus alapján nem lehet általános érvényű következtetéseket levonni a személyjelölő szerkezetekre vonatkozóan.

A szerző az összesített korpusz alapján végigköveti az egyes szerkezet típusok gyakoriságának időbeli változását, valamint azt, hogy ezeknek milyen a társadalmi megoszlása a korban. Ezt követően a közsői eredetű megkülönböztető névelemek és a családnevek elemzésére irányuló vizsgálatban felméri az egyes jelentéstani-motivációs kategóriák megterheltségét a különböző társadalmi rétegekben. Végezetül pedig bemutatja, hogy a nők megjelölésére milyen eljárásokat alkalmaztak a latin és német nyelvű oklevelek megszővegezői. A nőket ezekben a forrásokban többnyire valamely rokonukhoz viszonyítva nevezik meg, így a házas nők megjelölése leggyakrabban az apára vagy a férjre való utalással fejeződik ki. Vizsgálatát kiterjeszti arra is, hogy a latin oklevelek körülírásaiban a nő egyénneve milyen pozíciót tölt be, így kiderül, hogy a körülírások csaknem negyedében hátravetve szerepel, melynek egyik lehetséges okát a nők korabeli társadalmi helyzetével magyarázza.

A Személynevek fordítása kései ómagyar kori oklevelekben című fejezetben (123–140) a szerző bemutatja, hogy a személynevek fordítása időben hogyan változott, valamint azt is, hogy milyen eltéréseket lehet megfigyelni a különböző nyelvek fordítási technikáiban. Ehhez a 14. századi latin oklevelekből összeállított korpuszát több új forrással egészíti ki: további 15–16. századi latin forrásokból származó adatok mellett német és cseh oklevelekből való névelemeket is bevon a vizsgálatába. A kutatás módszertani kérdéseit taglaló bevezető részt az oklevelek nyelve szerint (latin, német és cseh) elkülönített névadatok elemzése követi. A latin nyelvű források lehetőséget adnak az egyes fordítási stratégiák időbeli változásainak feltárására. Kitűnik, hogy ezen a téren határozott egységesülés ment végbe: a 16. századra az egyénneveket behelyettesítéssel, a megkülönböztető névelemeket, illetve a családneveket pedig többnyire átvitelrel, azaz változatlanul hagyva jegyezték fel az oklevelek megszővegezői.

A német és a cseh források mennyiségi és időbeli korlátozottsága miatt e nyelvek a fordítási módszerek időbeli változásának nyomon követésére nem voltak alkalmasak, de az egyes adatok elemzéséhez kapcsolódóan mégis értékes megállapításokat tudott megfogalmazni a szerző. A latin, német és cseh nyelvű forrásokban megfigyelhető stratégiákban főként a közös európai oklevélírási hagyományok miatt ugyan nagyfokú hasonlóság mutatkozik meg, szórványos esetben azonban eltérések is jelentkeznek a latin és a két vulgáris nyelv lejegyzési módszerei között. Ilyen például, hogy az egyénnevek fordítása, noha mindhárom

nyelven behelyettesítéssel történik, de a latinban a latin-görög eredetű nevek tipikusan hagyományos latin változatban jelennek meg, míg a németben, de főként a cseh nyelvű forrásokban az adott név több német vagy cseh változata is bekerült az oklevelekbe. Emellett kimutatható az is, hogy a magyaros névsorrend lényegesen nagyobb számban fordul elő a cseh, de kiváltképp a német oklevelekben, mint a latin nyelvűekben.

A kötet utolsó nagyobb fejezete A személyneveket érintő kontaktushatások tipológiája címet viseli (141–153). Jóllehet a történeti személynévi források kevésbé alkalmasak névkontaktológiai vizsgálatokra, mint egy szinkrón névanyag, mégis a szerző az előző fejezetben is felhasznált források alapján azt mutatja be, hogy milyen mértékben lehet bevonni az ómagyar kori okleveleket az ilyen irányú elemzésekbe. Kutatásában a nyelvbéli (közvetlen és közvetett), valamint a diskurzusbeli kontaktusjelenségeket egyaránt tanulmányozza. Az elemzés során kiderül, hogy a 16. század előtti források a névkontaktológia számára csak részeredményeket hozhatnak, emiatt az ilyen tematikájú vizsgálatokat sokkal célravezetőbb lehet későbbi korszakokban elvégezni.

Slíz Mariann monográfiájának újdonsága — ahogyan ezt ő maga is összefoglalja a kötete végén (155–158) — nemcsak abban áll, hogy újabb névadatok feldolgozásával jelentős mértékben növelte a 13–14. századból származó egyénnevek és személyjelölő szerkezetek számát, az időhatárok kiterjesztésével pedig a korábbi monográfiájának elemzéseit tudta megerősíteni, kiegészíteni vagy éppen módosítani, hanem abban is, hogy a személynévkutatásokban eddig kevésbé alkalmazott társtudományok (pl. genealógia, fordítástudomány, kontaktológia) bevonásával olyan módszertani alapokat teremtett meg, amelyeket a korszak későbbi kutatásai is eredményesen hasznosíthatnak.

Irodalom

- ENGEL PÁL 2003. Középkori magyar genealógia. In: *Arcanum DVD könyvtár 4. Családtörténet, heraldika, honismeret*. Budapest, Arcanum.
- SLÍZ MARIANN 2011a. *Anjou-kori személynévtár (1301–1342)*. Budapest, Históriaantik.
- SLÍZ MARIANN 2011b. *Személynévadás az Anjou-korban*. Budapest, Históriaantik.

MOZGA EVELIN

TERHI AINILA–JAN-OLA ÖSTMAN szerk.: **Socio-onomastics:
The Pragmatics of Names.** Amsterdam–Philadelphia,
John Benjamins Publishing Company, 2017. (237 lap)

1. Sokan leírták már, hogy irigylésre méltó helyzetben vannak finn névtanos kollégáink, s nemcsak azért, mert Finnországban különösen nagy a nevek és a névhasználat kérdései iránti érdeklődés, hanem azért is, mert olyan nagy hely- és személynévanyagon végezhetik vizsgálataikat, melyek a magyar kutatók számára egyelőre nem elérhetőek (erről lásd HOFFMANN 2001, 2008; illetve AINIALA–SAARELMA–SJÖBLOM 2012: 38–44). Az 1960-as évek óta rendszeresen kaphatnak képet a magyar névkutatók a finnországi zajló névtani vizsgálatokról, egyrészt finn névtani szakmunkákról szóló ismertetésekből másrészt pedig oly módon, hogy maguk a finn szakemberek is időről időre tájékoztatják a nemzetközi névtudományt a kutatásaik aktuális helyzetéről. Az *Onomastica Uralica* 2. kötetében 2002-ben TERHI AINIALA és RITVA LIISA PITKÄNEN adta összegzését az addigi finn helynévtani kutatásoknak, s a tanulmányokon kívül számos monografikus összegzés is született az elmúlt húsz évben a két kiemelt fontosságú névtani részterület, a hely- és a személynévtan köréből (csak a legfontosabbakat említve: PAIKKALA 2004, KIVINIEMI 2006, AINIALA–SAARELMA–SJÖBLOM 2008, AINIALA–SAARELMA–SJÖBLOM 2012, SAARELMA-PAUKKALA 2017).

Nemcsak a névanyag feldolgozása és a finn névrendszerre vonatkozó kutatási eredmények követhetők azonban nyomon e munkák révén, hanem a magyar névtanban megszokotthoz képest új vagy attól eltérő megközelítési módokat és kutatásmódszertant is megismerhetünk. A kognitív szemlélet és szocioonomasztikai szempont, a névhasználat és névismeret eltéréseinek, a név identitásképző funkciójának vizsgálata például a magyartól eltérően kezdetektől fogva nagy hangsúlyt kapott a finn onomasztikában, s ehhez a hagyományhoz kapcsolódva közelítik meg a tulajdonnevet a szerzők a TERHI AINIALA és JAN-OLA ÖSTMAN szerkesztette *Socio-onomastics: The Pragmatics of Names* (Szocioonomasztika. A nevek pragmatikája) című tanulmánygyűjtemény egyes fejezeteiben is.

2. A Helsinkii Egyetem két oktatója által szerkesztett kötet 10 fejezetből áll: a szerkesztők által írt első, bevezető fejezeten kívül a munka két nagy egységre tagolódik. Az első (a 2–5. fejezetet magába foglaló) rész a Hagyomány, identitás és átvétel (*Tradition, identity and transmission*), a második (a 6–10. fejezetet egybefogó rész) pedig a Nevek változatossága (*The variability of names*) címet viseli. A kötet bevezetőn kívüli 9 fejezetének nagy része a helynevekhez kapcsolódik, két tanulmány a személynévekkel, kettő pedig egy jóval ritkábban vizsgált, az előzőeknél periférikusabb helyzetű tulajdonnévtípussal, a cégnevek szocioonomasztikai szempontú megközelítésével foglalkozik. Bár a szocioonomasztikai nézőpont a finn névtanban régóta jelen van, a kapcsolódó terminológia még

nem szilárdult meg: emiatt is szerencsés, hogy a bevezetőben fogalmakat és alapkérdéseket is tisztáznak a szerzők. Ugyanezen okból fontos, hogy a kötet végén tárgymutató segíti a terminusok pontosítását és az olvasó tájékozódását.

A bevezető fejezet (Introduction: Socio-onomastics and pragmatics, 3–21) szerzői (AINIALA és ÖSTMAN) hangsúlyozzák, hogy a név nemcsak referenciális funkcióval bíró nyelvi jel, hanem kulturálisan és szociálisan is kötött elem. A terület kutatási előzményeinek bemutatása során utalnak rá, hogy bár a szocio-onomasztikai szempontú vizsgálatoknak régi hagyományai vannak, magát a kifejezést először 1971-ben használta HANS WALTHER (7). Megközelítésük alapján a szocioonomasztika nem egyszerűen a nevek szociolingvisztikai szempontú vizsgálatát jelenti, ezért a névhasználathoz hangsúlyozottan a pragmatika felől közelítenek. Különösen fontos a tanulmány módszertani alpontja, melyben azok a tényezők kapnak teret (pl. nem, életkor, szociális és társadalmi helyzet), melyek a névhasználat és egyéni névismeret eltéréseit okozhatják.

A második fejezetben AUD-KIRSTI PEDERSEN Helynevek átvétele a nyelváltáson átment társadalmakban (The transmission of toponyms in language shift societies, 22–44) című tanulmányában a nyelvcsere által érintett közösségek helynévanyagát jellemző változásokat vizsgálja. PEDERSEN a nyelváltásnak három esetét emeli ki: az észak-norvégiai terület három többnyelvű faluját vizsgálja, ahol a norvég nyelv a 19. és 20. században vette át a számi és a kvén nyelvek szerepét; Orkneyt, ahol a skót 250 évvel ezelőtt felváltotta az azóta kihalt norn nyelvet; valamint Észak-Normandia egy települését, ahol régen skandináv nyelvet beszéltek. Megállapítja, hogy a helynevek nyelvek közötti kölcsönzését nyelvi és nyelven kívüli okok is befolyásolják: többek között a két nyelv közötti kapcsolat időtartama, a kisebbségi beszélőkkel szembeni attitűdök, a kisebbségi beszélők attitűdje, illetve az írásbeliség megléte és tradíciói (39–41).

A keresztnévválasztás és identitásképzés összefüggéseire fókuszál a harmadik fejezetben (Creating identities through the choice of first names, 46–68) EMILIA ALDRIN. A szerző a keresztnévválasztás és -névadás aktusát az identitás meghatározásával köti össze (46). Több mint 600 névválasztás befolyásoló tendenciáinak vizsgálata során megállapította, hogy a szülők négy értékpár közül döntenek a keresztnévválasztás során: hagyományos vagy modern, megszokott vagy eredeti, idegen/nemzetközi vagy hagyományos svéd legyen a név, illetve gyakorlati (praktikus) vagy esztétikai szempontok álljanak-e előtérben (51). Kiemeli, hogy a keresztnév választása sokkal inkább a szülői értékrendhez, gondolkodásmódhoz kapcsolódik, mint a divatjelenségekhez.

A névválasztás és nyelvi kontaktusok vizsgálata áll GULBRAND ALHAUG és MINNA SAARELMA tanulmányának középpontjában, akik a keresztnévadás jellemző tendenciáit vizsgálják Norvégiában élő finn szülők és norvég–finn vegyesházasságokban élő szülők névválasztásában (Naming of children in Finnish

and Finnish-Norwegian families in Norway, 70–91). A szerzők a névadási stratégiák megállapításakor nemcsak statisztikai elemzések, hanem névadókkal készített interjúk eredményeit is használják. Az adott neveket finn, skandináv és egyéb csoportba sorolják, és megállapítják, hogy ez utóbbi kategória a leggyakoribb, a szülők számára kompromisszumos választásként működik. Fontos eredményük annak bemutatása is, hogy a norvég–finn vegyesházasságokban az anyák szerepe döntő a névválasztásban: ha az anya finn, a névválasztás tendenciái sokkal közelebb állnak a finn hagyományokhoz, mint a többi esetben (90).

A nevek nyelvi kontaktushelyzetben is máshogy viselkednek, mint a közszevak. JARNO RAUKKO az exonimák használatának pragmatikai és gyakorlati szempontú megközelítésére helyezi írásában a hangsúlyt (Names in contact: linguistic and social factors affecting exonyms and translated names, 93–128). Városnevek (pl. *Helsinki–Helsingfors*, *Londres–London*, *Riga–Riikka*) vizsgálata kapcsán mutat példát arra, hogy milyen tényezőktől függ a választás az endonima és exonima között, mi befolyásolja az egyes adaptációtípusok választását, s az adaptáció egyes módjai milyen helyesírást vagy morfológiát érintő átváltási megoldásokkal járnak.

A kötet második részének 5 tanulmányát a névhasználat során tapasztalható változatosság témája köti össze. AINIALA és LAPPALAINEN a finn főváros három finnek által használt nevének (*Helsinki*, *Hesari*, *Stadi*) használatát vizsgálja írásában (Orienting to norms: Variability in the use of names for Helsinki, 129–153). A hivatalos és nem hivatalos névváltozatokat három szempontból is megközelítik: elsősorban azt elemzik, hogy a helsinkiek melyik elnevezést használják saját városukra utalva, másodsorban a névhasználóknak ezekhez a nevekhez való attitűdjét vizsgálják, ami alapján az adott helyzetben az egyes neveket kiválasztják, harmadrészt pedig a spontán beszédbeli névválasztást is tárgyalják.

MARIA VIDBERG a Helsinki svéd nyelvű helyneveiben megjelenő finn elemekre fókuszál írásában (Place names in contact: The use of Finnish place names in Swedish contexts in Helsinki, 155–163). Figyelme elsősorban arra irányul, hogy miként használják a svéd anyanyelvű helsinki lakosok a finn helyneveket svéd szövegkörnyezetben. Előfordul, hogy csak a finn nevet ismerik, de vajon miért döntenek a finn név használata mellett akkor is, ha ismerik a svéd elnevezést? VIDBERG mind a finn elnevezés használatának okait, mind pedig a teljes finn név vagy annak valamelyik elemének használati lehetőségeit bemutatja — a névhasználókkal készített beszélgetésekre épülő — tanulmányában.

A kötet 8. és 9. tanulmánya egy korábban ritkábban vizsgált névtípusnak, a vállalatok, cégek elnevezéseinek szocioonomasztikai szempontú megközelítésére mutat kiváló példát. LEILA MATTFOLK egy svéd nyelvű finn terület (Närpes város, finn nevén Närpiö) cégneveiben megjelenő angol elemeket vizsgálja, elsősorban a velük kapcsolatos névhasználói attitűdökre koncentrálna (Attitudes

towards globalized company names, 165–181). Megállapítja, hogy a vállalatok, cégek nevében megjelenő angol elemeket sokkal inkább elfogadják a beszélők, mint általában a nyelvbe bekerülő idegen szavakat, ezért a cégneveken belüli használat „hátsó ajtó” az angol szavak számára a finnországi svéd nyelvbe való bekerülésre (180). Szintén ezt a névtípust tanulmányozza VÄINÖ SYRJÄLÄ, aki a cégnevekre a nyelvi táj részeként tekint (Naming businesses — in the context of bilingual Finnish cityscapes, 183–202), és bár a törvények szerint a hivatalos elnevezések Finnországban kétnyelvűek, megfigyelései szerint a kereskedelemben cégnévként használt elnevezések e téren nagy változatosságot mutatnak. A finn többségű városokban a cégnevekben a finn elnevezések (vagy finn elemek) dominálnak, s csak svéd többség esetén jelennek meg egyértelműen a svéd nyelvhez kapcsolódó elemek, míg például az angol szavak a terület beszélőinek anyanyelvétől függetlenül igen gyakoriak.

A bevándorlók és befogadók névhasználatának összevetése, a névrendszerek egymásra hatásának vizsgálata a finn névtan kedvelt, de eddig elsősorban a személynévhasználattal kapcsolatban jelen lévő kutatási területe. A kötet utolsó, TERHI AINIALA és MIA HALONEN által jegyzett tanulmánya a folk onomasztika nézőpontjából a szomáli származású bevándorlók Helsinki helyneveivel kapcsolatos ismeretere koncentrálna vizsgálja a bevándorlók által lakott területek nem hivatalos elnevezéseit (The perception of Somali place names among immigrant Somali youth in Helsinki, 203–225).

3. A kötet tanulmányai elsősorban a skandináv térség névhasználatára, azon belül is főleg a hely- és személynévekre koncentrálnak. A kiadvány azonban nem csupán az egyes írásokban vizsgálat alá vont névtípusok további kutatása során lesz hasznos, hanem amiatt is alapvető jelentőségű, hogy az új névtudományi részterület helyét a pragmatika felől meghatározva mintát nyújt a későbbi szocio-onomasztikai jellegű vizsgálati szempontokat felvállaló névtani kutatások számára.

Irodalom

- AINIALA, TERHI–PITKÄNEN, RITVA LIISA 2002. Onomastic Research in Finland. *Onomastica Uralica* 2: 81–119.
- AINIALA, TERHI–SAARELMA, MINNA–SJÖBLOM, PAULA 2008. *Nimistöntutkimuksen perusteet*. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- AINIALA, TERHI–SAARELMA, MINNA–SJÖBLOM, PAULA 2012. *Names in focus. An introduction to Finnish onomastics*. Studia Fennica Linguistica 17. Helsinki, Finnish Literature Society.
- HOFFMANN ISTVÁN 2001. Mire jó a névkutatás? A finnországi névkultúráról. *Folia Uralica Debreceniensia* 8: 225–235.

- HOFFMANN ISTVÁN 2008. Ainiála, Terhi–Saarelma, Minna–Sjöblom, Paula: Nimistöntutkimuksen perusteet. *Magyar Nyelvjárások* 46: 217–225.
- KIVINIEMI, EERO 2006. *Suomalaisten etunimet*. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PAIKKALA, SIRKKA 2004. *Se tavallinen Virtanen. Suomalainen sukunimikäytännön modernisoituminen 1850-luvulta vuoteen 1921*. Tampere–Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SAARELMA-PAUKKALA, MINNA 2017. *Etunimikirja: suomalaiset nimitrendit 2000-luvulla*. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

TAKÁCS JUDIT

WACHA IMRE: A köznyelvi beszéd hangzásának fogalomtára.
Győr, Kazinczy Ferenc Gimnázium Az iskoláért és az Anyanyelvért
Alapítványa, 2018. (264 lap)

Wacha Imre diplomaszerezését követően az MTA Nyelvtudományi Intézetének tudományos munkatársaként dolgozott 1954-től 1990-ig. Kezdetben kutatási területe a szótárírás volt, majd a retorika, a beszédművelés és a spontán beszélt nyelv hangzásának vizsgálata került középpontba. 1990–1995-ig az ELTE Fonetikai tanszékén fonetikát tanított, és egyik kidolgozója volt a *Beszéd és fonetika* című önálló program tematikájának.

Munkássága sok szállal kötődött a beszédhez. Ő volt a győri Kazinczy-verseny, a Szép Magyar Beszéd Verseny bírálóbizottságának tagjai közül az egyetlen, aki kezdettől fogva folyamatosan részt vett a zsűrizésben. A verseny történetét olyan módon dokumentálta, hogy a 15., 25. évfordulóra (Z. Szabó Lászóval), majd a 40. és 50. évfordulóra is tartalmas elemzést készített, ezzel szolgálva a magyar nyelvhasználat és kiejtés ügyét, valamint a versenyre való felkészülést. Egyik alapítója, ötletadója és kidolgozója volt a — 36. évébe lépett versenyhez kapcsolódó — győri, nyári anyanyelvi tábornak.

A köznyelvi beszéd hangzásának fogalomtára című kötet Wacha Imre munkásságának egyik összefoglalója, amely tanárok, főleg magyartanárok, illetve ún. beszédtanárok számára készült, akik pályájuk során sokszor szembesülnek a vers és prózamondó, a kiejtési és retorikai versenyekre, a közéleti beszédek mondására való felkészítés nehéz feladatával. Szándéka szerint: „Ez a szógyűjtemény [...] a helyes, igényes köznyelvi kiejtés és az értő/értető szövegtolmácsolás (beszédhibamentes tiszta kiejtés, felolvasás, élőszóbeli szövegmondás) tanításának legfontosabb szakszókincsét tartalmazza” (2018: III).

Helyesen ismerte fel a szerző, hogy a beszédműveléshez szükség van olyan szó- és kifejezésgyűjteményre, amely magyarázza a szakkifejezéseket az élőszóbeli jelenségek megnevezésének egységesítő szándékával. Fogalomtára átfogja a beszéd hangoztatásának minden fontos területét. Nem csupán magyarázza és sok példával világítja meg a szakkifejezéseket, hanem tanácsokat is megfogalmaz a beszéd igényes kiejtésével kapcsolatban.

A beszédlégzési módok közül tanácsosnak tartja az ún. rekeszlégzés és a kombinált mélylégzés megtanulását, mert ez a két légzési mód biztosítja, hogy elegendő levegő legyen hosszabb nyelvi szakaszok kimondásához. Pedig a nőkre inkább a mellkasi és a váll-légzés a jellemző.

Az értő/értető beszéd/felolvasás egyik sarkalatos pontjának tartja a szerző a beszédészületet, azaz a beszéd során beálló rövidebb-hosszabb csendet, illetve a hangadás folyamatának megszakadását. Négy fontos típusát különíti el: a légzési, a tagoló, a hatás-, valamint a gondolkodási vagy hezitációs szünetet. Érdeemes idézni a *tagoló szünet* magyarázatát, mert ezt a szünetfajtát más beszédműveléssel foglalkozó írások nem szokták szünettípusként felvenni: „Az a rövidebb-hosszabb szünet, amelyet a beszélő a szöveg egy-egy grammatikai vagy logikai egységének (pl. szó szerkezetek, tagmondatok, mondatok vagy logikai egységek) határán tart, hogy ezzel összefogja, lezárja és a következőktől elválassza az elhangzott nyelvi, logikai egységet. Fontos eszköze a szöveg logikai tagolásának és a beszédritmusnak” (21). Magához a beszédritmushoz tartozó fogalmaknak: a beszédsebességnek, a beszédtempónak, prózaritmushoz tartozó fogalmaknak: a beszédsebességnek, a beszédtempónak, prózaritmushoz tartozó fogalmaknak: a beszédsebességnek, a beszédtempónak, prózaritmushoz tartozó fogalmaknak: a beszédsebességnek, a beszédtempónak, prózaritmushoz tartozó fogalmaknak is alapos kifejtést szentel.

Tanácsot ad a szerző az ún. *levegőlopásra*. Ennek a megokolása így hangzik: „Egy-egy szöveg megszólaltatásakor némely esetben szorosan összetartozó elemekből álló hosszabb szövegdarabot nem szabad szünettel megszakítani, megtörni. Terjedelem miatt azonban egyetlen levegővétellel szinte lehetetlen végigmondani. Ilyenkor grammatikailag meghatározható helyen röpke észrevétlen belégzéssel pótolni lehet az elhasznált levegőt” (155). Ezzel szemben helytelennek minősíti a szerző az ún. *levegőtlen beszédet*, amely „[O]lyan beszéd, amelyben a beszélő mintegy visszatartott, visszafojtott lélegzettel beszél, a tüdejéből kevés levegőt enged ki a beszédképzés során” (155).

Fontosnak találta a szerző jelezni és magyarázni a hangadás hibáit: a helytelen zöngképzést, a mélyítést, az orrhangú beszédet, a fejhangú beszédet, a préselt hangadást. Felhívja a figyelmet a dallamtalan, valamint az éneklő beszédre. Az előbbi olyan beszéd, amelynek „hanglejtése szűk hangterjedelemben mozog, amely nem használja fel kiemelésre a beszéddallam fel- és lelépéseit” (30). Az utóbbi pedig „[É]nekhez hasonlóan elnyújtott vagy kevésbé változó magasságú, vékony emberi hang vagy beszéd, amelyben a mondatot, beszédet nem zárja le mélyre szálló hanglejtés” (40).

A szerző hét hangképzési hibát sorol fel és magyaráz. Az egyiket így: „Beszédhibának számít a zöngés mássalhangzók *zöngétlenítése* (az ún. *svápos ejtés*) is” (67).

A beszédműveléssel foglalkozó könyvek csak a követendő hangsúlyozási szabályokat rögzítik. Wacha Imre viszont fontosnak tartja a hangsúlyozási álszabályok magyarázatát is. Tíz ilyen magyarázattal szolgál. Például: „Kiejtési babona, hogy ’a magyar szavaknak az első szótagja mindig hangsúlyos’, és hogy ’a magyar nyelvben a hangsúly a beszéd átlagos hangerejéhez viszonyított és a szó első szótagjára eső dinamikai többlet’. A hangsúlyozás így értelmezve — a hangsúlyozás legfontosabb szerepét — a kiemelés és differenciálást teszi lehetetlenné” (91).

Külön foglalkozik a szerző a nevek hangsúlyozásával is: „Általános és leegyszerűsített szabály, hogy a magyar nevek kimondásakor általában mindegyik névelem kap valamiféle hangsúlyt. [...] Azonos vezetéknevű személyek esetében a keresztnév kap erősebb hangsúlyt, hiszen a két személyt csak így tudjuk megkülönböztetni. [...] Helytelenül kap erős hangsúlyt a keresztnév pl. műsorszámok, szereplők nevének ovációt kiváltó rivalgó bekonferálásakor” (171).

Az írásjelek szóbeli érzékeltetési módjainak is külön szócikket szentel Wacha Imre, és használatukra így figyelmeztet: „Több központosági jel és jelkombináció eléggé jól jelzi a hangzó megoldásokat. Így a pont a szünetet, a kettőspont a hang lebegtetését középmagasságban, a gondolatjel — bizonyos esetekben — a hosszabb szünetet” (113).

Magyartanároknak, beszédművelést tanítóknak melegen ajánlom ezt a szócikkgyűjteményt. Forgassák, böngésszék, tanuljanak és tanítsanak belőle!

SZIKSZAINÉ NAGY IRMA

Beszámoló a 2017/2018. tanévről

A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének oktatói a 2017/2018. tanévben az alábbiak voltak: dr. Hoffmann István és dr. Tóth Valéria egyetemi tanárok, dr. Kis Tamás és dr. Rác Anita egyetemi docens, dr. Dobi Edit, dr. Györfly Erzsébet, dr. Póczos Rita, dr. Reszegi Katalin egyetemi adjunktus és dr. Fehér Krisztina, dr. Gacsályi-Bába Barbara egyetemi tanársegéd. A tanszék (a Finnugor Tanszékkel közös) könyvtárosa, Suszterné Kazamér Éva 2017 őszétől betegszabadságon, 2018 márciusától pedig gyermekgondozási szabadságon volt. A könyvtárosi feladatokat öt helyettesítve Hoffmann Istvánné látta el. Az intézet titkára Kecskemétiné Legoza Eszter, ügyvivő-szakértője pedig Szűcs Imre volt. A szak módszertani képzésbe továbbra is óraadóként kapcsolódott be Mészlainé dr. Nagy Judit, a Svetits Katolikus Gimnázium tanára, illetve dr. Kovács Szilvia, a Kossuth Lajos Gyakorló Gimnázium tanára.

A doktori képzés 2017. október 1-jétől a Tóth Valéria professzor által vezetett Nyelvtudományok Doktori Iskolában a Magyar és Finnugor Nyelvészeti Doktori Program keretében folyt Hoffmann István professzor irányításával. A magyar nyelvészeti alprogramot Tóth Valéria vezette. A doktori alprogram hallgatói a 2017/2018. tanévben az alábbiak voltak: III. évfolyam: Gellért Rita, II. évfolyam: Adorján Imola, Hankusz Éva, Kiss Anita, I. évfolyam: Vékony Vivien. A hallgatók ebben a tanévben is bekapcsolódtak a tanszék oktatómunkájába. A doktori alprogram végzős hallgatójának, Gellért Ritának a témabemutató előadása 2018. június 7-én hangzott el.

A tanszék mellett működő MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoportnak az összetételében ebben a tanévben is történtek változások. Tudományos munkatársként folytatta tovább munkáját dr. Kovács Éva és dr. Köteles-Szőke Melinda. Gyermekgondozási szabadságát töltötte Molnár-Béres Júlia, Homoki-Mozga Evelin és Tóth Teodóra. Őket 2018 szeptemberéig Katona Csilla és E. Nagy Katalin helyettesítette tudományos segédmunkatársként. 2018 januárjában tért vissza a gyermekgondozási szabadságáról Ditrői Eszter. A kutatócsoport tagjai voltak még Tóth Valéria részfoglalkozású tudományos főmunkatárs, Póczos Rita és Rác Anita részfoglalkozású tudományos munkatárs, valamint Kecskemétiné Legoza Eszter ügyintéző és Szűcs Imre informatikus. A kutatócsoportot Hoffmann István vezette.

A kutatócsoport eredményei közül kiemelendő a Kovács Éva tollából napvilágot látott A Százdi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás (Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2018. 145 lap) című munka, amely a Magyar Névérvivum Kiadványai sorozat 48. köteteként jelent meg.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság névtani tagozata, a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke és az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoportja 2018. június 20–23. között Síkfőkúton, a Debreceni Egyetem Soó Rezső Kutatóházában rendezte meg a XIII. helynévtörténeti szemináriumot. Ennek keretében a tanszék, illetve a kutatócsoport oktatói, kutatói 12 előadásban számoltak be az általuk folytatott tudományos kutatási programokról, s a legújabb kutatási eredményeikről.

A tanszéken működő Társas-Kognitív Nyelvészeti Kutatócsoport ez évi munkájának legfontosabb eredménye Fehér Krisztina A nyelv grammatikája. A nyelvtudomány és a kognitív pszichológia határán (Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2018. 394 lap) című könyve. Ugyancsak Fehér Krisztina 2018. március–áprilisban az Egyesült Államokbeli Indiana Egyetem (Bloomington) MA és BA hallgatóinak vendégelőadóként tartott több szociolingvisztikai és fonetikai-fonológiai témájú kurzust.

2017 októberében Györffy Erzsébet sikerrel tartotta meg habilitációs előadásait.

A tanszék 2017 novemberében a magyar nyelv napja alkalmából helyesírási versenyt és anyanyelvi vetélkedőt rendezett. A helyesírási verseny győztes hallgatója az országos megmérettetésen hatodik helyezést ért el.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság debreceni csoportja 2017 őszén négy felolvasó ülést rendezett, amelyek keretében Hoffmann István, Bátori István, Dobi Edit és Rácz Anita tartott előadást. 2018 tavaszán társasági ülésen hét előadás hangzott el, az előadók A. Molnár Ferenc, Csátár Péter–Tóth Enikő, Póczos Rita, Szőke Melinda, Szilágyi-Varga Zsuzsa, Reszegi Katalin és Györffy Erzsébet voltak.

A tanév folyamán a tanszék oktatói és a kutatócsoport tagjai számos konferencián vettek részt előadással, amelyek közül itt csupán a nemzetközi szerepléseket emeljük ki. Póczos Rita 2018 januárjában a Finnisch-Ugrisches Seminar der Georg-August-Universität Göttingen (Németország) meghívására tartott vendégelőadást. Fehér Krisztina 2018 márciusában Indianapolisban (USA) a Language Attitudes and Popular Linguistics, 2018 PCA/ACA National Conference című rendezvényen, májusban pedig a Varsói Egyetemen (Lengyelország) szerepelt előadással. Reszegi Katalin és Tóth Valéria a Naming, Identity and Tourism címmel 2018. május 3–4. között Potenza (Olaszország) városában megrendezett nemzetközi konferencián adott elő. A 2018. május 10–12. között Rigában Onomastic Investigations címmel megtartott nemzetközi konferencián Gacsályi-Bába Barbara, Kovács Éva, Köteles-Szőke Melinda és Reszegi Katalin szerepelt

előadásával, illetve Gacsályi-Bába Barbara és Reszegi Katalin szekcióvezetői feladatot is elláttak.

A DE–BTK 2018 májusában Tudományos Diákköri Konferenciát szervezett, amelynek a Magyar nyelvtudományi szekciójában öt hallgatónk versenyzett nyelvtudományi témájú előadásával.

A 2017–2018-as tanév folyamán az Intézet több munkatársa kapott díjat vagy nyert el ösztöndíjat. 2017 októberében Kovács Éva, az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport tudományos munkatársa elnyerte a Nemzet Fiatal Tehetségeiért Ösztöndíjat, novemberben pedig A Tihanyi összeírás mint helynévtörténeti forrás (A Magyar Névtörténeti Kiadványai 34. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2015. 238 lap) című munkája elismeréseként a Debreceni Egyetem humántudományi fókuszterülete által kiírt Petőfi S. János Publikációs Díjat kapta meg. Reszegi Katalin 2018 februárjában az Erasmus+ oktatói mobilitási ösztöndíj keretében meghívott előadóként tartott egyetemi kurzust A nevek mentális reprezentációjáról Finnországban (University of Helsinki, University of Turku). Györffy Erzsébet 2018 márciusában az MTA Debreceni Területi Bizottsága által kiírt Kiadvány pályázaton nyert legújabb könyvének kiadásához anyagi támogatást. Munkája 2018 nyarán jelent meg Helynév-szociológia (Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2018. 169 lap) címmel, amely a Magyar Névtörténeti Kiadványai sorozat 47. kötete volt. Gacsályi-Bába Barbara és Györffy Erzsébet 2017 szeptemberétől egy évre nyerte el az EMMI Új Nemzeti Kiválóság Program, Felsőoktatási fiatal kutatói, oktatói ösztöndíját, Bátor István és Szilágyi-Varga Zsuzsa pedig ugyanezen pályázat keretében egyéves doktorjelölti ösztöndíjban részesült. A Kiss Lajos nyelvészprofesszor emléke előtt tisztelgő Kiss Lajos-díjat 2018 júniusában Györffy Erzsébetnek ítélte oda a kuratórium. Ugyancsak 2018 júniusában adományozta a Debreceni Egyetem Rektora a Debreceni Egyetem Publikációs Díja kitüntetését Hoffmann István, Rác Anita és Tóth Valéria részére a hamburgi Buske Verlag kiadónál megjelent History of Hungarian Toponyms című könyvükért.

Dr. Tóth Valéria egyetemi tanárt az MTA Nyelvtudományi Bizottsága Magyar Nyelvészeti Munkabizottsága 2018. február 27-i ülésén 3 éves időtartamra az elnökvé választotta. Hoffmann Istvánt 2017 júliusától másodszor is megválasztották az MTA Tudományetikai Bizottsága tagjának, illetve 2018 januárjában az MTA Nyelvtudományi Bizottságának társelnökvé választották. Rác Anita 2018-tól a Magyar Nyelvtudományi Társaság Választmányának, illetve az MTA Magyar Nyelvészeti Munkabizottságának lett a tagja.

A tanszékről további információk találhatóak a <http://mnytud.arts.unideb.hu> honlapon, az akadémiai kutatócsoport tevékenységéről pedig az alábbi honlapon lehet tájékozódni: <http://mnyknk.unideb.hu/>.

A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének megvásárolható kiadványai

Magyar Nyelvjárások 1., 7–13., 15., 17–24, 26–31., 33–37., 39–45., 47., 50–55. 1951–2017. 500–2000 Ft/kötet

A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai

2. CSÚRY BÁLINT, *A szamosháti nyelvjárás felső nyelvválású magánhangzóinak története*. Debrecen, 1939. (17 lap) 150 Ft
5. KOVÁCS ISTVÁN, *Szógyűjtemény a visszatért Óbástról. Ezelőtt Nógrád, ma Gömör megye*. Debrecen, 1939. (28 lap) 150 Ft
13. BÁRCZI GÉZA, *A városi népnyelv kérdéséhez*. Debrecen, 1941. (18 lap) 150 Ft
14. KOVÁCS ISTVÁN, *Igekötőink fejlődése és használata a medvesalji népnyelvben*. Debrecen, 1941. (35 lap) 150 Ft
15. SZABÓ ISTVÁN, *Az í-zés esetei a békési nép nyelvében*. Debrecen, 1941. (32 lap) 150 Ft
17. *Népnyelvi szövegmutatványok*. Közli Bakó Elemér, Deák Györgyné, Bartha Katalin, Imre Samu, Keresztes Kálmán, Kovács István, Pető József, Szerdahelyi István, Szilágyi László, Szűts Ferenc, Varga Lajos, Végh József. Debrecen, 1941. (39 lap) 150 Ft
21. KNIEZSA ISTVÁN, *Az Ecsedi-láp környékének szláv eredetű helynevei*. Debrecen, 1943. (42 lap) 150 Ft
22. BAKÓ ELEMÉR, *Egy magyar szócsalád, hop, hoporcs, hömpölyög, hederít*. Debrecen, 1943. (22 lap) 150 Ft
23. BÁRCZI GÉZA, *Jegyzetek a budapesti népnyelvről*. Debrecen, 1943. (21 lap) 150 Ft
24. SZILÁGYI LÁSZLÓ, *A rokonságnevek a hajdúnánási nép nyelvében*. Debrecen, 1943. (28 lap) 150 Ft
25. VARGA LAJOS, *Igealakok és igeragozás a szuhogyi népnyelvben*. Debrecen, 1943. (19 lap) 150 Ft
26. VÉGH JÓZSEF, *A békési népnyelv névszótövei*. Debrecen, 1943. (156 lap) 150 Ft
29. PAPP LÁSZLÓ, *Az ú és ü hangok a hosszúpályi népnyelvben*. Debrecen, 1949. (60 lap) 150 Ft
30. BENKŐ LORÁND, *A Nyárádmente földrajzinevei. Adattár*. Debrecen, 1950. (19 lap) 150 Ft
32. D. BARTHA KATALIN, *A szlavóniai nyelvjárás szóképzése*. Debrecen, 1952. (30 lap) 150 Ft
38. SULÁN BÉLA, *Adalékok az argó szókincsének tanulmányozásához*. Debrecen, 1961. (20 lap) 150 Ft
40. SULÁN BÉLA, *Magyar -ó < szláv -ou ~ ov?* Debrecen, 1962. (13 lap) 150 Ft
42. IMRE SAMU–KÁLMÁN BÉLA, *Módszertani tanulmányok a nyelvjáráskutatás köréből*. Debrecen, 1962. (25 lap) 150 Ft
45. JAKAB LÁSZLÓ, *A felszólító módjel kérdéseihöz*. Debrecen, 1964. (16 lap) 150 Ft

48. JAKAB LÁSZLÓ, *Az ingadozó igei végződések használata*. Debrecen, 1969. (20 lap) 300 Ft
51. JAKAB LÁSZLÓ–KERESZTES LÁSZLÓ, *Finnugor nyelvészet a debreceni egyetemen*. Debrecen, 1979. (25 lap) 300 Ft
52. SEBESTYÉN ÁRPÁD, *Kálmán Béla hetvenéves*. KISS ANTAL, *Kálmán Béla tudományos és publicisztikai munkássága (1934–1982)*. Debrecen, 1983. (43 lap) 300 Ft
54. KÁLMÁN BÉLA, *Vértés Edit 70 éves*. JAKAB EDIT, *Vértés Edit tudományos munkásságának bibliográfiája*. Debrecen, 1989. (17 lap) 300 Ft
56. HLAVACSKA EDIT, *Névtani tárgyú kéziratok a KLTE Magyar Nyelvtudományi Intézetének Könyvtárában. Annotált bibliográfia*. Debrecen, 1990. (44 lap) 500 Ft
57. SEBESTYÉN ÁRPÁD, *A szociolingvisztika elemei Csűry Bálint népryelvutató iskolájában*. Debrecen, 1990. (19 lap) 300 Ft
58. KISS ANTAL, *Andrássyné Kövesi Magda 80 éves*. Debrecen, 1991. (14 lap) 300 Ft
59. K. SZOBOSZLAY ÁGNES, *Mutató a Magyar Nyelvjárások 11–25. kötetéhez*. Debrecen, 1991. (85 lap) 500 Ft
61. HOFFMANN ISTVÁN, *Helynevek nyelvi elemzése*. Debrecen, 1993. (163 lap) 1200 Ft
62. VÉRTES EDIT, *Vélemények és ellenvélemények*. Debrecen, 1995. (35 lap) 150 Ft
66. HOFFMANN ISTVÁN–KIS TAMÁS, *Pesty Frigyes kéziratok helynévtárából. Bihar vármegye 2*. Debrecen, 1998. (314 lap) 1000 Ft
68. KIS TAMÁS, *A magyar szlengkutatás bibliográfiája*. Debrecen, 1996. (99 lap) 500 Ft
71. KIS TAMÁS, *Szemponatok és adalékok a magyar szleng kutatásához*. Debrecen, 1997. (57 lap) 500 Ft
72. KÁLNÁSI ÁRPÁD, *Fejezetek a Csűry-iskola történetéből*. Debrecen, 1998. (95 lap) 800 Ft
80. SEBESTYÉN ÁRPÁD, *A névutók állománya és rendszere a Jókai-kódexben (1372 u.)*. Debrecen, 2002. (190 lap) 1000 Ft
82. ZAICZ GÁBOR–CSEPREGI MÁRTA, *Vértés Edit emlékezete*. Debrecen, 2004. (36 lap) 300 Ft
86. TAKÁCS JUDIT, *Keresztnevek jelentésváltozása. Egy tulajdonnévtípus közszóvá válásának modellje*. Debrecen, 2007. (170 lap) 1800 Ft
88. HOFFMANN ISTVÁN szerk., *Szülőföld és nyelvi hagyomány. Válogatás Sebestyén Árpád írásaiból*. Debrecen, 2009. (279 lap) 2000 Ft
89. SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *A stíluskohézió eszközei a modern és posztmodern szövegekben*. Debrecen, 2011. (207 lap) 1800 Ft
90. SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *A stilisztikai-retorikai alakzatok szöveg- és stílusstruktúráját meghatározó szerepe*. Debrecen, 2012. (207 lap) 1800 Ft
91. DOBI EDIT–DOMONKOSI ÁGNES–PETHŐ JÓZSEF szerk., *Stílusról, nyelvről — sokszínűen. Szikszainé Nagy Irma hetvenedik születésnapjára*. Debrecen, 2014. (332 lap) 3000 Ft
92. KATALIN RESZEGI, *The History of Onomastic Research in Debrecen*. Debrecen, 2017. (78 lap) 1500 Ft

Számítógépes Nyelvtörténeti Adattár

4. JAKAB LÁSZLÓ–BÖLCSKEI ANDRÁS, *A XVI. századi orvosi könyv szóalakmutatója*. Debrecen, 1988. (594 lap) 800 Ft
5. JAKAB LÁSZLÓ–BÖLCSKEI ANDRÁS, *Csokonai-szókincstár I*. Debrecen, 1993. (591 lap) 1200 Ft

6. JAKAB LÁSZLÓ–KISS ANTAL, *A Guarj-kódex ábécérendes adattára*. Debrecen, 1994. (367 lap) 800 Ft
7. JAKAB LÁSZLÓ–KISS ANTAL, *Az Apor-kódex ábécérendes adattára*. Debrecen, 1997. (451 lap) 800 Ft
8. JAKAB LÁSZLÓ–BÖLCSKEI ANDRÁS, *Balassi-szótár*. Debrecen, 2000. (623 lap) 2000 Ft
9. JAKAB LÁSZLÓ–KISS ANTAL, *A Festetics-kódex ábécérendes adattára*. Debrecen, 2001. (343 lap) 1500 Ft
10. JAKAB LÁSZLÓ, *A Jókai-kódex mint nyelvi emlék*. Debrecen, 2002. (527 lap) 2000 Ft
11. JAKAB LÁSZLÓ–BÖLCSKEI ANDRÁS, *Egy XVI. századi emlékirat szókincstára. Zay Ferenc, Az Landor feyrwar el vezessenek oka e woth es igy essewth (1535 k.)*. Debrecen, 2003. (261 lap) 1200 Ft
12. JAKAB LÁSZLÓ, *Csokonai-szókincstár 2*. Debrecen, 2011. (1024 lap) 3500 Ft
13. JAKAB LÁSZLÓ–HLAVACSKA EDIT, *Csokonai-szókincstár 3. Csokonai költeményeinek szótára. 1–2. kötet*. Debrecen, 2017. (1462 lap) 5000 Ft

A Magyar Névarchívum Kiadványai

1. HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA szerk., *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból 1. Abauj–Csongrád vármegye*. Debrecen, 1997. (156 lap + 33 térkép) 1200 Ft
3. HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA szerk., *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból 2. Doboka–Győr vármegye*. Debrecen, 1999. (123 lap + 16 térkép) 1200 Ft
4. TÓTH VALÉRIA, *Az Árpád-kori Abauj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára*. Debrecen, 2001. (304 lap) 2000 Ft
5. PÓCZOS RITA, *Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése*. Debrecen, 2001. (190 lap) 2000 Ft
6. TÓTH VALÉRIA, *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban. Abauj és Bars vármegye*. Debrecen, 2001. (245 lap) 2000 Ft
8. *Helynévtörténeti Tanulmányok 1*. 2004. (207 lap) 1600 Ft
9. RÁCZ ANITA, *A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata*. Debrecen, 2005. (235 lap) 2000 Ft
10. HOFFMANN ISTVÁN szerk., *Korai magyar helynévszótár 1000–1350. 1. Abauj–Csongrád vármegye*. Debrecen, 2005. (449 lap) 4500 Ft
11. *Helynévtörténeti Tanulmányok 2*. (224 lap) 1600 Ft
12. RÁCZ ANITA, *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára*. (372 lap + 1 térkép) 2300 Ft
13. *Helynévtörténeti Tanulmányok 3*. 2008. (193 lap) 2000 Ft
14. TÓTH VALÉRIA, *Településnevek változástipológiája*. Debrecen, 2008. (285 lap) 2000 Ft
15. *Helynévtörténeti Tanulmányok 4*. 2009. (193 lap) 2000 Ft
17. *Helynévtörténeti Tanulmányok 5*. 2010. (271 lap) 2200 Ft
18. PÓCZOS RITA, *Nyelvi érintkezés és a helynévrendszerek kölcsönhatása*. Debrecen, 2010. (237 lap) 2200 Ft
19. RÁCZ ANITA, *Adatok a népnévvvel alakult régi településnevek történetéhez*. Debrecen, 2011. (248 lap) 2500 Ft

20. GYÖRFFY ERZSÉBET, *Korai ómagyar kori folyóvíznevek*. Debrecen, 2011. (224 lap) 2500 Ft
21. RESZEGI KATALIN, *Hegynevek a középkori Magyarországon*. Debrecen, 2011. (216 lap) 2500 Ft
23. *Helynévtörténeti Tanulmányok 6*. 2011. (226 lap) 2500 Ft
24. *Helynévtörténeti Tanulmányok 7*. 2012. (172 lap) 2500 Ft
25. HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA szerk., *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból 3. Heves–Küküllő vármegye*. Debrecen, 2012. (115 lap + 23 térkép) 3000 Ft
26. BÉNYEI ÁGNES, *Helynévképzés a magyarban*. Debrecen, 2012. (134 lap) 2200 Ft
27. *Helynévtörténeti Tanulmányok 8*. 2012. (172 lap) 2500 Ft
28. KENYHERCZ RÓBERT, *A szókezdő mássalhangzó-torlódások az ómagyar korban. A helynevek hangtörténeti forrásértéke*. Debrecen, 2013. (222 lap) 2500 Ft
29. *Helynévtörténeti tanulmányok 9*. 2013. (172 lap) 2500 Ft
31. *Helynévtörténeti Tanulmányok 10*. 2014. (206 lap). 2500 Ft
32. BÁBA BARBARA–NEMES MAGDOLNA: *Magyar földrajzi köznevek tára*. Debrecen, 2014. (338 lap) 3500 Ft
33. SZŐKE MELINDA, *A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata*. Debrecen, 2015. (244 lap) 2500 Ft
34. KOVÁCS ÉVA, *A Tihanyi összeírás mint helynévtörténeti forrás*. Debrecen, 2015. (238 lap) 2500 Ft
35. BÁBA BARBARA szerk., *Hajdú-Bihar megye helynevei 1. A Hajdúböszörményi és a Hajdúhadházi járás helynevei*. Debrecen, 2015. (473 lap) 5900 Ft
36. *Helynévtörténeti Tanulmányok 11*. 2015. (200 lap). 2500 Ft
37. RÁCZ ANITA, *Etonimák a régi magyar településnevekben*. Debrecen, 2016. (196 lap) 2500 Ft
39. BÁBA BARBARA, *Földrajzi köznevek térben és időben*. Debrecen, 2016. (188 lap) 2500 Ft
40. DITRÓI ESZTER, *Helynévrendszerek modellalapú vizsgálata. A helynévminták összevető analízise statisztikai megközelítésben*. Debrecen, 2017. (169 lap) 2500 Ft
41. TÓTH VALÉRIA, *Személynévi helynévadás az ómagyar korban*. Debrecen, 2017. (219 lap) 2500 Ft
42. *Helynévtörténeti Tanulmányok 12*. 2016 (155 lap) 2500 Ft
43. HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA szerk., *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból. 4. Liptó-Pilis vármegye*. Debrecen, 2017. (115 lap) 3000 Ft
44. ÉVA KOVÁCS szerk., *A Survey of Historical Toponomastics*. Debrecen, 2017. (151 lap) 2000 Ft
45. KOCÁN BÉLA, *Helynévtörténeti vizsgálatok a régi Ugocsa megyében*. Debrecen, 2017. (249 lap) 2500 Ft [Téves számozással 43.]
46. *Helynévtörténeti Tanulmányok 13*. 2017 (195 lap) 2500 Ft
47. GYÖRFFY ERZSÉBET, *Helynév-szociológia*. Debrecen, 2018. (169 lap) 2500 Ft
48. KOVÁCS ÉVA, *A Százdi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. Debrecen, 2018. (145 lap) 2500 Ft
- HOFFMANN, ISTVÁN–RÁCZ, ANITA–TÓTH, VALÉRIA, *History of Hungarian Toponyms*. Buske. (313 lap) 3500 Ft

Onomastica Uralica

1. *Onomastica Uralica 1 a–b. Selected Bibliography of the Onomastics of the Uralian Languages.* 2001. (469 lap) 2000 Ft
2. *Onomastica Uralica 2. History of the Study of Toponyms in the Uralian Languages.* 2002. (275 lap) 1500 Ft
3. *Onomastica Uralica 3. Settlement Names in the Uralian Languages.* 2005. (182 lap) 2500 Ft
4. *Onomastica Uralica 4. Borrowing of Place Names in the Uralian Languages.* 2007. (223 lap) 3000 Ft
5. *Onomastica Uralica 5.* 2007. (172 lap) 2500 Ft
7. *Onomastica Uralica 7.* 2008. (168 lap) 2400 Ft
8. *Onomastica Uralica 8. Patrocinny Settlement Names in Europa.* 2011. (249 lap) 2500 Ft
9. *Onomastica Uralica 9. Selected Bibliography of the Onomastics of the Hungarian Language 2000-2016.* 2017. (160 lap) 2000 Ft

Officina Textologica

3. SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez. Magyar nyelvű szövegek elemzéséhez.* Debrecen, 1999. (147 lap) 1000 Ft
4. DOBI EDIT–PETŐFI S. JÁNOS szerk., *Koreferáló elemek — koreferenciarelációk. Magyar nyelvű szövegek elemzése. Diskusszió.* Debrecen, 2000. (223 lap) 1000 Ft
5. PETŐFI S. JÁNOS–SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *Grammatika — szövegnyelvészet — szövegtan.* Debrecen, 2001. (147 lap) 1000 Ft
6. SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez. Magyar nyelvű szövegek elemzése. Diskusszió.* Debrecen, 2002. (140 lap) 1000 Ft
7. PETŐFI S. JÁNOS–SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *A kontrasztív szövegnyelvészet aspektusai. Linearizáció, téma–réma szerkezet.* Debrecen, 2002. (166 lap) 1000 Ft
8. DOBI EDIT, *Kétlépcsős szövegmondat-reprezentáció szemiotikai textológiai keretben.* Debrecen, 2002. (200 lap) 1000 Ft
9. PETŐFI S. JÁNOS–SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *A kontrasztív szövegnyelvészet aspektusai. Linearizáció, tematikus progresszió.* Debrecen, 2003. (119 lap) 1200 Ft
10. PETŐFI S. JÁNOS–SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *A szövegorganizáció elemzésének aspektusai. Fogalmi sémák.* Debrecen, 2004. (141 lap) 2000 Ft
11. PETŐFI S. JÁNOS szerk., *Adalékok a magyar nyelvészet szövegtani diszkurzusához.* Debrecen, 2005. (123 lap) 2000 Ft
14. DOBI EDIT szerk., *A forogatókönyv mint dinamikus szövegszervező erő.* Debrecen, 2008. (123 lap) 1200 Ft
15. PETŐFI S. JÁNOS, *Egy poliglott szövegnyelvészeti–szövegtani kutatóprogram 2.* Debrecen, 2009. (124 lap) 1200 Ft
16. DOBI EDIT szerk., *A szövegösszefüggés elméleti és gyakorlati megközelítési módjai. Poliglott terminológiai és fogalmi áttekintés. Petőfi S. János 80. születésnapjára.* Debrecen, 2011. (158 lap) 1200 Ft

18. CSÜRY ISTVÁN szerk., *Fifteen years of research in text linguistics. The Officina Textologica project. In memoriam János S. Petőfi*. Debrecen, 2013. (134 lap) 1500 Ft
19. DOBI EDIT–ANDOR JÓZSEF szerk., *Tanulmányok a szövegkoherenciáról*. Debrecen, 2016. (214 lap) 2000 Ft
20. DOBI EDIT–ANDOR JÓZSEF szerk., *Esettanulmányok a szövegkoherenciáról*. Debrecen, 2017. (160 lap) 1500 Ft

Szlengkutatás

2. VLAGYIMIR JELISZTRATOV, *Szleng és kultúra*. Debrecen, 1998. (183 lap) 2000 Ft
7. KIS TAMÁS, *A magyar szlengkutatás bibliográfiája*. Második, javított, bővített kiadás. Debrecen, 2011. (237 lap) 2500 Ft
8. SZABÓ DAVID–KIS TAMÁS szerk., *Szleng és lexikográfia*. Debrecen, 2012. (210 lap) 2500 Ft

Egyéb kiadványok

- KÁLNÁSI ÁRPÁD szerk., *Bakó Elemér, Az amerikai magyarok nyelvének kutatásáról*. Debrecen, 2002. (91 lap) 640 Ft
- KÁLNÁSI ÁRPÁD, *A Fehérgyarmati járás földrajzi nevei. Szabolcs-Szatmár megye földrajzi nevei 2*. Debrecen, 1984. (508 lap) 1200 Ft
- KÁLNÁSI ÁRPÁD–JAKAB LÁSZLÓ, *A Nyírbátori járás földrajzi nevei. Szabolcs-Szatmár megye földrajzi nevei 3*. Debrecen, 1987. (431 lap) 1200 Ft
- KÁLNÁSI ÁRPÁD–SEBESTYÉN ÁRPÁD, *A Csengeri járás földrajzi nevei. Szabolcs-Szatmár megye földrajzi nevei 5*. Debrecen, 1993. (549 lap) 800 Ft
- NYIRKOS ISTVÁN, *Az inetimologikus mássalhangzók a magyarban*. Debrecen, 1987. (184 lap) 800 Ft
- SEBESTYÉN ÁRPÁD, *Értsünk szót! Útvesztők és útjelzők mindennapi nyelvhasználatunkban*. Debrecen, 1994. (220 lap) 800 Ft
- Zay Ferenc, *Az Landor Feyrwar el wezessenek oka e woth es igy essewth (1535 k.)* Hasonmás és kritikai szövegkiadás. Jegyzetekkel és tanulmánnyal közléteszi KOVÁCS ISTVÁN. Debrecen, 1982. (227 lap) 800 Ft

TARTALOM

Tanulmányok

RESZEGI KATALIN: A tulajdonnevek jelentésszerkezete funkcionális kognitív keretben.....	5
GYÖRFFY ERZSÉBET: Miért érdemes a víznevekkel foglalkozni? A víznévkutatás aktuális feladatairól	25
KIS TAMÁS: A Halotti beszéd paleográfiája és betűhű átiratai	37
KIS TAMÁS: Megjegyzések a Halotti beszéd <i>u</i> és <i>v</i> betűinek hangértékéről ...	57
PELCZÉDER KATALIN: A Bakonybéli összeírás helyesírás- történeti sajátosságai	75
BÁBA BARBARA: Módszertani problémák az ómagyar kori hangtani nyelvjárási különbségek leírásában	89
SINKOVICS BALÁZS: A suksükölő igeragozás	103

Köszöntés

HOFFMANN ISTVÁN: Kornyané Szoboszlai Ágnes 80 éves	125
--	-----

Nyelvjárási adatok

SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA: A romániai Szalárd helynevei	129
---	-----

Ismertetések, bírálatok

FORGÁCS TAMÁS: Tolcsvai Nagy Gábor szerk.: A magyar nyelv jelene és jövője	169
BÁBA BARBARA: Vargha Fruzsina Sára: A nyelvi hasonlóság földrajzi mintázatai. Magyar nyelvjárások dialektometriai elemzése	180
SZ. TÓTH LÁSZLÓ: Adelina Emilia Mihali: Toponimie maramureșeană	187
MOZGA EVELIN: Slíz Mariann: Személynévvizsgálatok a középkori Magyarországról	190
TAKÁCS JUDIT: Terhi Ainila–Jan-Ola Östman szerk.: Socio-onomastics: The Pragmatics of Names	196
SZIKSZAINÉ NAGY IRMA: Wacha Imre: A köznyelvi beszéd hangzásának fogalomtára	200
RÁCZ ANITA: Beszámoló a 2017/2018. tanévről	203

Számunk szerzői

- BÁBA BARBARA, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék
- FORGÁCS TAMÁS, egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék
- GYÖRFFY ERZSÉBET, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék
- HOFFMANN ISTVÁN, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék
- KIS TAMÁS, egyetemi docens, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék
- MOZGA EVELIN, tudományos segédmunkatárs, Magyar Tudományos Akadémia–Debreceni Egyetem, Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport
- PELCZÉDER KATALIN, egyetemi adjunktus, Pannon Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék
- RÁCZ ANITA, egyetemi docens, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék
- RESZEGI KATALIN, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék
- SZIKSZAINÉ NAGY IRMA, nyugalmazott egyetemi docens
- SINKOVICS BALÁZS, egyetemi adjunktus, Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék
- SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA, tanársegéd, Partiumi Keresztény Egyetem Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszék
- TAKÁCS JUDIT, egyetemi docens, Eszterházy Károly Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék
- SZ. TÓTH LÁSZLÓ, középiskolai tanár, ELTE Apáczai Csere János Gyakorló Gimnázium és Kollégium

